శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

Journal of the Telugu Academy

KAKINADA.

కీర్తిశేషులైన

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరాయ బహద్దరు మహారాజావారి

స్మారక సంచిక

THE COMMEMORATION VOLUME
OF
MAHARAJA OF PITHAPURAM

దేశభాషలందు తెలుగు లెస్స

సంపుటము ౫౨-౫౩ సంచికలు ౫-౬, ౧-౨

do 52 - 53 do 5-6, 1-2

అనుబంధములు.

కీర్తిశేషులు శ్రీ జవహర్ లాల్ నెహ్రూ
భారత ప్రధాన మంత్రి.

నివాపాంజలి

శ్లో॥ శతేషు జాయతే శూరః సహస్రేషు చ పండితః।
వక్తా దశసహస్రేషు దాతా భవతి వా న వా॥

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ నకుండలేన దానేన పాణిర్నతు కంకణేన
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ నచందనేన॥

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చంద్రో వికాసయతి కైరవ చక్రవాలం
నాభ్యర్థితో జలధరోపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ॥

లోకములో వదాన్యమునకు వాసికెక్కిన శిబి, దధీచి, బలి, కర్ణాదులున్నారుకాని వారి వితరణము పరిమాణ పరిమితము. సూర్య రాయేంద్రుని యీవి యపరిమితము; ఈతడొనర్చిన సాహిత్యపోషణ మొకపాటిది. సాంఘిక సేవ సారస్వతసేవకు ముమ్మడి. మహాత్ముడు భరతఖండమున నడుగుపెట్టి హరిజనోద్ధరణమని నిమ్నజాత్యుద్ధరణమని ప్రచారరణభేరిని మ్రోగించుటకు మున్నెన్నడో యీమహారాజు అనాథశరణాలయములను, ప్రసూతివైద్యశాలలను నిర్మించి, బాలికల కుచితవిద్యాసౌకర్యములు గల్పించి, వేలు లక్షలు వ్యయముచేసెను మదరాసురాష్ట్ర శాసనసభ్యుడుగా నుండి నిమ్నజాతిమానవుల నామముల తుదను 'గాడు' (సుబ్బిగాడు, సత్తిగాడు) అను నీచవాచకమును దొలగింప తీర్మానమును ప్రవేశపెట్టి తన సర్వజన సౌభ్రాతృత్వమును ప్రదర్శించెను. ఈతడొనర్చిన దానములు నిగూఢములు. అతడు వానిని జన్మదినోత్సవములు, సన్మానసంరంభములు, సమారాధన సంతర్పణముల వాంఛింపకయే యొనర్చియుండెను.

ఆకాలమున నీతి యరుంధతీసతీ నక్షత్రములవలె కంటికగపడి యునగుపడక యుండలేదు. నియమము నభఃకుసుమము కాలేదు.

శిక్షయు దీక్షయు క్షీణింపలేదు. మహారాజు నీతి నియమములకు బద్ధుడై, నిరాడంబరజీవియై, నివాళికనీరాజనముల కిచ్ఛగింపక త్రికరణశుద్ధిగ, నిరంతర కార్యోత్సాహియై పరోపకార పారీణుడయ్యెను. భగవద్గీత మొదలు భరతనాట్యము వఱకాంధ్రసంస్కృతి యను పేరు పెట్టి యుపన్యాసములనిచ్చి యెఱుంగడు. బిరుదముల మరగినవాడు కాడు. పూలహార కోలాహలముల కలవడలేదు.

నిఘంటు నిర్మాణము

మహారాజు జీవించి యుండగనే నిఘంటునిర్మాణము పూర్తిగావించు పుణ్యము పరిషత్తునకు లభింపలేదు. పరిషత్కార్యదర్శులు శ్రీ దంటు భాస్కరరావుగారు నిఘంటునిర్మాణము సమాప్తి గావింప బద్ధకంకణులై మొదట కొంత ప్రయత్నము గావించి, తర్వాత యంతరాయములు గల్గినను సరకుసేయక, యిప్పుడు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయాంధ్రభాషా శాఖాధ్యక్షులగు శ్రీ దివాకర్ల వెంకటావధానిగారి పర్యవేక్షణమున నీకార్యమెట్లయినను గొనసాగింప ధృత్యున్నతోత్సాహులై దీక్ష వహించియున్నారు.

కృతజ్ఞత

ఈ స్మారకసంచికకు వ్యాసములు బంపించిన విద్వద్వరేణ్యులకు నమస్కారములు. అడిగిన తడవుగ మహారాజునుగూర్చి యెన్నియోవిషయముల దెల్పిన శ్రీ తారక ప్రతినాములును, ధర్మసాధని పత్రికాధిపతులునగు కంభంపాటి రామశాస్త్రిగారికి నమస్కృతులు. వీరు మహారాజావారి రెండు ప్రతికృతుల నిచ్చియున్నారు. ఈ రెండును గాక మహారాజు బాల్య యౌవనప్రాయముల నాటి రెండు ప్రతికృతులు పిఠాపురము రాజావారి స్థానికోన్నత పాఠశాలలో నుపాధ్యాయులగు శ్రీ నారాయణదాసు M, A. L. T. శ్రీ సూర్యారావు B. A. Bed. వారివలన లభించినవి. వారిద్దఱకు చేమోడ్పు.

శ్రీ జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ ప్రతిబింబము ముద్రాక్షరశాలవారే యొసంగిరి. సంచిక సుందరాకారముగ ముద్రించిన ముద్రాక్షరశాలాధికారులకు వందనములు.

అనుబంధములు

ఇటీవల పరిషత్తులోని ముద్రితాముద్రిత గ్రంథపట్టికల వ్రాయునపుడు, వ్రాతప్రతులలో సాహిత్యచింతామణి యను సంస్కృతాలంకారగ్రంథము గన్పడెను. ఇది చక్కని వ్రాతప్రతి. ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమును బోలి సూర్యరాయేంద్రుని సంబోధించు శ్లోకములతో నున్నది. శ్రీ చావలి రామసుధీవరేణ్యునిచే స్వవిరచిత బుధరంజనీ వ్యాఖ్యానసహితముగా గ్రథితము. అముద్రితమని తెలియవచ్చినది. ఇట్టిగ్రంథమాంధ్రపండిత బృందమునకర్పించుటకై, ప్రతిసంచికయందును గొంత భాగము ప్రకటితమగును.

వాసవదత్తాపరిణయము రెండవగ్రంథము. దీనికొక వ్రాతప్రతియు నొక తాళపత్రప్రతియు భాండాగారమునగలవు. దీనిని క్రీ.శ. 1897 సం॥ శ్రీ వీరేశలింగముగారు పరిష్కరించి ప్రచురించియున్నారు. ఇప్పుడీ ముద్రితప్రతియు నలభ్యము. గ్రంథకర్తయగు నక్కలంక వీరభద్రకవి పిఠాపురసంస్థాన ప్రథమాస్థానకవి. కృతికర్తయగు మాధవనృపాలునివఱకు రావువంశమును గవివర్ణించియున్నాడు. కావున సంస్థానచరిత్రకమూల్యమైన యాధారము. సూర్యరాయబహద్దరీగ్రంథమును దన యుపన్యాసములో బ్రశంసించియుండెను. ఇప్పుడీ గ్రంథమును వ్రాత, తాళపత్ర, ముద్రితప్రతులతో సంప్రతించి, పునర్ముద్రణమొనర్చి, సంచికలో వెల్వరింప నిర్ణయము. ముద్రితప్రతి యొకటి యెరవుగనిచ్చిన శ్రీ నిడుదవోలు వెంకటరావుగారికి మా నమస్కారములు. ఈయనుబంధము అత్యంతశ్రద్ధతో ముద్రించుచున్న శ్రీకళా ముద్రాక్షరశాలవారి కభినందనములు.

సంచికాప్రచురణములు

సంచికాప్రచురణమున కనివార్యముగ కాలవిలంబనము కలుగుచుండెను. నేడు ఆంధ్రవాణి సారస్వతసార్థవాహుల విపణివీథుల విహరించుచున్నది. చులకనయగు గద్యపద్య కూరగాయరచనల నేర్చుకొన్నది. కుచతటములు బయలుపడు సుందరీచిత్రపటము లాచ్ఛాదన పత్రములపై గాన్పింప, లోక నీతి నియమ రహితములగు కాముక కాముకీ సమాగమ కథానికలు చిత్రపటములతో మేళగింప, తాత్కాలికముగ చిత్తము రంజింపజేయు చెట్టగ్రంథములు వెల్వడుచున్న కాలమున,నియమబద్ధమగు సాహిత్యపత్రిక నుజదువు వారెవ్వరు! ప్రభువుల నిండోలగమున నివాళులందిన భాషాలలన, స్వార్థపరులగు ప్రచురణకర్తల వాకిళ్ళ నిలువుకొలువు గావించుచున్నది ఇక ప్రాచీనగ్రంథ పఠనమునకు, ప్రచురణమునకు స్వస్తి. స్మారకసంచికా ప్రచురణోద్దేశము కలసివచ్చి, వెలువడని సంచికలనన్నిటి నొక సంపుటముగా గూర్చి, ప్రకటించి, యింతటినుండి సకాలమున పత్రిక వెలువడ సంకల్పము వహించితిమి. ఈ కార్యమునకు పండితవరేణ్యుల సహకారమవసరము.

పండితసహకార ప్రార్థనము.

ఆంధ్రదేశమున పూర్వపద్ధతులపై నింకను గౌరవ ప్రపత్తులు కల పండితవరేణ్యులు గలరు. వారు నూతనములగు భాషాపరిశోధనములు గావించి, యుత్తమరచనల నొనర్చి, యీపత్రికాముఖమున ప్రకటించుటకవకాశమును గల్పింప ప్రార్థితులు.

క్షమాయాచనము

లేఖకదోషములతో ముద్రణస్ఖాలిత్యములును దొరలినవి. స్ఫోటక పిటకములవోలె పెక్కుపుటలయందు పొటమరించినవి. అచ్చు

కూర్పు ప్రతుల సరిజూచుట సవమకష్టము. కావున దోషముల మన్నింప ప్రార్థన.

నివాపాంజలి

పుణ్యరాశియు, స్వారాజ్యవాసియునైన శ్రీశ్రీశ్రీ రావు వేంకట కుమారమహీపతి సూర్యారావుబహద్దరు మహారాజునకు, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యవర్గమువారు త్రిశుద్ధిగ స్మారకసంచికారూపమున నీ నివాపాంజలి సర్పించుచున్నారు.

మహారాజావారి జననము- 5-10-1885

... మరణము- 6- 3-1964

— సంపాదకుడు.

(67వ పుటలోని కొడవలిశిలాశాసన పాఠము తప్పుగాపడినది. నూతనపాఠము రాబోవుసంచికలో ప్రకటింపబడును.)

ర చి యి త ల ప రి చ య ము

(1) శ్రీ అక్షయలింగకవి (గున్నేపల్లి) వీరు కృష్ణామండల స్థానికోన్నత పాఠశాలలలో ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులై, పదవీవిరమణము నొంది కాకినాడలో నివసించుచున్నారు. వీరు విద్వాన్ పరీక్షయందు ఉత్తీర్ణులు.

(2) శ్రీ కృష్ణశాస్త్రి (కాకరపర్తి) వీరు కౌశికాభ్యుదయము, అన్యాపదేశము, కంచుఢక్క మొదలగు గ్రంథముల రచించిరి. కవిమూర్ధన్యప్రౌఢకవిచంద్ర బిరుదాంకులు. పరిషత్కార్య నిర్వాహకసభ్యులు.

(3) శ్రీ తమ్మయ్య (బండారు) వీరు శివకవులను గూర్చియు, శైవమతమునుగూర్చి యనేకవ్యాసములు వ్రాసియున్నారు. సోమనాథునిజీవితము వ్రాసియున్నారు. బసవపురాణము, భీమేశ్వరపురాణము క్రీడాభిరామము మొదలగు గ్రంథములను సంస్కరించి ప్రచురించియున్నారు. విమర్శకాగ్రేసర, ఇతిహాసపామాన్పిట్టు బిరుదాంకితులు. పరిషదధ్యక్షులు.

(4) శ్రీ పాపయ్యశాస్త్రి (చిలుకూరి) ఉభయభాషాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ పట్టములనందినవారు, పిఠాపురము రాజావారి ప్రభుత్వ కళాశాలలో నాంధ్రభాషోపన్యాసకులు. శ్రీనాథకృతిసమీక్ష; కవితాసమీక్షాది గ్రంథములు రచించిరి. ఉదయసుందరి, పద్మావతి యను గ్రంథములను సంస్కృత హిందీమూలముల నుండి యనువదించిరి. కొంతకాలము ఆంధ్రనిఘంటు కార్యాలయమున బనిచేసిరి. పరిషత్కార్య నిర్వాహకసభ్యులు.

(5) శ్రీ మృత్యుంజయకవి (గున్నేపల్లి) వీరు చిరకాలము తూర్పుగోదావరిమండలమున నున్న స్థానికోన్నత పాఠశాలలో తెలుగు పండితులుగాపనిచేసి, చల్లపల్లి గద్వాల జయపూర సంస్థానములందు సత్కారములనుబడసిరి వీరు దివంగతులు

(6) శ్రీ మల్లికార్జునరావు (కోగంటి-దుర్గా)

వీరు కృష్ణామండల స్థానికోన్నతపాఠశాలలో ఆంధ్రపండితులుగానుండి, యిప్పుడు పామఱ్ఱుగ్రామములో విశ్రాంతిగైకొనుచున్నారు. ఆధునిక కవులచరిత్ర, రత్నమాల, శబ్దోత్పత్తిశతకములు వ్రాసియున్నారు.

(7) శ్రీ రామచంద్రకీర్తి (వేదుల) వీరు బి.ఏ. ఆనర్సు విద్వాన్ పట్టభద్రులు. పిఠాపురరాజావారి ప్రభుత్వకళాశాలలో ఆర్థికశాఖాధ్యక్షులుగ నున్నారు. వెంకటరామకృష్ణకవులలో రామకృష్ణకవిగారి కుమారులు మహారాజవారి సన్నిధిని గొంతకాలము గడిపియుండిరి. పరిషత్కార్య నిర్వాహకసభ్యులు

(8) శ్రీ వెంకటనరసయ్య (జాస్తి) వీరు చిలకలూరిపేటలో హైయర్ సెకండరీ స్కూలులో ప్రధానాంధ్రపండితులుగా నున్నారు. ఉభయభాషాప్రవీణ పరీక్షయందు తీర్ణులు. కథలు, గేయములు, జీవిత చరిత్రలు వ్రాసియున్నారు.

(9) శ్రీ వెంకటనరసింహము (కాకర్ల వెంకటరామ)

వీరు ఎం.ఎ. డాక్టరుపట్టభద్రులు. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయ ఆంధ్రభాషాశాఖాధ్యక్షపదవి వహించియున్నారు. ఆంధ్రభాషా పరిశోధకులు. ఆంధ్రప్రబంధకవులగూర్చి పెక్కు వ్యాసములు వ్రాసియున్నారు.

(10) శ్రీ వేంకటరావు (నిడుదవోలు) మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమునం దాంధ్రశాఖాధ్యక్షులుగానుండి, ఉద్యోగవిరమణమైన తర్వాత, హైదరాబాదులో భాషాపరిశోధన నిమిత్తము భారతప్రభుత్వము వారి విశ్వవిద్యాలయ ధనసహాయ సంఘము వారిచే మాసవేతనము నొందుచున్నారు. ఆంధ్రభాషాపరిశోధకవేత్తలు బహుగ్రంథకర్తలు దక్షిణదేశాంధ్రవాఙ్మయము, ఆంధ్రశాసనకవులు, ఉదాహరణవాఙ్మ

యము మొదలగునవి _ వీరి పరిశోధకగ్రంథములు. మహారాజువారి యభిమానపాత్రులు.

(11) శ్రీ వీరబ్రహ్మకవి (శ్రీరామ్) వీరు నానారాజన్య చరిత్ర, పీఠికాపురసంస్థానచరిత్రము, ప్రియదర్శిక మొదలగు గ్రంథములను రచించిరి.

(12) శ్రీ సత్యనారాయణశాస్త్రి (మధునాపంతుల)

వీరిప్పుడు పీరేశలింగోన్నత ఆస్తిక పాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయులుగానున్నారు. కొన్నాళ్ళు 'ఆంధ్రి' యను సారస్వతమాసపత్రికకు సంపాదకులుగానుండిరి. ఆంధ్రపురాణము, ఆంధ్రిరచయితలు, రత్నపాంచాలిక మొదలగు గ్రంథములను రచించిరి. సంస్కృతాంధ్రములందు మృదుమధురమగు కవిత్వము చెప్ప నేర్చినవారు.

(13) సీతారామమూర్తి (తుమ్మల) వీరు చిరకాలము గుంటూరుమండలములో నిస్థానికోన్నతపాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయులుగానుండి యిప్పుడు అప్పికట్లలో విశ్రాంతిని గాంచుచున్నారు. ఆత్మకథ, ఆత్మార్పణము, పరిగపంట, మొదలగు తెలుగు కావ్యములనురచించిరి. అభినవతిక్కన బిరుదాంకితులు. తెలుగు జిలిబిలికలుకులతో కవితనల్లు తెలుగులెంక.

(14) సూర్యనారాయణశాస్త్రి (ఖండవిల్లి) వీరు తూర్పుగోదావరీమండల పరిషత్తువారి అంబాజీపేట స్థానికోన్నతపాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయులు.

(15) సూర్యనారాయణశాస్త్రి (దువ్వూరి) వీరు స్థానిక సత్యలింగనాయకర్ ఉన్నతపాఠశాలలో నాంధ్రోపాధ్యాయులుగానున్నారు. అహల్య, నీలకంఠవిజయము, మొదలగు కావ్యములురచించిరి. ఉభయభాషాప్రవీణపట్టము నొందినవారు. పరిషత్కార్యదర్శులలో నొకరు.

కె.వి.ఆర్

—•—

మహారాజావారు

అయిదేండ్ల ప్రాయము

మహారాజావారు (పదునెనిమిది యేండ్ల ప్రాయము)

సూ ర్యా స్త మ యః.

శ్లో. పశ్చాద్గగామిని గతేఽస్తమయం తు సూర్యే
హా! హన్త! సారసమహాసుమనా హతాశః
సంకోచ మావహతి మాధుకరోదర సన్
కో వా నివారయతి లోకగతస్వభావమ్. 1

శ్లో. వేంకటకుమారమహీపతి
సూర్యారాయాభిధో మహారాజః
యాస్యతి దివ మితి చాసౌ
నిరయా న్నిరయా ద్విహాయ తం లక్ష్మీః. 2

శ్లో. శ్రీమద్రావుకులప్రదీపకమణౌ
సూర్యాధిపేఽస్తంగతే
నిస్సహ్యాంతా స్సుకవీశ్వరా బుధవరా
విశ్వాసపాత్రాశ్రితాః
నిర్యాతా స్సుహృద స్స్వబాంధవజనాః
పౌరాతనా స్సేవినో
రాజ్య శ్రీరపి నిర్గతా; నహి జహౌ
త్యేకైవ కీర్తిందిరా. 3

శ్లో. గతవతి నరనాథే నైజరత్నాతిదత్తే
విరమతి హి కృతజ్ఞా సత్యలోకప్రయాణమ్
ప్రవిశతి ధృతి మాసా ద్యాంధ్రసాహిత్యనామ్నాం
పరిషదుదరభూమీ మాంధ్రగీర్వాణవాణీ. 4

శ్లో. వికలా వికలా లోకా, స్సకలా స్సకలా అపి
సుకవిప్రకరా హన్త!, సూర్యరాయే దివంగతే. 5

శ్లో. ఏక స్సూర్యనృపో రాజా, రాజా దోషాకరో న హి
కవివైరీ గురుద్రోహీ, పాంథమానధనాప. హా 6

శ్లో. లోకం విహాయ పరలోకగతోఽపి రాజన్!
నో నో విహాయ భవదీయ విహాయితాని
యాతా న్యనాథశరణాలయకాని తాని
విద్యాలయాని భవనాని సమున్నతాని. 7

శ్లో. త్వయా నాచరితం ధర్మం, త్వయా చాసత్కృతం కవిం
త్వయా నపఠితం గ్రంథం, నో జానే సూర్యభూవిభో! 8

శ్లో. కో వాధారః కవీంద్రాణాం, బాంధవానాం క ఆశ్రయః
గిరాం దేవ్యాః క ఆలంబః, స్వర్గీయే సూర్యభూవిభౌ. 9

శ్లో. శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటురూపం
బ్రాహ్మీ పున శ్శాశ్వతికం సృజంతీ
భవంత ము జ్జీవయ తీహ లోకే;
నిర్యాతు తే నశ్వరభౌతికాంగమ్. 10

శ్లో. శ్రీమద్దేవులపల్లి సోదరకవీ
ద్రష్టుంమనా యాసి కిం?
సారప్రౌఢశతావధాన నిపుణౌ
వా రామకృష్ణౌ కవీ
ధీమంతం వరపానుగంటికులజం
లక్ష్మీనృసింహం కవిం
సాహిత్యప్రియ! సూర్యరాయ! కవితా
పీఠ్యాంధ్రభోజాంక! భో! 11

శ్లో. ఆప్నోతు దైనందినవర్ధనోన్నతిం
శ్రీ రావు సూర్యాధిపపావనాన్వయం
శ్రియా ధియా సద్యశసా చిరాయుషా
కవీశ్వరాశాసనవర్షణేన చ. 12

కాకినాడనగరీ,
25-6-64.

కవిమూర్ధన్యః ప్రౌఢకవిచంద్రః
కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రీ.

" పార్థివాభ్యుదయ కావ్యమ్ "

యద్రాజధానీ చరణాయుధేశ
ఘృణా జగద్వర్ధిత సంపదాఢ్యా
జాగర్తి సా పీఠపురీ సమాఖ్యా
విఖ్యాత విద్వత్ప్రచయ ప్రచారా. ౧
ధీమత్కవీశోత్కర వజ్రపేటీ
వేదప్రసార క్రియ విప్రకోటీ
మహోవినిర్మాపిత దేవ వాటీ
పీఠపురీ రావు నృపాల ధాటీ. ౨
ఏలా ఝురీ సారసృష ప్రసంగా
కుంతీ రమానాథ కృతానుషంగా
పీఠపురీ దక్షిణవారణాసీ
ప్రథావలీ భాతి వసుంధరాయామ్. ౩
హుంకారిణీ యత్ర ధరాప్రచారిణీ
పీఠాంబికా యత్ర కృతావలంబినీ
గయాంఘ్రి సంపర్క సర త్తరంగిణీ
సా యత్ర పీఠనగరీ విరాజతే. ౪
సత్యాశ్రయః కోఽపి ధరాభృదింద్రో
బలిష్ఠ పిష్టాభిధ దుర్గ మేతత్।
పురా నరేంద్రాన్ సకలా న్విజిత్య
దదర్శ తత్రేతి చరిత్ర విశ్రుతిః. ౫
వేంగీ నతాంగీ గళదేశ రత్న
భూషాయితం పత్తన ముత్తమం తత్।
ప్రపాలితం మల్లప దేవనామ్నా
శతాబ్దకే ద్వాదశకే చ క్రైస్తవే. ౬
నైయాయికై ర్వ్యాకరణ ప్రవీణై

ర్వేదాంతవిద్యా ప్రవణై స్సుధీగణైః
మద్దర్శనీవేదిభి రాంధ్ర విష్ణు
వక్షోమణీవ ప్రతిభాతి సాపురీ. ౭

రావ్వన్వయాంభోధి రఖండ రాజ్య
లక్ష్మీ సముత్పత్తి విభూతి హేతుః
రేచర్ల గోత్రాతిపవిత్రితోఽభూ
త్సీతా భిధానే పుటభేదనేఽస్మిన్. ౮

ద్వితీయసర్గః

రావు సంతతి సంతానతరో ర్మూల మనాకులమ్
భాతి రాజ్యకళాలోలం పద్మనాయక సత్కులమ్. ౧
పద్మ శబ్దస్య వెల్మేతి దేశ్యరూపః ప్రవర్తితః
తస్మాత్ తు త్రి సద్భృగ్గోత్ర మితి చారిత్రకప్రథా. ౨
తస్మిన్ వెల్మమహాంభోధా వుత్థితం రావుకౌస్తుభమ్
తదన్మణౌ సింగభూకాంత ఏకః కాంతిమయో ఘృణిః. ౩
రత్నపాంచాలికా గ్రంథ రసార్ణవ సుధాకరా
యేన ప్రణీతా సర్వజ్ఞే నామరీవా క్షమర్పితా. ౪
కిం వర్ణనేన బహునా సర్వే రావుకులోద్భవాః
విద్వత్పోషణ సద్భావాః కృతికాంతా మనోధవాః. ౫
సర్వే సంగీత సాహిత్య కళాలీలావతీ రతాః
సర్వే ఖర్వేతర ప్రజ్ఞా స్సర్వే సర్వజ్ఞమార్గగాః ౬
సింగభూపాల ఏవైకః కథిత స్తత్ప్రసక్తితః
సర్వేషాం రావు వంశ్యానా మేష రాజోపలక్షకః. ౭
ఏకోనవింశతితమం పురుషం తత్కులోద్భవమ్
గంగాధరాభిధం భూమినాథమౌళిం వయం స్తుమః. ౮

తృతీయసర్గః

గీర్వాణాంధ్ర సమస్త కావ్యకృతధీః పాశ్చాత్యభాషాసుధీః
హిందూస్థానిక వాఙ్మయీ హిత మతి శ్రీరావు గంగాధరః
తన్మజ్జాని ర్నిజనీతి వాఙ్నిపుణతా సంతర్జిత న్యాయవా
ద్యష్టో వెల్మనృపాల పాలికృత సాష్టాంగ ప్రణామక్రియః. ౧

భద్రోద్వాహ మహాకృతేఃకవయితా నిర్నిద్ర విద్వద్వ్రతో
యస్యాస్థాన సభాంగణే వసత సుబ్రహ్మణ్య ధీమద్వరః
శ్రీమద్దేవులపల్లి సోదరబుధా యస్య ప్రియా సత్కవీ
తద్గంగాధర రామరాయ నృపతే ర్వర్ణ్యా వితర్ణి ర్బుధైః ౨

విశ్వఖ్యాత విపశ్చితో బులుసు శ్రీ పాపయ్యసచ్ఛాస్త్రిణో
వైశిష్ట్యం సకలం విభావ్య మనసా స్వస్థాన విద్వన్నుతే
స్థానే భూరిధరాప్రదానముఖ సమ్మానేన సంపూజయ
ద్రాజా యస్స జయ త్యభంగయశసా గంగాధరశ్రీధరః. 3

రాజ్యశ్రీ పరిరంభ సంభృత లసద్వక్షః కవాటోద్భటో
లోకఖ్యాత మనోజ్ఞ సప్తమహిషీ కల్యాణ కల్యోదయః
సోఽయం భాతి సమస్త మంగళ కళా లీలా విలాసాత్మక
శ్రీగంగాధర నామరాజతిలక శ్రీకృష్ణ కల్పో నృపః. ౪

రాజ్యం రక్షతి రామరాయనృపతౌ ఈతివ్యథా స్సర్వదా
సర్వా నష్టి మవాపు రిత్యతిశయ వ్యాఖ్యా కృతా పండితైః
యస్యానుగ్రహ వారివాహ నివహోద్వృష్టి ర్న తై స్సన్నర్యతే
చిత్రం చిత్ర మహో! కవీశ్వర వచో వైయాత్య మేత త్ఖలు. ౫

'శ్రీకైలాసమహల్' సమాఖ్య భవనం సమ్మాన్య మభ్రంలిహం
శ్రీమ త్పీఠపురీయదుర్గ నిలయం యేన ప్రతిష్ఠాపితమ్
తేనాలంకృత మద్య దైవవశతః కైలాసస న్మందిరం
నో నిత్యం ఖలు జీవనం త్రిజగతీ రాజ్యాధిపస్యాపి చ. ౬

పీఠీపట్టణ నేతృసంచిత మహాపుణ్య శ్రియ స్సత్ఫలం
మంగాంబా మహనీయ గర్భ విలసచ్ఛ్రీ శుక్తి ముక్తాఫలమ్
సంస్థానీ కవిజాత చాతక పయోవాహః కళాకోవిద
శ్రీమద్వేంకట సూర్యరాడ్వసుమతీనాథోఽజని శ్రీఖనిః. ౭
శ్రీమత్పార్థివ భాద్రిమాసి బహుళే పక్షే తు త్రాయోదశీ
యాదిత్యాహ్వాయవాసరే గుణమణి శ్రీమంగమాంబాసతీ
క్రీస్త్వబ్దాంతర భూత దిగ్వసు ధగా సంఖ్యాకసంవత్సరే (౧౮౮౫)
సూర్యారాయ మసూత విస్మయకర శ్రేయోవిలాసాశ్రయమ్. ౮

చతుర్థసర్గః

పాణిగృహీతీ సాధ్వీ. చిన్నాంబా సద్గుణైక నికురంబా
మానవతీమూర్ధమణి, స్సూర్యవిభో ర్విజయతే నితాంతమ్. ౧
కపిలేశ్వరపుర పరివృఢ, తిలకస్య ప్రశస్యవినయ భాగ్యస్య
వేంకటరంయ్యప్పా, రాయస్య తనూద్భవా హి చిన్నాంబా. ౨
సంతు పతివ్రతా శ్శతశ, స్తథాపి చిన్నాంబికా సమా నైకా
నాప్యజని రాజవంశే, పతిహిత పద్యానుగా మహాసాధ్వీ. ౩
శ్రీచిన్నాంబా మానస, పరోజ సూర్యాయితోఽపి శ్రీసూర్యః
కృతికాంతా స్వీకృత్యా, తత్యాజ లసన్నిజైక పత్నీత్వమ్ ౪
కవయ స్సుధియ శ్శతశ, స్సూర్యవిభో స్సద్గుణౌఘ సంపత్తిమ్
అభివర్ణయంతి బహుధా, బహుధన ధాన్యాదివైభవా స్సంతః. ౫
సుప్రత్యహ మపి కించన, సారస్వత సేవనాతి కౌశల్యమ్
స్తామి తదవనీభర్తు, ర్ధీమద్గణ్యాం కవీంద్రగణశరణ్యామ్. ౬

పంచమసర్గః

యస్యాస్థానే సురపతి సభా సన్నిభే గౌతమీయ
ప్రఖ్యాతోఽభూ ద్విబుధమదగజానీకసింహో నృసింహః

శ్రీపాదాఖ్య ప్రథిత జననఖ్యాత కీర్తీందుమూర్తిః
కాశీతర్కోద్భట గణకృతానేక సాష్టాంగదండః. ౧
ఆమ్నాయార్థ ప్రవచనచణో లక్ష్మీనారాయణాఖ్య
స్సంఖ్యావాన్ శ్రీవడలి కులజ స్సాధు విద్యాప్రబోధః
వాదీభానాం ముఖనికరభే త్త్వాగ్రహోదగ్రమూర్తి
స్తస్యాస్థానే సురపతి సభా సన్నిభే కోవిదోఽభూత్. ౨
నానాశాస్త్రం సుచిర పఠన శ్రద్ధధానః ప్రవీణ
శ్ఛాత్రశ్రేణీ సమధిగత సుమాభ్యర్చనాచర్చితాంఘ్రిః
వేదీ వాదీ ప్రథితగురుకీ స్సూర్యనారాయణాహ్వ
స్తస్యాస్థానే సురపతిసభా సన్నిభే లబ్ధవర్ణః. ౩
అద్వైతార్థ ప్రకటన విధా శంకరాచార్య దేశ్యో
వశ్య శ్శిష్యప్రవర విహితస్తోత్ర పాఠక్రమస్స
శాస్త్రప్రజ్ఞానీ నృహరి రమలో దెందుకూర్యన్వయేందు
స్తస్యాస్థానే సురపతి సభాసన్నిభే సూరిశూరః. ౪
ఘంటాగ్రంథ ప్రకటన విధి శ్రీధురీణౌ ప్రవీణౌ
దృశ్యశ్రవ్య ప్రభృతి కృతిరాట్కర్తృతోపాత్తకీర్తి
మూర్తీభూత ప్రచుర వినయౌ రామకృష్ణౌ కవీంద్రౌ
తస్యాస్థానే కవయితృపదం లబ్ధవంతౌ మహాంతౌ. ౫

శ్రీపానుగంటి నరసింహ కవీశ్వరీయ
హృద్యానవద్య రస గద్య కవిత్వధాటీ
సాక్షీ బభూవ నృపతే స్సుకవిత్వ విద్యా
సక్తేః పరం విబుధ పోషణ బద్ధ శక్తేః. ౬

శ్రీసూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటు సత్కృతి
ప్రియస్య శ్రీరావునృపాల మౌళేః
యశస్సదా వాఙ్మయ భద్రదేహ
రూపేణ సంస్థాస్యతి మంజులేన. ౭

రావు సూర్యధరాజానే రనాథశరణాలయమ్
యావ త్తిష్ఠతి ధారిణ్యాం యశ స్తావ త్ప్రకాశతే
రావు సూర్యాధరాజానే రాంధ్రసాహిత్యసత్సభా
యావ త్తిష్ఠతి ధారిణ్యాం తావ త్కీర్తిః ప్రకీర్త్యతే.

—మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రీ.

మ హా రా జ స్మృ తి.

ఏ మహారాజసత్కృతులచే విద్వత్క-
వీంద్ర బృందము కృతకృత్య మయ్యె
ఏ విభూత్తము సాహితీవిశిష్టత నాంధ్ర
సాహిత్యపరిషత్తు జనన మందె
ఏ నృపాలకృపా సమృద్ధి శ్రీ సూర్యరా
యాంధ్రనిఘంటుసంప్రాప్తి దనరె
ఏ రసజ్ఞుని మహోదారభావనిరూఢి
వివిధసంస్థలు కళాన్వితము లయ్యె
అట్టి పీఠపురాధీశుఁ డమృతహృదయుఁ,
డార్తజనకల్పశాఖి, భాషాభిమాని
వేంకటకుమారసూర్యరాడ్విభుఁడు నేఁడు
సకలమును బాసి కనియె శాశ్వతపదమ్ము.
ఆంధ్రభోజుని నిన్ను వడఁగించె శోధకృ
ద్వత్సరమ్మున కెంత మత్సరమ్మొ?
రావువంశప్రవర్ధను నిన్ను మడియించె
ఫాల్గునమ్మున కెంత పలువతనమొ?

బహుళసత్కార్యధూర్వహు నిన్నుఁ గబళించె
బహుళమ్మునకు నెంత యహితగుణమొ?
సకలపండితజనాశ్రయు నిన్ను సమయించె
నష్టమి యెంత నికృష్టమతియొ?
అద నెఱింగి పీని నన్నింట నైక్యమై
ప్రాణ మెడపె శుక్రవాసరమ్ము
సూర్యభూప! నీదు సుతహితాదికబంధు
వితతి యెట్లు నిన్ను విస్మరించు. 2

లేరే? క్రూరులు, దుండగుల్, వెడమతుల్, లేరే? కృతఘ్నుల్, దురా
చారుల్, జారులు, చోరు, లజ్ఞులు, దురాశాపీడితుల్, హంతకుల్
లేరే? వారలు కానరారె? మఱి యేలీలన్ సుశీలున్, మహో
దారున్ నిన్ను హరించె ధూర్తవిధి నిర్దాక్షిణ్యచేతోవిధిన్. 3

దేవు ననం బ నేటికిఁ? బదింబదిగా నిటు సర్వలోకనం
భావితుఁ, డాదయామయుఁడు; పాపుల నొప్పరికించి పుణ్యుఁ గొం
పోవుఁగదయ్య! స్వస్థలికిఁ బూర్వకృతమ్ముల మీఱనౌనె? నీ
జీవిత మెంతయేనియుఁ బ్రసిద్ధివహించె నృపాలమండలిన్. 4

ఆలకింపవె? 'సుకృతీ గతాయు' వనెడు
సూరిజనసూక్తి, కీర్తివిస్ఫూర్తి వెలయు
భవ్యమూర్తివి, నినుఁ గూర్చి వగవనేల ?
శాంతిఁ గనుఁగాత! సకలసజ్జనగణమ్ము. 5

మెహెర్ భవన్.
జగన్నాయకపూర్,
కాకినాడ-2.

విద్వాన్; గున్నేపల్లి అక్షయలింగకవి.

అభినవభోజ సంస్మృతి.

—o—

కం. తెలుఁగున మంచి నిఘంటువు
గలుగదె యిందాఁక నంచుఁ గరముగ మదిలోఁ
దలఁచుచు వెచ్చించితి ల
క్షలు దానికి, సూర్యరాయజనపతివర్యా!

కం. రాజవు దాతలయందున్,
రాజవు సుగుణాఢ్యులందు, రాజవు బుధులన్,
రాజవు సంస్కారపరుల,
రాజవు భూపతుల, సూర్యరాయమహీశా!

కం. ధనమన్న లెక్కచేయని
ఘనుఁడవు, సద్భావములను గలవాఁడవుగా
నినుఁ బోల్పఁగడఁగ నెవ్వరుఁ
గనరారన వాస్తవమ్ము గాదే యరయన్.

కం. జనవాణిని నెలకొల్పితి,
జనవాణినిఁ బంపి నీవు సకలదిశలకున్
జనవాణిఁ దెలిపినాఁడవు,
జనులందఱు మోదమొంద జనపతివర్యా!

కం. రప్పించితి సత్కవులను
జెప్పించితి నీవు వారిచేతను గవితన్
ఇప్పించితి బహుమతులను
మెప్పించితి సూర్యరాయ! మేదినియందున్.

కం. పోషించితి కవిరాజులఁ
బోషించితి నీవు మున్ను బుధసత్తములన్
బోషించితి వాశ్రితులను
బోషించి తనాథగణము భూపతిచంద్రా!

కం. జోహారులు నవభోజా!
జోహారులు సర్వవిదుఁడ! జోహార్లు ప్రభూ!
జోహారులు సదయహృదయ!
జోహారులు దేశభక్త! జోహారు లివే.

కం. కవితల్లజు లనఁగఁ దెలుఁగు
కవితయనంగ సంతసంబు గలుగును నీకున్
మివులన్ హృదయములోనన్
అవురా! శ్రీసూర్యరాయ! యలవియె? పొగడన్.

కం. మనుజుం డెవఁడేనియుఁ దా
ననిశము యత్నింపవలయు యశము గడింపన్
చనునే పశువు విధంబున
మని చచ్చుట ధరణియందు మనుజుం డెవఁడేన్.

కం. సత్కారము లొనరించితి
సత్కార్యము లాచరించి జగతీస్థలిలో
సత్కవిపోషక! పడసితి
సత్కవి సత్తములచేత సంస్తుతులఁ గదున్.

కం. మనుజుని ధర్మము విడిచిన
మనుజుం డీజగతియందు మనుజుం డగునే?
మనుజుని రూపంబును గలి
గిన నీచమృగంబని పలికిరి గద సుకవుల్.

కం. ధన్యుఁడుగద నీజనకుఁడు
ధన్యుండవుగాదె నీవు ధరణీస్థలిలో
ధన్యముగద నీదేశము
ధన్యయు నీమాతృదేవి ధరణీనాథా!

శ్రీ విద్వాన్ కొగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావు,
భారతీసమితి, పామఱ్ఱు, కృష్ణాజిల్లా.

కాళిదాసు - ప్రకృతి సహజీవనము.

"ప్రకృతికిన్ భావ్యర్కనేతల్ ః ఫుల్"

మహాకవులు ప్రకృతిలోని రహస్యములను సుమధుర వాగ్గుంభనములతో వివరించి విస్పష్టము సేయుచుందురు. ఇట్టిమహాకవులలో కాళిదాసు ♦ కనిష్ఠికయందు లెక్కింపఁదగినవాఁడు. ప్రస్తుతములో నీ మహాకవి కావ్యపాత్రలకుఁ గల "ప్రకృతిసహజీవనము" ఎట్టిదో కనుఁగొందము.

ఈశ్వరుఁడు తపస్సు చేసికొనుచుండఁగా నకాలమున మదన ప్రేరణముచే వసంతుఁడు వచ్చి స్థాణ్వాశ్రమములో విజృంభించెను. ఇట్టి వసంతవిజృంభణమును వర్ణించుచు గాళిదాసు తన కుమార సంభవములో

"లగ్నద్విరేఫాం జన భక్తి చిత్రం, ముఖే మధుశ్రీ స్తిలకం ప్రకాశ్య
రాగేణ బాలారుణ కోమలేన, చూతప్రవాళోష్ఠ మలంచకార"

(3 సర్గ 20 శ్లో)

"వసంతశోభయనునదే యిట నొకలక్ష్మి (లలన)
ఆ శోభాప్రారంభ మనునదే యాశోభాలక్ష్మియొక్క ముఖము
ఆశోభలో నొకభాగమైన తుమ్మెదలబారులే యాస్త్రీముఖము ౧౨
నందలి కాటుకరచనలు. తిలకమను పుష్పమే యామెకుఁ దిలకము. (బొట్టు) బాలసూర్యుని రక్తిమయే (ఆమెకు) లాక్షారాగము. మామిడిచిగురే తదధరోష్ఠము. అనఁగా వసంతలక్ష్మి, తనముఖమునందు తుమ్మెదబారు లనెడు కాటుకధరించి, తిలకపుష్పమనెడు తిల

♦ పురాకవీనాం గణనాప్రసంగే కనిష్ఠికాధిష్ఠిత కాళిదాసః.

కమునుదిద్దుకొని, బాలార్క-రాగ మనెడులాక్షా రాగముతో మామిడి చిగురనెడు తన యధరోష్ఠమును (వసంత శోభాలక్ష్మి) అలంకరించు కొనెను. చూచితిరా ! కాళిదాసకావ్యలక్ష్మి ప్రకృత్యలంకరణము లతోఁ దన శరీరము నలంకరించుకొని సాక్షాల్లక్ష్మివలె కలకలలాడుచు నెంతగాఁ బ్రకాశించుచున్నదో! ఇట కాళిదాసకావ్యలక్ష్మికిఁ బ్రకృతి లక్ష్మితో నభేదము వర్ణితమైనది. దీనిచే మానవశరీరమునకుఁ బ్రకృ త్యలంకరణమే సహజామృతాలంకరణ మనియుఁ బ్రకృతితో నైక్య ముగ జీవించుటయె జీవితమునకు సహజానంద మనియు నిట ధ్వనించు చున్నది. ఇట్టి "ప్రకృతిసహజీవన" విధానమును కాళిదాసు తనకావ్య ములలో సమయము దొరకినపుడెల్ల జారవిడువలేదు. వర్ణనములోను

పార్వతీకన్యక వాసంతపుష్పములతో నలంకృతయై యీశుని యిరవుఁ జేరుచున్న సందర్భములలో

> అశోకనిర్భర్త్సిత పద్మరాగ మాకృష్టహేమద్యుతికర్ణికారం
> ముక్తాకలాపీకృతసిందువారం వసంతపుష్పాభరణం వహంతీ
> (సర్గ 3 శ్లో 53)

నగరాజపుత్రి మణిమయ భూషణములకుఁ బదులు వసంతకాలిక పుష్ప ముల నలంకరించుకొన్నది. అట్టి పుష్పములలో గొన్ని అవియామెకుఁ బద్మరాగమణిమయాభరణముల కాంతులను మించియున్నవి. ఇట్లే యామె యలంకరించుకొన్న కొండగోగుపువ్వు లామెకు సువర్ణాభరణ ముల స్థానము నాక్రమించుకొన్నవి. ఇట్లే యామె సింగారించుకొన్న సింధువారపుష్పములు ముక్తికాభరణములను బోలియున్నవి. ఇ ట్లామె యలంకరించుకొన్న యప్పటి యకాలవాసంతపుష్పాభరణ ములు, మణ్యాభరణములై చెన్నొందుచున్నవి. కాఁగా, ఆ పువు బోఁడి పువ్వులోఁ బూవై తావిలోఁ దావియై యిట్లామె, ప్రకృతిజీవిత

మును మేళవింపఁజేసి తన జీవితమును మధురమయము గావించిన ట్లిట మనకవి చూపినాఁడు.

ఇట్లే యీశ్వరసేవకై నగరాజపుత్రి వచ్చుచున్నప్పటి యొయ్యారములు

"ఆవర్జితా కించి దివ స్తనాభ్యాం, వాసోవసానా తరుణార్కరాగం
పర్యాప్తపుష్ప స్తబకావనమ్రా, సంచారిణీ పల్లవినీ లతేవ"(3-54)

"లేతసూర్యుని రక్తిమవంటిరాగము కలచీరెను ధరించి నగజ స్తన భారముచే నీషన్నమితయై వచ్చుచున్నది. ఇట్లు వచ్చుచున్నయా గిరిజాకన్యక యెట్లుండెననఁ గావలసినన్ని వన్నెలతో వఱలుచున్న చాలినన్ని పూగుత్తుల బరువుతోఁ గొంచెమువంగి, చిగురుటాకుల సోయగములతో శోభాయమానమై, నడచివచ్చుచున్న లతాకుమారివలె నున్నది." ఇచ్చటి యుపమానబలముచే నగరాజపుత్రి ప్రకృతిశోభారూపిణియై శరీరముదాల్చి నడచివచ్చుచున్న సాక్షాత్ప్రకృతిలక్ష్మియో యున్నట్లుండలేదా ? "మానవజీవితము, ప్రకృతితోఁ గలిసిమెలసి ప్రకృతి ప్రేమభావముతో నున్ననాఁడే యట్టివారి జీవితము మధురమయమై మహితానంద నిలయమగును" అని మనమహాకవి యిట నిరుపమానమగు నుపమానబలముచే సూక్ష్మముగ సూచించుచున్నాడని భావించెదను. తరువాతి శ్లోకములలో సైతము ఈ గిరిజ ధరించిన వాసంత పుష్పములు ఈమె సహజసౌందర్యమును సందీపింపఁజేయఁగా నప్పటి యీమె సౌందర్యము రతిదేవికిఁగూడ సిగ్గును గల్గించుచున్నదఁట.*. ఇదంతయు గిరిజాకన్యకయొక్క ప్రకృతిసహజీవన ప్రభావభాసితమే కదా !

తపశ్చరణములోనున్న పార్వతియంగములయందు విలాస

---

* చూ. సర్గ. 6. శ్లో 37 to 47; సర్గ 7, 8, 11, 13, 16, 26, 78, సర్గ. 8. 30 to 47, 74 చెు.

ములు కానరాకున్నవనియు నవి పేరుధము (లత) లందే వీక్షింపఁబడు చున్నవనియు భావించి మన మహాకవి

"గిరిజ తాను నియమములో నున్నంతవఱకుఁ దనకు విలాసగ్రహణము యుక్తముకాదని తపశ్చరణకాలములో నాయాంగిక విలాసములను జన్నిలతలందును, విలాసవీక్షితము (చూపు)లను ఆఁడు లేళ్ళ దృష్టుల యందును దాచుకొన్నదివలె నుండెను." చూ. సర్గ 5 శ్లో 13) దీనిని బట్టి ప్రకృతిసహజీవనమే మానవజాతికి సహజసందీప్తము లైన చక్కని విలాసములను ప్రసాదించు నని ప్రస్పుట మగుచున్నది. మఱియు నీ దృశ్యమాన ప్రకృతియందు మన మహాకవికిఁగల పుత్రప్రేమను పార్వతీ ముఖమున నతఁ డిట్లు ప్రకటించినాఁడు.

"అతంద్రితా సా స్వయమేవ వృక్షకాన్
ఘట స్తనప్రస్రవణై ర్వ్యవర్ధయత్।
గుహోఽపి యేషాం ప్రథమా ప్త జన్మనాం న పుత్ర వాత్సల్య
మపాకరిష్యతి" - (5-14)

"గిరిరాజపుత్రి తన పాలిండ్లను బోలిన నీటికడవలతోఁ దత్తపోవనము లందలి చిన్న వృక్షములకు, బయస్సులను బోలిన పయములను(నీటిని) బోసి పుత్రప్రేమతో నా వృక్షములను దనచే తులారం బెంచెను.కను కనే కుమారస్వామి పుట్టిన పిమ్మటకూడ మొదట పుత్రప్రేమతోఁ బెంచిన యావృక్షములయెడ నామెకుఁ బుత్రప్రేమ పోలేదు" ఇట్లు స్థావరములయందేకాక జంగమములయందును (వెఖ్ఖ మె) ఆమె చూపిన వాత్సల్యభావ మపూర్వమైనది. (చూ. 5-15)

ఇట్లు చరాచర ప్రకృతియందు పార్వతికిఁగల 'సహజీవనము'మున్ముందు విశ్వప్రేమగా వికసించి పరిమళించును. మఱియు హిమవద్వర్ణనములో కాళిదాసుని ప్రకృతి వర్ణనాపాటవముకూడ మానవజీవితమునకుఁ బ్రకృతి సహకార మెంతయవసరమో చక్కఁగఁ దోఁచుచున్నది.

గిరిరాజు తనయింటిలో స్థావరములతోపాటు జంగమములకుఁ

గూడ స్థానమిచ్చినాఁడు. హిమవన్నగముపై సంచరించెడు చమరీ మృగములు తమ వింజామరలతో హిమవంతుని "గిరిరాజ" శబ్దమును సార్థకము చేయుచున్నవి." (చూ సర్గ 1-10) పార్శ్వములలో వింజామర చాలనము రాజచిహ్నమే కదా! కనుకఁ బరస్పర సహకారభావముతో సముజ్జ్వలమైన "సహజీవన" ముభయతారకమై పరస్పర శ్రేయోదాయక మగుచుండునని యీ వర్ణనము సూచించుచున్నది. ఇట్లే హిమ నగముపైఁగల యోషధులు మున్నగు ప్రకృతివస్తుసమృద్ధియంతయు హిమవంతుని యైశ్వర్యమునకు నిదానమై వనిత "రాజత్వ"మును దీపింపఁ జేయుచున్నది. ఈ హిమవంతుని విశిష్టతను రాయబారులై వచ్చిన సప్తర్షులచే మన మహాకవి యిట్లుపలికించును. 'ఓ రాజా! పర్వత (శిలా) రూపములోనున్న నీస్వరూప కాఠిన్యమంతయు నీస్థావర (పర్వత) రూపములలో సమర్పితమైయున్నది. సత్పురుషారాధకమైన జంగమ (మానవ) రూపము మా యెదుట భక్తినమ్రమై నిలిచియున్నది. దీనిచే ప్రకృతిరూపములలో నైక్యమగుట సంపూర్ణజీవికకుఁ బ్రతీకమని తెలియుచున్నది.

ప్రకృతితో "సహజీవన" విధానమును దెలిపెడు పద్యములు కాళిదాసీయములు కొల్లలై కొమరు మిగులుచున్నవి. వీనిలో మచ్చున కొక శ్లోకార్థము.

"పార్వతీ పాణిగ్రహణానంతరమున ఆమెతోఁ గూడియున్న యీశ్వరుఁడు శరత్కాల లక్షణములతోఁ గూడియున్న లోకము వలె నుండెను." కనుక శరత్కాల లక్షణములు లోకమునఁ గన్పట్ట వలెను. చూడుఁడు. గిరిజ యధికమైన ముఖచంద్రకాంతికలది. శరత్కాలముకూడ నధిక నిర్మలమైన చంద్రికాంతి కల్గియుండును. ఇట్టి చంద్రికాంతి సంబంధముచే (భూలోకములోని) కలువలు చక్కఁగ వికసించును. గిరిజాముఖ చంద్రికాంతిచే నీశ్వరుని నేత్రములనెడు

కల్వలు చక్కఁగ వికసించినవి. (సంతోషముచే) ఇఁక శరత్కాలములో జలములు బురద లేక నిర్మలములై యుండును. ఇట్లే యీశ్వరుని చిత్తము అనెడు జలములు గిరిజ అను శరత్కాలసంబంధముచే నిర్మలములై యున్నవి. కనుక శరత్కాలములో, లోకము తెల్లకలువలతో శోభితమైనట్లు గిరిజాశరత్సంబంధముచే నీశ్వరలోకము తెల్లకలువలతో శోభితమై యుండెను. B" (7-74) ఇట నిర్మల ప్రకృతికలశరత్కాలముతో సహజీవనము కల్గుటచేతనే యీవినూత్న దంపతులకుఁగూడ "నేత్రవికసన, చేతః ప్రసాదాదిసుమధుర శరత్కాల గుణములు కల్గి వారిజీవితము మాధుర్యమయమై మహానందనిలయమై పరిఢవిల్లినది. దీనికి సహజీవనమే మూలమనుట మఱవరానిది కదా?

ఇఁక మేఘసందేశమును వీనులవిందుగావిందము. మధ్యేమార్గములో మేఘునకు రేవానదీజలసేవన మత్యావశ్యకమని యక్షుఁడు మేఘునకుఁ దెలిపెడు సందర్భములో "తస్యాస్తిక్తై ర్వనగజమదై ర్వాసితం వాంతవృష్టి! ర్జంబూకుంజప్రతిహతరయం తోయ మాదాయగచ్ఛేః। అంతస్సారంఘన! తులయితుం నానిలశ్శక్ష్యతిత్వాం। రిక్తస్సర్వోభవతి హిలఘుః పూర్ణతాగౌరవాయ॥" (మేఘసందేశము సర్గ 1 శ్లో 20) ఓ మేఘుఁడా! నీవు వర్షించినపిమ్మట తిరిగి నీవు గురుత్వము (బరువు) పొందుటకై దారిలోని రేవానదీజలములను ద్రావుము. ఆ జలములు వన్యపుటేనుఁగుల మదజలములతోఁ గలియుటచేఁ గొంచెము వెగటు చెందియుండును. అట్టి తిక్తజలములను సేవించిన నిన్నిఁక నేవాయువు కంపింపఁజేయజాలదు. లోపల సారములేనివాఁడు చులకనైనవాఁడై లఘుత్వమును బొందును. కనుక పూర్ణత్వము గురుత్వమును గల్గిం

B "తయాప్రవృద్ధానన చంద్రకాంత్యా ప్రఫుల్లచక్షుః కుముదః కుమార్యా। ప్రసన్నచేతస్సలిలశ్శివోభూ। త్సంసృజ్యమానశ్శరదేవలోకః॥" (కు. సం. స. 7. శ్లో 74)

చును” ఇట “ప్రకృతితో సహజీవనము మానవునకు ముఖ్యాతిముఖ్యము” అను విషయము త్రిభంగులుగా జెప్పఁబడినది. చూడుఁడు.

ఒకటి : మేఘుఁడు వర్షించినపిమ్మట చులకనై గాలిదెబ్బకెగుర గొట్టఁబడును గాన ఇట్టిగాలిదెబ్బ లేకుండుటకై లోపటనీరుండవలెను.

రెండు : పుణ్యజీవనుఁడు ప్రకృతిసిద్ధములైన పవిత్రనదీజలములను సేవించి ప్రకృతిప్రియుఁడై ప్రకృతి సహజీవనభాగ్యముతో ధన్యజీవి యగుచుండును.

మూఁడు : వాంతి చేసికొన్నవాఁడు (వాంతవృష్టిః) వాంతి వెళ్ళినపిమ్మట తప్పక కషాయము సేవించవలెను. (తిక్తైర్వాసితంతోయమాదాయ) ఇట్లు వాంతవృష్టి తిక్తజలసేవనము చేయుటచే నిట్టివానిని అనిలః = వాతరోగము పీడింపదు. ౧ (తులయితుం శక్ష్యతి) స్వతః శరీరబలము లేనివాడు (రోగమునకు చులకనయగును.) అనఁగాఁ బిండశక్తిలేనివాఁడు సులభముగా రోగగ్రస్తుఁడగును.” కనుక మానవునకుఁ బ్రకృతి సహజీవనము ఆరోగ్యభాగ్యప్రదమై వానికి సర్వాభ్యుదయసంపాదకమగును. ఇదిలేనివాఁడు సులభముగ దుఃఖభాగియై యిహపరసుఖములకు దూరుఁడగును. ఈ శ్లోకార్థము మన మహాకవి ప్రకృతి సహజీవన ప్రియత్వమును ముమ్మాఱు త్రివిధములఁ జాటుటలేదా ? ఇఁకఁ “ప్రకృతితోఁగలిసి మెలఁగినవానికి ఐహికభోగానుభవము మనఃప్రమోదము నిత్యసన్నిహితము” అనువిషయమును సూచించుచు మన మహాకవి యక్షునిముఖమున ని ట్లనిపించును.

“నీచైరాఖ్యం గిరి మధివసేస్తత్ర విశ్రామ హేతోః।
త్వత్సంపర్కాత్పులకితమివ ప్రౌఢపుష్పైః కదంబైః ।

---

౧ ఇందుకు వాహటుఁడు తన వైద్యగ్రంథములో “...లఘులిక్తైః కషాయావా యేనిపర్ణాత్కఫోపహాః। కృతశుద్ధేః క్రమాత్పీతపేయాదేః పథ్యభోజినః। వాతాదిభిర్న బాధాస్యాదింద్రియైరివయోగినః॥ ఇంద్రియ నిగ్రహముచే యోగులకు ఇంద్రియబాధలేనట్లు పథ్యముగానున్నవానికి వాతరోగాదిబాధ కలుగదు.

యః పణ్యస్త్రీరతి పరిమలోద్గారిభిర్నాగరాణాం ।
ఉద్దామాని ప్రథయతి శిలావేశ్మభిర్యౌవనాని॥"

మేఘసందేశము సర్గ. 1 శ్లో 26)

ఓ మేఘుఁడా! నీవు మార్గాయాసమును నివారించుకొనుటకు మార్గములో 'నీచైః' అను గిరిని అధిష్ఠింపుము. ఆ గిరి నీ సంపర్క విశేషము చేత (పులకాంకురములు కలదయ్యెనా ? అనునట్లు వికసించిన చక్కని కదంబపుష్పములు కల్గియుండును. అప్పర్వతపు చఱియల యందు ప్రౌఢనిర్భర యౌవనపరీపాకప్రాభవముగల భోగస్త్రీలు తమ (కనుకూలురైన) ప్రియులతోఁగూడి - సుఖములఁ దేలియునుఁగుచుండగా వారువసించిన శిలాగృహములు తద్రతిపరిమళములచే వాసితములై యచ్చటి నాగరకులయొక్క యుద్దామమగు యౌవనప్రభావములను వ్యక్తము సేయుచుండును. అట్టి శిలాగృహములతో నొప్పుచున్న నీచైః పర్వతము నో మేఘుఁడా! సేవించి వెడలుము" ఇట యువతులకు జీవితపరమార్థ మిదియ యనిపించెడు భోగభాగ్యమునకు భాజనమై ప్రకృతిదృశ్య ప్రకాశితమైన యీపర్వతముయొక్క సేవనము (ఈ ప్రకృతిసహజీవనము) లేనివానికి ఇట్టి భాగ్యములను జూచుభాగ్యమబ్బునా? ఇట్టి పర్వతములపై సంచరణభాగ్యము (సహజీవనము) లేని యువతీయువకుల కట్టి యథేచ్ఛ భోగానుభవప్రాప్తి యెట్లు చేకూఱఁగలదు? ఇట్టి యైహికభోగానుభవభాగ్యముఁ బడయఁగోరువారు ప్రకృతిదృశ్యభాజనములైన యిట్టి పర్వతప్రాంత దేశములను, సరిత్తటసైకత భూములను, ఉపవనభూములను విహారయాత్ర మిషచే సేవించుచుందురుకదా! కాఁగా మానుషానందప్రాప్తికి, మాధుర్యమయ జీవితయాత్రాసిద్ధికి నిట్టి ప్రకృతిసహజీవన విధానము పరమ సాధనమగుచుండునను విషయముపై గిరివర్ణనముచే సూచింపఁబడుట లేదా ?

ఇట్టిదే మఱియొక సన్నివేశము అలకాపట్టణవర్ణనా సందర్భమున మన మహాకవి

"అక్షయ్యాంతర్భవననిధయః ప్రత్యహం రక్తకంఠై
రుద్గాయద్భిర్ధనపతియశః కిన్నరై ర్యత్రసార్థం।
వైభ్రాజాఖ్యం విబుధవనితావారముఖ్యాసహాయా
బద్ధాలాపా బహిరుపవనం కామినో నిర్విశంతి (2-10)

"తమయిండ్లలో నిధులు కలిగియున్న యలకాపట్టణస్థకాముక జనము అప్సరస్త్రీలనెడు వారస్త్రీలతో సరససల్లాపములు సేయుచుందురు. మఱియు కమ్మని (sweetest) కంఠమాధుర్యములతో కుబేరకీర్తిని కీర్తించెడు కిన్నర స్త్రీలతోఁ గూడి (యా కాముకులు) వైభ్రాజము+ అనెడు నుద్యానవనములో సుఖభోగము లనుభవించుచుందురు."

ఇట కామిజనమునకు కిన్నర స్త్రీలతోడి భోగానుభవప్రాప్తికి తదానందానుభవసిద్ధికి ఆటపట్టయిన దీయుద్యానవనస్థప్రకృతియేకదా! ఇట్టి ప్రకృతితో కామిజనమునకు సహజీవనము లేనినాఁడు వారికిఁ కిన్నర స్త్రీలతోఁ బ్రాప్తించిన ఆనందము కళావిహీనమై యుండెడిది కదా! ఇట్లే మిగిలిన కాళిదాసీయములు మల్లికాపుష్పములవలె నెచ్చటఁబట్టి చూచిన నచ్చటే ప్రకృతి సహజీవన

రూప సౌరభములను వెదజల్లుచు, మహితభావ
మకరందములతో బాఠకులకామెత (విందు)లొసంగుచుండును.

ఇఁక రఘువంశకావ్యోద్యానమును దర్శించుదము. దిలీపమహారాజు భార్యాసమేతుఁడై కులగురువగు వసిష్ఠుని యాశ్రమమునకుఁ బోవుచు వనములో

విభ్రాజము అనెడు సేనుఁగు చేరక్షితమైన దగుటచే నీ యుద్యానమున కీపేరు సార్థకము. (మా. శంభురహస్యమ్.

"సరసీ ష్వరవిందానాం వీచి విక్షోభశీతలం। ఆమోదముప జిఘ్రంతౌ స్వనిశ్వాసానుకారిణం॥ (చూ. రఘు. సర్గ 1 శ్లో 43)

"దిలీపదంపతులు వనములోని సరస్సులయందలి పద్మపరిమళములను, వీచికాసంపర్కముచే జల్లనై యున్న వానిని, దమ నిట్టూర్పు వాయువుల ననుకరించుచున్న వానిని బీల్చుకొనుచు బయనించు చున్నారు". ఇట నీదంపతుల ప్రకృతి సహజీవనము, సర్వభూతముల యందును ఆత్మావలోకన భాగ్యము అనునివి వీరిజీవితములకు దివ్యత్వ మొసంగఁ జాలినవి.

"హైయంగవీనమాదాయ ఘోషవృద్ధా నుపస్థితాన్।
నామధేయానిపృచ్ఛంతౌ వన్యానాం మార్గశాఖినాం॥" (1-45)

ఈ దిలీపదంపతులు అప్పుడే వెన్నకాచిన ఘృతమును అమ్మఁ దెచ్చుచున్న ముసలిగొల్లలను దమమార్గములో నున్న వృక్షముల నామధేయములను ఆప్యాయముగ నడిగి తెలిసికొనుచుఁ బయనించు చున్నారు." ఇచ్చట స్థావర జంగమరూప ప్రకృతితో నీ సార్వభౌముని సహజీవన విధాన మశ్రుత పూర్వమై సర్వభూతమయుఁడైన విష్ణువు యొక్క యంశ సంజాతత్వమును బ్రకటించుచున్నది. ఇప్పటి తమక హృదయులకు ఈ పాటి చెట్ల యోగక్షేమపృచ్ఛ మూర్ఖ పరిపాకమై సట్లనిపించుఁగాక.

ప్రపంచ గత వస్తువులన్నిటిలోఁ బరమేశ్వర కళను బ్రత్యక్షీకరించుకొనఁ జాలిన దిలీపమహారాజువంటి కరుణామూర్తులకు, జీవకోటితో సమసుఖదుఃఖభాగులైన యుట్టి పురుషోత్తములకు, ఇట్టి జీవన్ముక్తులకు జీవకోటియొక్క యోగక్షేమ పృచ్ఛ నిసర్గసిద్ధమేకదా! ఇట దిలీపుఁడు వృక్షములలోఁ బరమేశ్వర కళను జూడఁ గల్గిన మహనీయుఁడు కనుకనే తన మార్గములోని చెట్లలోఁ గూడ దత్కళను జూచి వాని యోగక్షేమ మారయఁగల్గిఁ ప్రేమామృతము నొలికింపఁ

కల్గినాఁడు. ఇట్టి ప్రకృతి ప్రణయత్వమే యీ మహారాజు సంతానమైన రఘుమహారాజులోఁ గూడ ప్రతిఫలించి పొడకొన్నది. పరికింపుఁడు గురుదక్షిణార్థియై తన సన్నిధికి వచ్చిన వరతంతు శిష్యుని రఘుమహారాజు కుశలప్రశ్న వేయు సందర్భమున మన మహాకవి

"ఆధారబంధప్రముఖైః ప్రయత్నైస్సంవర్ధి
తానాంసుతనిర్విశేషం కచ్చిన్న వాయ్వాదిరుపప్లవో వశ్శ్రమచ్ఛిదా
మాశ్రమపాదపానాం॥ (సర్గ 5. శ్లో 6)

ఓ కౌత్సమహర్షీ! మీ తపోవనములోని వృక్షములకు సుడిగాలి మున్నగు వాని వలన నుపద్రవములు కల్గుట లేదు కదా! మీరా వృక్షములకుఁ గుదుళ్ళం నీరు పోయుట మొదలగు ప్రయత్నములతో వానిని బుత్రులవలెఁ బెంచితిరి. అవి సంతతము మీ శ్రమను బాపుచుండునవి. "అట్టి మీ యాశ్రమ వృక్షములు కుశలమే కదా!" ఇట రఘుమహారాజునకు వనపాదపముల యెడఁ గల నిస్స్వార్థ ప్రేమ యతనిలోఁ గల "వసుధైవకుటుంబక" మ్మను విశ్వప్రేమకు నిదర్శనమై ప్రకృతితో మానవజీవితమున కుండవలసిన "సహజీవన" సిద్ధాంతమును సిద్ధాంతీకరించుచున్నది.

ఇఁక కాళిదాసు శాకుంతల నాటకములోని సహజీవనమును సమీపించుదము. దుష్యంతుఁడు కణ్వాశ్రమములోఁ బ్రవేశించునపుడు శకుంతల చెలికత్తెలు వినోదసంభాషణము సేయుచున్న సందర్భము. చెలి శకుంతలతో 1 సఖి! శకుంతలే! త్వత్తోఽపి తాతకాశ్యపస్య ఆశ్రమవృక్షః ప్రియతర ఇతితర్కయామి యన్నవమాలికా పేశలాత్వమప్యేతేషామాలవాల సేచనే నియుక్తా"

చెలి- 1 ఓ శకుంతలా! తండ్రియైన కాశ్యపునకు (కణ్వుడు) ఈ యాశ్రమ వృక్షము నీ కన్న నెక్కుడు ప్రియమైనవని తలంచెదను. ఎందుకనియా? నవమాలికా పుష్ప సుకుమార స్పర్శ సుకుమారగాత్రివైన నిన్ను కూడ (తాత) ఈ వృక్షసేచనము అను కఠినకార్యమందు నియోగించినాఁడు.

శకుంతలా—"సఖి! న కేవలం తాతనియోగః అస్తి మమాపి ఖలు సోదరస్నేహ ఏతేషు"

ఈ భావి భరతమాత యొక్క భావములో నిట్టి సహజ ప్రకృతి ప్రేమ బాల్యముననే పాదుకొని విశ్వప్రేమగాఁ బరిణమించినది.

సఖి శకుంతలే! ...త్వయా కృత నామధేయా వనజ్యోత్స్నేతి ఏనాం విస్మృతాసి? శకుంతలా తదాయది ఆత్మాన మపి విస్మరిష్యామి. మన భరతమాత యొక్క యీ ప్రకృతి ప్రేమను కణ్వర్షి ముఖమున మన కాళిదాసర్షి యిట్లు పలికించును

"పాతుంన ప్రథమం వ్యవస్యతి జలం యుష్మాస్వపీతేషు యా
నాదత్తే ప్రియమండనాపి భవతాం స్నేహేన యా పల్లవం।
ఆద్యే వః కుసుమ ప్రసూతి సమయే యస్యా భవ త్యుత్సవః
సేయం యాతి శకుంతలా పతిగృహం సర్వైరనుజ్ఞాయతాం"

శకుంతలను (అంకము 4 శ్లో 9)

అత్తవారింటికిఁ బంపుచు కణ్వుఁడు శకుంతలకు సెలవొసంగుఁడని ఆశ్రమ వృక్షములతో నిట్లనుచున్నాఁడు. తపోవనమున శకుంతలకు బంధువులైన యాశ్రమ వృక్షములారా! మీకు ముందుగా జలముల నియ్యనిదే ఏ శకుంతల తాను ముందుగా జలములను దాగఁదలఁపదో పువ్వులన్న మురిసిపోవునే శకుంతల మీ యందుగల మైత్రిచే మీ చిగురుటాకునైనఁ ద్రుంపలేదో, మీకు పువ్వు పుట్టఁగనే ఏ శకుంతల ఉత్సవము జరిపినదో అట్టి మీ యాప్తబంధువు ఆ శకుంతల నేఁడత్త వారింటికి వెళ్ళుచున్నది. మీ రామెకు సెలవొసంగుఁడు."

కాళిదాసుని ధర్మమాయని యీ భరతమాత యొక్క విశ్వప్రేమ" విశ్వవ్యాప్తమై విరాజిల్లినది. ఇట్టి ప్రేమకు మూలము ఈమె యొక్క "ప్రకృతి జీవన" మేయని పరిస్ఫుటమైనది కదా! మన భారతమాత (శకుంతల) పుత్రులలో శ్రీ పిఠాపురము రాజావారివంటి ధన్యాత్ములైన వారియందే తల్లి గుణము భాసించుచుండును.

ఖండవిల్లి సూర్యనారాయణశాస్త్రి, ముంగండ.

శ్రీ పీఠికాపురమహారాజ దానవిభవాభివర్ణన

ఆశ్రిత బాంధవాప్తాళికిఁ దొమ్మిది
లక్షల రూప్యము ల్గరుణ నొసఁగె
కాకినాడను గల కాలేజి కయి రెండు
లక్షలరూప్యము ల్దగ నొసంగె
శిబికర్ణ ముఖుల మించి యనాథశరణాల
యము నిల్ప లక్షద్వయంబు నొసఁగె
అచ్చోటఁ దదుపయోగార్థమై మఱికొన్ని
భవనాళి కఱ లక్ష వ్యయ మొనర్చె
అతులితైరోపామహాయుద్ధనిధివిరా
ళముగ నిశ్చింతమై లక్ష యిచ్చె
ఇద్ధరాణ్మందిరహితకారిణీపాఠ
శాలకు నేఁబదివే లొసంగె
ఆపగిదిని బీఠికాపురపాఠశా
లకుఁ గూడ నొక యఱ లక్ష యిచ్చె
అతిమాత్రదుర్భరవ్యాధినిర్మూలకో
ధనకు నేఁబదివేల ధన మొసంగె
కలకత్తఁగల సిటీకాలేజి పోషణ
కొఱకు ముప్పదివేలు గుప్పవోసె
తగఁ గాకినాడన్న దానసమాజంబు
వెలయింప ముప్పదివే లొసంగె
యుద్ధమౌశతి నుపయోగించు మోటార్ల
కొఱకు ముప్పదివేలు గూడ నొసఁగె

ప్రవిమలాస్తికమతబ్రహ్మమందిరమున
　　కిరువదియైదువే లిచ్చి నిలిపె
దేవులపల్లిసుధీవర ఋణముక్తి
　　కై యిరువదియొకవేయి యిచ్చె
సౌతాఫ్రికాను గష్టములందు భారతీ
　　యులకుఁ బదేనువే లొసఁగి ప్రోచె
కాకినాడఁ బ్రసూతికాంతావసర వైద్య
　　శాలకుఁ బండ్రెండు వే లొసంగె
శ్రీ పీఠికాపుర స్త్రీ వైద్యశాలకుఁ
　　బదివేలవఱకు రూప్యంబు లిడియె
ఇద్దాని పోషణ కేటేటఁ బదివేల
　　కక్కఁడు ధన విరాయ నేర్పరించె
ఐరోపసంగ్రామమందు బాధితహైంద
　　వాళిపై దయఁ బదివేలు పంపె
స్వర్గీయ యెడ్వర్డు స్మారకచిహ్నరి
　　కయి పదివేలరూప్యంబు లిచ్చె
స్వపురిని శ్రీ జార్జిపట్టాభిషేకస
　　త్రార్థంబు పదివేలు వ్యయ మొనర్చె
ప్రథితాంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుఁ బోషింపఁ
　　బదివేలరూప్యముల్ పరగ నిచ్చె
రామాయణంబును వ్రాసిన యల వాసు
　　దాసున కైదువేల్ దగ నొసంగె
స్తుతగుణశాలి శ్రీ సోమనాథకవికి
　　రెండు వేనూర్లు సంప్రీతి నొసఁగ

విద్వద్గరిష్ఠుండు వేంకటరాయశా
స్త్రికి రెండువేలయాచితముగ నిడె
నగరమా పునహా నున్నవితంతుశరణాల
యమునకు నొక్క సహస్ర మొసఁగె
కాకినాడపురిని గల బాలికాపాఠ
శాలకు నొక సహస్రంబు నిడియె
సదయత మద్రాసు జంతుబాధానివా
రకసంస్థకును సహస్రంబు నిచ్చె
రహిఁ గవిరత్న వీరబ్రహ్మకవి కొక
వేయి నూటపదార్లు పేర్మి నొసఁగె
ఇంక గుప్తదానము లవి యెన్నియేని
గలవు వానిని వర్ణింపఁగలమె ? కీర్తి
కాయుఁడైనట్టి శ్రీ పీఠికాపురీశుఁ
డలరఁగలఁడు స్వర్లోకమం దనవరతము.

సహస్రావధాని, శ్రీరామ వీరబ్రహ్మకవి.

సజీవపాత్ర నిర్మాణమునందుఁ బ్రబంధకవులలో నగ్రగణ్యుఁడు పింగళి సూరనార్యుఁడు. పాత్రల చిత్తవృత్తులను బ్రదర్శించుటలో నీతఁడు తిక్కనకు సాటి యనఁదగినవాఁడు.

పాత్ర రచనావిధానమును బరోక్షమనియుఁ బ్రత్యక్షమనియు రెండువిధములుగా విభజింపవచ్చును. ఇందుఁ బరోక్షపద్ధతిని నాటక కర్తలుఁ బ్రత్యక్షపద్ధతి నాఖ్యానకవులు ననుసరింతురు. పరోక్షపద్ధతి యనఁగాఁ బాత్రల మనోభావములను పాత్రలముఖముననే పలికించుట. ప్రత్యక్షపద్ధతి యనఁగాఁ గవి తనంతటఁ దానే పాత్రలనుగూర్చియు వాని యింగితాకారచేష్టాదులఁ గూర్చియుఁ బలుకుట. సూరనార్యుఁడు నాటకముల వ్రాయకున్నను బాత్రనిర్మాణమునందు మాత్రము నాటకకవిగానే పేర్కొనఁదగినవాఁడు. అందును మనోధర్మవేత్తృత లేనివారికిఁ బ్రగాఢములు దురూహములు నగు నాతని పాత్రల చిత్తవృత్తు లగమ్యములుగా నుండును. ఇందులకు నిదర్శనముగా నీక్రింది యుదాహరణములఁ జూడఁదగును.

"మణికంధరుని వలచినట్లు కనఁబడిన కలభాషిణి నలకూబరుని బొందాసించుటకుఁగల హేతు వెద్దియో నిరూపింపవలయు నన్నచోఁ బ్రణయప్రపంచమునఁ గల యొక ధర్మరహస్యమును గుర్తెఱుంగ వలయును. కామ్యవస్తువు దుర్లభమైనప్పుడు తదాభాసమేనియుఁ గొంత వఱకు నాత్మను దనుపు ననునది ప్రణయప్రకృతిధర్మము. ఈధర్మము తెలియనప్పుడు కలభాషిణీచరిత్రము దూష్యముగనే కన్పట్టును. ఆ పాటి మనసు చలించుటయు ధర్మశాస్త్రానుసారముగ వ్యభిచారమే యయ్యు నది ప్రకృతిసిద్ధమగుటచేఁ బరిహరింపరాని యొక హృదయ ధర్మముగ గణనీయమైనది. ఎట్టిధైర్యము కలవారికైన నొక్కొక్క యవస్థలో హృదయదౌర్బల్యము తటస్థించుటయు, దాని ప్రభావమున వారు కీలుబొమ్మలవలె వర్తించి తుదకు వివేకము కలిగి నిర్వేదము

నొందుటయుఁ గావ్యప్రపంచమునసే కాక లౌకికప్రపంచమునను గలదు. కలభాషిణిలో నీ భావాభిలాషయు హృదయదౌర్బల్యము నేకమై యామూర్తిని లోకులకు దురవగాహము చేసినవి. సుగాత్రి శాలీనుల స్వభావముల గుర్తెఱుంగవలయునన్న సహజసౌందర్యము నకును నిరాడంబరచిత్తవృత్తికిని బింబప్రతిబింబభావము కలదనెడి ధర్మమును ముందు గ్రహింపవలయును. ఈ ప్రణయసూత్రమే యీ కథకు మూలము.”

చూడఁజూడ నీయన స్త్రీపాత్రములు పురుషపాత్రముల కంటె మేల్తరములని గోచరించును. ఇట్లనుటచే నా పురుషుల రేఖలుగాని రంగులుగాని చెడినవని తలంపరాదు. ఈయన స్త్రీపాత్రలలో షేక్స్పియరు సృజించిన స్త్రీ పాత్రలవలెనే ప్రేమ మూర్తులు కొన్నియు ప్రజ్ఞామూర్తులు కొన్నియు కలవు. కలభాషిణి సుగాత్రి మున్నగువారు ప్రేమమూర్తులు. శుచిముఖి, రాగవల్లరి మున్నగువారు ప్రజ్ఞామూర్తులు.

ప్రతియోగ సంఘటనముచేఁ (By creating the contrast) పాత్రల స్వభావమును గాని, రూపమును గాని ప్రతిభాసింపఁ జేయుట శిల్పధర్మములలో నుత్తమమైన ధర్మము. ఈ రెండు కావ్యములలో (కళా. పూ. ప్ర. ప్ర.) నీ ప్రతియోగ సన్నివేశము పెక్కుచోట్ల శోభ నాపాదించుచున్నది. కలభాషిణికి రంభకు, మణికంధరునకునలకూబరునకు, నారదునకుఁ దుంబురునకుఁ, శుచిముఖికి రాగవల్లరికి, నీ ప్రతియోగసంఘటనము కల్పింపఁబడినది. రూపచిత్రణమునందును నీ ధర్మముల నాయన మఱువలేదు. వృద్ధురాలగు సుముఖాసత్తి రూప మొకపద్యమునను బునర్యౌవన ప్రాప్తయైన యామెరూప మింకొక పద్యమునను శయ్యాగృహమునం దలంకృతయైన సుగాత్రిరూప మొకపద్యమునను, నిరలంకృతయై పూఁదోటలోఁ బనులుచేయు నామె

రూప మింకొక పద్యమునను, మణిస్తంభునిచేఁ జిక్కి చకితయైయున్న కలభాషిణి రూప మొకపద్యమునను, నాతని చేయి జారి పడినప్పటి యామె రూప మింకొక పద్యమునను వర్ణించి, యవస్థాభేదములను బట్టి యాయారూపములు చెందు మార్పులను సూరనార్యుఁడు సూచించినాఁడు.

ఇంతవఱకు నిమ్మహాకవి పాత్రరచనా విధానమునందలి మూల సూత్రములను బరిశీలించియున్నాము. ఇఁక నొక్కొక్క పాత్రను దీసికొని యా పాత్రను జిత్రించుటలోఁ గవి చూపిన ప్రజ్ఞాకౌశలమును బరిశీలింతము.

సూరనార్యుని పాత్ర రచనా నైపుణికి నికషోపలము వంటిది కళాపూర్ణోదయము. ఏతత్కథా విధానము నందంతటను తేజస్వినియై యొప్పుచున్నది కలభాషిణి. కవియు నీ పాత్ర నిర్మాణమునందే తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించియున్నట్లు గ్రంథము నామూలాగ్రముగాఁ బఠించిన వారికిఁ దోపకపోదు. కళాపూర్ణుఁడును తేజస్వియే యయ్యు నాయన తేజము మానవదుర్నిరీక్ష్యమై యున్నది. అతఁడు దివ్యుఁడా మానవుఁడా యను సందియ ముదయించు నంతటి మాహాత్మ్య మాతని యందుఁ జూపట్టును. కలభాషిణియందు మానవసహజములే కాక స్త్రీజనోచితములును నగు గుణగణము లన్నియును గలవు.

తొలిజన్మమునఁ గలభాషిణి బ్రహ్మలోకమునందలి పెంపుడు చిలుక. సరస్వతీశాపవశమున నది భూలోకమునఁ బుట్టవలసి వచ్చెను. అంతట ద్వారకానగరమున నొక వేశ్యాగృహమునఁ గలభాషిణి యను పేర నా చిలుక జనించెను.

కలభాషిణి నృత్తగీతాదులయం దసమాన పాండిత్యమును గణించెను. యౌవన సౌందర్యముల కాటపట్టయిన యామె యప్పటి విటజనుల హృదయములఁ గలంచుచుండెను. శ్రీకృష్ణుని కొలువు

కూటము గూడ నామెకుఁ జిరపరిచితమైయే యుండెను. శ్రీకృష్ణుని యనుగ్రహమున జాంబవతీలలామ కలభాషిణిని వీణావాదనప్రౌఢను గావించెను. యువతియు సౌందర్యవతియునే కాక యామె నిరుపమాన బుద్ధిమతియు నై యుండెను. ఆమె యేకసంథాగ్రాహి. మణికంధరునిచే నొక్కమాటే చదువఁబడిన దండకము నామె నారదుని యెద్ద నప్పగించి తన యనుపమానమగు జ్ఞాపకశక్తికి నిలింపమౌనియు నివ్వెఱఁ నందునట్లు కావించెను. మేధాసంపదకుఁ దోడునీడయైన వాఙ్నైపుణ్యము నామెకుఁ గలదు. ద్వారవతిలోని యుద్యానవనములో రంభానలకూబరులను గూర్చి యామె నారదుని బ్రశ్నించునప్పుడే యామె వాక్చమత్కృతి మనకు సువ్యక్తమగును. కలహాభోజనుఁ డామె నలకూబరుని గాంక్షించుచున్నదనియును రంభకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా నిలువఁ దగిన గుణగణము లీమెయందుఁ గలవనియును నెఱింగియే రంభాగర్వభంగమును మనసులో నిడికొని కలభాషిణికిఁ గామరూపసిద్ధి నొసంగినాఁడు.

కలభాషిణి మనోరథ సిద్ధికిఁ గ్రొంగ్రొ మార్గము గోచరించినది. ఇంతలోనే యామె కాపాలికుని (మణిస్తంభుని) మాయావాగురులలోఁ దగుల్కొనినది. కాని మృగేంద్రవాహనాప్రభావమున విగతజీవ కాలేదు. ఇంతటి విషమపరిస్థితులయందుఁ గూడ నామె నలకూబరుని గామించుచునే యున్నది. మాయానలకూబరుని జూచి నలకూబరుఁడను భ్రాంతిచే నారదవరప్రభావమున రంభారూపధారిణియై యాతని గూడినది. కాని యంతమున నామెఁ గూడినవాఁడు నలకూబరుఁడు కాక, యామెవలెనే మాయరూపమును ధరించిన మణికంధరుఁడై నాఁడు. అప్పుడామె పడిన పశ్చాత్తాపమునకు మేర లేదు. కాని యా పశ్చాత్తాప మెందులకు? ఒక వంక మణికంధరునియందు వలపు నిలిపియు నింకొకవంక నలకూబరుని గామించు నామెహృదయ

నామెకే దురవగాహమైనది. తన్నుఁ గూడినవాఁడు తన చిన్ననాఁటి నేస్తకాఁ డగుమణికంధరుఁడే యని తెలిసినప్పు డామెయానందము మిన్నుముట్టినది. కాని యేమి ప్రయోజనము? వలపు ఫలింపనున్న తఱి నిరువురును దుర్వారశాపోపహతులైరి. అప్పటి కలభాషిణీ హృదయావేదనము సాహింపవలయునే కాని మాటలలోఁ జిత్రింప వలనుకానిది. కవి దాని నీక్రింది రీతిని బొందుపఱచియున్నాఁడు.

"శ్రీయుతమైన దివ్యమణి చేతికి నబ్బఁగఁ బారవైచి త
చ్ఛాయ యొకింత యున్కిఁ గని చాలఁ గృశించితి గాజుపూసకై
నా యవివేక మేమనుకొనం? దుద తన్మణి యబ్బెనన్న న
త్యాయతతత్సమాగమసుఖాప్తికి నోఁచమి నెంచి కుందెదన్"

"ఇట్టి మాట లిప్పు డేనాడుకొనుటయు
ననుచితంబు "వారవనిత పలుకు
లిచ్చకంబు" లనక యెవ్వరు నమ్మెద
రదియుఁ గాక దృష్ట మన్య వాంఛ"

మణికంధరుని యనులాపవాక్యములు కూడ నామెకు దుఃఖోపశమనమును గలిగింపలేక పోయినవి. ఆమె మనసు మాఱిపోయినది. యౌవనసుఖాసక్తియుఁ దదన్వేషణానురక్తియు నంతరించినవి. దైవోపహతయు, దుఃఖోపహతయు నగు నామెయందిట్టి మనఃపరివర్తనము కలుగుట సహజమే. వనితాలోకమునకుఁ బాతివ్రత్యము కంటె పరమంబైన సిద్ధి వేఱొండు లేదని యామె కప్పుడు తోఁచినది. ఈ హృదయపరివర్తనముతోడనే సుముఖాసత్తి నుద్దేశించి యామె యిట్లు పలికినది.

"పూతంబయ్యె మదీయ పుణ్యాయుగ మోపుణ్యంపుటిల్లాల నీ
పాతివ్రత్యముచందమున్ విన మదిన్ భావింపఁగా నెట్టి దు
ర్నీతిప్రక్రియ వారికైనఁ గృపతో నీ విచ్చినం గల్గుఁ ద
త్పాతివ్రత్యము నాకు మీఁద నయినం బ్రాపింప దీవింపవే"

ఆసన్న మరణయైయున్న యామె తుదికోర్కె యిది. మరణావసరమున నిట్టి పవిత్రమనోరథముఁ గల్గియున్నవారు జన్మాంతరమున జగదీశుని కృపకుఁ బాత్రు లగుటలో నబ్బుర మేమి కలదు.

మణికంధరుఁడొక గంధర్వుఁడు, నారద శిష్యుఁడు. కలభాషిణిని గాంచినంతనే యాతఁడు చెప్పిన పద్యమును బట్టియు శ్రీకృష్ణునిపై నాతఁడు చెప్పిన దండకముఁ బట్టియుఁ దీర్థయాత్రావసరమున నాతఁడు చేసిన విష్ణుస్తోత్రమును బట్టియు నాతఁడొక కవి యనియు మన మూహింప వచ్చును. పరస్పరద్వేషమును మాని సంగీత సాహిత్యము లీతనియందుఁ జక్కఁగా నెలకొనియున్నవి. ఈతనికిఁ గల యీ సంగీతసాహిత్య విద్యాప్రావీణ్యమును నతని యపూర్వసౌందర్యమును గలభాషిణి కతనియందుఁ గల ప్రేమకుఁ గారణము లైనవి. ఈతఁడును నృత్తగీతాదులయందును రూపలావణ్యములయందును నిరుపమానమైయున్న కలభాషిణిని కామించినాఁడు. స్వర్లోకమునుండి భూలోకమునకు దిగివచ్చుచు నీతఁ డుద్యానవనమునఁ 'దమిపూఁదీఁగెలఁ దూగుటుయ్యెలల' నూగుచున్న కలభాషిణిని గాంచి యామె సౌందర్యమును బ్రస్తుతించినప్పుడే, తనకుఁ దెలియకుండఁగనే యామెను బ్రేమించినాఁ డనవచ్చును. కాని యిరువురును మునిశాపభయమునఁ బ్రణయ ప్రసంగములఁ జేయరైరి.

మణికంధరుఁడు దివ్యక్షేత్రసందర్శనాభిలాషతో ద్వారవతి వీడినాఁడు. నానాక్షేత్రముల సందర్శించినాఁడు. ఘోరతపము గావించియుఁ దపస్సిద్ధిని గాంచలేక పోయినాఁడు. దేవవేశ్యాభుజంగుఁ డైనాఁడు. రంభయందలి మోహమును వీడలేక తపోవ్యయమునైనఁ బాటింపక మాయానలకూబరుఁడై మాయారంభను గూడినాఁడు. తుదకు నిజనలకూబరునిచే శపింపఁబడి పశ్చాత్తప్తుఁడై మృగేంద్ర వాహనాలయమునఁ గలభాషిణిని మఱలఁ గలసికొనినాఁడు. కాని

తాను వలచిన సుందరిని దనచేతితోనే చంపవలసిన యవస్థ తటస్థమైనది. అన్యమార్గము గోచరింపమి నాతఁడా క్రూరకార్యమున కొడంబడినాఁడు. అనంతరము శల్యాసురుని సంహరించి యాతని వరప్రభావమునఁ దానును మడిసి, కళాపూర్ణుఁడై జన్మించినాఁడు.

మణిస్తంభుని ప్రకృతి చాల విచిత్రమైనది. ఈతని జీవితమును ద్విధా విభజింపవచ్చును. ఒకటి శాలీననామమున వ్యవహరింపఁబడిన జీవితము. రెండవది మణిస్తంభనామమున వ్యవహరింపబడిన జీవితము. ఈతని జీవితమునందలి కొన్ని ఘట్టములను గమనించినచో నీతఁడొక మహాకాముకుని యట్లు గోచరించును. కొన్నికొన్ని యంశములను బరిశీలించినఁ బరమశాక్తేయుని యట్లు గోచరించును. శాలీననామమున నున్నప్పు డాతఁడు తన భార్యకు సంతానవిరోధము కలుగునట్లుగను నిత్యయౌవనయై యుండునట్లుగను ననుగ్రహింప భాషారమను బ్రార్థించినాఁడు. ఆమెకు దేవి యొసఁగిన వరము తన యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముఁగ నుండుటచే నతఁడు హఠాత్తుగా శతతాళదఘ్నమగు మడుగులోనికి దూకి యాత్మహత్యాప్రయత్నమునకుఁ గూడ వెనుదీయలేదు. ఆర్యమతానుసార మాత్మహత్య మహాపాతకము. ఆర్యులు గార్హస్థ్యమునకు సంతానమునే మహాఫలముగాఁ జెప్పియున్నారు. శాలీనుఁడు రెండు ధర్మములను గూడ మనసునం దిడుకొనినట్లు కన్పట్టదు. మఱియు నీతఁడు దివారాత్రములు భేదమును బాటింపక భార్యను గవయువాఁడు. ఇది కూడ సదాచార విరుద్ధమే. ఈతని రెండవజీవితమునఁ గూడ నీతఁ డాచరించిన పనులు మానవ ప్రకృతి విరుద్ధములు, గాముకత్వద్యోతకములు నై యున్నవి. పురుషత్వమును దన భార్య పొందఁగా నీతఁడు స్త్రీత్వమును బొంది తన కాముకత్వమును వ్యక్తీకరించియున్నాఁడు. మృగేంద్రవాహన, కలభాషిణితోఁ గూడ నీతనిని దూరమున నొక పొదరింటిలోఁ బారవైవగా

నీతఁ డేకాంతమున నున్నకలభాషిణిని జూచి మోహపరవశుఁడై యామెను గాగిలించి యామె మానభంగమును గావింప యత్నించి నాఁడు. ఆమె యాక్రోశమును విని నలకూబరరూపమున నున్న మణికంధరుఁడు రాఁగా నీతఁడు పిఱికిపందయై పాఱిపోయినాఁడు. కాని యాతఁడు గావించిన కొన్ని కార్యములు మహాసాహస ప్రచుర ములై యున్నవి. మృగేంద్రవాహనానుగ్రహమున దూరశ్రవణమును, దూరదృష్టిని సంపాదించుటకై యాతఁడు చేసిన పనులీతని శౌర్య మును వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి. వంచన చేసి కలభాషిణిని మృగేంద్ర వాహనాలయమునకుం గొని వచ్చి యామె నట బలి నీయఁ గడంగి నాఁడు. క్రూరుఁడును, హృదయవిహీనుఁడును, గాముకుఁడును నగు నీతనికిఁ బుణ్యవశమున సుగాత్రి భార్యయైనది. ఈమె హైందవ నారీ లోకమున కాదర్శప్రాయ యని చెప్పనొప్పును. ఈమెకుఁ బతియే సర్వస్వము. మనోవాక్కాయముల నాతని నెదిరింపకుండుటయే యామె దీక్ష. సుగాత్రనామమున నీమె యున్నప్పు డీమె భర్తయెడఁ జూపిన యనురాగము కడుంగడు శ్లాఘ్యమై యున్నది. తన తల్లి తన భర్త సేవగించుకొనుచున్నను దా నాతనిమాట కెదురాడలేదు. సులభకో పియు నతిసాహసియు నగు తన భర్త మడుగులో దూకిన యనంతరము కూడ నీమె తన పాతివ్రత్యము నట్లే నిలిపికొని సన్న్యాసినియై కాలము గడపినది.

సుగాత్రి దయామయి. మృగేంద్ర వాహనాలయమునఁ గల భాషిణిని మణిస్తంభుఁడు బలి నీఁబోఁగా నీమె తన కంఠము నామె కంఠమున కడ్డుగా నిడినది. భర్త సౌఖ్యమే తన సౌఖ్యము. భర్తృ సేవయే భగవత్సేవ యని నమ్మికొనియున్న హైందవనారీమణుల కీయమ చరిత్ర నిత్యము పఠనీయము.

కళాపూర్ణోదయమును జదివిన వారికిఁ గవి యిక్కావ్యమునకు వేశ్య నేల నాయికను జేసినాఁడను ప్రశ్న జనింపకపోదు. ఇట్టి కల్పనము నానాటి పండితలోక మాదరింపదేమో యను సందియము కవిహృదయమునఁ గూడ లేకపోలేదు. అందులకే కథాప్రారంభమున ద్వారవతిని వర్ణించుచు.

"అందును వారు వీరనక యందఱు ధర్మధురీణులైన వా
రందఱు శుద్ధభాగవతు లందఱు వేదనిరూఢి నున్నవా
రందఱు సాత్త్వికప్రవరు లందఱుఁ దత్త్వ మెఱింగినట్టి వా
రందఱు సత్కృపానిరతు లందఱుఁ బావను లెన్ని చూడఁగన్.

"ఇట్టట్టన నేటికిఁ ద
త్పట్టణమున నున్నయట్టి ప్రజ లేజాతిం
బుట్టిన వారలు వంద్యులు
గట్టిగఁ దద్వినుతి నెల్ల కలుషము పాయున్"

ఇందుఁ "దత్పట్టణమున నున్నయట్టి ప్రజ లేజాతిం బుట్టిన వారలు వంద్యులు' అను వాక్యము పై యూహకుఁ బ్రబలాధారముగ నున్నది. కవి కీసందియమును లేకున్న నీవిషయము నింత తెలిచి చెప్పవలసినంత యవసరము గన్పట్టదు.

ఇట్టి పాత్రను గల్పించి నాయికను జేయుటలోఁ గవి యుద్దేశ్య మేమి? యను ప్రశ్నకు సమాధానమిచ్చుటకుఁ బూర్వ మిట్టి నాయికా పాత్రనిర్మాణ మితఃపూర్వ మే వాఙ్మయము నందైనను గలదా యను సంశయమును జర్చింపవలయును. ఇంతకుఁ బూర్వమిట్టి నాయిక సంస్కృతమునందును దమిళమునందును గూడఁ గలదు. మృచ్ఛకటికమునందలి వసంతసేన యిట్టిదే. తమిళమునందలి మణిమేఖ లాదులలో వేశ్యయే నాయికయైయున్నది. పెద్దన మనుచరిత్రమునందలి వరూథినియు వేశ్యయే కాని యామె స్వర్వేశ్య కాని సూర

నార్యుఁ డీ పాత్రల మనసున నిడికొని కలభాషిణీపాత్రను నిర్మించినాఁ డని తలంచుట కవకాశము చాలదు. ఇట్టి పాత్రను సృజించుటలో నాతని లోకమహత్తరాశయము గలదు. ఆ రోజులలోఁ దక్కువకులమువారి చరిత్రమును గావ్యముగా వ్రాయువారే లేరు. భౌతిక ప్రపంచమునందు వలెనే కావ్యప్రపంచమునందును సంపన్నులకు మాత్రమే స్థానము గలదు. రాజులును రాణులును ననుభవించు శృంగారము చూచుట కుదాత్తముగా నున్నను నంతరమునఁ గృత్రిమమై స్వభావవిరుద్ధమై గోచరించును వారి శృంగారములో రతికున్నంత స్థానము ప్రణయమున కుండదు. ప్రణయపూర్వకమైన శృంగారానుభవ మకృత్రిమ స్వభావులైన సామాన్యసంసారులకే చెల్లును. సూరనార్యుఁడు బోధింపఁదలచిన ధర్మములలో నిది యొకటి కావుననే యా హీనకులజ నాతఁ డాదరించెను. అట్లయ్యు వేశ్యనే యేల నాయికను జేయవలయు నన్నచో నద్దాని కనేకకారణములు గలవు. ఆతఁడు చెప్పఁదలచుకొన్న కథలోఁ జిత్రవిచిత్రములగు ప్రణయగాథ లిమిడియున్నవి. మఱియు నాతఁడు కల్పించుకొనిన కథా ప్రణాళికను బరిశీలించితిమే నందు నాయికా పాత్రమునకు వేశ్యయే యుచితమైనదని మనకు సువ్యక్తము కాకపోదు. మఱియుఁ బాత్రల యుత్తమత్వమునకుఁ గులీనతకంటె శీలసంపన్నత పరమ ప్రమాణమని గ్రహింపఁ గలిగిననే కాని కలభాషిణి యాదరపాత్రము కాదు. దీనికి సహృదయులే ప్రమాణము.

ఇఁకఁ బ్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమునందలి పాత్రరచనా విశేషమును బరిశీలింతము. సూరనార్యుని రచనయం దన్నిటను బురుషులకంటె స్త్రీలకే యెక్కుడు ప్రాధాన్య మీయఁబడినది. ఈ గ్రంథమునందలి పాత్రలలో శుచిముఖి ప్రజ్ఞామూర్తి. ప్రభావతి ప్రణయమూర్తి. ఇందు శుచిముఖి పాత్రము తిలకాయమానమై యున్నది. చూడఁ

జూచి నా యంచగరితకొలఁకే కవి యిమ్మహాప్రబంధమును రచించెనా యని కూడఁ దోచును. భారతమున శ్రీకృష్ణపాత్రమునందు సోమయాజి యాత్మీయత ప్రతిఫలించినటులే యిందు శుచిముఖీ పాత్రమున సూరన యాత్మీయత ప్రతిఫలించుచున్నదని ప్రౌఢ విమర్శకుల యభిప్రాయము. కళాపూర్ణోదయమునఁ గలభాషిణీ పాత్రమునఁ బ్రేమ ప్రవాహము పొంగిపొరలినది. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమున శుచిముఖీపాత్రమునందుఁ బ్రజ్ఞావిశేషము మిన్నుముట్టినది. హృదయ దౌర్బల్యముచేఁ గలభాషిణి మహాకష్టములకు లోనైనది. బుద్ధిబలముచే శుచిముఖి యొరుల కష్టములకుఁ గూడఁ దరణోపాయమైనది. సూరనార్యుని పాత్రరచనా నైపుణ్యమును, రాజకీయ వేత్తృత్వమును, హృదయ గాంభీర్యమును యుక్తి ప్రత్యుక్తి కౌశలమును నెఱుంగవలయునన్నచో శుచిముఖీపాత్రమును బరిశీలింపవలయును

చతుర్ముఖుని తేరు మోయు సారంగధరాఖ్యుని కూతురు శుచిముఖి. వాగ్దేవతయే సమస్తవిద్యల నామెకుఁ గఱపి తనంతటి దానిగ నొనర్చినది. అతివాఙ్మహిమాఢ్యయగు నీ రాజహంసికిని దనప్రోది రాచిలుకకును భాషామోష కైత సెప్పఁ బోటీ పెట్టినది. అందు జయము గాంచిన శుచిముఖి నామె గారవించి "యుపమాతీశవాక్తి 'కామధేను' బిరుదము నొసంగి, గండపెండరము నొక్కదాని నయ్యబల తదంఘ్రి మూలమునఁ దొడిగినది.

తొలుదొల్త నీ యంచగరిత మన కింద్రుని యుద్యానవనమునందు సాక్షాత్కరించును. ఇంద్రుఁడు వజ్రనాభవధోపాయము నాలోచించుచుండఁగా వియద్గంగలో నట్టిట్టుఁ దిరుగాడు నంచలపిండు గానవచ్చినది వానిం జేరఁజీరి యాతఁడు తన కార్యావసరముల నెఱింగించుచుండఁగాఁ దనవరుఁ డెఱిఁగింప నీ హంసి వజ్రి మ్రోల నిలిచి

తన వాఙ్నైపుణ్యమును సమయోచిత బుద్ధికౌశలమును వెలయించినది. ఇంద్రోపేంద్రుల బుద్ధికి నగమ్యములైన యూహలు కూడ నీ రాజహంసికి సుసాధ్యములైనవి. మఱియుఁ దాను వజ్రనాభుని నగరిలోఁ దిరుగు తఱిని, వినినవియుఁ గనినవియు నగు నంశములఁ గ్రోడీకరించి తర్కించి సహేతుకమైన యొక నిశ్చయమున కామె వచ్చినది. ప్రభావతికి స్వప్నమునఁ బార్వతి సాక్షాత్కరించి ప్రద్యుమ్నుని చిత్ర మొసఁగుటయు నా స్వప్నవిషయముగఁ బ్రభావతికి నామె చెలికత్తె యగు రాగవల్లరికి జరిగిన సంభాషణము సర్వమును దాను వినిన దంతయు నింద్రున కెఱింగించినది. చెప్పుటయే కాక తన సిద్ధాంతము నీ క్రింది రీతిని వ్యక్తము చేసినది.

"ఆయింతి ప్రద్యుమ్ను జాయగాఁ బలికిన
    గౌరి మాటకుఁ దప్పు కలుగ దనుము
దనుజవిరోధిపుత్రునకు నా దుష్టదై
    త్యుఁడు దనంతఁ దనూజ నొసఁగఁ డనుము
ప్రద్యుమ్నుఁ డట్లు ప్రభావతీపతియైన
    దానవునకుఁ బోరు తప్ప దనుము
వజ్రపురము ప్రభావతి కొడు కేలుట
    యసురకు జయమైనఁ బొసఁగ దనుము
చిత్రఫలకంబు ప్రత్యక్ష సిద్ధమగుటఁ
జేసి యీకల యధిక విశ్వాసయోగ్య
మదియు వేకువ గావున నచిరభావి
ఫలము దేవేంద్ర! నీ వెంచి తెలిసికొనుము."

దేవేంద్రున కామె వాగ్వైదగ్ధ్యమును యుక్తిప్రయుక్తినైపుణ్యమును సహేతుకవిమర్శ జ్ఞానమును ముదము గొల్పినవి. అతఁడు సంతసము పట్టఁజాలక "వాగ్దేవతవో కాక యాకె దిద్దిన కవివో" అని

రాజహంసిని ప్రశంసించి యామెనే శ్రీకృష్ణుని కడకు నీ విషయము నెఱింగింపఁ బంపినాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు గూడ నీ రాజహంసి బుద్ధివిశేషమున కాశ్చర్యపడినాఁడు. క్రూరరాక్షసునిపైకిఁ దనకొడుకు యుద్ధమున కేగుట రుక్మిణికి హితవుగా నుండదని హంసి గ్రహించి శ్రీకృష్ణుని ఏకాంత మిమ్మని కోరినది. ఇట్లు సూక్ష్మాతిసూక్ష్మములైన విషయములందు గూడ నీ రాజహంసి కేమరుపాటు గాని పొరపాటు గాని కానరాదు. రాజకీయ వేత్తకు ముఖ్యముగాఁ గావలసిన రహస్యగోపనమును వాఙ్నైపుణ్యమును, గంభీర హృదయమును నీమెకు బాగుగా నలవడినవి.

శ్రీకృష్ణునితోడి రాజకీయప్రసంగములో హంసి వజ్రనాభవధఁ గావింప నర్హుఁడు ప్రద్యుమ్నుఁ డేయని నిర్ణయించుకొనినది. తరువాత ద్వారవతి వీడిపోవుచు మధ్యమార్గమున నున్న యొక యుద్యానవనమునందుఁ దురగారూఢుఁడై కందుకకేళిం దేలు ప్రద్యుమ్నుని గాంచినది. వినోదాసక్తమై యున్న యివ్వీరుని మనసు ప్రభావతిపై మరలునట్లు గావించుట భవిష్యత్కార్యమున కుపయోగపడు నని గ్రహించినది. కాని పిలువని పేరంటమున కేగుట రాజనీతి విరుద్ధము కదా! కావున వాతఁడే తమ్ముఁ బిలుచునట్టి యవసరమగు గల్పింప వలయును. ప్రజ్ఞాధురీణయగు శుచిముఖి కిది కష్టసాధ్యము కాదు. వెంటనే తన చెలిమికత్తెతోఁ బ్రద్యుమ్నునకు శ్రవణగోచరమగునట్లుగా నల్ల యతఁడే యాతఁడు గానోపు నని పలికినది. కందుకకేళీలోలుఁడగు ప్రద్యుమ్నుని మనసు హఠాత్తుగా నీయంచపిండు వైపు మరలినది. తన ప్రసంగమును వారు చేయఁగారణ మేమియో యడుగ వలయునని ప్రద్యుమ్నుఁ డా యంచల నెలుగెత్తి పిలిచినాఁడు. శుచిముఖ యెత్తు నెగ్గినది. అవకాశము కలిగిన విడుచునదికాదు శుచిముఖి. అతని ప్రసంగము వచ్చిన తెఱం గెఱింగించుచుఁ బ్రసంగవశ

మునఁ జెప్పినట్లు ప్రభావతీ సౌందర్యమును సంస్తుతించినది. ఇప్పటికింతే చాలునని యచ్చోటు వీడినది.

మూఁడవరంగమున నామె ప్రభావతి యుద్యానవనమునఁ గానవచ్చును. ప్రభావతి ముందఱ నామె చూపిన ప్రజ్ఞావిశేష మద్భుతావహము. ఈ సంభాషణమునం దామె యాశించిన ప్రయోజనము లనేకములు గలవు. ఒకవంకఁ బ్రభావతికిఁ బ్రద్యుమ్నునిపై వలపు గలుగునట్లు చేయవలయును. ఇందులకుఁ బరమేశ్వరియే పునాది వైచినది. కాని యాచిత్ర ఫలమునందలి పురుషుని వంటి పురుషుఁడెందైనఁ గలఁడా యను సందేహము ప్రభావతియందుఁ బ్రగాఢమై తుదకు నిస్పృహగాఁ బరిణమించుచున్నది. దానిని బోనడచుట శుచిముఖి పనియైయున్నది. ఇది సాధించుటంత కష్టకార్యము కాకపోయినను బ్రద్యుమ్ను నచ్చటకు రప్పించుట కష్టతరము. బ్రహ్మవరప్రభావమున వజ్రనాభుని యనుజ్ఞ లేనిదే యెవ్వరు నానగరుఁ బ్రవేశింపఁజాలరు. ప్రద్యుమ్నుని కాతఁడు ప్రవేశము నొసంగుటను మాట కలలోనైన నూహింపరాని విషయము. ఇఁక నాతని యనుజ్ఞ వడయుటకుఁ బ్రభావతీసాహాయ్య మత్యావశ్యకము. మఱియుఁ బ్రభావతికి రహస్యభంగము కాకుండఁ బ్రద్యుమ్ను నటకు రావింపవలయును. ఈ విషమసమస్యాపరిష్కారమునకై శుచిముఖి యోజించుచుండఁగాఁ బ్రద్యుమ్నుని లేఖ దైవవశమున నటఁ జేరినది. ఆ లేఖం గాంచి ప్రభావతి యొడలు మఱచినది. ప్రేమ ప్రవాహము పొంగి పొరలినది. ప్రద్యుమ్నుని గూడకున్నఁ బ్రాణములు నిలుచుటయే కష్ట మనిపించినది. కాని యేమి లాభము. శుచిముఖికిఁ గలిగిన విషమ సమస్యయే యిప్పు డామె నెదుర్కొనినది. దానిని బరిష్కరింప శుచిముఖి తప్ప నన్యాధార మామెకు గోచరింపలేదు. శుచిముఖికిఁ గావలసినదియు నదియే. ఆమె ప్రార్థనముపై శుచిముఖి యొక

యుపాయ మామె కల్పించినది. తన్నెట్లయిన వజ్రనాభుని సన్నిధికిఁ గొంపోయినఁ బ్రద్యుమ్ను నటకు రహస్యభంగము కాకుండ రావింపఁ గలనని ప్రతిజ్ఞ చేసినది. ప్రభావతీ సాహాయ్యమున వజ్రనాభుని దరి కేగి తన వాఙ్నైపుణ్యము చేతను శాస్త్ర పాండిత్యము చేతను నాతని మెప్పించి మెలమెల్లగా భద్రనటుని వృత్తాంతమును జారవిడిచినది. వజ్రనాభుఁడును నాతని రాకకనుజ్ఞ నిచ్చినాఁడు. ఇంతలో నీదుర్ఘట కార్యము ముగిసినది. శుచిముఖి కావించిన దుర్ఘట కార్యములును నింతతో ముగిసిన దనవచ్చును. ప్రద్యుమ్నాదుల వజ్రనాభుఁ డెఱిఁగి వారిపై నాతఁడు సైన్యముల నంపుతఱి నామె యీ వృత్తాంతమును శ్రీకృష్ణునకుఁ దెలియఁ జేయుటయే యామె కడసారి పనియని చెప్ప వచ్చును.

ఈ కార్యకలాపము జరుగుచున్నంతకాలము ప్రభావతి కామె నిజవృత్తాంతము నావంతయు నెఱిఁగింపలేదు. ప్రభావతీ సౌఖ్యమునకై యేతానంతటి పాటుపడుచున్నట్లు నటించినది. తుదకు బ్రద్యుమ్నుఁడును గదసాంబులు నొకరి రహస్య మొకరెఱుంగకుండ నామె మెలఁగినది. ఇంతటి నేర్పు నింతటి రహస్య గోపన సామర్థ్యము నింతటి ప్రజ్ఞా విశేషమును సామాన్యుల కలవడునవి కావు. సూరనార్యు డీపాత్రమున నొక మహాత్ముని ప్రదర్శించినాఁడనవచ్చును.

పాత్రనిర్మాణ కౌశలము కవుల కందఱకు నబ్బునట్టిది కాదు. మఱియు నొక్కొక్క కవి కొక్కొక్క దానియందభిరుచి యుండును. ఒక కవికి వర్ణనాభిమానము మెండుగా నుండును, ఇంకొక్కనికిఁ గథా కల్పనమునందుఁ బ్రీతియధికమై యుండును. వేఱొక్కనికిఁ జిత్ర

నిర్మాణమునందాసక్తి యుండును. ఈ మూడింటిని సమరసభావమున నడుపఁగల కవులరుదుగా నుందురు. ఏ కవికి దేనియందభిరుచి మెండుగా నున్నది యను విషయ మొక్కటియే మనకిటఁ జర్చనీయము.

డా. కె. వి. ఆర్. నరసింహము, (M A PHD)

శ్రీ సూర్యరాయశతకము

—o—

శా. శ్రీమత్సర్వచరాచరాత్మకజగద్బృందైక నిర్మాణ లీ
లామాయామహిమన్ త్రిమూర్తులకు మూలం బైన బ్రహ్మంబునిన్
సామంతార్చితపుత్రపౌత్రధనధాన్య శ్రీయుతుం జేయుఁతన్.
ప్రేమన్ రావుకులాబ్ధి శీతలఘృణీ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. శ్రీ గంగాధరభూవరారసుని కోర్కెల్ దీర్చి తత్సత్కృతుల్
నేనై కొందు నటంచు మున్ వెడలు కుంతీమాధవున్ మీటి ని
న్వేగన్ బ్రోవుతఁ గుక్కుటేశ్వరుఁ డిలన్ శ్రీమంగయాంబాపురం
ధ్రీకరోజ్జ్వలశుక్తిమౌక్తికమణీ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 2

శా. శ్రీరాధామధురాధరసుధన్ సేవించి పట్టంపుదే
వేరుల్ చొక్కఁ గళల్ స్పృశించుచుఁ బదార్వేల్ గోపికల్ వేడఁ గ్రీ
డారక్తుం డగుకుంతిమాధవుఁడు వేడ్కన్ భాగ్యభోగ్యాన్వయ
శ్రీరాజాభ్యుదయమ్ము నీకొసఁగుతన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 3

మ. జగదభ్యున్నతసృష్టికర్త యని త్రింశత్కోటిదేవాళి పె
ద్దగ మన్నించినపద్మజుండు తన విద్యాపాథోధి వాటిల్ల నై
న్యగజాశ్వాయురభీష్టవస్తుసముదాయం బీవుతన్ నీకు వై
రిగణోలూకవిలోకనాంబరమణీ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 4

మ. కలుగున్ మెట్టిన వెంకి పట్టినను బంగారమ్ము మాయట్టి వా
రలకా కూటికి గుడ్డకున్ గొఱ హరిబ్రహ్మాదు లర్చింపఁ గో
ర్కెలు చేకూర్చితి నంచు భర్త మధుకోక్తిన్ శంక వారింప భా
సిలు శ్రీ శాంకరి నీకొసంగుత సిరుల్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 5

మ. దళదిందీవరనీలవేణి, త్రిజగత్కల్యాణి, కైవల్యని
శ్చలనిశ్రేణి, సరోజపాణి, మధుమాసస్వైరసంచారకో
కిలవాగ్వాణి, యుపేంద్రురాణి చపలక్రీడారతిన్ బాసి భా
సిలు నీ సౌధగృహమ్ములో నిరతమున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 6

మ. ఇల వాగ్దేవి కవీంద్రమానసములం దింపొంది కావించు మం
జులవాగ్జృంభిత సత్ప్రబంధముల వించున్ వారలం బ్రోచుని
శ్చలచిత్తుండ వటంచు నీముఖసరోజంబందు నిత్యమ్ము భా
సిల విచ్చేయదె ? హంసయానయగుటన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 7

మ. భువి విశ్వేశ్వరపీఠలింగశతకమ్ముల్, గద్యపద్యావళుల్
శివలీలామహిమాదికావ్యములు వ్రాసెన్ గున్నెపల్లస్వసో
ద్భవుఁ డా బాణకవీంద్రుఁ డీశ్వరకృపన్ దత్పుత్రమృత్యుంజయో
త్తవరై తత్కృతి నీ సిరిన్ బెనుచుఁ గాతన్ సూర్యరాయాగ్రణీ! 8

శా. భోజుం డక్షరలక్ష లిచ్చెఁ దురగీభూషాగ్రహారాంబరాం
భోజాక్షీమణు; లిచ్చె రాయలు మనస్స్ఫూర్తిన్ గృతుల్ గాంచియా
రాజుల్, తత్కవు; లాబహూకృతులు సర్వం బేగినంగాని బల్
తేజం బందుచునుండెఁ దచ్చరితముల్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 9

శా. జ్ఞానానందమయాత్ములౌ విపులశాస్త్రజ్ఞుల్ భువిన్ సత్తసం
తానంబున్ గని యందు సత్కృతి ప్రశస్తంబంచుఁ గీర్తింప నా
నా నంచున్ శిరసావహించి నృపు; లత్యాసక్తి నేతాదృశ
శ్రీ నింపొందఁగఁ జూచుచుందు రెపుడున్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 10

శా. స్వారస్యమ్ముగ నుండ దేమొకొ కవిత్వంబంచు నెవ్వారిలో
వారే సందియ మందుచున్ బుధులు గావ్యమ్ముల్ వెసన్ వ్రాయకు
న్నా రయ్యారె! వధూవరుల్ తమకు సంతానమ్ము చేఁ గీర్తి పో
నీ రానీ కని పెంచకుందురె భువిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. పలుసన్మార్గులు, చక్రపాలనకళాభ్యాసుల్, మహారాజవ
శ్యులు, సమాశ్రితులు, లోకబాంధవులు, తేజస్వంతులై పాల్పు; రి
య్యిల; నెవ్వా; రలపద్మనాయకకులాధీశావతంసంబ వై
చెలువౌ నిన్ను నుతింపఁగావలవదే ? శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. చెలువౌ నేనుఁగులున్, గుఱ్ఱాలు, వరదాసీదాసజాలంబు మే
డలు, వాడల్, బలుపాడిపంటలును బేఁటల్, గోట లింకెన్ని మో
కల; నెవ్వా రయినన్ నుతించుటకు శక్యంబా! సహస్రాంశమున్
దెలియం జేయఁగనౌనె నీ సకల భూతిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ

మ. ధరణీరాజ్యము నేలె మీ జనకుఁడౌ తద్వేంకట శ్రీమహీ
శ్వరగంగాధరరామరాయలు కృపన్, శాంతమ్మునన్ భూతిచేఁ
దిరమౌ కీర్తిని, ధైర్యశౌర్యముల నాత్మీయాఖ్య సార్థమ్ముగా
నెరయన్ విద్యల భోజుఁడో యనఁగ నెంతే సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. తారై యుండెడు సాటిబోటులను గోటన్ మీటఁ బట్టంపు దే
వేరిం జేసి నిజేశుఁ డెల్లపుడు ప్రీతిన్ గారవింపన్ మహో
దారున్ నిన్గడు పారఁ గన్నసుచరిత్రారత్నమౌ మంగయాం
బా రాజ్ఞిన్ మది సన్నుతింపఁగ వశంబా? సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. లలి నీ యేనుఁగుమీఁద వెండి సొనుడాల్ చౌడోలుఁ గీలించి మే
ల్తెలి మైచాయ హుమాయివాయి గుజరాతీకెంపురాళ్ళమిం
పలరన్ గూరిచి మోసలన్ నిలుపఁగా నైరావతోచ్చైశ్శ్రవం
బు లనన్ బొల్చి నిజేంద్రుఁ డీ వగుటఁ దెల్పున్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. పొలుపౌ భద్రగజేంద్రమండలరుచిన్ భూలోకదేవేంద్రని
శ్చలభూతిన్ బ్రకటించినాఁడ వని మేమత్వమ్మునన్ గాంచువా
రలకుం గూర్చుచుఁ బోరివ వేగతులఁ బాఱంజూచుచున్ బీఠికా
స్థలసింహాసన మెక్కినాఁడె తొలుదొల్తన్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. భవదీయోజ్జ్వలశౌర్యశోణతిలకప్రియాంకసత్కీర్తికాం
తవివేకైకపతివ్రతామహిమ విన్నం జాలుఁ దా జాడ శా
స్త్రవసామ్రాజ్యరమావధూటి నినుఁ జేరన్ నవ్వ దాక్షిణ్యమూ
ర్తి వటంచున్ మను క్షీరనీరఫణితిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. శ్రమసాధ్యైకబుధావనోద్ధతి కుమారస్వామికిన్ ఖ్యాతిఁగా
ర్యమి గంగాధరరాజమౌళికిఁ గుమారస్వామివై మర్త్యలో
కమునం దశ్రమచే ననేకబుధవర్గత్రాణపారీణకీ
ర్తిమతల్లిం గొనె నాకు; రెల్లరు నినున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. విలసత్త్వద్గుణకీర్తనమ్ములను కీవిం జేయుచున్ సత్కవీం
ద్రుల జిహ్వాగ్రమునందుఁ 'దత్తతె హి ధిత్తోంత క్త ధిత్తాంతళాం
గ్తళతా త్తై త్తైహి'యంచు నిత్యమును నృత్యం బాడు వాగ్దేవి గ
జ్జెలకీ లూడిచి విశ్రమింప దవురా ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. ప్రమదం బల్లన జాతి భూభరణశోభన్ దాల్తు మెన్నంద్రమై
ప్రమదం బల్లన మీఱి భూభరణశోభన్ దాల్చె నొక్కండు బిం
కమనన్ వీనిదె యంచు నిన్గని శిరఃకంపమ్ము గావించి కూ
రిమిచే దిక్కరికోటి కేలు మొగుచున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. జయభేరీముఖభాంకృతుల్ మొరయ నాజానేయరాజమ్ము నె
క్కియుఁ దద్వీరరసమ్ము దాఁచి మృదుసంగీతమ్ము సాహిత్యమున్
బ్రియభావమ్మునఁ జేరెదన్ గదియ సానీ జైత్రయాత్రాంచిత
క్క్రియ లోకేశత వెల్లడించు బళిరా ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. అరులన్ గెల్చి బిరాన గుఱ్ఱపుసవారై వచ్చు నిన్ జూచుసుం
దరులిం పొందిరి తెప్పలార్పమి మనోనాథుండు విచ్చేయు ముం
దర నాత్మీయ గృహాంగణమ్ములనువొందన్ బీశికాపట్టణం
దిర కీలించిన సాలభంజికలనన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 23

శా. రోగించెన్ మనకిఁక వేంకటకుమారోర్వీంద్రసూర్యాఖ్య యీ
జాగేలా యని నీ కృపాబలతితిక్షాభోగ తేజోలతల్
సాగన్ సూపకళాగుళుచ్ఛములు మోలిలన్ వేలిలెకిన్ మే లయా
రే ! గంగాధరభూవరాత్మజమణీ ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. కలలోనైనఁ బరాంగనం గని యెఱుంగన్; నేరఁ డీ వాగ్రమా
నలినాక్షీమణులన్ వరించి యెటు లానందించె నాత్మ స్తవ
మ్ముల నైనన్ విననొల్లఁ డీకృతుల నామోదించి యెట్లుండెఁ బల్
చెలువం బీతని రీతి యందు రిల నిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ ! 25

మ. అకటా ! చూడ భుజంగికానికరభోగాసక్తుఁ డీ శేషుఁ డే
టికిఁ బల్నానుల నిండు కూటములఁ బ్రోదిన్ నేర్చు; నీ శైలన
స్తక మిం కెందులకంచు భూలలన చేపట్టెన్ గుణం బెంచి మ
చ్చికతో నిన్ననుకూలనాయకునిగా శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. లలితైశ్వర్యకృపాకళాభ్యుదయ లీలన్ జూచి మూర్తిత్రయీ
నిలయుం బీవె యటంచు భూసురవరుల్ నిత్యైహికాముష్మికా
ఖిలసౌఖ్యమ్ములఁ గోరి సుస్థిరమతిన్ గీర్తించుచున్నారు భా
సిలు నీ నామమె దివ్యమంత్ర ఫణితిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. కరముల్ రాజుల కిచ్చి సూర్యుఁ డత డాకర్షించె సన్మార్గమున్
గరముల్ రాజులొసంగ సూర్యుఁ డితఁ డాకర్షించె సన్మార్గ; మి
రువ్వరి సన్మార్గత బోధ యౌఁ బరవధూభోగైకపత్నీవ్రత
స్థిరవృత్తుల్ గన నంచు మెత్తురు నినున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. అకటా ! మత్తచకోరకాహ్లాకపూఁబైనన్ సుఖం బూని పూ
నికతో వేఁడి వెలుంగు జోమ నెపుడున్ నిందించు; నయ్యారె ! రా
వుకులీనుం డగు నీవు శాత్రవుల రేపున్ మాపుఁ బీడింప వా
రికి నోరెత్తవు గాదె ? మాటకయినన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. వలపౌ కస్తురిచుక్కబొట్టు, తెలివల్వం గట్టు మేల్కట్టు, వి
ద్యలచేఁ బొల్చెడి జన్నిగట్టు, వెలహెచ్చౌ పచ్చహారంబట్టు, కెం
పుల జాళ్వామణికట్టు, తుమ్మెదల సొంపుం జెంపలం గొట్టు నీ
జిలుగున్ నూగగు మీసకట్టు సొగసౌ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. కళ కాంతుల్ గల పోఁడ్మి, మేలిమిహొయల్ గై సేయుమైజాడ, క్రొం
దళుకుం బూపొదరిండ్లనీడ, జనహృద్యం బైన బల్ వాడ, ని
ర్మలసౌఖ్యప్రద మైనమేడ, జయసంకల్పకందుకక్రీడచేఁ
జెలువౌ నీ నగుమోము జూడ సొగసౌ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. బెళుకుంజూపుల వాఁడి, నిబ్బరపు సిబ్బెం పుబ్బుబల్ గబ్బి గు
బ్బల జొబ్బిల్లెడి వేఁడి, రాచిలుకబాబా పాదుసా దాడి, గా
ణలు పేర్మిన్ బచరించు తోడి, పరిపూర్ణజ్ఞాన మా పాడి, భా
సిలు నీ జోడుగుతాలగాడి సొగసౌ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 32

మ. పతిభక్తిన్ మనువారి, పేశలవచోవ్యాసంగ మా కీరి, స
త్కృతులన్ వ్రాసెడి సూరి, త్వజ్జయజయ శ్రీభేరి, భాస్వత్సితా
న్వితమా నారికెడంపు వారి, వరమాణిక్యాదిరత్నైకచి
త్రిత మాభూరి గణింతు రార్యులు సభన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. మినుకన్ వజ్రపు రవ్వబారు, పిడుగున్ మేల్కొల్పి రమ్మంచు మున్
జను క్రొక్కారు పెం ఉంగుతీరు, నునుహాసం బూమ్చు లేకోడిత్రా
చునిగార మ్మగు కోలసౌరు, రిపులన్ గ్రుక్కింప నీ కేలఁ దా
ల్చిన కైజాఱు మెఱుంగు తీరు నౌకళా శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. చికిలీచేసినవాలు, ముద్దువగలం జెన్నారు ప్రోయాలు, బా
యక విద్వత్కవు లుండుహాలు, శివపూజాసక్త మా కేలు, ఫు
ల్లకపుం గొజ్జఁగి నీటి జాలు, నునుజాళ్వాపట్టు మేల్సేలు, భా
సిలు నీ మేని మెఱుంగుడాలు సొగసౌ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. సోగై వాడని పండుటాకు, వినవాజూకైనమేల్వాకు, చే
డాగుల్ చెందని కెంపుడాకు, పలునీడల్ గ్రమ్మ వ్రేల్టాకు, వే
వేగన్ వ్రాసెడి చేతిపాకు, బలుఁ కీర్తిన్ వచ్చు నీపోకు న
గ్షి గోల్పోని మెఱుంగు బాకు సొగసౌ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. బిగి కౌఁగిటి కసందు, సందు గని పూవిల్తుని లేకందు, కం
దుగి కింపై తగువిందు, విందు గని సంతోషించు ఖామందు, మం
దుగతిన్ వీడనిపొందు, పొందుఁగఁ గవీంద్రుం బ్రోచు నీయట్టి కొం
జిగిరాసింగపుఁగందుఁ గందురు బుధుల్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. ఎకసక్కెం బగుమాట, మాటమరఁ గట్టిట్టన్నచో వేఁట, వే
టకటాంకుల్ గల పేఁట పేటవిరు లుండల్ సేయు మైమోట, మో
టకు నీ రందనియూట, యూటగు కవాటం బల్లనన్ వీకి వై
రికిఁ జోటిచ్చినకోట గోటలకనా శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 38

మ. వసుధన్ త్వద్రిపుదుర్యశోభృశనభోవ్యాసంగముం గాంచి కాం
చి సదాకారితసత్రధూమపటలాక్షీణద్యుతిన్ బూని పూ
ని సుమీ వెల్వెలఁబాఱినట్టి జలదానీకం, బఖండస్థితిన్
వెస; నత్యంతఘనప్రసిద్ధి నెనసెన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 39

శా. ఓరా! నీదు విరోధు లెల్ల నిజరాజ్యభ్రష్టులై ఘోరకాం
తారప్రాంతములన్ జరించుచుఁ గిరాతస్త్రీల, కాత్మీయకాం
తారత్నంబులు పాటలం గనపుఁగన్ వారిచ్చు తత్తండుల
క్షీరాదుల్ గొని సంతసింతు రచటన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. పొలుపొ నీ విపులప్రతాప మిటు రేఫున్ మాపు దీపింప దు
ర్బలులై శాత్రవకోటి మూల నివసింపన్ ఘూకలోకమ్ము వా
రలతోఁ బూటకుఁ బూటకున్ నిజవిచారం బాతయుం దెల్పు; మ
ద్దిలతో మున్మను బోలు చెప్పె ననురీతిన్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ ధనధాన్యమ్ముల లెక్కఁజూడక భవత్పట్టాభిషేకోత్సవ
మ్మునకున్ భూసురకోటి మెచ్చఁగ, సితాపూపాన్నపానాదులన్
దనివిం దీరఁగఁ జేసి పేదలకు సన్నం పన్నవస్త్రమ్ము; లొ
య్యన నిప్పించితి, వెల్లరుం వినుతిసేయన్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. అల బ్రహ్మాదిపిపీలికావనికరపర్యంతమ్ము శ్రీశుండు రం
జిలు చందమ్మున నెల్లవారియెడ దాక్షిణ్యముతో నుండి మ
ర్త్యుల విద్యాగుణశీలముల్ గనుచు నుద్యోగమ్ము లిప్పించి కో
ర్కెలు చేకూర్పఁగ నీకె చెల్లును భువిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. అనరా దొక్కజనాళిపై ననుచుఁ దిర్యగ్జంతుజాలమ్ము మీఁ
దను నీ కున్నది ప్రేమ లేనియెడ బీదల్ పాదల్ మేపి తె
చ్చిన మేలౌ వృషభాదిజంతువుల వాసిం జూచు చేటట వా
రిని ప్రోత్సాహము సేయ సామ్ము లిడు దే? శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. ఇల నీ దర్శనభాగ్యమున్ మరగి ము న్నే రాజులం గోర క
ష్టులపాలైన కవీంద్రచక్రములపైఁ బూర్ణానుకంపామతిన్
గల కాలమ్ము వసుప్రసారమున సౌఖ్యస్ఫూర్తిఁ గావించినా
వెలమిన్ సార్థకనామధేయ మన నీదే సూర్యరాయాగ్రణీ! 45

మ. తను దా నాకులపాటుఁ జెందు నలమందారమ్ము; కర్ణుండు గ్రు
క్కునఁ లేమిం బ్రకటింపకుండి చెవిపోగుల్ దెంచి తా నర్థి కి
చ్చెను; సర్వమ్మును గల్గి గడ్డిఁదిని జేజేగిడ్డి జీవించుచుం
డెను; నీ కెల్లైనవత్తు; రీవికి భువిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 46

మ. క్రమవత్తాభోగజయోన్నతుల్ హరికుమారప్రక్రియన్ బోల్చు; వి
క్రమమున్ శాంతము రూపమున్ హరికుమారప్రక్రియన్ దాల్చు; ధ
ర్మమతిత్యాగకళాస్థితుల్ హరికుమారప్రక్రియన్ గెల్చు; గూ
రిమిచే నీ; కనుచున్ వచింతురు బళీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. భాసిల్లెన్ భవదీయమూర్తిఁ దిలకింపన్ బీఠికాపట్టణో
ర్వీసామ్రాజ్యరమార్పితాంస మయి, దోర్వీర్యప్రసాదైకనా
నా సామంతశిరోవతంస మయి, పుణ్యశ్రీమదాండాళు దే
వీసన్మానసరాజహంస మయి కీర్తిన్ సూర్యరాయాగ్రణీ! 48

శా. నాకాధీశ సమానభోగ! రిపుసేనాకంజపున్నాగ! ల
క్ష్మీకోలాహలప్రౌఢభాగ! జయలక్ష్మీకేళీశాభోగ! లో
కైకవ్యాపకకీర్తిపూగ! బుధవిద్యారక్షణోద్యోగ! గా
రీకాంతాప్తపదానురాగ! వినుమా! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 49

మ. అమితం బౌచను విచ్చినాఁ డనుచు భృత్యశ్రేణి రాజేంద్రు ప్రాం
తమునన్ బల్వగ నొద్దికన్ మెలఁగకున్నన్ గీడగున్ నాదు దీ
పమె కాదా యని ముద్దుబెట్టుకొనఁబోవన్ మూతిపైఁ గాలకు
న్నె? మహాభోగకరైకచక్రయుతపాణీ! సూర్యరాయాగ్రణీ! 50

మ. తన కెంతెంతటి విద్య లబ్బినను యాథార్థ్యమ్ము లేకున్న స
జ్జనపూజాన్వితుఁడై మెలంగునె? ప్రశస్తంబైన శాకమ్ము నే
ర్పునఁ బాక మ్మొనరించుచోఁ దగినయుప్పున్ వేయ కెన్నెన్ని చే
ర్చినఁగానీ తిన జిహ్వ కెట్లు హితవౌ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. దీనత్వమ్మును జెంది కోవిదుఁడు ప్రార్థింపన్ రసజ్ఞుండు లో
లో నానంతిపురిం జరింపక దయాళుత్వమ్ములోఁ బ్రోవ రాఁ
డే? నీవే గతి యంచుఁ బల్కు గజరాజేంద్రున్ విలోకించి ల
క్ష్మీనారాయణుఁ డూరకుండెనె? భువిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. సిరి గోల్పోవునె? భాగ్యవంతుఁడు పరశ్రేయస్థితిం గోరు ధీ
వరు కార్యమ్ములఁ జక్కఁజేయ జనతావాక్యంబ కర్తవ్య మం
చు రసజ్ఞుం డగుతేఁడు సర్వజనసంస్తుత్యక్రియల్ చేసి సు
స్థిరసామ్రాజ్యసుఖమ్ములం బడయఁడే? శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. సుమతుల్ దీనులఁ గాచువేళ శ్రమ మంచున్ జిత్తమం దెంచ; రు
త్తమబుద్ధిన్ గరుణించి ప్రోతురు; కపోతమ్మున్ గృపన్ గాచి సా
త్త్వము రంజిల్ల నిజామిషం బొసఁగె, భాస్వత్కీర్తియై మున్ను సా
రిమితోడన్ శిబిచక్రవర్తి జగతిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 54

శా. సారస్యమ్ము నెఱుంగు పూరుషవతంసమ్మున్ బుధుల్ వేడుకోఁ
బ్రారంభించిన నాలకించి తన యావచ్ఛక్తిచే మున్ను ద
త్సూరుల్ మెచ్చఁ దనంతవారిగ నొనర్పన్ నీరముల్ చేరఁగా
క్షీరమ్ముల్ స్వగుణమ్ము నందుపగిదిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. కృతు లర్పించినచో గుణగ్రహణపారీణుండు తత్తచ్ఛమ
త్కృతికిన్ సంతస మందుచున్ సుకవికోర్కెల్ దీర్చి పోషించు నీ
క్షితిలో సన్నుతిఁ జేయుమానవుని భక్తిశ్రద్ధలం జూచి శ్రీ
పతి రక్షింపక యూరకుండునె? దలంపన్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. కృతికన్యామణియందు భ్రాంతి విలసత్కీర్తిం బ్రవర్తించు ధీ
యుతు లావారికె కాక యొండొరులకున్ యోచింపఁగా నేటికిన్
సతి హేలావతియై చమత్కృతిగతుల్ సల్పన్ బ్రశంసింప నీ
క్షితిలో షండున కేల తద్గుణతతుల్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 57

మ. రసికాగ్రేసరకోటికిన్ ఘనకవీంద్రప్రోక్తకావ్యమ్ము వి
శ్వసనీయమ్మను రుచ్య మైనటులు దేవానాంప్రియశ్రేణికి; కె
ట్లు సదా విశ్వసనీయ మౌ? నళులు గ్రోలున్ దమ్మిపూఁదేనియన్
వెస జోటీఁగలు గ్రోల వాలునె? భువిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. పరిపూర్ణత్వముగల్గు బల్సరసు లేప్రాంతమ్మునం దుందురో
స్థిరబుద్ధిన్ గవు లచ్చటన్ దనరుటల్ చిత్రమ్ముగా; దెట్లనన్
బరిపూర్ణత్వము గల్గు బల్సరసు లేప్రాంతమునం దుండునో
స్థిరబుద్ధిన్ గవు లచ్చటం దనరవే? శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 59

మ. ఇలలోనన్ బరమార్థు లెల్లరు మనోభీష్టమ్ము లర్పించి రం
జిలు శ్రీమత్పురుషోత్తమున్ వెదకుటల్ చిత్రమ్ముగా; దెట్లనన్
విలసిల్లం బరమార్థు లెల్లరు మనోభీష్టమ్ము లర్పించి రం
జిలు శ్రీమత్పురుషోత్తమున్ వెదకరే శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. కుముదోత్సాహముఁ జేయుచుండు హరిణాంకుండున్,సరోజాత సం
ఘము నెల్లన్ వికసింపఁజేయు రవి, లోక శ్రేణి రంజిల్లఁ దో
యము లిచ్చున్ జలదుండు, ధర్మనిరతుల్ యత్నమ్ము లేకున్నఁగూ
రిమి చేకూరఁ జరింతు; రిట్లు పుడమిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 61

శా. సారాచారవివేకవంతుల ప్రతిజ్ఞాభంగముం జేయ; నె
వ్వారున్ జాలరు శంకరుండు యతియై భల్లాణధాత్రీశ్వరున్
జేరంబోయి నిజాభిలాషఁ దెలుపన్ జేకూర్ప వానిన్ యశ
శ్శ్రీరంజిల్లఁగఁ జేసెఁ మెచ్చుకొనఁడే ? శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

శా. రాజేంద్రుండు ప్రసిద్ధుఁడైనను గవీంద్రశ్రేణిచే సద్యశో
రాజిం జెంది మఱింత హెచ్చుగ జగత్ప్రఖ్యాతిఁ దానొందెడిన్
దేజోంచన్మణిదర్పణం బయినఁ గానీ సానలం దీర్చినన్
రాజిల్లుం గద పూర్వకాంతి పొలుపొందన్ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. చిలుకన్ గన్గొని తెచ్చి పంజరమునన్ జెన్నొందఁగా నుంచి ప
లుక్కులఁ బల్కించుచు సంతసించుపగిదిన్ లోకేశ్వరుల్ పండి తేం
ద్రుల రావించి ప్రసంగముల్ వినిమొదర్ దుర్మార్గులన్ గాకులన్
జెలువొందంగన రోక్కచంద మగుటన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ !

శా. సౌందర్యమ్మ వహింపకున్నను సభాస్థానమ్మునన్ గౌరవం
బందంజాలును గోవిదుండు నిజవిద్యన్; దివ్యకస్తూరికా
బృందం బందము లేక రేవడివలెన్ వెల్గొందినన్ దావిచేఁ
జెందన్ లేదె ? జనాదరాతిశయమున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. వసుధన్ మర్త్యుఁడు రూపులేక చెడిపోవం డెన్నఁడున్ సద్గుణ
మ్ము సమగ్రమ్మగ నుండెనేని సుజనున్ భూషింపరే ? కేతకీ
ప్రసవం బాసవహీనమైన దరిఁజేరం బోవవే ? తేంట్లు భూ
రిసుగంధాన్వితమై చెలంగుటను బేర్మిన్ సూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. విమలం బైనమనమ్మునన్ మనుజుఁ డుర్విం గల్గు సత్పండితో
త్తములం గూడి చరింప వారలకు; నుద్యత్కీర్తి వాటిల్లు నవ్వ
ర్ణము రత్నమ్ములఁ గూడె నేని గడు నానందమ్ము గల్గించుఁ పే
రిమి మైఁ గన్గొన బంధుపద్మతరణీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 67

మ. చతురార్థధ్వనిహీనమౌ కృతి, సభాస్థానమ్మునన్ మంజువా
క్ప్రతిభాభ్యున్నతి లేని సూరితతి, రాగజ్ఞాన సంపత్కళా
న్వితసాహిత్యము లేని గానగతి, ప్రావృట్కాలమందున్ ఫల
స్థితిచే మించని మేదినీసతి వృథా శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 68

మ. భయమున్ భక్తియు లేనియాలు, గుణలోపం బూనురత్నాలు, ని
ర్దయతోఁ దెల్పిన యానవాలు, వెతలో రానట్టి చుట్టాలు, న
వ్యయధర్మాత్మలు లేనిపోరులు, తెగవేయన్ లేని బల్ డాలు, న
ప్రియముల్ పల్కు వకీలు మెచ్చరు బుధుల్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. వనితారత్నము లేని యిల్లు, తృణభూభాగమ్ములోఁ జల్లు, స్యం
దనమున్ బాసిన బండికల్లు, నడువన్ బాధించు లేమల్లు, భో
జనకాలమ్మున సల్పు పల్లు, ననిలో జ్యాహీనమౌ విల్లు, ధా
త్రిని మర్త్యాళికిఁ బెల్లుబాధ లివియే, శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 70

మ. రమణీయం బగు మంచిముత్యముఁ గవీంద్రశ్రేణి యందైక మ
త్యము, వాక్శ్రీ లొనగించు నృత్యము, గురూత్తంసమ్ము బోధించు కృ
త్యము, దేవుండును మెచ్చు సత్యము, ననిత్యం బెంచి సాధించు ని
త్యము విద్వజ్జనహృద్యమౌచు గన నింపౌ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. విమలామోదము గల్గుసూనము, జగద్విఖ్యాతమౌ సన్నదా
నము, శ్రావ్యమ్ముగ నుండుగానము, మనోజ్ఞం బైన నీ సన్నిధా
నము రాజత్ గజరాజయానము, చిదానందస్వరూపేశ్వరాం
ఘ్రిమహత్త్వమ్ము నెఱుంగుజ్ఞాన; మలరున్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. వలిమేల్పట్టు వితానముల్ సుగుణసంపద్యుక్త సంతానముల్,
వెలలేనట్టి విమానముల్, నృపసభావిఖ్యాతసన్మానముల్,
వెలిలోఁ జూచునిదానముల్ పరమబుద్ధిత్యాగసంధానముల్,
విలసత్సత్కవితాభిమాన; మలరున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. పతి చిత్తమ్మున కింపొనర్చుసతి, యాపత్సౌఖ్యకాలమ్ములన్
వితతాభ్యున్నతి దెల్పు మిత్రగతి, సద్విద్యాపరిశ్రాంతిసం
యుతమై యొప్పెడిపుత్రసంతతి, భువిన్ యోజింపఁగా వీరలీ
క్షితిలోఁ బుణ్యులకున్ లభింతు రెపుడున్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. ధరణిన్ మున్నొనరించు పుణ్యతతిచేతన్ బొల్చు మర్త్యాళికిన్,
బరు లాత్మీయజనమ్ము లౌదు, రిల దివ్యంబైన సస్యావళిన్,
బరిపూర్ణమ్ముగఁ బండుచుండు వనమైనం బట్టణం బౌను సు
స్థిరసామ్రాజ్యరమామనోహరమణీ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. మున్నేమేమి లిఖించెనో నలువ తత్పుణ్యమ్మునన్ మర్త్యుఁడున్
జెన్నొందున్ సుఖదుఃఖముల్ వడయుచున్ లేమిన్ విచారించి సం
పన్నత్వమ్మున హాళిఁ జెంద వశమా? ప్రారబ్ధకర్మమ్ములన్
భిన్నం బెవ్వఁడు సేయ నోపు జగతిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. సాధుల్ చేసినపుణ్యసంఘమున నైశ్వర్యమ్ము సిద్ధించుఁ బల్
క్రోధుల్ చేసిన పాపలేశమునఁ జేకూరుంగదా లేమి దు
ర్వ్యాధివ్యూహము పాపసంకలితమై బాధించు సద్వైభవ
శ్రీ ధన్యత్వమునన్ లభించు ధరణిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ! 77

మ. తతబంధుప్రచయమ్మునందుఁ బ్రియముల్, దాక్షిణ్యమున్ భృత్యసం
తతిపై, భక్తి గురూత్తమవ్రజముపై, ధాత్రిన్ రిపుశ్రేణిపై
నతి శౌర్యమ్మును, నీతి రాజతతిపై వ్యాపించు మర్త్యాళి; కీ
ప్సితముల్ చేకుఱు రావుసత్కులమణీ! శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. అనికిన్ బోవుట, శక్తిఁ గొల్చుట, యరణ్యశ్రేణిలో వేట పి
ల్లవికార్యమ్ములు దిద్దఁబోవుట, మహావాణిజ్యముల్ సేయుటల్,
కొనసాగన్ ఫల మబ్బుఁ, గానిమెడఁ జిక్కుల్ వచ్చుటే కాక యుం
డిన ప్రాణమ్ములు నూడు వారల కిలన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. నలినాప్తుం డపరాద్రియం దుదయమైనన్ స్వర్ణశైలమ్ము చం
చలమైనన్ జ్వలనుండు చల్లనయినన్ జక్రాళిపైఁ గంజ ము
జ్జ్వలమైనన్ గురుశుక్రు లొక్కటయినన్, సప్తాంబుధుల్ స్రుక్కినన్
జెలువౌ కీర్తికి మాట తప్పరు బుధుల్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. తనకార్యమ్ములు సిద్ధినొందుట; కసత్యమ్మున్ నరుం డాడఁ బా
పనికాయమ్ము ఘటించుట బ్బురమె? యశ్వత్థామయున్ గూలినా
డని యేనుంగునెపమ్మునం బలికి ధర్మాధీశులోకమ్ముఁ దాఁ
జెనటింబోలి యుధిష్ఠిరుండు గనఁడే; శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. వరశార్దూలము కాలివ్రాఁడినఖమున్ వస్త్రాదు చేమించుడాల్
తరవారిన్, విలసత్ పతివ్రతకుచద్వంద్వమ్ము, లుద్ధార్థముల్
బరులన్ ముట్టఁగనీయకుండు రిలఁ బ్రాణం బున్నపర్యంతమున్
స్థిరలక్ష్మీయుత పద్మనాయకమణీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 82

మ. వినయం బైన వివేకసాధనములన్ వెల్గొందఁగా నెంత చె
ప్పిన నాత్మీయగుణమ్ము దుర్నయునకుం బెం పొందుచుండుం గదా!
ఘనమాధుర్యసితాన్వితం బయినదుగ్ధంబుల్ సదా పోసి పెం
చినఁ గానీ విష మెట్లుపోవు ఫణికిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 83

మ. అతిలుబ్ధుం డగువాఁడు తాఁ దినమి; నన్యాక్రాంతముం జేయమిన్
సతతం బర్థము వృద్ధిఁజేసి నృపతిస్వాధీనముం జేయు, వే
గతులన్ దేనియఁ గూడఁబెట్టి వినియోగం బేమి వాటిల్లె; నీ
క్షితిలోనన్ మధుమక్షికావితతికిన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 84

మ. పరమజ్ఞానము సంగ్రహించు సుజనవ్రాతప్రభావమ్ముఁ బల్
సరసజ్ఞుం డెఱుఁగున్ ఖలప్రతతి యేచందమ్మునం గాంచు, నీ
రరుహానీకమరందవైభవము సారంగం బెఱుఁగున్ దలం
ప రహిన్ దర్దుర మే మెఱుంగు; నిల శ్రీమత్సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. ఇల సన్మార్గుని గాంచి మెచ్చుకొనఁబో; రెవ్వారు దౌర్జన్యసం
కలితప్రాభవుఁ డైనవానికి నమస్కారమ్ము గావింతు; రెం
దుల నెల్లన్నను గంగిగోవునకు మున్మున్మార్గ, మిా నేర్తురే ?
చెలఁగన్ బెబ్బులికిన్ దొలంగినక్రియన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ !

మ. మొనగాఁడై బవరమ్ములో రిపుగణంబున్ గూల్చు ధైర్యాత్ము నిం
గని వర్ణింతురు గాని చొచ్చి రణరంగంబందు భీతిల్లు పం
దను నిందింపరె? వీరశేఖరులు విద్యాహీనుఁ డెందెందుఁ జే
రిన సన్మానము నొందఁ డెన్నఁడు భువిన్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. పౌరుల్ నీరసునిన్ గనుంగొనుచు దుర్వ్యాపారపారీణులై
నేరం బించుక లేకపోయినను వానిం బట్టి బాధింతు రా
నా; రోలంబము; లెండుగట్ట జిగి మాయన్ రంధ్రముల్ సేయఁగాఁ
జేరున్ సత్కవిరాజనిర్జరమణీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ ! 88

శా. అత్యాసక్తి నొనర్చుకర్జమునఁ గట్టా! చేటు వాటిల్లఁ ద
త్కృత్యం బార్యులు మాన రెన్నఁడును సత్కీర్తిం గొనం జేతు; రా
దిత్యుల్ వార్ధి మథింపఁ గల్గుగరళోద్రేకార్తికిన్ దాళుచున్
నిత్యత్వమ్మునకై సుధం గనరె? మున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ!

శా. ఆర్యుల్ దుర్జను లొక్కకార్యమునకై యత్నమ్ము గావింపఁ ద
త్కార్యమ్ముల్ సమకూడనేని ఫలితార్థం బార్యులం జేరెడిన్
ధైర్యం బూని సురాసురావళి సుధన్ సాధించిరే కాని, దౌ
ర్వీర్యం బూనినరాక్షసుల్ వడసిరే? శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ ! 90

శా. శ్రీమంతుండు బుధేంద్రుపైఁ గినిసి దాక్షిణ్యమ్ము వోనాడుచున్
సామంతమ్మున నిల్లుఁ గొల్లగొన భాస్వద్విద్యకున్ లోప మౌ
నా? మున్మున్న సరోజకేళి నిధి కిన్కన్ మాన్పినన్ హంసకున్
బ్రేమన్ బాలును నీరు వేర్పఱుపదే శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 91

మ. సారిదిన్ బూజ్యుఁ డపూజ్యుఁ డన్నను నపూజ్యుం బూజ్యుఁ డన్నన్ సుధీ
వరులే కర్త లనంగ నేల? భువి నెవ్వా రన్న నట్లౌను; న
లువ్వురునుం ద్రొక్కిన త్రోవ త్రొక్కినను దేవుం డాటనిక్కమ్మికా!
స్థిరలక్ష్మీకర బంధుకంజతరణీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 92

మ. గుణవంతుం డగుపుత్రకుండు గలుగన్ గోత్రమ్ము శోభిల్లు దు
ర్గుణుఁ డైనం గులమంతయుం జెడును సంకోచమ్ము లేదెందు రా
వణుఁ డాత్మీయబలమ్ము లెల్లను నశింపం జేయుచుండన్ విభీ
షణుఁ డింపొందఁడె? సర్వసౌఖ్యములు హెచ్చన్ సూర్యరాయాగ్రణీ!

మ. వసుధన్ మూర్ఖుఁడు పండితేంద్రుఁ డొకలావణ్యమ్ముతో నుండనిం
పెసఁగన్ వారిగుణమ్ము, లేర్పడును ధీ నొచంగ; నెట్లన్న వా
యసముం గోయిల చూచువారి కొకరూపై నట్ వచింపన్ సమం
జస మైనట్టి పికంబు తేటపడు భాస్వత్సూర్యరాయాగ్రణీ! 94

మ. లలితంబై తగు రూపమున్ గళయుఁ, శీలమ్ముం, గులమ్మున్ ఫల
మ్ముల నీఁజాలునె? పూర్వజన్మసుకృతంపుం భాగ్యముల్ చక్కఁగా
ఫలియించున్ ధరణీరుహమ్ములబలెన్ గాలానుకూలమ్ముగాఁ
జెలువా పీఠపురీ నృపాలకమణీ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ! 95

మ. ప్రణుతశ్రీగుణపూర్ణ రావుకులపారావారరాకాసుధా
ఘృణివై, క్రూరవిరోధియూధధరణీభృద్వజ్రధారైకధో
రణివై, సర్వకళావిశారదమనోరాజీవశోభానభో
మణివై విశ్రుతకీర్తిఁ గాంచితివి శ్రీమత్సూర్యరాయాగ్రణీ! 96

శా. శ్రీకృష్ణాబ్జభవాత్మజాప్తి నిజదాక్షిణ్యోరువిద్యావిశే
షాకారమ్ములఁ జెంద నీ విజయమున్ భాగ్యమ్ము, నైశ్వర్యమున్
శ్రీకైవల్యపదానురక్తిమతి లక్ష్మీదీప్తి దోశ్శక్తియున్
శ్రీకృష్ణాబ్జభవాత్మజాప్తిఁ దనరెన్ శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ ! 97

మ. తనరన్ గానుకగా నొసంగితి భవత్పట్టాభిషేకోత్సవ
మ్మునకున్ మున్ నవరత్నకీలితరథమ్మున్ నాఁటి కీపూఁట స
జ్జను లెల్లం గని సంతసించు కరణిన్ శార్దూలమత్తేభముల్
గొన నీ వర్హుఁడ వంచు నిచ్చితివి నీకున్ సూర్యరాయాగ్రణీ ! 98

మ. విలసద్బంధుజనాబ్జమిత్ర! రసికోర్వీనాయకస్తోత్ర! మం
జులవాగ్బృందసమేతవక్త్ర! జనసంస్తుత్యార్యసన్మిత్ర! ని
ర్మలశోభాయితరమ్యగాత్ర! వరరామారాయసత్పుత్ర ! కీ
ర్తిలతాంగీయుతభవ్యగోత్ర ! కొనుమా ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ !

మ శశికాశేశయశమ్ము నీ కెసఁగ నాచంద్రార్కమున్ శాలివా
హశకబ్రహ్మక రేఖభూగణితసంఖ్యాంచత్ ప్లవంగాబ్దమా
ర్గశిరస్వచ్ఛచతుర్దశీందుభవవారంబందు సంపూర్తిఁ జే
సి శతం బిచ్చితిఁ బద్యరత్నము లివే ! శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీ !

కందగీతగర్భచంపకమాల

చం. సురధరధీరసుస్థిరయశోభరపూర్ణవితీర్ణికర్ణభా
స్వరచరితాన్వితా ! హరికృపారసపూరమహాగభీర ! భీ
కరవరజైత్రిసంభృతవికస్వరతేజ ! కవీంద్రభోజ ! బం
ధురగుణధీమతీ! స్తుతవిధుస్మరరూపక! సూర్యభూపతీ ! 101

గర్భస్థకందము

కం. ధరధీర! సుస్థిరయశో
భరపూర్ణ ! వితీర్ణికర్ణ ! భాస్వరచరితా !
వరజైత్రిసంభృతవిక
స్వరతేజ ! కవీంద్రభోజ ! బంధురగుణధీ ! 102

గర్భస్థ గీతము

గీ. స్థిరయశోభరపూర్ణ ! వితీర్ణకర్ణ !
హరికృపారసపూర ! మహాగభీర !
భృతవికస్వర తేజ ! కవీంద్రభోజ !
స్తుతవిధుస్మరరూపక ! సూర్యభూప ! 103

శశిధ్వజబంధము

కం. శ్రీమత్ సూరికవీశ్వర
శామితసత్కార్యలోల ! కవితారామ
వ్యామోహాఖేల ! జగదభి
రామశ్రీనిలయపీఠ రాజ్యనృపాలా ! 104

చక్రధ్వజబంధము

కం. పురహరధరవరదరశర
హారదలదంబురుహానద్యశోంచితలీలా !
పరమురహారవరజాలా !
సురుచిరతరగుణవిశాల ! సూర్యనృపాలా ! 105

ఆగ్నేయాస్త్రబంధము

కం. ధర సూర్య ధైర్యశౌర్య
స్థిరకార్యస్థైర్య ! సద్రసికవరగంగా
ధరవరవరపుణ్యశ్రీ
పరిపాకఫలైకచర్య ! బహుళౌదార్యా ! 106

నవరత్నమాలాబంధము

కం. పరపరనరవరదరకర !
పురహరకరసారవీర ! మురహరసార
స్థిరతరవరపురకరధర !
సురచరధరధీర ! శూర ! సూరనృపాలా ! 107

తులాబంధము

కం. శ్రీమత్సూర్యారాయా!
సామజరిపుహారిహాయాసిసత్కాంబుసుధా
సోమసుధాధామబుధా
రామయశోగేయ! హారిహారబుధవిధేయా! 108

—గున్నేపల్లి మృత్యుంజయకవి.

లఘు టీక.

7. మానసము = హృదయమనెడి మానససరోవరము. యానము = వాహనము, నడక.

10. సప్త సంతానములు = 1. తటాకము, 2. నిధి. 3. అగ్రహారము 4. దేవాలయము 5. వనము. 6. కృతి 7. పుత్రుఁడు.

12. సన్మార్గులు = మంచిమార్గము కలవారు. నక్షత్రమార్గము గల సూర్యులు. చక్రపాలనకళాభ్యాసుల్ = రాష్ట్రపరిపాలనవిద్యాభ్యాసము కలవారు, చక్రవాకముల రక్షించెడు సూర్యులు, మహారాజవశ్యులు = గొప్ప గొప్ప రాజులు వశ్యులుగాఁ గలవాఁరు, చంద్రుఁడు వశ్యముగాఁ గల సూర్యులు సమాశ్రితులు = మండలాధిపతులు, సూర్యులు, లోకబాంధవులు = జగజ్జనుల కాప్తులు, సూర్యులు తేజస్వంతులు = పరాక్రమము కలవారు-దీప్తి గల సూర్యులు, పద్మనాయకులు = వెలమవారు, పద్మముల కధిపులగు సూర్యులు.

14. వేంకట శ్రీ మహీశ్వర గంగాధరరామ = వేంకట శ్రీమహీ = శోభాయుక్తమైన భూమి, ఈశ్వర = శివుఁడు, గంగా = ఆకాశగంగ, ధర = పర్వతము, రామ = పరశురాములు, సార్థము = అర్థయుక్తము.

19. శ్రమసాధ్యైకబుధావనోద్ధతి = కష్టసాధ్యముగ దేవతలను మాత్రమె రక్షించెడి యౌద్ధత్యము, గంగాధరరాజమౌళికి = శ్రీగంగాధరరామరాయలు వారనెడి రాజశిరోభూషణమున కనియు, చంద్రశేఖరునికనియు, కుమారస్వామియై = కుమారప్రభువనెడి షణ్ముఖుఁడై, బుధులు = పండితులు, దేవతలు. మతల్లి = ప్రశస్తవాచకము.

20. 21 ప్రమదము = సంతోషము, ఏనుఁగుల కెన్మిదిచోట్లను బుట్టు దానాదిమదము. కేలు మొగుచు = నమస్కరించు, తొండమువంచు.

24. వేంకటకుమారోర్వీంద్రసూర్యాఖ్య = వేంకట = విష్ణువు, కుమార = కుమారస్వామి, ఉర్వి = భూమి, ఇంద్ర = దేవేంద్రుఁడు, సూర్య =

సూర్యుఁడు. వేంకట కుమార = మన్మథుఁడు; ఉర్వీంద్రసూరి = భూలోక బృహస్పతి.

26. భుజంగికలు = జారస్త్రీలు, ఆడు పాములు, భోగము = సుఖము, పాము పడగ, సానులు = వేశ్యలు, కొండచరియలు, కూటములు = కలయికలు, పర్వత శిఖరములు. అనుకూలనాయకునిగా = తగిన యాజమానునిగా, అనుకూలుఁడను శృంగారనాయకునిగా.

45. రాజా = ఱేడు, చంద్రుఁడు, అప్పులు = ఋణములు, నీళ్లు. కవీంద్ర చక్రములు = కవీశ్వరుల సమూదాయము, జలపక్షులలో శ్రేష్ఠములైన చక్రవాకములు. వసు = ధనము. కిరణము.

47. i హరికుమార = హరి = ఇంద్రుఁడు, కుమార = షణ్ముఖుఁడు.
ii హరి = సింహము, కు = భూమి, మార = మన్మథుఁడు.
iii యమ, చంద్ర, సూర్య, విష్ణు తనయులగు ధర్మజ, బుధ, కర్ణ, బ్రహ్మలు.

59. సరసులు = రసికులు, కొలఁకులు; కవి = కవీశ్వరుఁడు, జలపక్షి.

60. పరమార్థులు = ఉత్తములైన యాచకులు, పరమార్థము గల వారు, పురుషోత్తముఁడు = పురుష శ్రేష్ఠుఁడు, విష్ణువు.

97. శ్రీకృష్ణాబ్జభవాత్మజాలు = శ్రీకృష్ణ = విష్ణువు, అబ్జభవ = బ్రహ్మ, ఆత్మజుఁడు = మన్మథుఁడు, కృష్ణ = అర్జునుఁడు, అబ్జ = చంద్రుఁడు, భవ = ఈశ్వరుఁడు, వ్యాస, శశాంక, శంకరకుమారులగు శ్రీశుక, బుధ, షణ్ముఖులు.

100. శశికాశేశయశము = చంద్రుని వంటియు, రెల్లువంటియు, శివుని వంటియు తెల్లని కీర్తి, శాలివాహ శక బ్రహ్మకరేభ భూగణిత సంఖ్యాంచల్ ప్లవంగాబ్దము = శాలివాహన శకమున, బ్రహ్మ = 9 కర 2 ఇభ = 8, భూ 1(అంకానాం వామతో గతిః)1829 సంఖ్యలతో గూడిన ప్లవనామసంవత్సరము. మార్గశిర స్వచ్ఛ చతుర్థీందు భవవారము = మార్గశిర శుద్ధ బుధవారము.

106. పుణ్యశ్రీ పరిపాక ఫలైకచర్య = సుకృత సంపద యనెడి పరిపక్వ ఫలము యొక్క ముఖ్యమైన చర్య గలవాఁడా.

107. పరపర నరవర దరకర = పర = ఉత్కృష్టమైన, పరనరవర = శత్రురాజులకు, దరకర = భయము కలిగించువాఁడా, పురహర = రుద్రునివంటి, కరసార = చేష్ఠ బలిమిగల, వీర = పరాక్రమము గలవాఁడా, వర = శ్రేష్ఠమైన, పుర = పట్టణములు, కర = కప్పములు గలిగిన, ధర = భూమి గల వాఁడా!

పిఠాపుర ప్రాచీన చరిత్ర.

పిఠాపురము తూర్పుగోదావరీ మండలము నందెగాక అఖిలాంధ్రప్రదేశము నందలి పట్టణములలోని యత్యంత ప్రాచీన నగరములలో నొకటి. దీని ప్రథమ ప్రసంస గుప్త సామ్రాజ్యాధినేత యగు సముద్రగుప్తుని గయా శాసనములోని దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్ర వర్ణనమునందు గలదు. ఇతడు క్రీ.శ. 330-375 వఱకు గుప్త సామ్రాజ్య మేలిన మహా శౌర్య సంపన్నుడు. ఇతడు దక్షిణదేశములపై విజిగీషా మనీషం దండెత్తిపోయి తూర్పు తీరమునందున్న ఉత్కళ, కళింగ ఆంధ్ర ద్రవిడ భూపాలకుల నుక్కడగించి పశ్చిమ దేశముల మీదుగా చేరుకొనెను. ఈ శాసనములో నియ్యది పిష్టపురమని పేర్కొనబడెను. (1)

"కౌసలకమహేంద్ర; మహాకాన్తారక వ్యాఘ్రరాజ; కౌరాళక మణ్టరాజ; పైష్టపురక మహేంద్ర; గిరికౌట్టూరక స్వామిదత్త; ఐరణ్డపల్లకదమన; కాంచేయక విష్ణుగోప; అవముక్తక నీలరాజ; వైంగేయక హస్తివర్మ; పాలక్కడోగ్రసేన; దైవరాష్ట్రిక కుబేర; కౌస్తలపురక ధనఞ్జయ; ప్రభృతి సర్వదక్షిణాపథ రాజగ్రహణ మోక్షానుగ్రహజనిత ప్రతాపోన్మిశ్ర మహాభాగ్యస్య"—

ఈ శాసనకాలము చెప్పబడకపోయినను సముద్రగుప్తుడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట వ్రాయఁబడుటచే క్రీస్తుశకము నాల్గవ శతాబ్దము నాల్గవభాగమునందు లిఖింపఁబడి యుండును. నాటికే పిఠాపురమొక మండలేశ్వరుని కాణాచియై యుండెను. పిష్టపురము రాజధానిగా మహేంద్రుఁడను నరేంద్రుఁడు మండలాధిపతియై యుండెను.

సముద్రగుప్తుని గయాశాసనము తర్వాత కాలక్రమానుసారముగ బాదామి చాళుక్య ప్రభువైన రెండవ పులకేశి పద్మవల్లభ మహారాజు (క్రీ.శ. 611-52) ఐహోలు శాసనములో పిష్టపురదుర్గము పేర్కొనబడినది. ఈ రెండవపులకేశి భూరిపరాక్రముఁడు. ఇతఁడు పూర్వదిగ్విజయమునకు వెడలి దక్షిణ కోసలదేశము నాక్రమించి,

కళింగ వేంగిదేశములపై దండెత్తెను. ఈ దిగ్విజయయాత్రలో పిష్టపుర దుర్గమును వేంగీనగరమును వశపఱచుకొనెను. ఈ వృత్తాంతము పై నుదాహరింపఁబడిన శాసనములో నిట్లు వ్రాయఁబడినది. (2)

పిష్టం పిష్టపురమ్ యేనజాతమ్ దుర్గమదుర్గమమ్।
చిత్రం యస్యకలే ర్వృత్తమ్ దుర్గం దుర్గమదుర్గమమ్॥ శ్లో. 27

రెండవ పులకేశివల్లభుఁడు కళింగ వేంగి దేశములను జయించిన తరువాత నతని సోదరుడగు విష్ణువర్ధనుని కళింగ వేంగి దేశములకు రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. ఈ విష్ణువర్ధనునికే కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడని పేరు.

ఇతఁడే వేంగి కళింగరాష్ట్రములను బాలించి, స్వతంత్రుడై పూర్వచాళుక్య రాజ్యస్థాపకుఁడాయెను. ఇతనినే ప్రథమ విష్ణువర్ధనుఁడని చరిత్రకారులు పేర్కొనిరి. వేంగి దేశమును క్రీ. శ. 624-641 వఱకు పదునెనిమిది యేండ్లు నిష్కంటకముగ రాజ్యపాలనమును గావించి దివంగతుఁడాయెను. ఇతని తిమ్మాపురము శాసనములో నిట్లు గలదు (3).

"శ్రీమత్పిష్టపురవాసకాత్ స్వభుజ విజితదనుతనయ మహాసేనేన మహాసేనాభివర్ధితానాం త్రిభువన మాతృభిర్మాతృభిరభిరక్షితానాం మానవ్యస గోత్రాణాం హారితిపుత్రాణాం చలుక్యనామాన్వయమున్నమయితు మసకృదనుభూత రణరాగస్య రణరాగస్యనప్తాసహ్యావిక్రమస్య రణవిక్రమస్య పౌత్రోవిపులకీర్తిః కీర్తివర్మ్మనః ప్రియసుతః శక్తిత్రయవశీకృత సకలమహీమండలస్య సత్యాశ్రయ వల్లభమహారాజస్యప్రియానుజః ... ... పరమభాగవతః పరమబ్రహ్మణ్యో మాతాపితృపదానుధ్యాతః శ్రీవిష్ణువర్ధనమహారాజః.

సముద్రగుప్తుని గయాశాసనమునాటికి తూర్పుతీరమున కళింగ దేశమున వేరు వేరు ప్రాంతముల, చిన్నరాజ్యముల స్థాపించుకొని

కొందఱు రాజులు స్వతంత్రులై పరిపాలించుచుండిరని తెలిసికొని యున్నాము. ఇట్టి రాజ్యములలో మన పిఠాపురమునకు సంబంధించి నవి రెండు. వానిలో దేవపుర రాజ్యము మొదటిది. ఈ దేవపుర (దేవరాష్ట్ర) రాజ్యము నేటి విశాఖపట్టణ మండలము నందలి సర్వసిద్ధి, శృంగవరపుకోట తాలూకా ప్రాంతములు. దీనికి ఎలమంచిలి రాజధానిగానుండెను. ఈ రాజ్యమును మాఠర కులజులగు భూపతులు పాలించుచుండిరి. ప్రకటితములైన శాసనములలో నొకటి దేవపురము నుండియు వేఱొకటి పిష్టపురము నుండియు నొసంగఁబడినవి. వాసిష్ఠీపుత్ర మాఠరకుల వర్మాభిధానుడగు శక్తివర్మ రాగోలు శాసనములో నతఁడు విజయపిష్ఠపురమునుండి కళింగవిషయములోని రాగోలు (శ్రీకాకుళము తాలూకాలోని రాకలువ) గ్రామమును కుమారశర్మ యను బ్రాహ్మణునికి దానముచేసెనని తెలుపఁబడినది.

"స్వస్తి విజయపిష్ఠపురాత్కలింగాధిపతి ర్మాఠరకులాలంకరిష్ణు ర్వాసిష్ఠీ పుత్రో మహారాజశ్రీ శక్తి వర్మా కలింగ విషయే రాకలువగ్రామే ...వాసిష్ఠీపుత్ర మాఠరకులచంద్రుడగు మఱియొక వర్మాభిధానుడగు అనంతవర్మ శృంగవరపుకోట శాసనములో నతఁడా శాసనమును విజయ పిష్టపురమునుండి యొసంగినట్లు వ్రాయఁబడినది.

"ఓమ్ స్వస్తి విజయపిష్ఠపురాధిష్ఠానాత్ మహీమండలవ్యాపి శారదేందుశరనిర్మలగుణస్య దేవరాష్ట్రాధిపతే రనేకసమరసంఘట్ట విజయాధిగతయశసో మహారాజశ్రీ గుణవర్మణః పరమపౌత్రః శక్తిత్రయోపేతరాజ్యసంపదో వాసిష్ఠకులచంద్రమసః శ్రీ మహారాజ ప్రభంజనవర్మణః ప్రియపుత్రః స్వబలవిక్రమోపార్జితభూర్నయ వినయసత్త్వసంపన్నాధిగతయశో దేవద్విజాతి గురుజనోను ధ్యాన వర్ధితమహిమా పరమమహేశ్వరో మాతాపితృపదానుధ్యాతః కళింగాధిపతి శ్రీమహారాజ అనంతవర్మా ..."

పై విషయముల సారాంశమేమనగా పూర్వము కళింగము దక్షిణమున పిఠాపురము వఱకు వ్యాపించి యుండెనను సంగతి. ఈ వర్మాభిధానులేలిన కళింగ రాజ్యము తూర్పుతీరమున శ్రీకాకుళమునుండి పిఠాపురమువఱకుఁగల భూభాగము. వీరి రాజ్యకాలము క్రీ. శ. ఆఱవ శతాబ్దము.

మంచనకవి కేయూర బాహుచరిత్రలో కొమ్మనమంత్రిని గూర్చి వ్రాయుచు నతఁడు 'కళింగ రాష్ట్రములోని యెలమంచి లాదిగా నెలమి ముప్పది రెండు విష్ణుప్రతిష్ఠలు వెలయఁజేసెనని" చెప్పి యున్నాఁడు. తెనాలిరామకృష్ణకవి పాండురంగమాహాత్మ్యములోని నిగమశర్మోపాఖ్యానము నందు సభాపతి యను బ్రాహ్మణుని వర్ణించుచు నతఁడు కళింగ దేశాభరణంబగు పీఠికాపురం బధిష్ఠించి సకల మహీసురవర్గ శ్రేష్ఠుండై వెలసెనని వ్రాసియున్నాఁడు.

కొడవలి ప్రాకృత శాసనము.

పిఠాపురమునకు వాయవ్యదిక్కున తొమ్మిదిమైళ్ల దూరమున నున్న కొడవలి గ్రామమునకు మఱి రెండుమైళ్ళ దూరముననున్న చిట్టడవిలోని యొక గుట్టపై ధనందిబ్బయను దిబ్బగలదు. ఇచ్చట బౌద్ధస్తూప మొకటి యున్నది. ఈ దిబ్బకు దక్షిణమున, పడమట నాల్గు లేక ఐదు అడుగుల చతురమును, ఆరు లేక ఏడడుగుల లోతునుగల ఱాతినూతులు గలవు. ఈ ఱాతి నూతులు బౌద్ధమఠము నందలి బౌద్ధభిక్షువుల యుపయోగార్థమై వినియోగింపఁబడి యుండవచ్చును. పడమటి దిక్కుననున్న యొక్క ఱాతినూతిపై బ్రాహ్మ లిపిలో ఆంధ్రరాజైన వాసిష్ఠీ పుత్ర స్వామిసిరి చండస్వాతి శాసనమున్నది. ఆ శాసనములో నతని రెండవ సంవత్సరము పరిపాలనకాలమున, ఖద్దవలిలోని శశయను మంత్రి యొక ఖంగు (?) దాన మొనర్చెనని

తెలుపఁబడినది. ఈ శాసన కాలము క్రీ. శ. 210. అది యిట్లుండె. ఖడ్గ వలియే కొడవలిగ్రామము.

1. సిద్ధం... రణో... వాశిఠ
2. పుతస-సామిసిరి
3. చండసాతిస-రజ-వచ్ఛరె
4. మ-హి-ప-ది-ఖడ్గవలి
5. అనుచసమి-ఖగుధమ
6. తాపిత

కొడవలి శాసనప్రకారము, పిఠాపుర ప్రాంతము ఆంధ్రరాజులగు శాతవాహనుల పాలనమున నుండెనని తెలియవగును. ఇయ్యదియే యీ మండలముననున్న యత్యంత ప్రాచీనమైన శాసనము. సముద్రగుప్తుని దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు నూఱేండ్లకు పూర్వమున నెలువడినది. ఆంధ్రదేశమున పిఠాపురము ప్రాంతము బౌద్ధ మతావశేషముల కాలవాలమని విశదీకరించుచున్నది.

ఈ శాసనభాష ననుసరించి సాతవాహనులు ప్రాకృతభాషనే రాజభాషగా పరిగణించిరనియు, జనసామాన్యమునందీ ప్రాంతముల నీభాషకే గౌరవము కల్గియుండెననియు నూహింపవచ్చును. దీని తర్వాత నాల్గుశతాబ్దములకుకాని తెలుగుభాషాపదములు శాసనముల కెక్కకపోవుటచే, నీ కాలమున తెలుగుభాష వాడుకలో నుండెనా యను సందేహము కల్గుచున్నది.

విష్ణుకుండినులు - పిఠాపురము

శాలంకాయనులకు తర్వాత వేంగిరాజ్యమును బాలించిన విష్ణుకుండినుల కాలమున, పీఠికాపురమున నుండి విష్ణుకుండినుల సామంత మండలీకులు గోదావరీ ఉభయతటములఁ బాలించుచున్నట్లు పృథ్వీమహారాజు పిష్టపురమున నుండి యిచ్చిన తాండివాడ తామ్రశాస

నము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ మహారాజు పాగుణార విషయము లోని తాండివాడ యను గ్రామమును కొండమంచి గ్రామవాసియగు భవశర్మ యను బ్రాహ్మణునకు దానమొసంగెను. పాగుణార, లేక పానార విషయము ఇప్పటి పశ్చిమగోదావరి మండలమున నున్న భీమవరము, నరసాపుర తాలూకాప్రాంతము. తూర్పుగోదావరి మండలమునందలి ప్రోలినాటివిషయమువలె,నియ్యదియుపశ్చిమగోదావరిజిల్లాలో నత్యంత ప్రాచీన దేశవిభాగములలో నొకటి. తాండివాడ శాసనములోని కొంతభాగము నుట్టంకించుచున్నాను. (7)

శ్రీ మత్పిష్టపురాత్సకలజగదవనసముద్భూతకీర్తిచారు చంద్రికా సముద్యోతితదిగంతరస్య, మహారాజరణమర్దయస్య సూనో స్సమతిశయితశక్రవిభూతే ర్విక్రమేంద్రస్య ప్రియతనయ...శ్రీ రమ కాశ్యప గోత్రః పరమబ్రహ్మణ్యో మాతాపితృపాదానుధ్యాతః శ్రీ పృథివీ మహారాజః పాగుణారవిషయే తాండివాడగ్రామ మధివసత...... కామకాయన సగోత్రాయ ... భవశర్మణే ... సర్వకరపరిహారేణా గ్రహారీకృత్య గ్రామోయ న్దత్తః"

విష్ణుకుండినుల రాజ్యము తూర్పున నాగావళినుం, గుండ్లకమ్మ నదీమధ్యముల వ్యాపించియుండెను. తర్వాత వీరి రాజ్యము పూర్వ చాళుక్యు లాక్రమించుకొనిరి.

రాజరాజనరేంద్రుడు – నవఖండవాడ.

గణితశాస్త్రమును దెనుగుగా నొనర్చిన పావులూరి మల్లనకవి, తన తాతయగు మల్లనకు రాజరాజనరేంద్రుడు పీఠపుర పార్శ్వమున నున్న నవఖండవాడ దానమొసంగెనని తన గ్రంథమునందిట్లు వ్రాసియున్నాడు.

ఉ. శ్రీలలనేశుఁ డంధ్రనృపశేఖరుఁడై చను రాజరాజభూ
 పాలకుచేతఁ బీఠపుర పార్శ్వమున న్నవఖండవాడయన్

పోలి విభూతితోఁ బడసె భూరిజనస్తుతుఁడైన సత్కళా
శీలుఁడు రాజపూజితుఁడు శివ్వనపుత్త్రుఁడు మల్లఁ డున్నతిన్.

ఈ నవఖండవాడ గ్రామమునే వెలనాటిచోడ వంశజుఁడైన మూడవగొంకరాజు భార్య జయాంబిక క్రీ. శ. 1186 సంవత్సరమున కుక్కుటేశ్వరస్వామికి దానమిచ్చెను.

కుంతీమాధవ దేవాలయములోని శిలా స్తంభముపైనున్న శాసనములు (8).

సంఖ్య.	శాసనకాలము	శాసన దాత-వంశము నామము.	ఉద్దేశము
1.	శా. శ. 1108 క్రీ. శ. 1186	వెలనాటి మూడవ గొంకరాజు భార్య జయాంబిక	గంగయికొండ చోడవల నాడులోని యంతర్భాగ మగు పోలినాటిలోని నవఖండవాడయను గ్రామమును దానమొసగెను.
2.	శా. శ. 1117 క్రీ. శ. 1195	కోన మండలాధిపతులైన మల్లిదేవుడు మనుమ సత్యరాజు.	గుద్దవాడ విషయములోని ఒడియూరను గ్రామము కుంతీమాధవ స్వామికి ధారవోసి యిచ్చెను. ఈ ఒడియూరే ద్రాక్షారామము సమీపముననున్న ఓదూరు.
3.	శా. శ. 1124 క్రీ. శ. 1202	పూర్వచాళుక్య వంశములోని బేటవిజయాదిత్యుని కాఱవతరము వాఁడైన మూఁడవ విజయాదిత్యునికుమారుడు మల్లవిష్ణువర్ధనుడు.	ఇతడు కుంతీమాధవ స్వామి దేవాలయములో పట్టాభిషిక్తుఁడై పోలినాటిలోని గుడివాడగ్రామమును కుంతీమాధవస్వామికి ధార

		వ్రాసెను. ఈ గుడివాడ నేటి పెద్దాపురము తాలూకాలో గలదు.
4. శా. శ. 1313 క్రీ. శ. 1391	వేమారెడ్డి	కుంతీమాధవ దేవరకు తన తల్లిదండ్రులైన కాటమరెడ్డిగారికిన్ని దొడ్డసానికిని అక్షయ సుకృతముగాను శిలాప్రాకారము నిర్మించెను.

పిఠాపురము నేలిన చిక్కోరవంశజులు.

కన్యాకుబ్జ పరిపాలకుఁడైన గోవిందచంద్రుని రాణి కుమారదేవి సారనాథ్ శాసనమువల్ల పిఠాపురమును చిక్కోర వంశ సంజాతులగు సామంతులు కొంతకాలము పరిపాలించినట్లు తెలియుచున్నది. ఆ శాసనములోని విషయముల నీ దిగువ నిచ్చుచున్నాను. వీరు నేటి వఱకు చరిత్రకపరిచితులు.

వంశే తస్య నమస్యపౌరుషజుషి ప్రఖ్యాతకీర్తిష్వపి
దిక్శౌచేన సూరాపగామదముషి ప్రత్యర్థిలక్ష్మీముషి
వీరో వల్లభరాజనామవిదితో మాన్య స్సభూమీభుజాం
జేతాసీ త్పృథుపీఠికాపతి రతిప్రౌఢప్రతాపోదయః.
చిక్కోరవంశకుముదోదయపూర్ణచంద్రః
శ్రీదేవరక్షిత ఇతి ప్రథితః పృథివ్యామ్
పీఠీపతి ర్గజవతే రపి రాజ్యలక్ష్మ్యాః
లబ్ధ్వాశ్రయ జగాయ జగదేకమనోహరశ్రీః
కన్యా మహణదేవస్య తస్య కన్యేవ భూభృతః ।
సా పీఠీపతినావోఢా తేన వోఢా స్వయంభువా ॥

పీఠికాధిపతియగు వల్లభరాజునకు నతని సంతతివాడగు దేవరక్షితునకు నెట్టి సంబంధము కలదో తెలియదు. ఈ దేవరక్షితుడు చిక్కోరవంశ తిలకుడని యభివర్ణింపఁబడెను. ఇతడు రాష్ట్రకూటరాజగు మహాణుని కుమార్తెయైన శంకరదేవిని వివాహమాడెను. ఈ దంపతుల కుదయించిన కుమారదేవి గహడవాల కులార్ణవ చంద్రుఁడగు గోవిందచంద్రుని పెండ్లియాడెను. శాసనములో పేర్కొనబడ్డ దేవరక్షితుడు వీరచోడుని (క్రీ. శ. 1089-1091) కాలమున పిఠాపుర దుర్గాధిపతియైయుండవచ్చునని శాసనపరిశోధకుల యభిప్రాయము.(9)

పై శాసనము ప్రకారము ఆయా వంశజుల వంశవృక్ష మీ దిగువ నిచ్చుచున్నాను. ఈ చిక్కోరవంశజుల గూర్చి యింతకన్న చరిత్రాంశములు తెలియవచ్చుటలేదు.

వల్లభరాజు (పీఠికాపురాధిపతి) — మహాణరాజు — చంద్రుడు

వల్లభరాజు (పీఠికాపురాధిపతి)
|
దేవరక్షితుడు

మహాణరాజు
|
శంకరదేవి
|
కుమారదేవి = గోవిందచంద్రుడు

చంద్రుడు
|
మదనచంద్రుడు
|
గోవిందచంద్రుడు

పిఠాపురమేలిన కొప్పులవంశ నాయకులు.

కాకతీయ సామ్రాజ్య మంతరించిన పిమ్మట తూర్పుతీరాంధ్ర దేశమునందు గోదావరీ దక్షిణ విశాఖపట్టణమండల ప్రాంతము, పిఠాపురము రాజధానిగ కొప్పులవంశమునకుఁ జెందిన సామంతనాయకులు పరిపాలించుచున్నట్లు వారి శాసనములు తెలుపుచున్నవి. ఈ నాయకుల చరిత్ర తెలుపు ముఖ్యమైనశాసనము పిఠాపురము రాజధానిగా నేలిన కొప్పులనామయ నాయకుని చే నివ్వఁబడిన దోనేపూడి శాసనము.

ఈ శాసనములోని పీఠాపురీవర్ణనము, కొప్పుల వంశవృత్తము దిగువ నిచ్చుచున్నాను. (10)

1. అస్తి ప్రశస్త నిధిమండల మాంధ్రఖండ
మారభ్య గౌతమనదీతట మాకళింగమ్
ఆలోక్య యద్దిమస్సార శైలశృంగ
మారోహణశ్రమఫలమ్ కలయాం బభువుః.

2. పీఠాపురీ జయతి తత్ర సమస్తదేవ
శక్తిప్రయత్నపరికల్పిత తోరణశ్రీః ।
యస్యా స్సునిర్మలనభోముకురాంతరాలే
ధత్తే సురేంద్రనగరీప్రతిబింబలీలమ్.

3. యత్ సౌధాగ్రనిమగ్నచారువనితావక్త్రేందుమధ్యస్థితః
స్వైరం నైవ విభావ్యతే హిమరుచి స్తేభ్యోవిభిన్నాకృతిః
ఏవం చేతసి శంకితేన రచితో ధాత్రా కళంకస్స్ఫుటమ్
నోచే దీదృశి నిర్మలే కథ మిదమ్ మాలిన్య ముజ్జృంభతే.

4. విఖ్యాతా వీరసామంతసంతతి స్తా మరంజయత్
పారిజాతప్రసూనశ్రీ రివ నందన మేదినీమ్.

5. తదన్వయే కొప్పులనాయకా ద్విభో
రభూత్ వరప్రోలయనాయకప్రభుః ।
యశో యదీయం విభవం చ విక్రమం
సనక్తు మిష్టే వచసా మహీశ్వరః.

6. తస్మాజ్జాతో జయతి విజయీ చోడమాంబాకుమారీ
సౌధశ్రేణీ మిళదరిపురీ సమ్యగాహారదానాత్
జాతప్రీతి శ్శ్రియతి సతతం యత్ప్రతాపం కృశానో
ర్నోచేచ్చేతస్సదహతిపరం వైరివామేక్షణానాం.

7. యం కాంతాః కథయంతి పుష్పవిశిఖం కల్పద్రుమమ్ యాచకో
   విద్వాంసః ఫణినాయకం చ సుహృదో రాకాసుధాదీధితిమ్
   దేశం యస్సదయం పరిశాస్తి జలవా నేలానదీమాతృకమ్
   యం ప్రాహుః పరగమెచ్చుగండబిరుదం ప్రత్యర్థిగర్వాపహమ్.
8. అయం నయనిధి ర్వీరః శ్రీమన్నామయనాయకః
   అనల్పాం ఫల మచ్ఛిన్న మాకల్పం భోగసాధనం.

పై శాసనము (క్రీ. శ. 1338) ప్రకారము నామయనాయకుడు గణపతియను విద్వాంసునకు దోనెపూడి యను గ్రామమును దానమిచ్చియుండెను. ఈ నామయ నాయకుని పుత్త్రుడు ప్రోలనాయకునియొక్కయు నతని భార్య ముప్పమ దేవియొక్కయు రెండు శాసనములు (క్రీ. శ. 1398) సింహాచలమునఁగలవు. ఆ శాసనముల ప్రకారము ఆదులాపల్లి యను గ్రామము సింహాచల నృసింహస్వామి అమృతపళ్ళ వినియోగము నిమిత్తము వారు దానమొసంగి రని తెలియుచున్నది. ఈ శాసనములలో నీవంశజులు ప్రభువులుగనే పరిగణింపబడిరి. అచ్చటనే మఱియొక కొప్పుల కాపయనాయని శాసనమున్నది. కాని యతడు ప్రభువుగాగాని సామంతుడుగాగాని చెప్పఁబడలేదు. ఇతఁడు స్వామి కొక అఖండదీపము దానముచేసెను. ఈకాపయకును మొదట చెప్పబడిన కాపయనాయకునకు నెట్టి సంబంధము లేదనుట స్పష్టము.

కొప్పులవారి వంశవృక్షము.

కాపయ
|
ప్రోలయ II
|
నామయ
III |
ప్రోలయ = ముప్పమ దేవి.

బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి దేవాలయములో పరమెచ్చుగండ బిరుదాంకితుడగు కొప్పుల పోలినాయకుని శాసనమొకటి (క్రీ.శ. 1264) గలదు. (12)

ఇతడు కొప్పుల కాపయనాయకుని తండ్రియై యుండవచ్చును. ఈ యూహ సరియైనదని భావించినచో వీరి వంశవృక్ష మీ దిగువ మార్పును జెందును.

పోలినాయుడు I (బెజవాడ శాసనము క్రీ. శ. 1264)
|
కాపయ
|
పోలయ II
|
నామయ (1) దోనెపూడి శాసనము క్రీ. శ. 1338
(2) సింహాచల శాసనము క్రీ. శ. 1369)
|
పోలయ (సింహాచల శాసనము క్రీ. శ. 1388)

దోనెపూడి శాసనములో నామయ గోదావరీకళింగ మధ్యభాగమును బాలించెననియు, సింహాచల శాసనములో కాపయ కృష్ణాగోదావరీ మధ్యభాగమును బాలించుచుండెననియు వర్ణింపబడిరి. బెజవాడ శాసనములో పోలయనాయకునికి పరమెచ్చుగండ బిరుదముకలదు. దోనెపూడి శాసనములో కాపయ పరమెచ్చుగండ, ప్రత్యర్థిగర్వనిర్వాపణ బిరుదాంకితుఁడు. ఈ కొప్పుల వారి పరిపాలనము కాటయవేమా

రెడ్డి తూర్పునాటి దండయాత్రతో నంతమై వీరి రాజ్యము రాజమహేంద్రవర రెడ్డి రాజ్యములో లీనమయ్యెను.

శ్రీనాథుని పీఠికాపుర వర్ణనము.

పీఠికాపురవర్ణనము విరివిగాను, మనోహరముగాను వర్ణించిన ప్రథమాంధ్రకవి కవిసార్వభౌముడైన శ్రీనాథమహాకవి. ఆతనిచే రచింపబడిన శ్రీ భీమేశ్వరపురాణము ద్వితీయాశ్వాసమునందు వ్యాసమహర్షి తీర్థయాత్రాసందర్భమున నతడు పీఠికాపురమును దర్శించినపు డా నగర వర్ణనము గావింపబడినది.

సీ. ఏ పట్టనము ప్రోల నేలేలు ప్రవహించు
బృథివికి ముత్యాల పేరువోలె
మున్నూట యఱువది మూర్తి భేదములతో
విహరించు నేవీట వేల్పుపిండు
పీఠాంబ చెలి యోగపీఠి హుంకృతిదుర్గ
ననిచి కాపుండు నే నగరి కెలనఁ
గుంతీమహాదేవి కూర్మి మేనల్లుఁడు
మాధవుం డేవీట మరగినాడు

తే.గీ. పెద్ద గవఁకుల నే పుటభేదనమున
నెలమి నిలుచుండు వ్రీడావిహీనజఘనుఁ
డట్టి పీఠాపురముఁ జేర నరుగుదెంచెఁ
బరమశైవుండు శ్రీపరాశరసుతుండు.

తే.గీ. నారికేళంపు బుట్ట నెన్నడిమి చాయ
దళములందును బోలె నంతతముఁ బాలు
పాటలీపుష్ప కేతకీ పరిమళములు
పొదల విలసిల్లుఁ బీఠికాపురమునందు.

సీ. ఏఁటేఁట విలిసీట నిరుగారునుం బండుఁ
ప్రాసంగు వరిచేలఁ బసిఁడిచాయఁ
బరిపాకమున వేరుపనసపండుల తావి
యిందిందిరములకు విందుసేయు
వేఁబోఁకఁ బోలుపారు వింధ్యాద్రిపవనంబు
పోఁకపువ్వుల తావి బుక్కిలించు
వేశ్యవాటికలందు విహరించు వలరాజు
ననయంబుఁ జెఱకువిల్లును ధరించు
తే.గీ. నారదంబులవలపు పొన్నలఁ బెనఁగి
విచికిలామోదములతోడ వియ్యమందుఁ
పాటలీపుష్ప కేతకీపరిమళములు
పొదల విలసిల్లుఁ బీఠికాపురమునందు.
వ.... కుంతీమాధవదేవునకు విశ్రాంతిప్రదేశంబును, హుంకారిణీ
మహాదేవికి విహారసంకేతభవనంబును, బీఠాంబికాలక్ష్మి కాట
కూటంబును, హేలాసానికి హాలాపానగోష్ఠీమంటపంబును,
ననం దగి భూతభేతాళడాకినీప్రేతరంకభైరవవ్రాతనిర్మిత
ప్రాకారవప్రహట్టకుట్టిమం బగు పిఠాపట్టనంబుఁ బ్రవేశించిరంత
సీ. త్రిపుసపుష్పలతామతల్లీపటోలికా
కారవేల్లకుడుంగకముల తోడఁ
కూష్మాండవృంతాకకోలకచించికా
కాయమానకదంబకములతోడ
శాకినీమూలకచ్ఛత్రాకసారణీ
ధాన్యాకమేఘనాదములతోడఁ
బిప్పల్యుపోదకీ పీతపలాండుక
వాస్తుశాఖాకోటివాటితోడ

తే.గీ. రాజనలతోడ శృంగబేరములతోడఁ
జిఱుగడఁపు బెండలముతోడఁ జేమతోడ
నొప్పు నాలుగు పొలములం దుపవనములు
భువనసారము పీఠికాపురవరమున.

ఉ. హాటకపానపాత్రియును నారఁగఁబండిన మాతులుంగమున్
ఖేటము లోహదండము నొగిం ధరియించి పురోపకంఠశృం
గాటకభూమిభాగమునఁ గాపురముండెను పీఠికాంబకుం
గైటభదైత్యవైరి ప్రియకాంతకు మొక్కె నతండు భక్తితోన్.

శా. అంతర్వాణి భజించెఁ గుక్కుటపతిన్ హాలాహలగ్రీవునిన్
శాంతస్వాంతుఁడు గొల్చె దానవచమూసంహారిణిన్ హుంకృతిన్
జింతించెన్ మునిసార్వభౌముఁడు పురక్షేత్రాధిదైవంబులం
గుంతీమాధవుఁ బూజచేసె ఋషివాక్పుష్పోపహారంబులన్.

తే.గీ. హేల నేలాతరంగిణీ కూలనిలయ
బాల బాలారుణాశోకపల్లవోష్ఠి
వేల వేలావనోద్దేశవిహృతిలోల
నేల నేలాయనక పాడె ఋషివరుండు.

పీఠాపురము పుత్తర్ మసీదు స్తంభములపైనున్న తెలుగు శాసనములు.

సంఖ్య	శాసనకాలము	శాసన దాత-వంశము నామము.	ఉద్దేశము
1.	ప్రమాది సం॥ర భాద్రపద కార్తీక మాసములు శా. శ. 1355 (క్రీ.శ. 1433)	వాసిరెడ్డి పోతినేండు	కుంతీమాధవ దేవర గుడిలో పెద్దమండపము గట్టించెను. అల్లాడరెడ్డి కుమారులైన వీరారెడ్డి గారికిన్నీ, వేమారెడ్డిగారికిన్ని అక్షయసుకృతంగా చేయించినధర్మము.

2.	...	...	మొదటి శాసనములోని శాసనదాతయే తాటి తోఁట నాటించెను. చూడుడు మూఁడవ శాసనము. "సకళధమ్మార్థ లకున్ను తాటివృక్షమే మూలము"
3.	...	వేమభూపాలకారుణ్య విమలపాత్రుడు పోత కుమార చంద్రుడు. (మొదటిశాసనములో పేర్కొనబడ్డదాతయే)	ఇది పద్యశాసనము :- కుక్కుటేశ్వరస్వామి ఆలయములో నైదుప్రతిష్ఠలు చేయించెను. కుంతీమాధవదేవ నగరికి సున్నము చేయించెను. లక్ష్మీదేవమ్మను ప్రతిష్ఠించి, ఆవగరు కట్టించెను. నాలుగు లక్షల ఆఱువై వేలతాళ్లు నాటించెను.
4.	శా. శ. 1352 సాధారణ సం॥ర (క్రీ.శ. 1430)	...	లక్ష్మీదేవమ్మనగరు కట్టించి ప్రతిష్ఠ చేయించెను. శ్రీబృందావనము తోఁట పెట్టించెను.
5.	శా.శ. 1352 సాధారణసం॥ర	వాసిరెడ్డి పోతినీడు అతనిభార్యపోతసాని కుమారుడువేమయ్య.	వేమయ్య తనతల్లిదండ్రులకు అక్షయ సుకృతముగా, దేవరకు శ్రీబృందావనము పెట్టించెను.

మసీదు స్తంభములపై నున్న శాసనములు వాసిరెడ్డి పోతినీడు నతని కుమారుడు వేమయ్యయు వ్రాయించినవి. ఇతడు వేమవీరభద్రారెడ్లకు సామంతుఁడై యుండి, పిఠాపురములోని కుంతీమాధవ, కుక్కుటేశ్వరాలయములలో నూతనమంటపములు, దేవతాప్రతిష్ఠలు గావించియుండెను. తా నేప్రాంతమాండలీకుఁడో చెప్పలేదు. ఇతడు కమ్మకులజుఁడై రెడ్లసామంతుడై యుండెను. ఈ శాసనస్తంభములు కుంతీమాధవ దేవాలయమునకు జెందియుండి, మహమ్మదీయులీప్రాంతమును దాడిసల్పినపుడు దేవాలయముల భగ్నమొనర్చి, వారు నిర్మించిన మసీదునకు స్తంభములుగా వినియోగించియుందురు.

వేమ వీరభద్రారెడ్డి శాసనములు క్రీ.శ. 1444 వఱకు గాన్పించుచున్నవి. తర్వాత కపిలేశ్వరగజపతి దక్షిణ కళింగముపై దాడివెడలి యీ ప్రాంతము నాక్రమించెను. అనగా రెడ్డిరాజ్యము అంతరించి గజపతుల రాజ్యము ప్రారంభమయ్యెను. పిఠాపురదుర్గము గజపతులవశమై రాజమహేంద్రవర రాజ్యములో గలిసెను. పెద్దాపురము తాలూకాలోని తిరుపతి శృంగరాయ దేవాలయము నందలి యొక శాసనమువల్ల కపిలేశ్వరమహారాయల సామంతుడైన రఘుదేవనరేంద్రుడు క్రీ.శ. 1458 సంవత్సరమున రాజమహేంద్రవర రాజ్యమును బాలించుచుండె నని తెలియుచున్నది.

కవిసార్వభౌముడు కూచిమంచి తిమ్మకవి
పీఠికాపుర వర్ణనము

పదునెనిమిదవశతాబ్దమునకు జీవించియుండి, పీఠికాపుర సంస్థానములోని కందరాడ గ్రామనివాసియై, పీఠికాపుర సంస్థానాధిపతియగు రావు నీలాద్రి మాధవరాయ నృపతిచేత కవిసార్వభౌము బిరుదమందిన కూచిమంచి తిమ్మకవి తాను రచించిన రుక్మిణీపరిణయకావ్యములో పీఠికాపురము నిట్లు వర్ణించెను.

సీ॥ చక్రవాళాహార్య జలధితుల్యోన్నత
ప్రాకార పరిఖా విరాజితంబు
సాంద్రముక్తా సౌధ చంద్రశాలానేక
భర్మనిర్మిత హర్మ్యశర్మదంబు
కరిసైంధవాందోళికా ధేనుధనధాన్య
వనదేవ గృహానరో వర్ణితంబు
విమలచాతుర్వర్ణ్య విద్యత్కవిశ్రేష్ఠ
భటనటామాత్య విస్ఫారితంబు

తే॥ రాజమాహేంద్రవరదుర్గ రాజ్య భూరి
భారసంభరణా శ్రాంత భాసమాన
రావు మాధవ నృప పరిరక్షితంబు
భోగనికరంబు పీఠికాపురవరంబు.

ఈ తిమ్మకవి సోదరుడైన జగ్గకవి తానురచించిన సుభద్రాపరిణయ కావ్యములోఁ దన యగ్రజుడు కుక్కుటేశ్వర కృపాంకూర లబ్ధసత్కవితామహాసామ్రాజ్యభార ధౌరేయుఁడని వర్ణించియున్నాడు.

సీ॥ కౌండిన్యగోత్ర విఖ్యాతునిఁ గూచిమం
చ్యన్వయాంభోధి నీహారకరుని
గంగనమంత్రిశేఖరునకు నంగనా
మణియగు లచ్చమాంబకును సుతుని
బహుకావ్య నిర్మాణ బంధుర ప్రతిభునిఁ
గుక్కుటేశ్వర కృపాంకూరలబ్ధ
సత్కవితా మహాసామ్రాజ్య భారధౌ
రేయుని బుధజన ప్రియచరితుని

సీ॥ దెందులూరి లింగనారాధ్య దేశికేంద్ర
దత్త మాహేశ్వరాచార్య వృత్తిరతుని
గండరాడ ఘనగ్రామ మందిరుని మ
దగ్రజుని తిమ్మనకవిరాజు నభినుతింతు.

కాకతీయులు - పిఠాపురము.

కాకతీయుల పరిపాలన కాలమున పిఠాపురమెవరి యధీనమం దుండెనో తెలుపుట కాధారములు లేవు. కాకతిగణపతి దేవుని కాలమున రేచెర్లరుద్రునకు ప్రధానియైన రాజనాయకుడు కళింగమును జయించి, దాక్షారామ భీమేశ్వరున కఖండదీపము నిల్పెనని, ఉప్పరపల్లి శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. కొలని గణపతిదేవుని శివయోగ సార పీఠికలో కాకతి గణపతిదేవుని ప్రధానమంత్రియైన ఇందులూరి సోమమంత్రి ఓరుగంటికి తూర్పుభాగమున నున్న దేశముల జయించుట యేకాక, కళింగభూములను సహితము జయించినట్లు వ్రాయబడి యున్నది. రుద్రమదేవి రాజబంధువులనఁదగిన ఇందులూరి అన్నయ దేవుడు, కొలనిరుద్రదేవుడు, ఆ కావ్య పీఠికలోనే వారిరువురును వేక శిలానగర సింహాచలమధ్య భూభాగభరమును దాల్చిరని వర్ణింపఁ బడిరి. కాకతీయ సామ్రాజ్య విచ్ఛిన్నకాలము తూర్పుతీరములో మంత్రిల నశమున నుండెనని చెప్పవచ్చును.

ఏలేఱు-ఏలానది

దీనికి పురాణములో కుమారనది యనియు, ఆంధ్రకావ్యము లలో కొమరే అనియు, ఏలానది యనియు, నేలే అనియు నామములు. భీమేశ్వరపురాణములో కొమరేటికి కుమారవద్యాక అని మూలము. శ్రీనాథుడు భీమేశ్వర పురాణములో నేలేఱును బ్రశంసించి యున్నాడు

(1) పిఠాపురవర్ణనములో :-

సీ॥ ఏ పట్టణము మ్రోల నేలేఱు ప్రవహించు
బృథివికి ముత్తాల పేరు వోలె

(2) తే॥ నారికేళంపు బుట్ట నెన్నడిమిచాయ
దళములందును బోలె సంతతముఁ బాఱు
వేణికా సారణులయందు విస్మయముగ
జగతి నెక్కడి వేలేటి సాటినకులు.

(3) కుమారారామవర్ణనములో :-

సీ. కొమరేటి కల్యాణ కమల షండంబుల
సౌరభ్య భారంబు సంతరించి...
... ...

ఆంధ్రి శాసనములనుండి కొన్ని యుదాహరణముల నిచ్చుచున్నాను.

(1) అల్లాడ భూపాలుని కుమారుండు వేమారెడ్డింగారి దేవులు జియ్యమల్లసానమ్మ...కుమారారామ చాళుక్య భీమేశ్వర స్థాన సమ్మతిని భీమవరము ఉత్తరసమీపాన కుమారనది”

(2) “పాలూరి పీరమనాయని కుమారుడు, యఱమనాయనిగారు యేలానది వల్లనుండి యెలుతుర్తినది త్రవ్వించి గోవాడ పొలిమేరలోంగాను తెచ్చి గురుగడ్డం గలిపి...”

శ్రీ దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి ప్రణీతమైన రావువంశ ముక్తావళినుండి ఏలానదీవర్ణన పద్యముల రెంటి నీదిగువ నిచ్చుచున్నాను.

మ॥ పరమోత్కృష్టత నొక్క పుణ్యనది శుంభత్స్నాన సంరంభ బం
భర సంభావిత భూరిసౌరభ లసత్పంకేజ పాళీమనో
హరమై పీఠపురోపకంఠమున నేలాభిఖ్యచే నొప్పు న
ప్పురలక్ష్మీసతి దాల్చినట్టి సొబగౌ ముత్యాలహారంబునాన్.

సీ. పరిపక్వ ఫలగుచ్ఛ భరనమ్రకదళికా
వననికాయంబు లేవంక గనినఁ
పికకీరసంచార విస్ఫార సహకార
తరువార మేమోర నరసి చూడ
మధురస మధురజా మధుర సార తరేక్షు
వనికాగణంబు లే పజ్జఁ గనిన
సముదగ్రలాంగ లీకప్రముఖ భూమీరుహో
త్కరము లేవైపున నరసి చూడఁ
తే. జారుకేదార గోదారసస్య సహిత
సుమహిత క్షేత్రచయము లెచ్చోటఁ గనినఁ
ప్రవిమల స్వాదుతర భూరివారిపూర
భాస్వదేలా మహానదీ ప్రాంతసీమ.

పోలినాడు - పిఠాపురము.

పోలినాడు తూర్పుగోదావరి మండలములోని ప్రాచీనమైన నాడులలో నొక్కటి. ఈనాడు నేటికిని ప్రసిద్ధి వహించియున్నది. పోలినాటిని పేర్కొన్న అత్యంత ప్రాచీనమైన శాసనము మూడవ విష్ణువర్ధనుని ఈపూరు శాసనము. దానిలో నిట్లున్నది.

"పొల్నాడు విషయే జల యూరునామ గ్రామే పశ్చిమదిశాయాం ఎలియేఱునదీ పశ్చిమతః ప్రభాకరక్షేత్రో త్తరతః కాకండివాడ క్షేత్రపూర్వతః..."

శాసనములో పేర్కొనబడిన జలయూరు నేటి పిఠాపురముతాలూకాలోని జల్లూరు. కాకండివాడయే కాకినాడ; ఎలియేఱే ఏలేరు.

పిఠాపుర శాసనములందు నవఖండవాడయు, గుడివాడయు బోలినాటిలోనివని యిదివఱకే సూచింపబడినవి. నవఖండవాడ పిఠా

పుర సమీపములోని నవఖండవాడయే; గుడివాడ నేటి పెద్దాపురము తాలూకాలోని గుడివాడ యను గ్రామము.

కాకినాడ తాలూకాలోని సర్పవర, చాళుక్యభీమవర గ్రామములలోని దేవాలయ శాసనములందు ప్రోలునాడు, అండలి గ్రామములు చెప్పబడినవి. రామచంద్రపురము తాలూకా దక్షారామ భీమేశ్వరాలయములోని కొన్ని శాసనములందు ప్రోలునాడు, అండలి గ్రామములు పేర్కొనబడినవి.

వీరచోడుని పిఠాపురశాసనమునందుమాత్రము ప్రోలినాటిలోని వని దాదాపు ఇరవై గ్రామములు చెప్పబడినవి. వానిలోని గ్రామములు, నేటి ఆయా గ్రామముల నామములు గొన్నిటి నీ దిగువ పట్టికలో నిచ్చుచున్నాను.

శాసనములోని గ్రామనామము.	నేటి గ్రామనామము.
పొన్నవాడ	పొన్నాడ
మల్లవ్రోలు	మల్లవరము
కొల్లిప్రోలు	గొల్లప్రోలు
బెండపూండి	బెండపూడి
సింగవిక్రమ	శృంగవృక్షము
దొణ్డెంగి	తొండంగి
దుర్గవాడ	దుర్గాడ
భీమాపురము	భీమవరము
చేంబ్రోలు	చేబ్రోలు

ప్రోలునాడను నది, నేటి పిఠాపురము తాలూకా, కాకినాడ, తుని, పెద్దాపురము తాలూకాలలోని కొంతభాగమై యున్నది. దీనిని గూర్చి "ప్రాచీనాంధ్రచారిత్రక భూగోళమును" జదువనగును.

పంచమాధవులు.

పిఠాపురము లోని కుంతీమాధవదేవాలయము భరతఖండములో ప్రసిద్ధిగాంచిన పంచమాధవ దేవాలయములలో నొకటి. కడమ వాల్గును-కాశీలోని బిందుమాధవ; ప్రయాగలోని వేణీమాధవ, పద్మనాభము (విశాఖపట్టణము జిల్లా) లోని సుందరమాధవ, రామేశ్వరములోని సేతూమాధవ దేవాలయములు.

హుంకారిణీదేవి - (పురుహూతికాదేవి)

శ్రీ మహాదేవి పదునెనిమిది మూర్తులను ధరించి, పదునెనిమిది పట్టణములలో వెలసి యున్నదని యైతిహ్యము. ఆ పదునెనిమిది పట్టణములలో పిఠాపుర మొకటి.

1. పురుహూతికాదేవి (పిఠాపురము)
2. శాంకరీదేవి (సింహళము)
3. కామాక్షీదేవి (కంచి)
4. ప్రద్యుమ్నా దేవి (శృంగారదీవి)
5. చాముండాదేవి (క్రౌంచీపట్టణము)
6. జోగులాంబాదేవి (అలంపురము)
7. భ్రమరాంబికాదేవి (శ్రీశైలము)
8. మహాలక్ష్మీదేవి (కొల్లాపురము)
9. మీనాక్షీదేవి (మధుర)
10. మహాకాళికాదేవి (ఉజ్జయిని)
11. గిరిజాదేవి (జాజిపురము)
12. మాణిక్యాంబాదేవి (దక్షారామము)
13. కామరూపాదేవి (హరిక్షేత్రము)
14. మాధవేశ్వరీదేవి (ప్రయాగ)
15. వైష్ణవీదేవి (జ్వాలాపురము)

16. మాంగల్యగౌరీదేవి (గయ)
17. విశాలాక్షీదేవి (కాశి)
18. సరస్వతీదేవి (కాశ్మీరము)

ఈ హుంకారిణీదేవి విగ్రహ మిపుడు గానరాదు. (శ్రీరావు వంశ ముక్తావళిలో దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు పీఠాపురమును 'విఖ్యాతాష్టాదశపీఠాదిరాజంబు' అని వర్ణించియున్నారు.

"లంకాయాం శాంకరీదేవీ కామాక్షీ కాంచికాపురే
ప్రద్యుమ్నే శృంఖలా దేవీ చాముండా క్రౌంచపట్టణే
అలంపుర్యాం జోగులాంబా శ్రీశైలే భ్రమరాంబికా
కోలపుర్యాం మహాలక్ష్మీ ర్మాహూర్యామేకవీరికా
ఉజ్జయిన్యాం మహాకాళీ పీఠాయాం పురుహూతికా ।
ఓడ్యాణ్యాం గిరిజా దేవీ మాణిక్యా దక్షవాటకే ।
హరిక్షేత్రే కామరూపీ ప్రయాగే మాధవేశ్వరీ
జ్వాలాయాం వైష్ణవీ దేవీ గయామాంగళ్యగౌరికా ।
వారాణస్యాం విశాలాక్షీ కాశ్మీరేతు సరస్వతీ. ॥"

కుక్కుటేశ్వరస్వామి - కవిసార్వభౌముడు
కూచిమంచి తిమ్మకవి.

కుక్కుటేశ్వరస్వామికి ఆంధ్రసారస్వతమునందు ఆచంద్రార్క స్థానము గల్పించిన ధన్యమూర్తి తిమ్మకవి. ఇతడు తన గ్రంథము లన్నింటిని ఈశ్వరాంకితమును జేసి, తాను కుక్కుటేశ్వర కృపాలబ్ధ కవితాధౌరేయుడనని చెప్పుకొన్నాడు. అతని గ్రంథములనుండి కుక్కుటేశ్వరుని స్తుతించిన కొన్నిపద్యముల నీ దిగువ నిచ్చుచున్నాను.

కం. శ్రీరుచిరపీఠనగరా
గార ! శుభాకార ! భక్తగుణమందారా !

సూరిజనాధార ! సర
ధీరా ! వరతామ్రచూడ దివ్యశరీరా !

(రసికజనమనోభిరామము)

చం. రతిపతిదర్పభంగ ! మునిరాజమనస్సరసీజభృంగ ! సం
తతకరుణాంతరంగ ! నిజదాసజనావనసంగ ! పద్మినీ
హితసితరుగ్రథాంగ ! వలయీకృతపర్వతశృంగ ! విస్ఫుర
త్కుటిలశతాంగ ! పీఠపురకుక్కుటలింగ ! భుజంగమాంగదా !

(సర్వలక్షణసార సంగ్రహము)

సీ. శ్రీకరధవళాంగ ! శ్రితజనావనసంగ !
కరసనిష్టకురంగ ! పురవిభంగ !
తరణిచంద్రరథాంగ ! ధరణీతలశతాంగ !
విదళితానంగ ! గోవృషతురంగ !
వలయీకృతభుజంగ ! విలసితఖట్వాంగ !
ధృతనవభోగాంగ ! వార్నిధినిషంగ !
మునిమనోంబుజభృంగ ! ఘనసమరాభంగ !
అతిదయాపాంగ ! పుణ్యాంతరంగ !
గీ. శైలజాసంగ ! నీకొక శతక మిపుడు
కూర్చి యర్పింతు గైకొమ్ము కోర్కె లిమ్ము
భూనుతవిలాస ! పీఠికాపురనివాస !
కుముదహితకోటిసంకాశ ! కుక్కుటేశ !

(కుక్కుటేశ్వర శతకము)

పిఠాపురము - బౌద్ధస్తూపము.

ఆంధ్రప్రదేశము జైన బౌద్ధమతావశేషములకు నివేశము. అందును తూర్పుతీరాంధ్రము దీనికి ప్రధానక్షేత్రము. శ్రీకాకుళము జిల్లాలోని సాలిహుండము; విశాఖపట్టణ మండలములోని ఆదుర్రు,

కాపవరము, రంప-ఎఱ్ఱంపాలెము; కోడకొండ, రాజమహేంద్రవరము; పడమటిగోదావరి మండలములోని గుంటుపల్లి; కృష్ణామండలములోని గుడివాడ, జగ్గయ్యపేట, అల్లూరు; గుంటూరు మండలములోని భట్టిప్రోలు, నాగార్జునునికొండ, అమరావతి; నెల్లూరిమండలములలోని బుద్ధపాడు, మొదలగునవి ప్రసిద్ధ ప్రాచీన బౌద్ధక్షేత్రములు. పంచారామములనబడు కుమారారామ, దక్షారామ, సోమారామ, క్షీరారామ, అమరారామములు ప్రాచీన బౌద్ధసంఘారామములై యుండునని చరిత్రకారుల యూహ.

క్రీ. శ. 1932 సంవత్సరములో భారతప్రభుత్వము వారి పురాతన స్థల ఖనన పరిశోధక శాఖవారు పిఠాపురమువచ్చి, యచ్చటనొక విద్యావంతుడగు భూస్వామి సూచనవల్ల, వారిపొలములలో బౌద్ధస్తూపము కలదని కనిపెట్టిరి. ఇది పిఠాపురమున కీశాన్యమున నొక మైలుదూరమున గలదు. ఈస్తూపము పరిసరములందు ప్రాచీన మృణ్మయపాత్రి శకలములును, పెద్దపెద్ద ఇటుకలును, పెంకులును గానవచ్చినవి. ఇది పదియడుగుల యెత్తును, వలయాకారముగ నేబది యడుగుల చుట్టుకొలతయును గల్గియున్నది. తర్వాత ప్రభుత్వము వారు దీనిని పరిశోధనముగావించుట కుపేక్షించినారు. (15)

కుక్కుటేశ్వరుడు - కుక్కుట జాతకకథ.

శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణారావుగారు ఆంధ్రచారిత్రక పరిశోధక మండలివారి త్రైమాసక పత్రిక యందొక దానిలో రాజమహేంద్రవరము నందలి బౌద్ధశిథిలమునుగూర్చి వ్రాయుచు ప్రసంగవశమున పిఠాపురనామోత్పత్తిని గూర్చి చర్చించిరి. దీని ప్రాచీననామము పిట్టపురమైయుండుననియు, దీనికా పేరు బౌద్ధజాతక కథల యందుగల కుక్కుటజాతకము నుండి కల్గియుండుననియు వారు భావించిరి. వారా జాతకకథ నిచ్చి యుండలేదు. చేజర్లలోని కపోతేశ్వరుడు, నాగార్జునుని

కొండలోని దూబగుట్ట, రాజమహేంద్రవరములోని సారంగధర మెట్ట యిట్టి జాతకకథలకుఁ జెందినవే యని వారి యభిప్రాయము. (16)

శ్రీ కృష్ణరావుగారు కుక్కుట జాతకకథను బేర్కొనలేదు. జాతకకథలలో రెండు కుక్కుట జాతకకథలుగలవు. జాతకకథలు బుద్ధుని పూర్వజన్మవృత్తాంతమును దెలుపునవి. ఆ కథల నుదాహరించుట యప్రస్తుతవిషయము.

కన్యాకుబ్జము నేలిన హర్షవర్ధనుని కాలమున (క్రీ.శ. 600-654) యువాన్-చ్వాంగు అను చైనా దేశయాత్రికుఁడు, ఉత్తర దక్షిణ హిందూస్థానములఁ బర్యటించి, తానుచూచిన, విన్న, విషయముల గ్రంథస్థము గావించియున్నాఁడు. ఇతని కాలమున పాటలీపుత్ర నగరమున కాగ్నేయమున నొక కుక్కుటవిహారము, లేక సంఘారామ ముండెననియు, దానిని అశోక చక్రవర్తి నిర్మించెననియుఁ, దానిని జూచినప్పటికి శిథిలావస్థయుండెననియు వ్రాసినాఁడు. గౌతమబుద్ధుని కాలమున సహితము కౌశాంబీనగర సమీపమున నొక కుక్కుట సంఘారామ ముండెనని చరిత్రవలనఁ దెలియుచున్నది.

శ్రీ కృష్ణరావుగా రూహించినటుల నీ కుక్కుటేశ్వర క్షేత్రమున కా పేరు కుక్కుట జాతకకథ ననుసరించి వచ్చియుండెననుటకుఁ బ్రబల సాక్ష్య ముండినగాని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇక్కడ నొక బౌద్ధసంఘారామ ముండవచ్చునను నూహకు పిఠాపురము నందున్న బౌద్ధస్థావమే ప్రమాణము. అట్టి సంఘారామమునకు కుక్కుట విహారమను నామముండెనని చెప్పుటకుఁ దార్కాణ మేమియును లేదు. ఇట్టి విహారములే కాక బ్రాహ్మణమతమునకుఁ జెందిన దేవాలయతినముల సహితము దాను జూచితినని యువాన్-చ్వాంగె వ్రాసియున్నాడు. త్రాడును బొంగరము లేని యీ చర్చ విరమించుటయే సమంజసము.

1. డాక్టరు ప్లీటుదొరవారి గుప్తరాజుల శాసనములు.
2. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-ఆఱు — పుట 11
3. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-తొమ్మిది. — పుట 319
4. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-పండ్రెండు. — పుట 1-3
5. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-ఇరువదిమూడు. — పుట 56
6. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-పదునెనిమిది. — పుట 318
7. భారతి-యువసంవత్సర భాద్రపదమాస సంచిక. — పుటలు 495-501
8. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-నాల్గు. — సంఖ్యలు 4: 10; 33; 47-ఎ.
9. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-తొమ్మిది. — పుటలు 319-328
10. ఎపిగ్రాఫియా-ఇండికా సంపుటము-నాల్గు. — సంఖ్య 51
11. దక్షిణహిందూశాసన సంపుటము-ఆఱు. — శాసన సంఖ్యలు 821-822 924
12. దక్షిణహిందూశాసన సంపుటము-నాల్గు. — సంఖ్య 765
13. దక్షిణహిందూశాసన సంపుటము-ఆఱు. — సంఖ్య 673-677
14. ప్రాచీనాంధ్రచారిత్రిక భూగోళము. — పుటలు 40-41, 234-236
15. పురాతనవస్తుల ఖనన పరిశోధక శాఖాధ్యక్షుని నివేదిక. — సంవత్సరము 1930-34
16. ఆంధ్ర చారిత్రిక పరిశోధక మండలివారి త్రైమాసిక పత్రిక సంపుటము-పండ్రెండు — పుటలు 17-20

—కుందూరి ఈశ్వరదత్తు.

శివపంచస్తవములు :- వాని వైశిష్ట్యము

కలియుగమున మానవకోటి సంతరణమునకుఁ బ్రధానోపకరణము భగవన్నామస్మరణమె యని చిరకాలమునుండి పెద్దలు వచించుచున్నారు. పరబ్రహ్మము వేదములలో అగ్ని, రుద్ర, భర్గ, శివేత్యాది నామములతో వాచ్యమయినను రాను రానది మన భారతీయ వాఙ్మయములో "శ్వశ్శ్రేయసం శివం, భద్రం, కల్యాణం మంగళం, శుభమ్" అను నిఘంటూక్తి ననుసరించి మంగళప్రదము సులభోచ్చారణసంయుతమునగు "శివ" యనెడి యక్షరద్వయమున నిక్షిప్తమయినది. "శివస్య ఇదం శైవమ్ అని శివసంబంధమయినది శైవమని చెప్పఁబడినవి. భరతదేశమున గీర్వాణ భాషలో శైవవాఙ్మయ మపారముగ విస్తరించియున్నది. శ్రుతులు, స్మృతులుఁ, పురాణములు శివాగమములు శివమహిమము నఖండముగఁ బ్రతిపాదించును. వ్యాసప్రోక్తము లని చెప్పఁబడు అష్టాదశపురాణములలోఁ బది శైవపురాణములే.

"వరుస నెనిమిది యన్యదేవతలఁ జెప్పఁ బడిపురాణంబు లీశ్వరుఁ బ్రస్తుతించుఁ జంద్రమౌళి ప్రభావంబు సమధికముగఁ శ్రుతుల యట్ల పురాణ సంహితలు నొడువు" అని శ్రీనాధమహాకవి కాశీఖండావతారికయందు వక్కాణించియున్నాఁడు. దిగంబరత్వము, భస్మోద్ధూళనము, జటాజూటధారణము, త్రినేత్రములు, సర్పభూషణములు, త్రిశూలధారణము, వృషభవాహనము, శ్మశానావాసము, ప్రమథగణ పరివేష్టనము, మున్నగు శివచిహ్నములన్నియు నమేయమగు శివమహామహిమమునకు ద్యోతకములుగనున్నవి. భారతీయ వాఙ్మయ మహార్ణవమున ననాదినుండియు శివశక్తి మహిమములు ద్రవరూపమున వికీర్ణములయియున్నవి. "ఆనంద సాగరశ్శంభుస్తచ్ఛక్తిర్ద్రవ ఉచ్యతే। శీకరా ఇవసాముద్రాస్తదానందకణా గణాః (నరహరిస్వామి బోధసారము")

"యద్ధర్మనామామృత సుఖానుభవేన ధన్యా! నేత్రోత్పలాని

చిరమర్ధ నిమీలితాని దృశ్యాన్తర్గోచర రవీందుకరప్రసంగ భంగ్యేవ బిభ్రతి శివశ్శివదన్నవో స్తు (జగద్ధరభట్టు స్తుతికుసుమాంజలి.)

శివప్రభుఁడగు శివునిఁ గూర్చిన స్తవములు స్తోత్రములు మన దేశమున మొదటి నుండియు ససంఖ్యాకములుగ బహుముఖములుగ వెలసియున్నను వానిలో నైదు మాత్రమే పుణ్యవిశేషముననో పురాతన కాలమునుండి శివపంచస్తవములను గణనగాంచి ప్రసిద్ధినొంది యున్నవి. అవి మహిమ్న, మల్హాణ, మలయరాజ, అనామయ, హాలాయుధీయములనునవి. వాని కర్తలు వరుసగ పుష్పదంత, మల్హాణ, మలయరాజ, దండి, హాలాయుధనామాంకితులు. శంకరాచార్యులు శివానందలహరి మున్నగు శివస్తవము లెన్నియో రచించియున్నారు. వానిలో వేనికి పంచస్తవములలోఁ జేరు భాగ్యము పట్టలేదు-శివభక్తుల దృష్టిలో భక్త్యతిశయము, శక్తి విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతము, శైవత్వము అను మూఁడింటికిఁ బ్రాధాన్యముండుటం జేసియట్టి గుణములు గలిగి పరిమిత సంఖ్య గల శ్లోకములతో విరాజిలు నీయైదు స్తవముల నన్వేషించి పంచకృత్య పరుండు, పంచవదనుండు, పంచభూతాత్మక జగత్సృష్టికారకుఁడునగు పరశివుని భజించుటకుఁ బంచస్తవములే పర్యాప్తములని భావించి వీనికే పంచస్తవ వ్యవహారమును వారుగలిగించియుందురు. మఱియు శివతత్త్వము, షట్త్రింశవాత్మకము (ముప్పదియాఱు) అను వ్యవహారము శైవులలోఁ బ్రచారమందున్నది. అందు చేతనే కాఁబోలు మహిమ్న, మల్హాణ, అనామయ స్తవము లొక్కొక్కటి ముప్పదియాఱు శ్లోకములతోను, హాలాయుధ స్తవము ఏఁబదినాలుగు 36+ అందలి సగము 18) మలయరాజ స్తవము డెబ్బది రెండు (2×36) శ్లోకములతోను గూర్పఁబడియున్నవి. ఇట్లులీ పంచ స్తవకర్తలందఱు షట్త్రింశత్సంఖ్యయందలి వైశిష్ట్యమును, గుర్తించి తత్సంబంధిక సాంకేతికముగనే వీనిని రచించియుందురని నా

మఱికిఁ దోఁచుచున్నది. హాలాయుధ స్తవమునందుఁ గొన్ని ప్రతులలో 54 మఱికొన్ని ప్రతులలో 67 శ్లోకములు కానవచ్చుచున్నవి. వీని వైశిష్ట్యమును గూర్చి క్రమముగ ముచ్చటించెద (1) మహిమ్న స్తవము. ఈ పంచ స్తవములలోఁ గాలానుక్రమమును బట్టి చూడ నిదియే ప్రాచీనతమముగఁ గానవచ్చుచున్నది. దీని కర్త పుష్పదంతుఁడు, గంధర్వుఁడను ప్రతీతి యనుశ్రుతముగ వినవచ్చుచున్నది. "సకలగుణ వరిష్ఠః పుష్పదంతాభిధానో రుచిర మలఘు వృత్తైః స్తోత్రమేతచ్చకార" అని 35 శ్లోకమున నుగ్గడింపఁబడియున్నది. ఇందు మొదటి 32 శ్లోకములు శిఖరిణీ వృత్తములలోను, చివరి నాలుగు శ్లోకములు మాలినీవృత్తములలోను గూర్పఁబడినవి. దీనికి నుత్తరహిందూస్థానమున విశేష ప్రచారమున్నది. పెక్కుమంది దీనిని గంఠపాఠముగఁ బారాయణ మొనరింతురు. రుద్రాభిషేక సమయములందు రుద్రాధ్యాయము (నమక చమకములు) తోపాటు దీనిని గూడఁ బారాయణము గావింతురు. పుష్పదంతుఁడు శివార్చనమునకయి తనతోఁటలోని పుష్పములతోఁ దృప్తినొందక మఱియొక రాజన్యునితోఁటలోఁ దెల్లవాఱకముందే రహస్యముగఁ బ్రవేశించి యందలి పుష్పములఁ గూడఁ గొనిపోవుచుండెననియు నందుచే నారాజేంద్రుఁడు తన శివపూజకయి పుష్పములు కొఱకు వచ్చుసరికి నందలి పూలచెట్లు పుష్పశూన్యములై యుండుటకుఁ జింతించి యపహర్తను బట్టఁ జాలక యొక కీలకము నూహించి తోఁటచుట్టు శివనిర్మాల్యముల వేయించెననియుఁ జీకటిలో వానిని గుర్తింపక పుష్పదంతుఁడు పుష్పాపచయంబునకై యేతెంచినపుడా శివనిర్మాల్యములఁ ద్రొక్కుటచేఁ దన శక్తిమహిమములఁ గోల్పోయి యెచటికి దాటిపోలేక విలపించి యీ స్తవము నాశువుగా రచించి కోల్పోయిన నిజమహిమమును శివానుగ్రహమున మరలఁ బడసెననియు నైతిహ్యము ప్రచారమందు

న్నది. పుష్పదంతుని కాలమును జారిత్రకముగ నిర్ణయించుటకు వలయు నాధారములు మృగ్యములు-అతఁడు చారిత్రిక వ్యక్తియైనను గాక పోయినను జాలఁ బ్రాచీనుఁడనినిస్సందేహముగఁ జెప్పనగును. "త్రయీ సాంఖ్యం యోగః పశుపతిమతం వైష్ణవమితి। ప్రభిన్నే ప్రస్థానే పరమిదమదః పథ్యమితిచ రుచీనాం వైచిత్ర్యాత్ ఋజుకుటిలనానా పథ జుషాం। నృణామేకో గమ్యస్త్వమసిపయసా మర్ణవ ఇవ "అను నిందలి యేడవ శ్లోకము నాల్గవ పాదమున కనుకరణము మహాకవి కాళిదాసు రఘువంశ కావ్యదశమ సర్గములో దేవతలొనర్చిన హరి సంకీర్తనములో "బహుధాప్యాగమైర్భిన్నాః పంథానస్సిద్ధిహేతవః। త్వయే వనిపతంత్యోఘా జాహ్నవీయా ఇవార్ణవే" నుశ్లోకమునఁ గానవగును మధ్యప్రదేశము (Central Provinces) లోని ఓంకార క్షేత్ర మున అమరేశ్వరాలయ మందిరమున నొక శిలపయి నీమహిమ్న స్తవము, హాలాయుధ స్తవము క్రీ॥శ॥ 1063 సంవత్సరములోఁ జెక్కఁ బడియున్నవి. ఇందువలననే యివి చాలఁ బ్రాచీన కాలమునుండియుఁ ప్రచారమొంది ప్రసిద్ధినొందియుండునని తలంపనగును. మహిమ్న స్తవ మును బలుసారులు పారాయణమొనర్చుట చేతనే దాని ననుసరించి శంకరాచార్యులు శివానందలహరిని జాలవఱకు శిఖరిణీ వృత్తములలో రచించినట్లు కానవగును మఱియు మహిమ్న శ్లోకచ్ఛాయలు తరు వాత వెలసిన పెక్కు స్తవములలోఁ గానవగును ఈ మహిమ్న స్తవము పుష్పదంతుఁడు మొదట రచించిన 36 శ్లోకములతోనే యుత్తర హిందూస్థానమునఁ బ్రచారమందున్నది. నేఁడు ముద్రిత గ్రంథములలో ఫల శ్రుతిరూపకముగఁ జివరను గానవచ్చు నధిక శ్లోకములు పదు నొకఁడు "దీక్షాదానంతప స్తీర్థం జ్ఞానం యాగాదికాః క్రియాః। మహిమ్న స్తవ పాఠస్య। కలాంనార్హంతిషోడశీం" మున్నగునవి తరువాత కాల మున నితరులచే నిందుఁ బ్రక్షిప్తములుగఁ జేర్పఁబడినవి. అవి దక్షిణా

దేశ ప్రతులలోనే కానవగును. ఈ మహా స్తవమునకు గీర్వాణ భాషలోఁ బండితులు రచించిన వ్యాఖ్యానములు రమారమి 25 కలవు.

మహిమ్న స్తవ శ్లోకములు గొన్నిటికి మన యాంధ్రకవుల కృతులలోఁ గూడ ననుకరణములు గానవచ్చును.

"క్రియాదక్షో దక్షః క్రతుపతి రధీశ స్తను భృతామ్ ఋషీణా మార్త్విజ్యం శరణద సదస్యాస్సురగణాః క్రతుభ్రేష స్త్వత్తః క్రతుఫల విధానవ్యసనినః। ధ్రువంకర్తుశ్శ్రద్ధావిధుర మభిచారాయహి మఖాః। అను 21 వ శ్లోకమునకు.

"చ॥ తనరఁ గ్రియాతిదక్షుఁడగు దక్షుఁడు తత్క్రతువల్లభుండు, న
న్మునితతి ఋత్విజుల్ సురసమూహము సభ్యులు తత్ఫలితంబులిం
దనిశము నిచ్చునీవడచి తక్ట్రమఖంబది కర్తృభక్తిమైఁ
దనరని యజ్ఞమైనఁ మదిదానభిచారము గాకపోవున్
నన్నబోదునకుమాలసంభవము ఆ 2 ప. 225)

"బహుళరజసే విశ్వోత్పత్తౌ భవాయ నమోనమః అను 31 శ్లోకమునకు

మ॥ భువనోత్పత్తి విధించుచో నభవుఁడై పొల్పొందఁగా దానను
త్సవమున్ బ్రభవించుచో మృడుఁడవై సర్వంబుఁ గల్పాంచభై।
రవసంక్షోభ నటించునో హరుడవై త్రైగుణ్య శక్తిందువిం।
శివనామాంకము దాల్చునీ మహిమ రాఁజిల్లితంబు సర్వేశ్వరా
(అని యథావాక్కుల అన్నమయ్యగారి శతకము)

"అసితగిరిసమం స్యాత్ కజ్జల సింధుపాత్రే అను 34 శ్లోకమునకు.

చ॥ అరయఁ బయోధి పాత్రమునవంజన శైలము కజ్జలంబు త
త్సురతరుశాఖ లేఖిని వసుంధర పత్రముగా నొనర్చి వాఁ
క్సరసిజనేత్ర వ్రాయగుణసారము పాదమునొందదార మా।
నరస నృపాలమౌళి సుజనస్తుత సద్గుణ సంప్రదాయముల్
(మూర్తి కవి నరసభూపాలీయము)

అరసిన కొలఁది పలుకృతులలో నిట్టి యనుకరణములు గానవచ్చును.

మల్హణ స్తవము

మల్హణుఁడు కాశ్మీరదేశీయుడగు కవి సత్తముఁడు, మల్హణి (పుష్పగంధి)యనువేశ్యకు మిండఁడై చిరకాల మామెతోఁ గామోప భోగముల ననుభవించుచుండెను. తుదకామెచేతనే ప్రబోధితుఁడయి వెన్నంటియామె కౌఁగిలించియుండ శివలింగము నెదుట నిలిచి యాశువుగా నీస్తవమునరించి శివానుగ్రహమున వేశ్యతోఁ గూడఁ గైలాసమున కేఁగెనని యీ మహాకవి గూర్చి యైతిహ్యము గలదు శ్రీకృష్ణ కర్ణామృత కర్త లీలాశుకుని (బిల్వమంగళుని) కథకు నీతని చరితతో సామ్యమున్నది. ఈతఁడు చాలఁ బ్రాచీనుఁడు.

చారిత్రకముగ నీతనికాల మిదమిత్థముగ నిర్ణయింప నేరము. ఈ స్తవము భక్తిశృంగార భరితముగ సౌభాగ్యజనకముగ మనోహర శైలితో వసంత తిలక వృత్తములలో నలరారుచున్నది. మల్హణుని కథ పాల్కురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్రములో వర్ణిత మయినది. తరువాతఁ నెడపాటి యెఱ్ఱయకవి ప్రబంధరూపకముగ రచించెను. అది మదరాసులో శృంగార గ్రంథమాలలోఁ బ్రకటిత మయినది. మల్హణ స్తవశ్లోకములకుఁ గూడ నాంధ్రకవుల కృతులలో ననుకరణములు కానవగును "క్రీడాప్రపంచ నిరతాశ్చిశవః అను 27 వ శ్లోకమునకు

"ఆడంబోయిన చోట బాలురు వినోదార్థంబు పాషాణముల్
గూడంబెట్టి శివాలయంబనుచుఁ బేర్కొన్నంతటంజేసివా
రావంబోయి సురాంగనాకలిత దివ్యాగ్ర రామచంద్రోపల
క్రీడాశైల విహారు లౌదురు మిముం గీర్తింప సర్వేశ్వరా !"

(అని యథావాక్కుల అన్నమయ్య)

మలయరాజ స్తవము

మలయరాజు దక్షిణదేశమున మలయాచల ప్రాంతమందలి

మలయవతి యను పట్టణము నేలు దేవరాజునకు నాతని భార్య శచీ దేవికిఁ బుత్త్రుఁడు తండ్రి చిరకాలము సంతతి లేక శివునిఁ గూర్చి తప మొనరింపఁగ దనుగ్రహమున నుజయించినవాఁడు. ఈతని చరిత్రము సర్వవిధముల మార్కండేయుని కథను బోలియుండును. మార్కండే యునకు వలెనే యీతనికిఁ గూడ బదునాఱు సంవత్సరముల యాయు ర్దాయమునే శివుఁడను గ్రహించెను. మరణకాల మాసన్నమగు తఱి జనకులు విచారించుచుండ వారివలన కారణమెఱింగి మార్కండేయుని వలెనే శివలింగము నెదుట నిలిచి కరుణారస పూరితముగ నీ స్తవ మొనర్చి తదనుగ్రహమున మృత్యువును జయించి చిరంజీవియై వర్ధిల్లి జనకుల కానందము గలిగించెను. ఇది మిక్కిలి సాత్త్విక స్తవము. దీనిచే మలయరాజు మృత్యువును జయింపఁ గల్గుటచే దీనిని మృత్యుం జయ మనియు వ్యవహరింపవచ్చును. ఇందుచే బాలకవి కృతమయి నను శివ పంచ స్తవములలో దీనికి మఱియు వైశిష్ట్యము గలదు. ఇది యార్యావృత్తములతో గ్రథితమైనది. "కులిశం కుసుమతి" అను నిం దలి 59 వ శ్లోకమును ధూర్జటి మహాకవి శ్రీకాళహస్తీశ్వర శతకంబులో

"పవి పుష్పంబగు నగ్నిమంచగు నకూపారంబు భూమీ స్థలం
బగు శత్రుండతిమిత్రుఁడౌ విషము దివ్యాహారమౌ నెన్నఁగా
నవనీమండలి లోపలన్ శివశివేత్యాభాషణోల్లాసికిన్
శివనీనామమె సర్వవశ్య కరమౌ శ్రీకాళహస్తీశ్వరా" అని యను వదించినాఁడు.

"అంభోధిః స్థలతాం" అను భర్తృహరి శతకమందలి భావము గూడ నీకచ్ఛాయగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మలయరాజు కాలమును గూడ నిదమిత్థముగ నిర్ణయించుట కాధారములు లేవు. ఈతఁడు చాలఁ బ్రాచీనుఁడనియే తలంపనగును. కర్ణాట దేశమున నీ స్తవమునకు విశేష ప్రచారమున్నది. ఈ స్తవమునందలి 1.5 శ్లోకములలో మహిమ్న

స్తవానుకరణము స్వల్పముగ భాసితమగుచున్నను జాలవఱకు నిందలి శ్లోకములు స్వతంత్రభావ భరితములయియున్నవి. హృదయమున నుండి యప్రయత్నముగ జాలువాఱు కరుణభక్తి భావములే యిందుఁ బ్రదర్శితములు.

అనామయస్తవము

"దండినః పదలాలిత్యమ్" అను నా భాణకమునకు గీర్వాణవాఙ్మయమున లక్ష్యమైన దండకవియే దీనికర్త. కాలవశమునఁ గుష్ఠవ్యాధి పీడితుఁడయి యనామయము (ఆరోగ్యము) నిచ్ఛగించి యీ శివస్తవము రచించి యారోగ్యమును బడయఁగలిగెనని యైతిహ్యము. మయూరుఁడను కవి గూడఁ గుష్ఠరోగ పీడితుఁడై "ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేత్" అను సూక్తి ననుసరించి సూర్యునిపయి సంస్కృత స్రగ్ధరావృత్తములతో శతకము రచించి బాహ్య కుష్ఠము మాత్రము నివారితమయి యంతః కుష్ఠమట్లె నిలిచిపోవ, శతఁడు భాస్కరుని చేతనే ప్రబోధితుండయి, శివునిపై మయూరస్తవమను మఱియొక స్తవము రచించి శివానుగ్రహమున సంపూర్ణారోగ్యమును బడసెనని యైతిహ్యముగలదు. దండికవి నేరుగ నీ యనామయస్తవము శివునిగూర్చి మందాక్రాంత వృత్తములలోఁ జెప్పి కృతార్థుఁడయ్యెను. ఈతఁడీ శివస్తవమేగాక కావ్యాదర్శము, దశకుమారచరిత్ర, అవంతిసుందరీకథ, ఛందోవిచితి మున్నగు గ్రంథముల రచించినమహాకవి. ఈతఁడు క్రీ.శ. 640 ప్రాంతమువాఁడని చరిత్రజ్ఞులు నిర్ణయించిరి. అనామయస్తవమునందలి "యోగీభోగీ" అను 30వ శ్లోకమునకు యథావాక్కులు అన్నమయ్యగారి సర్వేశ్వరశతకములో

మ. సకలాధీశ్వర పట్టభద్రుఁడవు భిక్షాగామి వత్యంత శాం|
తకళాత్ముండవు రౌద్రమూర్తివతి సౌందర్యాంబికాసంగమా

ధికలోలుండవు దివ్యయోగివి మదిం దెల్లంబుగా నెట్టివా
రికిఁ దాశక్యమె నీనిజం బెఱిఁగి వర్ణింపంగ సర్వేశ్వరా !

అనుపద్యమున ననుకరణము కానవగును,

హలాయుధ స్తవము.

హలాయుధనామాంకితులు వేర్వేఱుకాలమున నిరువురు మువ్వురు పండితులు కానవచ్చుచున్నారు. మొదట వంగదేశమున నవగ్రామమనుచోట వసించి పిదప దక్షిణదేశమునకువచ్చి, మాన్యఖేటమును బరిపాలించిన రాష్ట్రకూట కృష్ణరాజు నాస్థానమున క్రీ. శ. 760-80 ప్రాంతమందుండిన హలాయుధకవియే యీ శతకకర్త కాఁదగునని పండితులయభిప్రాయము. ఈశతకమేగాక అభిధానరత్నమాలయను హలాయుధకోశము, కవి రహస్యము, మృతసంజీవిని. అను గ్రంథములు రచించెను. పాల్కురికి సోముని బసవపురాణములో హలాయుధుని గూర్చినకథ యొకటియున్నది. చిఱుతొండనంబి తనకుమారుఁడగు సిరియాళునిఁ బుత్రిమమకారము లేక వధించి మాయా జంగమవేషమునవచ్చి కుష్ఠరోగనివారణమునకయి నరమాంసమర్థించిన శివున కాహారముగా నర్పించితినని, తనకన్న భక్తుఁడు లేఁడని గర్వితమతియై కైలాసమునకేఁగిన తర్వాతఁబ్రగల్భములు వల్కఁగా నాతని గర్వపరిహారార్థము శివుడు మాయాజంగమ రూపములో నాతని నిలాతలమునకుఁ దీసికొనివచ్చి నిమ్మవ్వమున్నగు భక్తులయిండ్లకుఁ గొనిపోయిన సందర్భములో హలాయుధుని యొద్దకుఁగూడ నాతెనిఁ గొనిపోయెననియు, హలాయుధుఁడా కథవిని, కుపితుఁడై శివభక్తుని మాంసము నర్థించిన శివునకుఁ గుమారునిఁజంపి యాతనిమాంసము నర్పించిన చిఱుతొండనికి శైవప్రపంచమునుండి వెలియనిచాటి జయఘంట మ్రోఁగించెననియు నీవార్తవిని కైలాసమునుండి పార్వతియు, చిఱుతొండని పత్నియు జంగమువాండ్రి వేషములతోవచ్చి ప్రార్థింపహలాయుధుఁడు కరుణించి వారి వెలిని బరిహరించెననియు నాకథయందుఁ గలదు. ఈ మహాభక్తుఁడే, యీ స్తవకర్త కావచ్చును. మంచి మంచి కల్పనలతో, వర్ణనలతో నీ స్తవముల మందాక్రాంత వృత్తము

లతో రచితమయి ప్రౌఢముగ నున్నది. గణపతి పూజలో శబ్దాలం
కార వైచిత్రి గల

'అగజానన పద్మార్కం గజాననమహర్నిశమ్।
అనేకదం తం, భక్తా నామేకదంత ముపాస్మహే॥

అను శ్లోకమును భక్తులు పఠించుట సుప్రసిద్ధము.
శివుని తనయులలో వినాయకుఁ డేకదంతుఁడగుటకుఁ గుమారస్వామి షడాననుండగుటకుఁ జక్కని యుపపత్తుల నీ మహాకవి యీ స్తవ ప్రారంభమున రెండు శ్లోకములలో నిట్లు వివరించినాఁడు.

"విఘ్నం నిఘ్నన్ ద్విరదవదనః ప్రీతయేవోస్తు నిత్యం।
వామేకుంభత్రప్ప కటిత బృహద్ధతశౌ స్థూల దంతః।
యశ్శ్రీకంఠం పితరము మయా క్లిష్టం వామార్ధ దేహం।
దృష్ట్వాన్యూనం స్వయమపిదధావర్ధ నారీశ్వరత్వం॥
శ్లాఘ్యః పుత్రస్స భవతికిల, తస్యవప్పుస్సకాశాత్
ధత్తేశ్శ్చిత్ క్వచిదపి గుణైర్యస్సముత్కర్ష లేఖాం
ఇత్థం వాంచన్ పితురధికతాం పంచవక్త్రస్య నూనం
షష్ఠం బిభ్రద్వందన మపరం పాతు విశ్వం విశాఖః॥

ఈ హాలాస్యుధ స్తవమునందలి శ్లోకములకుఁ గూడ నాంధ్ర కవుల కృతులలో ననుకరణములు కానవగును. మచ్చునకు "యేషాం యుష్మత్ప్రీతి కృతి గృహం॥ అను 21వ శ్లోకమునకు నాగటూరి శేష నారాధ్యుని పర్వత పురాణములో

"కం॥ మలహరు గుడి గోమయమున
నలికిన మనుజుండు నలుకునఁట కస్తూరీ
మలయజ పంకము దివిష
జ్జలజాయతలోచనాకుచద్వయ మందున్."

అను పద్యాను కరణము చూడఁ దగును.

ఈ పంచ స్తవములలో మలయురాజస్తవ స్థానమున, 36 శ్లోకములతో రచితమయిన బిల్హణ స్తవమును, అర్వాచీన స్తవమను జేర్చి కాకినాడ వాస్తవ్యులు శ్రీ పాడి వేంకటస్వామిగారు క్రీ. శ. 1891

సంవత్సరములోఁ బ్రకటించినారు. అవి సామాన్యపు కాగితములపైఁ బెక్కు తప్పులతో ముద్రితములైనవి. మహిమ్న, మల్హణ, బిల్హణ స్తవముల కప్పటికి వెలసిన పన్నాల రామబ్రహ్మశాస్త్రి, దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రి, వింజమూరి లచ్చారాయ, కవివర్యుల యాంధ్రీకరణములు గూడ నందు ముద్రింపఁబడినవి. తరువాత మైసూరు దేశములోఁ బైని పేర్కొనఁబడిన పంచస్తవము లన్నియుఁ గ్రీస్తుశకము పదిమూఁడవ శతాబ్దియందుండిన విశ్వారాధ్యుఁడను ప్రఖ్యాత పండితుఁడు రచించిన సంస్కృత వ్యాఖ్యానములతోఁ బ్రకటితములయినవి. అందు మలయరాజ్యస్తవమే గాని బిల్హణస్తవము చేరలేదని చెప్పనవసరము లేదు. బిల్హణుఁడసలు కాశ్మీరదేశీయుఁడగు కవి. తరువాత దక్షిణ దేశమునకుఁ దరలివచ్చి పశ్చిమ చాళుక్యరాజు త్రైలోక్య మల్ల విజయాదిత్యుని యాస్థాన కవియై క్రీ. శ. 1030 ప్రాంతమున నుండిన వాఁడు. విక్రమాంక దేవచరిత్రమున్నగు కృతులు సంస్కృతమున రచించినవాఁడు. ఈతఁడు రచించిన బిల్హణస్తవము ప్రాచీనమైనది కానందునఁ బూర్వుల గణనములోనిది శివపంచస్తవములలోఁ జేరియుండలేదు. సుప్రసిద్ధ వీరశైవ కవి పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తన పండితారాధ్య చరిత్రములో మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు శివపూజా సమయమునను, శ్రీశైలయాత్రయందును బఠించిన శివస్తవములను పేర్కొనుటలో,

"మహిఁ జెప్పఁబడు మహిమ స్తవంబునను।
మలహరణంబగు మలహణంబునను
శ్రీమయంబైన యనామయంబునను
ఆయత ప్రీతిహలాయుధంబునను."

అనియు, మయూర స్తవము, హలాయుధ మనామయము, మలహణంబు మహిమ్నంబను స్తవంబు, మలయరాజీయంబును అనియు రెండు సారులుగ డించియున్నాఁడు. వీనిలో బిల్హణస్తవ ముదాహృతము కానందున నది యప్పటికిఁ బ్రచారమంది ప్రసిద్ధికి రానట్లు తలంపనగును. కావునఁ బురాతనుల దృష్టిలో మహిమ్న, మల్హణ, మలయ

రాజ, అనామయ, హాలాయుధ స్తవములయిదు మాత్రమే వాని విశిష్టతచే శివపంచ స్తవములని గణన కెక్కి యావద్భారత దేశమునను ప్రసిద్ధికెక్కెనని నిరాఘాటముగఁ దలంపవచ్చును. ఈ స్తవములన్నింటికి నాప్రోత్సాహముచే నామిత్రులు విభూతి పత్రికాధిపతులుఁ, కీర్తిశేషులు శ్రీ పండిత చిదిరెమఠము వీరభద్ర శర్మగారు సికిందరాబాదులో తమ శివధర్మ గ్రంథమాలలో భక్తరంజని యను పేరితో నాంధ్రమునఁ బ్రతిపదార్థ, టీకాతాత్పర్య, విశేషాంశములతో సమర్థమగు విపుల పీఠికతో వ్యాఖ్యలను రచించి, యిప్పటికి వీనికి వెలసిన విద్వత్కవుల యాంధ్రీకరణములను గూడఁ జేర్చి, 1942 సంవత్సరములోఁ బ్రకటించియున్నారు. అందులో ననుబంధముగా బిల్హణ స్తవము, దానికి వింజమూరి లచ్చారావుగారి యాంధ్రీకరణము గూడఁ జేర్పఁబడినవి. శివపంచ స్తవములకుఁ జిరకాలము క్రిందటనే కర్ణాట దేశీయుఁడు విశ్వారాధ్యుఁడు రచించిన సమర్థ వ్యాఖ్యానము సంస్కృత భాషలో నున్నను, దాని నెఱుంగక, ఆంధ్రదేశీయుఁడు తెనాలి రామలింగ కవి రచించిన యుద్భటారాధ్య చరిత్రమునకుఁ గృతికర్తయగు ఊరదేశ మంత్రి కూడ సంస్కృతమున స్తుతి పంచిక యను పేరితో మఱియొక వ్యాఖ్యానము రచించినాఁడు. కాని యీ పంచస్తవములలో నాతఁడు మలయరాజీయము గాని, బిల్హణమును గాని చేర్పక వాయుపురాణాంతర్గత మయిన నీలకంఠ స్తవమును జేర్చినాఁడు. ఈతని స్తుతి పంచిక, యిప్పటికి నముద్రితమే.

శివపంచ స్తవ ప్రతిపాదికమయిన పరశివబ్రహ్మ పరమతేజము, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ప్రతిష్ఠాపకులయిన పూజ్యమూర్తులు శ్రీ పిఠాపురము మహారాజు శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావు గారి యాత్మకు శాశ్వతానంద శాంతి సౌఖ్యములఁ బ్రసాదించుఁగావుతమని ప్రార్థించుచున్నాను.

ఓం శాంతి శ్శాంతి శ్శాంతిః

బండారు తమ్మయ్య

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషదధ్యక్షుఁడు.

బిల్వమంగళుఁడు యతీశ్వరుఁడే

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు, ఆంధ్రభోజులని ప్రసిద్ధి కెక్కిన శ్రీసూర్యరాయప్రభువర్యులప్రాపున నేఁటికి ఏఁబది యేండ్లకు ముందు అపూర్వములు అమూల్యములు నగు తాళపత్త్ర గ్రంథములను సంపాదించి యుంచినది. ఆ గ్రంథ సంచయములో నిలీనమైయున్న విషయములను వెలికిఁ దీసిన నెన్నియో సమస్యలు పరిష్కృతములై, సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యమార్గములలో నూతనాంశము లెన్నియో వెలువడును. కేంద్ర ప్రభుత్వాధికారుల సహాకారమున కడచిన మూఁడేండ్లలో ఆంధ్రసాహిత్య పరిషద్భాండాగారము నందున్న 'బోధామృతము' అను పేరుగల శ్రీకృష్ణ కర్ణామృతశ్లోకవార్తికము–సంస్కృతగ్రంథము నాగరలిపిలో పరిషత్పత్రమునఁ బ్రకటితమైనది. కేంద్రప్రభుత్వప్రాచీన గ్రంథ ప్రకటన నిర్ణయసమితి సదస్యులైన శ్రీ డాక్టర్ రాఘవన్ మహోదయుల నిర్ణయములో నీ గ్రంథమును ప్రకటించుట సంభవించినది. ఈగ్రంథమునకు మఱియొక ప్రతి యెచ్చటను గలదని యింతవఱకు వినరాలేదు. ఇదివెలికి వచ్చుటచే బిల్వమంగళుఁడను నామాంతరము గల లీలాశుకునకు సంబంధించిన కొన్ని సమస్యలు పరిష్కృతములగుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. అట్టి విషయములను గొన్నిటిని నాయూహ పొడమినంతకుఁ దెలిపెదను.

బిల్వమంగళుఁడు కేరళదేశస్థుఁడు

బిల్వమంగళుఁడను నామమును ముందుగలిగియుండి, తరువాత లీలాశుకుఁడను పేరఁ బ్రసిద్ధుఁడయిన శ్రీకృష్ణకర్ణామృతకవి తెలుఁగు వాఁడు కాఁడని, కేరళదేశస్థుఁడే యను విషయమును కీ. శే. మానవిల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ. గారు ఆంధ్రపత్రిక 1922 దుందుభి ఉగాదిసంచికలో 'పుష్పాంజలి శ్రీకృష్ణలీలాశుకకవి' అను వ్యాసమున తెలిపియేయున్నారు. తరువాత శ్రీ యమ్. కృష్ణమాచార్యుల

వారు తమసంస్కృతవాఙ్మయచరిత్రములో కవిగారి వాక్యముల నుదాహరించుచు నా నిర్ణయము నంగీకరించియున్నారు. తరువాత సంస్కృత విమర్శకులు కూడ లీలాశుకుఁడు కేరళదేశీయుఁడే యను విషయము నాదరించుచునే యున్నారు.

కాని 'చింతామణి' యను తెలుఁగునాటకము నెఱిఁగిన ఆంధ్రులెవ్వరును నీనాఁటికిఁ గూడ లీలాశుకుఁడు తెలుఁగువాఁడనియే గాని కేరళదేశీయుఁడని యెఱుఁగఁజాలరు. అట్లు తెలిపినను అంగీకరింపఁజాలరు. కారణమేమన చింతామణీబిల్వమంగళులచరిత్రము తెలుఁగువారిహృదయములలో నంతగ నాఁటుకొని పోయినది. తెలుఁగువారిమనోరంగములలో నాఁటుకొనియున్నభావ మీవిధముగ నుండినది. బిల్వమంగళుఁడు ఆంధ్రుఁడై జన్మించి, కృష్ణా నదీ తీరమందు వసించుచుండి, కృష్ణకావలి యొడ్డునందున్న 'చింతామణి' యను వేశ్యయందు విశేషాసక్తుఁడై, యుండియు, ఆకస్మిక సంఘటనముచే వేశ్యోపదిష్టుఁడై వైరాగ్యము వహించి తరువాత బాలగోపాల భక్తుఁడై శ్రీకృష్ణ కర్ణామృతమును రచించి లీలాశుకుఁడైనాఁడని వైష్ణవమతానుయాయులలో వేశ్యాసక్తులై మహాభక్తులైన వారు కొంద ఱుండుటచే నీతఁడు వైష్ణవమతావలంబియే యనియు ఇత్యాదిగ నీతనిఁగూర్చి కట్టుకథ లలముకొనియున్నవి. వంగదేశమునందలి వ్యాఖ్యాతలు ఈ కథను వ్యాఖ్యానారంభమున నిబంధించుచు నిది గురుపరంపరాగతమని కూడఁ దెలిపియున్నారు,

'మంగళము' అనేపదము చివరనున్న గ్రామములు ప్రధానముగ దక్షిణదేశమందేకాని తెలుఁగుదేశములో లేవు. 'కోదండ మంగళ' అనెడి సంస్కృతశబ్దము దాక్షిణాత్యసంప్రదాయమునుబట్టి విల్లుమంగళమై, విల్వమంగళము కాఁగా, ఉత్తరదేశములో నీతఁడు బిల్వమంగళుఁడైనాఁడు. విల్వమంగళగ్రామము కేరళదేశమునందుం

డెను గాని కృష్ణానదీతీరమునం దానాఁడు నీ నాడునుగూడ లేదు. ఈపేరే యీతఁడు కేరళదేశస్థుఁడని చెప్పక చెప్పుచున్నది. ఇఁక నీతనికి 'చిన్తామణి' యను వేశ్యతోఁ గల సంబంధ మెంతవఱకు సరి పడునో? అది కూడఁ బరికింతము. ఈ పేరు గలవేశ్యతోడి సంబంధము కలదని యూహించుటకు మూలము కృష్ణకర్ణామృత ప్రారంభమున 'చిన్తామణిః' అను పదముండుట, కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు ఆపదమునకు 'తన్నామికా వేశ్యా' అనునర్థమును చిత్రించుటయును. కాని యాశ్లోకమునకుఁ గల అర్థమునంతను పర్యాలోచనము చేసినచో నిట్టి యర్థము చెప్పుట కుదురదనియే యనిపించును.

శ్లో॥ చిన్తామణిర్జయతు సోమగిరిర్గురుర్మే
శిక్షాగురుశ్చ భగవాన్ శిఖిపిఞ్ఛమౌళిః,
యత్పాదకల్పతరుపల్లవశేఖరేషు
లీలాస్వయంవరరసం లభతే జయశ్రీః

శిష్యచిన్తామణియైన నాగురువు సోమగిరి జయించుఁ గాక. భక్తులకు శిక్షాగురువు, నెమిలిపింఛము శిరమునఁ దాల్చువాఁడు నగు భగవంతుఁడును జయించుఁ గాక. సోమగిరిగురు గోపాలకృష్ణదేవుల పాదములను కల్పవృక్షపల్లవములను శిరోభూషణములనుగా ధరించువారి యెడల జయలక్ష్మి, లీలాస్వయంవరానందమును పొందును. దీక్షాగురువైన సోమగిరి పాదములను శిక్షాగురువైన బాలగోపాలదేవుని పాదములను శిరమునఁ దాల్చువారికి విజయము హేలగా లభించును అని భావము.

పై శ్లోకములోని మొదటి రెండు పాదములు రెండు వాక్యములు. ఆ రెండు వాక్యములకును 'జయతు' అనునదియే క్రియాపదము. రెండవపాదములో నుండెడి సముచ్చయార్థక చకారముచే 'జయతు' అను క్రియాపదము సంబంధించును. అప్పుడు 'చిన్తామణిః'

అనుపదమునకు చిన్తితార్థప్రదుఁడు అనెడి విశేషణార్థమునే చెప్పవలెను గాని, 'చిన్తామణి' యను వేశ్య యనెడి విశేష్యార్థమును జెప్పుట సరిపడదు. అట్లు చెప్పఁదలఁచిననాఁడు మఱియొక చకారమును కవి కూర్చియుండవలెను. అది శాస్త్రసంప్రదాయము, కవితాసంప్రదాయమును. మఱియు జయలక్ష్మీస్వయంవరమునకు దీక్షాగురువైన సోమగిరిపాదములను, శిక్షాగురువైన గోపాలదేవుని పాదములను శిరోధార్యము చేయుట భావ్యము గాని, వేశ్యాపాదపల్లవములను శిరోధార్యముఁ జేయుట భావ్యము కాదు కదా! అందుచే చింతామణిశబ్దమునకు 'వేశ్య' యను నర్థము చెప్పుట అవిచారితరమణీయమే కాని యన్యము కానేరదు.

బోధామృతవ్యాఖ్యానమునం దీచిన్తామణి శబ్దమునకు 'చిన్తితార్థప్రదుఁడు' అనునర్థమే యుండినట్లు నిర్వచనము చేయఁబడినది. ఆవివరణ శ్లోకమిది.

మాయీ తాపహరోఽచలో విజయతే స్వేష్టప్రదో మేగురు
శ్చిన్తార్యామ్యజసేవ్యచిచ్ఛ్రుతి శిఖజ్ఞానైకభూపో ధియామ్,
సాక్షీష్టప్రదయత్పదద్వయమనోవృత్తిః స్వచిన్మాలిషు
క్రీడార్థం వహతి స్వయంవరరతిప్రోతో జయశ్రీః సదా.

కర్ణామృత శ్లోకములోని చిన్తామణి శబ్దమునకు వ్యాఖ్యానముగాన వార్త్తిక శ్లోకమున 'స్వేష్టప్రదః' అనుపదము కూర్పఁబడినది. తనకు అభీష్టముల నిచ్చువాఁడని దీని కర్థము. కావున నద్వైత భావనా ప్రతిపాదకమైన యీశ్లోక వార్త్తిక వివరణమును బట్టి కూడ చిన్తామణి శబ్దమునకు, ఆ పేరుగల వేశ్యయను నర్థము సరిపడదు. మిగిలిన వ్యాఖ్యాతలు కూడ చాలమంది చింతామణి శబ్దమున కీయర్థమునే యంగీకరించియును 'వేశ్య' యను నర్థమును గూడ నారోపించుచు వచ్చినారు.

బిల్వమంగళుఁడు కేరళ దేశస్థుఁడనుటకు "బోధామృతము" అను నీ శ్లోక వార్తిక గ్రంథము కూడ సమర్థకముగా నున్నది. వ్యాఖ్యాతయైన యీ బాలగోపాలయతీంద్రుఁడు కేరళ దేశస్థుఁడను విషయము ఈ క్రింది వాక్యములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

1. ఇతి శ్రీ బాలగోపాలేన్ద్రకేరలీయయతీశ్వరకృతే కర్ణామృత వార్తికే బోధామృతే ప్రథమశతకం సంపూర్ణమ్.

2. ఇతి శ్రీకృష్ణకర్ణామృతాధ్యాత్మ వార్తికే ద్వితీయశతకం సంపూర్ణమ్.

3. ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీశఙ్కరభగవత్పాద కృతశారీరకమీమాంసాభాష్యపర్యావర్తననిరతేన చిదాభాసచిత్స్వరూప నరనారాయణభక్త శ్రీరాఘవేన్ద్రసరస్వతీ శిష్యేణ కేరలీయేన బాలగోపాలయతీన్ద్రేణ కృతమిదం శ్రీకృష్ణ కర్ణామృతాధ్యాత్మ వార్తికం బోధామృతం సంపూర్ణమ్.

ఈ బోధామృత వార్తిక రచయిత కేరళ దేశీయుఁడగు యతీశ్వరుఁడైన కారణముననే కేరళ దేశీయుఁడైన లీలాశుకుని కర్ణామృతమునకు బోధామృతమను వ్యాఖ్యానముజేయుట కూడ తత్సమర్థకమే. యని మన మూహింపవచ్చును.

బిల్వమంగళుఁడు యతీశ్వరుఁడు

బిల్వమంగళుఁడే లీలాశుకుఁడనియు, ఈతఁడునీలీదామోదరులనుజననీజనకులకుఁ బుత్రుఁడనియు, ఈతనిగురు వీశానదేవుఁడనియు ప్రథమశతకములోఁ జివరఁ గూర్చిన కర్ణామృత శ్లోకమును బట్టి తెలియవచ్చుచున్నది.

కీ. శే. మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచే పుష్పాంజలి వ్యాసములో నుద్ధృతమైన యీ క్రిందిశ్లోకములలో నీవిషయముతోపాటు బిల్వమంగళుఁడు యతీశ్వరుఁడను విషయముకూడ దెలియవచ్చు చున్నది.

ఆదిత్యప్రజ్ఞసంజ్ఞం యదాదిత్యాదధికం మహః
నిర్జితస్సమదృష్ట్యైవ నిర్లోలం యేన మన్మథః
అర్జితైరస్త్రకుసుమై రారాదారాధయన్ యయా
ఈశానదేవ ఇత్యాసీదీశానో మునితేజసామ్
ఆస్పదస్యహి యస్యాసీదశేషగుణసమ్పదామ్
అద్వితీయ ఇతి ఖ్యాతిరాత్మబుద్ధ్యా న కేవలమ్
తయోరనుగ్రహోపాంగసంప్రాప్తజ్ఞానసాగరాః
సాగరా ఇవ గమ్భీరాస్సన్తి ధన్యాస్సహస్రశః
తయోరేవ కృపాపాత్రం కృష్ణలీలాశుకో మునిః
యదాశ్రమాఙ్గణే నిత్యం రమన్తే తన్త్రవిస్తరాః
తిలకం కులపాలీనాం నీలీతి నిలయం శ్రియామ్
యమలం జనయాంచక్రే యంచ కీర్తించ శాశ్వతీమ్
యస్య దామోదరోనామ పితా సవితృసన్నిభః
అన్వృణస్య హి యస్యాసన్నధమర్ణా మరుద్గణాః
యస్య దక్షిణకైలాస లీలాపరిణతం మహః
చర్చాచన్దనగన్ధేన సుగన్ధయతి మానసమ్
కృష్ణలీలాశుకస్యాస్య కిశోర మధిదైవతమ్
స్తుతిరత్నమిదం బ్రూతే వేణువాదిముఖేన్దునా.

ఈ శ్లోకములలోని యర్థమును పర్యాలోచనము చేయుటవలన నీక్రింది విషయములు తెలియవచ్చుచున్నవి. ఆదిత్యప్రజ్ఞుఁడను గురువునకు ఈశానదేవుఁడు శిష్యుఁడు. వారియిరువుర యనుగ్రహవశమున జ్ఞానము నార్జించుకొన్నవారు పెక్కురు గలరు. వారి యాశ్రమమున తంత్ర శాస్త్రప్రచారము సాగుచున్నది. ఆయిరువురదయకు పాత్రుఁడైన వాఁడు కృష్ణలీలాశుకముని. ఈతనిఁ గన్న తల్లిదండ్రులు నీలియను సతీతిలకము, సూర్యసన్నిభుఁడైన దామోదరుఁడును. ఇట్టి కృష్ణలీలా

శుకునకు బాలగోపాలకృష్ణుఁ డధిదైవతమై వేణునాదము సేయు ముఖపద్మములో నీ స్తోత్రరత్నమును పలుకుచున్నాఁడు.

శ్రీరామకృష్ణకవిగా రీశ్లోకముల నెచటనుండి యుదాహరించి నారో స్పష్టముగ తెలియరాదు. కృష్ణకర్ణామృతములోని 'ఈశాన దేవచరణాభరణేన' ఇత్యాది శ్లోక నిరూపితార్థమునకు ఈ శ్లోకము లోని యర్థము విసంవాదము నందుచున్నది. మఱియు దీనిని బట్టి నీలీ దామోదర సుతుఁడైన యీతని తొలుతటినామము కృష్ణుఁడనియు, తరువాత లీలాశుకమునియై నాఁడనియు విదితమగుచున్నది. లీలాశు కునకు బాలగోపాలకృష్ణుఁడు ప్రధానారాధ్యదైవతమను విషయము కృష్ణకర్ణామృత శ్లోకములనుబట్టి సుస్పష్టమగుచున్నది. ద్వారకా వాసికృష్ణుని విలాసములు, మూఁడు శతకముల మొత్తము శ్లోకము లలో, అయిదాఱింటిలోఁదప్పఁ గానరాకుండుటయు దీనికి నిదర్శనము. ఈ క్రిందిశ్లోకము ఈవిషయమునకు సర్వథా సమర్థకమైయున్నది.

పరమిమముపదేశమాద్రియధ్వం
నిగమవనేషు నితాన్తచారఖిన్నాః,
విచినుత భవనేషు వల్లవీనా
ముపనిషదర్థములూఖలే నిబద్ధమ్.

వేదారణ్యములలోఁ బరిభ్రమించుచు దారి తెలియక ఖేదపడువారు గోపికల యిండ్లలో ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యార్థమును రోటికిఁ గట్టఁబడి యున్నదానిని వెదకికొనుఁడనియు నయుక్తమోపదేశము నాదరింపుఁ డనియుఁ దెలిపినాఁడు.

సోమగిరి వైష్ణవ గురువు కాఁడు

సోముఁడే ఈశానదేవుఁడు. ప్రథమ శతక చరమభాగమునం దుపని బద్ధమైన యీ క్రింది శ్లోకమును బట్టి యీ విషయమును స్థిరము చేయవచ్చును. ఆశ్లోకమిది.

ఈశాన దేవచరణాభరణేన నీవీ
దామోదర స్థిరయశ స్తబకోద్గమేన
లీలాశుకేన రచితం తవ దేవ కృష్ణ
కర్ణామృతం వహతు కల్పశతా న్తరేపి.

నీవీదామోదరులను తల్లిదండ్రులకు శాశ్వతయస్సునకు పుష్పోద్గమమై ఈశానదేవగురుచరణములను శిరోధార్యము గావించు లీలాశుకునిచే విరచితమైన యీ శ్లోక సంచయము దేవా! కృష్ణా! నీకు కల్పశతము లకు కూడ కర్ణామృతమై ప్రవహించుఁగాక యని యీ శ్లోకమున కర్థము. దీనినిబట్టి బిల్వమంగళోపనామకుఁడై నీవీదామోదరసుతుఁడై ఈశానదేవశిష్యుఁడైన కృష్ణుఁడు లీలాశుకుఁడై రచించిన యీ స్తోత్రము బాలగోపాలదేవునకు కర్ణామృతమై ప్రవహించుఁగాక యని యాతఁ డాకాంక్షించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈశ్లోక విషయాను సంధానమును బట్టి ఈశానదేవుఁడు సోమగిరి కంటె భిన్నుఁడు కాఁ జాలఁడు. 'గిరి' అనునది, శంకరాచార్య సంప్రదాయానుగత యతీశ్వరులగు ఆనందగిర్యాదులలోఁ గానవచ్చుటచేత, ఈశాన దేవుని కంటె నన్యుఁడైన సోమగిరి గురువు అద్వైతమతమునకుఁ జెందిన యతీశ్వరుఁడే యగును. శ్రీ శంకర భగవత్పాదులు కేరళ దేశస్థ కాలటి గ్రామము నందు పెరిగి పెద్దలైన వారేగదా! అందు మూలమునఁ గూడ సోమ గిరి గురువు అద్వైత సంప్రదాయమునకుఁ జెందిన వాఁడగుట తథ్యము. ఆతని శిష్యుఁడైన బిల్వమంగళుఁడును అద్వైతమతాను యాయియే యగును. ఈక్రింది శ్లోకము లీలాశుకుని యద్వైతభావనకు ప్రబల నిదర్శకము.

శైవా వయం నఖలు తత్ర విచారణీయం
పంచాక్షరీజపపరా నితరాం తథాపి

చేతో మదీయమతసీకుసుమావభాసం
స్మేరాననం స్మరతి గోపవధూకిశోరమ్.

మేముసహజముగ శివభక్తి తత్పరత గలిగి నిరంతరము పంచాక్షరీ మంత్రజపపరులమే. అయినను నాచిత్తము స్మేరాననుఁడైన బాల గోపాల దేవునే స్మరించుచుండు ననుటలో లీలాశుకుని యద్వైత భావన వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ శ్లోకము భర్తృహరి విరచితమైన యీ క్రింది శ్లోకమును స్మరింపఁ జేయుచున్నది.

మహేశ్వరే వా జగతా మధీశ్వరే
జనార్దనే వా జగదన్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే
తథాపి భక్తిస్తరుణేన్దుశేఖరే.

అద్వైతభక్తిభావసముద్బోధకత్వ మీతని రచనలో నోతప్రోతమై యుండిన కారణముననే బాలగోపాలేన్ద్రయతీశ్వరుఁడు శారీరక మీమాంసాభాష్య పర్యావర్తననిరతుఁడై బోధామృతమను నీయద్వైత వార్తికము నీశ్లోకముల కనుసంధానము చేయఁ గలిగినాఁడు. ఈ వార్తిక శ్లోకములం దుపనిబద్ధమైన యర్థము సహజమనిపించునే గాని, బలాత్కారముగ ముడిపెట్టినట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. కేవలవైష్ణవ త్వమును ప్రతిపాదింపఁదలపెట్టిన వ్యాఖ్యానములలోని విషయములు బలాదానీతములైనట్లు ప్రతిఫలించుచునేయున్నవి. సోమగిరి గురువును వైష్ణవుని జేయుటకు నిరూపితములైన యర్థములే దీనికి నిదర్శనములు.

లీలాశుకుఁడు ముని

శుకమహర్షి పరీక్షిన్మహారాజునకు శ్రీకృష్ణునియందు ననన్యభక్తిభావము నుపదేశించి, తదనుసంధానమున మోక్షము లభింపఁజేయుటకై శ్రీకృష్ణుని సంపూర్ణావతారవిలాసములను పూర్వపూర్వావతారముల లోని వివిధవిభవములను వివరించుచు భాగవతపురాణనిర్మాణ

ముచే శుకయోగీంద్రుఁడైనాఁడు. ఆ విధముగ భగవద్భక్తులందఱకు మోక్షము లభింపఁజేయుటకై బిల్వమంగళయతి బాలగోపాలకృష్ణుని బాల్యలీలలను తన్మయత్వముతో నాలపించుటచే లీలాశుకుఁడైనాఁడని యనుకొనవచ్చును. అతఁడు ముని కానినాఁడు తన రచన భగవంతునకు కర్ణామృతమై ప్రవహించుఁగాక యను నంతటి చనవును వహింపఁజాలఁడు. నిశ్చయముగ కర్ణామృత కవిరచన కర్ణామృత మను మాటలో నెవ్వరికిని విప్రతిపత్తి లేదు. ఈ కర్ణామృతశ్లోకరచనగా గోపాలదేవుని వేణునాదరవళియే రూపొందెననియు, బాలకృష్ణుఁడే దీనిని పలికె ననియు 'స్తుతిరత్నమిదం బ్రూతే వేణువాదిముఖేన్దునా' అను శ్లోకార్థముచే వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ విషయము ప్రథమశతకము నందలి శ్లోకములోని'ది

కమనీయకిశోరదివ్యమూర్తేః
కలవేణుక్వణితాదృతాననేన్దోః,
మమ వాచి విజృమ్భతాం మురారే
ర్మధురిమ్ణః కణికాపి కాపి కాపి

అను సభ్యర్థనముచే సమర్థితమగుచున్నది.

లీలాశుకుని శిష్యుఁడు, దుర్గాప్రసాద యతీశ్వరుఁడు తాను రచించిన శ్రీచిహ్నకావ్యమునందు. "చాపమఙ్గళధరో యతీశ్వరః" అనియు, చావమఙ్గళధరోఙఈసరో విల్లమఙ్గళధరో వహాఇజో, అనియుఁ తెలిపియుండుటచే, బిల్వమంగళుఁడుగా నుండినవాఁడే యాతఁడు యతీశ్వరుఁడైనాఁడనుట నిశ్చయము అతఁడే క్రమముగా బాలగోపాలవిలాసగానము చేసి లీలాశుకమునియైనాఁడని యూహించుటయే యుత్తమము గాని, గురు మహిమాప్రతిపాదకమైన చింతామణీశబ్దమునకు చింతామణియను వేశ్యయను నర్థము ససంబంధముగ నతికించి, తన్మూలముగ బిల్వమంగళ యతీశ్వరున కామెతోడి సంబం

ధమును కల్పించి, కల్పి తేతివృత్తవిస్తృతితో నాటకాదులు రచిం
చుట సంభావ్యము కాదనియు, అట్టి పూనిక నామహర్షి యెడల నప
చారము చేయుటయే యగుననియు నానువది.

కర్ణామృతము శతకత్రయ పరిమితమే

చైతన్యమతానుయాయులయిన ప్రాగుత్తరదేశ వ్యాఖ్యాతలు లీలాశుకవి రచితమయిన కర్ణామృతమునందలి ప్రథమశతకమునకు మాత్రమే వ్యాఖ్యానమును రచియించియుండుటచే అంత మాత్రమే యాతఁడు రచించెననియు, ద్వితీయ తృతీయ శతకములలోని శ్లోకములు ప్రక్షిప్తములనియు కొందఱు విమర్శకు లొకవాదమును లేవనెత్తియున్నారు. చైతన్యప్రభువు దక్షిణ దేశయాత్రకు బయలు దేరిన నాఁడు శ్రీరంగమునందో, పండరీపురసమీపమునందో, శ్రీకృష్ణ భక్తిభావసముద్బోధకములైన యీ కర్ణామృత శ్లోకములు, అంత మాత్రమే వారికి లభింపఁగా, వానిని వంగదేశమునకుఁ గొనివచ్చి తన శిష్యుల కందిచ్చియుండెను. వానికి వారు వారు వ్యాఖ్యానములు సాగించుచు, లీలాశుక విరచిత కర్ణామృత శ్లోకము లంతమాత్రమే యని నిశ్చయము చేసియున్నారు. కాని యీ నిర్ణయము సరియైనది కాదని చెప్పవచ్చును.

చైతన్య ప్రభువున కితర శతక శ్లోకములు లభింపనంత మాత్రమున అంత మాత్రమే లీలాశుక విరచితము. మిగిలిన రెండు శతకములు లీలాశుక విరచితములు కావనుట న్యాయముగాదు. బిల్వమంగళ జన్మస్థలమైన కేరళదేశమున కర్ణామృతము శతకత్రయ పరిమితమను విషయము నీ క్రింది శ్లోకము తెలుపుచున్నది.

కర్ణామృతం భగవతశ్చరితం రసజ్ఞః
శ్లోకత్రయాధిక శతత్రయ మాదరేణ

శృణ్వన్ పఠన్ననుదినం సముపైతి సిద్ధిం
సిద్ధో యథా సకలలోకవిహారరూపమ్.

ఈ శ్లోకమున నిరూపితమైన విషయమును బట్టి, కేరళదేశమున పారాయణక్రమములో నుండిన యీ కర్ణామృత శ్లోకములు శతకత్రయ పరిమితములే గాని, ఏకశతక పర్యాప్తములు మాత్రము గాదు. మఱియు పరమేశ్వర ప్రేరితుఁడై బోధామృతమను నీ కర్ణామృతవార్తిక శ్లోకములను రచించిన కేరళదేశీయయతి కూడ, మూఁడు శతకముల లోని శ్లోకములకు వ్యాఖ్యానము చేయుటచే, బిల్వమంగళ విరచితమైన కర్ణామృతము శతకత్రయ పరిమితమే యనుట స్థిరపడుచున్నది. ఆంధ్రదేశస్థులైన వ్యాఖ్యాతలు పాపయల్ల సూరియు, ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్రుఁడును తాము రచించిన వ్యాఖ్యానములను మూఁడు శతకములకు సమగ్రముగ రచించియే యున్నారు. వెలఁగపూఁడి వెంగనామాత్యుఁడు ఈశ్లోకములకు తెలుఁగు పద్యములు వ్రాయుచు మూఁడు శతకములకు సంపూర్ణముగ వ్రాసియున్నాఁడు. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్కార్యాలయములో కేవలము సంస్కృత శ్లోకములు గలవి. ఆంధ్ర పద్యానువాద సహితములు, ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్ర పాపయల్లసూరివిరచిత వ్యాఖ్యానసమేతములు నగు ప్రతులు సుమారు ఇరువది గలవు. వీనిలో పదునెనిమిదింటిలో శతకత్రయమునకు సంబంధించిన శ్లోకములు పద్యములు గలవు. చాల ప్రతులలో ప్రతి శతకము నందు నధికముగఁ గొన్ని శ్లోకములును గానవచ్చుచున్నవి. అందుచే వంగదేశస్థులు తదనుయాయులు 120 శ్లోకములు మాత్రమే లీలాశుక విరచితములని, మిగిలినవి ప్రక్షిప్తములని యూహించుట సరిపడదనియే నామనవి.

ఈ వ్యాఖ్యానమునకుఁ గలవిశిష్టత

ఈ వ్యాఖ్యానము బైటఁబడనంతవఱకు శ్రీకృష్ణకర్ణామృతము

వైష్ణవగ్రంథ మేయని యావద్భారతమున ప్రసిద్ధి కెక్కినది. ఈ బోధామృత వ్యాఖ్యానము పేరును బట్టియే కర్ణామృతమునకు సరిపడిన వ్యాఖ్యానమనియు, శ్రీశుకోపదిష్ట భాగవతము వివిధమతానుయాయులకు నుపాదేయమైనట్లులు, లీలాశుకోపదిష్టకర్ణామృతము సకలమతానుయాయులకు నాదరానుసంధానయోగ్యమనియు స్పష్టము చేయుచున్నది. బాలగోపాలలీలల నద్వైతభావనతో నెట్లు భావింపవలెనో యాక్రమము నీవ్యాఖానారంభ శ్లోకము లిట్లు తెలుపుచున్నవి.

శ్లో. స్వాత్మావై కృష్ణ ఈశో నిఖిల విమల చిద్వృత్తయో గోపికాహి
స్వాత్మాహంకారవర్గస్సకల సుఖదగోపాస్సఖీ తాగమాస్తః
వేణుర్జ్ఞానంసుపిఞ్ఛం స్వవిషయమమలంత త్ప్రియాబ్రహ్మవిద్యా
గాస్సర్వాణీన్ద్రియాణి ప్రజయతి సకలాధ్యాత్మశాస్త్రార్థ ఏవమ్

శ్లో. స్వాత్మానం కృష్ణమీశం నిఖిలవిమలచిద్వృత్తిరూపాశ్చ గోపీ
స్స్వాత్మాహంకారవర్గాన్సకలసుఖదగోపాన్సఖీతాంగమాస్తమ్
వేణుం జ్ఞానంసుపిఞ్ఛం స్వవిషయమమలంతత్ప్రియాంబ్రహ్మవిద్యా.
గాస్సర్వాణీన్ద్రియాణి ప్రతిదివసమతః ప్రేమభక్త్యాభివన్దే.

ఈవిధముగనే బాలగోపాలలీల లన్నియు నద్వైతానుసన్ధానపరముగ నన్నికర్ణామృత శ్లోకములకు వివిధ విజ్ఞానబోధామృత శ్లోకరూపములుగ మలచఁబడినవి. అద్వైత భావనాభావిత చిత్తవృత్తులైన వారి కీవార్తిక మమృతప్రదము.

కృష్ణకర్ణామృతమునకు శ్రీకృష్ణ మధుర భక్తి భావ ప్రతిపాదకముగ రచింపఁబడిన యీ క్రింది వ్యాఖ్యానము లుపలభ్యములు.

1. సువర్ణచషక వ్యాఖ్య - పాపయల్లసూరి రచించినది.
2. కృష్ణవల్లభ-గోపాలభట్ట విరచితము.(ఈతఁడు చైతన్య శిష్యుఁడు)
3. సారఙ్గరఙ్గద-కృష్ణదాసవిరచితము. (వఙ్గదేశమున)
4. సుబోధిని-చైతన్యదాస విరచితము. (,,)

5. సువర్ణ పాత్రి-బ్రహ్మదత్తవిరచితము. (కొందఱీతఁడాంధ్రుఁడనియు, కొందఱు కేరళీయుఁడనియు నందురు)

6. ప్రప-కృష్ణపండిత విరచితము. (శంకర విరచితముగా ప్రసిద్ధము.)

7. శ్రవణాహ్లాదిని-గోపాలభట్ట విరచితము. (కృష్ణవల్లభ వ్యాఖ్యాన రచయిత కంటె నీతఁడు వేఱు)

8. భగవద్భక్తిరసాయనము-ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్ర విరచితము. (ఈతఁడా త్రేయీతీరస్థ రాజులూరు వాసి. ఆంధ్రుఁడు.)

9. కర్ణానందప్రకాశిని-అజ్ఞాతకర్తృకము.

10. 11. అజ్ఞాతకర్తృకమైన మఱి రెండు వ్యాఖ్యానములు.

బిల్వమంగళుని గూర్చియు, ఆతని కాల నిర్ణయాదికమును గూర్చియు పై నుదాహరించిన కర్ణామృత వ్యాఖ్యానములను గూర్చియు శ్రీ డాక్టరు క. కుంజిన్నిరాజాగారు సప్రమాణముగ సోపపత్తికముగఁ దెలిపియున్నారు. వారిని నేను ప్రశ్నించునంతవఱకు వారికీ వ్యాఖ్యాన మొకటి కలదను వార్త తెలియనేలేదు. వారీ విషయము తెలిసికొని యమితానంద భరితులైరి. శారీరకమీమాంసాభాష్యసతత పర్యావర్తన శీలుఁడై అద్వైత వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాంతముల నుదాత్త శైలిలో శ్లోకబద్ధము చేసిపెట్టిన యిట్టి వ్యాఖ్యాన మపూర్వము. ఇట్టి వ్యాఖ్యానమును రచించుటచే కర్ణామృతమహత్వము కూడ నినుమడించిన దనవచ్చును. కట్టుకథల మూలమున నేర్పడిన చిత్త సంస్కారముతో బిల్వమంగళుని చింతామణివేశ్యాసంసక్తునిగ భావింపక, ఆతఁడు మొదటినుండియు బిల్వమంగళయతియు లీలాశుకమునియునై యుండెనని యూహించుట కీవ్యాఖ్యానము సహకారి కాఁగలదని సహృదయులైన పాఠకులకు నామనవి. గంగాదేవి మధురా విజయ కావ్యములో లీలాశుకకవినిగూర్చి పలికిన,

మందారమఞ్జరీస్యన్దిమకరందరసోర్మయః
కస్య నాహ్లాదనాయాలం కర్ణామృతకవేర్గిరః

అను శ్లోకమును స్మరించుచు నీ విషయము నుపసంహరించుచున్నాఁడను.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పక్షమున నీ గ్రంథము వెలుఁగులోనికి వచ్చుటకు సహకరించిన కేంద్రప్రభుత్వాధికారులకు, దీని ముద్రణమున కనుమతి నిచ్చిన ఆసమితి సదస్యులైన డాక్టరు వి. రాఘవన్ గారికి, సంపాదకుఁడనైన నేను పరిషత్పక్షమున నాహార్దికమైన కృతజ్ఞత నిందు మూలముగఁ దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

లీలాశుకుఁడు ప్రసిద్ధమైన కవియనియు మునియనియు, అతఁడే రచించిన బృందావన స్తుతియందలి యీ క్రిందిశ్లోకము, తుదివాక్యమును తార్కాణించుచున్నది.

శ్లో. బృందావనవ్యసనినస్తవ దేవ కృష్ణ
లీలాశుకేన రచితం నిచితం రసౌఘైః,
ప్రత్యక్షరం పరిదుహాన్ మధు కర్ణయోస్తే
స్తోత్రం తదేతదనిశం విలిహన్తు ధన్యాః.

ఇతిశ్రీ మహాకవి కృష్ణలీలాశుకమునివిరచితం షష్టిసంఖ్యాం స్తోత్రరత్నసోదరంనామ బృందావన స్తోత్రం సమాప్తమ్. ఈ బృందావనస్తోత్రమును కీ. శే. మానవిల్లి రామకృష్ణకవిగారు శ్రీ తిరుమల వెంకటేశ్వర జరనల్ 225-250 పుటలలో ప్రకటించియున్నారు. ఈ బృందావన స్తోత్రమునందలి రచనాక్రమము కర్ణామృత రచనకు సర్వథా సరిపడియే యున్నది. కర్ణామృతములోవలెనే యిచటఁగూడ లీలాశుకుఁడు కవియై మునియై, దేవా! కృష్ణా! నేను రచించిన ఈ స్తోత్రము నీకర్ణములలో ప్రత్యక్షరమునకు దేనెను జిలుకుచుండుఁగాక

యని వ్రాయుచున్నాఁడు. తుదినిగూర్చిన పుష్పికావాక్యమును బట్టి ఆతఁడు మునియైన కవియని తెలియుచున్నది. కావున లీలాశుకుని మునిత్వమును గూర్చి, బిల్వమంగళుని యతిత్వమును గూర్చికాని శంకింపఁ బనిలేదని నా మనవి. కాని యీతనిఁ గూర్చిఁ ప్రచారము లోనికి వచ్చిన ప్రవాదములను బట్టి వ్యాఖ్యాతలలోఁ గొందఱీతనికి చింతామణియను రూపాజీవతో సంబంధము నీతని నిర్వేదమునకు మూలమని తెలుపుట న్యాయ్యముకాదని నా మనవి.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తునందున్న తాళపత్త్రి గ్రంథ సంచయము ఈనాఁడు విమర్శకాధికుల కెట్లు సహకరించుచున్నదో యొక విషయమును తెలియఁజేయుచున్నది. డాక్టరు. రాఘవన్ మహోదయుల శంతేవాసినియై అమెరికాదేశమునుండి వచ్చి, సంస్కృతములో పిహెచ్. డి కి కృషి చేయుచున్న కుమారి ఫ్రాన్సిస్ విలసన్ అను వనిత, శ్రీకృష్ణకర్ణామృతపరిష్కారమును విషయముగాఁ దీసికొని, శ్రీ రాఘవన్ గారియనుమతితో పరిషద్భాండాగారమునందలి తాళపత్త్రి ప్రతులను పరికింప వచ్చినది. ఆమె యిచటి యీ బోధామృత వ్యాఖ్యానమునందలి విషయమును, ఇతర తాళ పత్త్రి ప్రతులలోని విషయమును గూడ సంకలితముఁ జేసికొనుచు, ఈ మధ్యలో కేరళ దేశమందలి తాళపత్త్రిగ్రంథపర్యవేక్షణము సాగించుచు, ఈనాఁడే (క్రోధి-శ్రావణ-కృష్ణచతుర్దశి) నాకొక జాబు వ్రాసిన దామె. దానిలో నామె వ్రాసిన వాక్యములిట్లున్నవి.

At present I am in Trivendram working at the university of Kerala. Perchance I shall visit the Trichur Math whose head is always designated as Bilva mangala Swamiyar and the Saivate temple some miles outside of Trichur which is traditionally conennected with Bilvamangala.

వీనిని బట్టి కూడ బిల్వమంగళుఁడు యతీశ్వరుఁడేయను మాట స్థిరపడుచున్నదను విషయమును దెలుపుకొను చున్నాను.

శ్రీపిఠాపురము మహారాజావారు — మధురస్మృతులు

[ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారీ నడుమనే కీర్తి శేషులైన శ్రీ పీఠికాపురాధీశ్వరుల స్మృతిచిహ్నముగా నొక సంపుటము వెలయించుచున్నామని, దానికి శ్రీ మహారాజావారికిని నాకును గల చిరపరిచయమును దెలుపుచు, నొక వ్యాసము వ్రాయగోరుచు, నా సంపుటము సంపాదకులగు శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారొక విజ్ఞప్తిని బంపిరి. పరిషదధ్యక్షులగు శివశ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారును నా పేర వ్రాసిరి. కాని నేనట్టి విషయమును గూర్చి వ్రాయునపుడు, శ్రీ మహారాజావారి మాటయటుండనిచ్చి, నేను నా పాండిత్య ప్రాగల్భము ప్రకటించు కొనుట కది వ్రాసితినేమో యని లోకమనుకొనునని చాల సందేహించి వ్రాయమానితిని.

ఇట్టి రచనలు కేవలము వ్యక్తిపరములు గావనియు, భాషా సాహిత్య చరిత్రకేమి. శ్రీ మహారాజావారి స్వరూప స్వభావ విశిష్ట గుణములు సూక్ష్మముగా గ్రహించుటకేమి, యత్యావశ్యకములని సంపాదకులగు శ్రీ దత్తుగారు నన్ను ప్రోత్సహించుటచే, నీ వ్యాసము బంపితిని. అందునకు వారికి నా కృతజ్ఞత.

ఈ వ్యాసమున వ్రాసిన విషయములన్నియు దెలిసిన వారు నేడును నున్నారుగాన, నిందలి వన్నియు యథార్థ కథనములని గ్రహింప వేడుచున్నాను.]

ఇప్పటికి సరిగా నిరువదియు నెనిమిది యేండ్ల క్రిందట ననఁగా, క్రీ. శ. 1936 ఆగష్టు తే 15 దిని జరిగిన యుదంతము. నా జీవిత దృక్పథమును మార్చి, నా యభ్యుదయమునకు మూలమైనట్టి శుభ సమయము శ్రీ పీఠికాపుర మహారాజేంద్రుల ప్రథమ పరిచయభాగ్యము లభించిన ప్రశస్తదివసము.

కాకినాడలో నేనప్పుడు. నేడు స్టేటు బ్యాంకు "గా నామాంతరము జెందిన ఇంపీరియల్ బ్యాంకు'' లో నొక గుమస్తాగా నుంటిని.

ఆనాఁడుదయము 9-30 లకు బ్యాంకునకు వెళ్ళి, ఆఫీసు వంకనుగు పెట్టు సమయములో నొక యపరిచిత వ్యక్తి నా కొక చీటి నందిచ్చెను. అందు నాంగ్లేయ భాషలో శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు ఇంపీరియల్ బ్యాంకు, కాకినాడ అని యుండెను. ఇది యేమని తెచ్చిన వారి నడిగితిని. ఆయన దానిని శ్రీ పీఠాపురము మహారాజావారు పంపిరనియు, నన్ను చూచుటకు వారు కుతూహలులై యున్నారనియు తాను కారును తీసికొని వచ్చితిననియు జెప్పెను. వెంటనే నేను మా యధికారివద్దకు బోయి, శ్రీ వారి దర్శనము చేసి, పదిపదునైదు నిమిషములలో వచ్చెదనని చెప్పి యనుజ్ఞ గైకొంటిని. అప్పటికి నా యుద్దేశము మహారాజులు మన కంతకంటె నెక్కువ కాలము మాట్లాడుట కవకాశమిత్తురా" అనియే.

కాకినాడలో వారి స్వంత బంగళాలో ముందుగదిలో వారాసీనులై యుండిరి. నా రాక, శ్రీ వారి కెఱిగించి యచటివారు నన్ను వారి సమక్షమునకు గొనిపోయిరి. వారును, నేను రాగానే లేచి నిలువఁబడిరి. నేను వారికి నమస్కరించి "మహారాజా పూర్వము శ్రీ కృష్ణదేవరాయ లాంధ్రదేశమునకే గాక దక్షిణదేశమునకు, ఆంధ్ర భాష చిరస్థాయిగ నుండినట్లు చేసిన మహారాజును చరిత్రలలో మాత్రమే చదివితిని. ఆంధ్రభాషాపోషక తేజమును, నా యభినవకృష్ణరాయ ప్రభువును నేడు ప్రత్యక్షముగ దర్శించు భాగ్యముగలిగినది" అని వెంటనే ఆముక్తమాల్యదనుండి "శ్రీ కమనీయహారమణి" "ఖనటత్పమోభ్భి" "స్యందనస్థిత బిడౌజ" అను మూడు పద్యములను చదివి మహారాజా తమకు నాకంటె యన్నివిధముల పెద్దలు సూర్యునకు దీపమున నర్చలిచ్చునట్లు తమచే పద్యాశ్రయమును సుమాంజలిగా వినయముతో నర్పించుచున్నాను." అని విన్నవించితిని.

ఇవి చదువునంతవఱకు శ్రీ వారట్లే నిలువఁబడి యుండిరి. పైరీ

తిని నేను విన్నవించఁగనే, తాము కూర్చుండి, నన్ను దగ్గఱగా కూర్చుండ నియమించిరి. వెంటనే వారు శ్రీ కపిలేశ్వర పురాధినేతలు • శ్రీ బులుసు బుచ్చిసర్వారాయడు బహద్దరు వారు ప్రకటించిన చింతలపూడి యెల్లనార్యకృతమగు రాధామాధవమునకు ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలో నేను వ్రాసిన సమీక్షను తాము చదివితిమనియు, సందు ఆవిూవలకు విన్నవానికన్న విశేషములున్నవనియు దెలిపి నన్ను శ్లాఘించిరి. తాముకూడ, రాధామాధవకవి రచితమైన మఱియొక ప్రబంధము విష్ణుమాయానాటకము ముద్రింపనున్నామనియు ఆ గ్రంథ పరిష్కరణమునకు పీఠికావివరణములకు నాసహాయము వలసియుండునని తెలిపిరి. నేను నాశక్తి వంచనలేక సాయముచేసెదనంటిని.

ఇంతలో నేనంతకుముందు ప్రకటించిన రావిపాటి త్రిపురాంతకుని "త్రిపురాంతకోదాహరణము"ను శ్రీ మహారాజావారి కిచ్చి యుదాహరణకావ్య ప్రాశస్త్యమును వారికెరింగించితిని, వారును. "ఈ సాహిత్య ప్రక్రియ నేనెఱుఁగను. మాగురువుగారికి తెలియునేమో అని వెంటనే వారికి కబురు పెట్టిరి. గురువుగారనగా కీర్తిశేషులు శ్రీవారి ఆస్థానాంధ్రకవీశ్వరులు ఓలేటి వెంకటరామశాస్త్రిగారు. వారు రాగానే, శ్రీవారు లేచి, తత్క్షణమే కూర్చుండి. నన్ను పరిచయమొనర్చి ఉదాహరణకావ్యములను గూర్చి యడిగిరి. వారును నిది

• వీరు రాధామాధవమేగాక సుగ్రీవ విజయమను యక్షగానము ప్రకటించియున్నారు. శ్రీ మహారాజావారికి పూర్వమే నన్నెఱిగి, నాసాహిత్య పరిశ్రమను గుర్తించినవారు. వారే నన్ను శ్రీ మహారాజావారికి పరిచయమొనర్చిన మహనీయులు. ఆంధ్రరాష్ట్రమున ముందు విద్యాశాఖామాత్యులుగానున్న శ్రీ పట్టాభిరామారావుగారి జనకులు. ఈ సందర్భమున వారినామము కృతజ్ఞతతో స్మరించుచున్నాను.

చాల యపూర్వ ప్రక్రియయనియు తామిట్టి రచనచేయుటకు పూను కొనియు, నొకటియైన లక్ష్యము కానరాకుండుటచే విరమించితిమనియు, భాషాసాహిత్యములలో నెంతో పరిశ్రమ చేసిన గాని, నీ గ్రంథము యొక్క ఉనికి, యోగ్యత, గుర్తించుట కష్టసాధ్యమనియు, చెప్పిరి. శ్రీ వారి కా మాటలు విన్నతోడనే కావ్య విశేషములు తెలిసికొన కుతూహలము గలిగినది గోష్ఠి ప్రారంభమైనది. నేను, పీఠికలో, త్రిపు రాంతకుని ప్రేమాభిరామము (క్రీడాభిరామమునకు మాతృక)ను గూర్చి మదన విజయమును గూర్చి వ్రాసినవిషయములు వినిపించు నప్పుడు, వారిది వఱకే క్రీడాభిరామమును కనిచదివి యుండుటచే, నాభాగము వారి నాకర్షించినది నాచేతనున్న పుస్తకము గురువుగారి కీయమని, నన్ను తరువాతి గ్రంథము వివరింపుమనిరి నాకు పీఠిక మూల ముతో సహా నది కంఠస్థమగుటచేత నన్నింటిని వివరించితిని ఇది యం తయూ ప్రాచీనసాహిత్యమే గాన శ్రీవారికి వినకుతూహలమైనది. అందలి విషయములు చర్చకురాగా నాగోష్ఠిలో నేను, కాలమును గమనింపలేదు. అప్పుడొక గంట మ్రోగినది. పదకొండు గంటలన్నర అయినది. నేను బ్యాంకు పని అన్నియు మఱచిసాహిత్య ప్రపంచము నబడితిని. అధికారు లెట్టి శిక్ష విధింతురో యనితహ తహ లాడితిని. శ్రీ వారును నా పరిస్థితిని గమనించి లేచిరి. నేనును లేచి వారిని సెల పడుగగా మందహాసముతో నాంగ్లేయభాషలో You can see me when ever you like and also you can write me direct. అని యనుజ్ఞ నిచ్చిరి.

శ్రీ వారికి సుతరామును అపరిచితుడనగు నాతో, వారు రెండు గంటల సేపు ప్రథమ దర్శనముననే ప్రసంగించినపుడు, వారికి గల ప్రాచీనాంధ్రసాహిత్యాభినివేశ మెంతటిదో యూహింపుడు.

శ్రీ మహారాజా వారు మూర్తీభవించిన గ్రాంథిక భాషాభిమాన

మని చెప్పవచ్చును. వారు ప్రకటించు ప్రతిగ్రంథమును నామూలాగ్రముగ పరిశీలింతురు. అందలి గద్యపద్యములనే గాక ప్రతిశబ్దమును సావధానముగా చిత్తగింతురు. గ్రాంథిక భాషాశబ్ద విషయమై వారికెంత పట్టుదల గలదో యీ క్రింది యంశము వెల్లడింపగలదు.

శ్రీవారు విష్ణుమాయానాటకము ముద్రించుచున్నారు. అందు మొదటి యాశ్వాసములోనే యీ క్రింది ప్రయోగము వారికి గానవచ్చినది.

శా. ఆ తేజంబును ... ...

... ... వేఱ్వేఱుగా

చూతామంచు దలంచి (౧-౮౪) 'చూతము' అను గ్రాంథికరూపమునకు చూతాము. అను వ్యవహారిక రూపము కవి ప్రయోగించినాడు. మఱియు దీనిని మార్పు చేయుటకవకాశము లేకుండ యతి ప్రాసస్థానముల రెంటియందు, నా రూపములని బంధించి యున్నాడు.

గురువుగారగు వెంకటరామశాస్త్రిగారే దీనికి పరిష్కర్తలు. వారును నిది వ్యావహారికరూపమని, నిచట పాఠాంతరమున్న చూడవలె ననిరట. అయిన నాతో గూడ సంప్రతించినచో సమంజసముగ నుండునని సూచించిరట.

వెంటనే శ్రీవారు నాకు కాకినాడ కబురంపిరి నేనును పిఠాపురమునకు బోయి వారిని దర్శించి విషయమేమియని విన్నవించితిని. శ్రీవారు "ఇదిగో మహాకవి యైన యెల్లనయే, వ్యావహారిక రూపము ప్రయోగించినాడు. అతఁడట్లు చేసియుండడని నానమ్మకము. పాఠాంతరమున్న దేమో" ఇది యెట్లు ముద్రించుట" యని సెలవిచ్చిరి.

నేను, ఆ పద్యమును పూర్వోత్తర సందర్భము పరిశీలించి,

మహారాజా ఈ శబ్దము నెంత మాత్రము మార్చుటకు వలనుపడదు. అది యతిప్రాస నిబద్ధమైయున్నది. 'చూతాము' అనునది వ్యావహారిక రూపమే యైనను కవి యచ్చట ప్రయోగింపవలసినదే ప్రయోగించి నాడు. అతనికి ముందే మఱియొక కవి దానిని ప్రయోగించి, ఆశబ్దము నకు గ్రాంథికతావస్థ గల్పించుటచే, నెల్లనయు దానిని వ్రాసియున్నాడు. అంటిని శ్రీవారు దానిని తెలుపమనిరి.

అంతట నేను, అయ్యలరాజు త్రిపురాంతకుడు (తిప్పయ్య) కవి రచించిన యొంటిమిట్ట రఘువీరశతకమునందలి యీ క్రింది శార్దూల పద్యపాదము నుదాహరించితిని. ఆశతక కర్త ప్రసిద్ధుడని తెలిపితిని.

శా. హేతిం జేకొని ... ...
... ... స్తంభంబులోఁ జూపరా
చూతాం మంచును వ్రేయ ...

శ్రీవారు వెంటనే యాశతకమును దెప్పించి యందీ ప్రయోగము కానవచ్చినందున సంతసించిరి. కవి కూడ క్రీ. శ. 1450 అనగా నెల్లనకు రమారమి నూఱేండ్లు ముందువాడని యందే యుండుటయు వారికి జూపితిని. అయినను శ్రీ వారికది వ్యవహారికమను శంకయు, దాని నెట్లు ముద్రించుటయను సందేహమును నట్లేయున్నవి. శ్రీవారు "కవి గొప్పవాడే కావచ్చును. కాని యదియొక సామాన్యశతకము లోనిది. ఏదియైన కావ్యములో నున్నగదా మనము గ్రహించుటకు వీలుండును" అనిరి.

నేనంత యిట్లు వివరించితిని మహారాజా "చూతాము". ప్రయోగమున్న శతకము సామాన్య శతకముగాదు. ఆంధ్ర శతక వాఙ్మయములో నిదియొక విశిష్టశతకము ఈ యయ్యలరాజు త్రిపు రాంతకుని మనుమడైన అయ్యలరాజు రామభద్రకవి తన రామాభ్యు

దయ గద్యలో నేమి చెప్పియున్నాడో చిత్తగించండి. “శ్రీ మదాంటిమిట్ట రఘువీరశతక నిర్మాణ కర్మఠ జగదేక ఖ్యాతి ధుర్య యయ్యలరాజు తిప్పయామాత్య పౌత్ర ... రామభద్ర ప్రణీతంబైన రామాభ్యుదయ ప్రబంధంబున ప్రథమాశ్వాసము. అని గద్య చదివి” ఇట్లు గద్యయం దుశతక నిర్మాణమునుట్టంకించుటయే, యాశతక వ్యాప్తికి, నుత్కృష్టతకు దృష్టాంతమని, ఇంతేకాదు, ఈ శతకమును లాక్షణికులంగీకరించినది. కస్తూరి రంగకవి తనరంగరాట్ఛందస్సులో నీ రఘువీర శతకమునుండి పద్యములను లక్ష్యముగా గ్రహించియున్నాడు కాబట్టియే, ఎల్లన దీనిని వ్యావహారికమైనను, తనకావ్యమున ప్రయోగించినాడు.” అని ఎల్లన ప్రయోగమును సమర్థించితిని.

మహారాజావారు నా సమర్థనకు చాల మెచ్చుకొనిరి, శ్రీ వారు గ్రంథమునందారూపము, ముద్రించుట కంగీకరించియు, తాము వ్యావహారికరూపము నంగీకరించుచున్నామని పండితలోకము భావించునేమోయని సందేహించిరి. అప్పుడు గురువుగారును, నేనును, ఆశబ్దమునకు, ప్రత్యేకముగా “ ” నిట్టి గుర్తులు పెట్టిన, మన మంగీకరించినట్లు కాదని విన్నవించితిమి. వారును సంతసము జెందిరి.

ఈనాడు, గ్రాంథిక వాదులగు మన విద్వాంసులలో, కవులలో, నెంతమందికిట్టి సుశబ్దాప శబ్దవివేచన గలదు? శబ్దముల మాట యటుండనిచ్చి, యసలు మూలగ్రంథముల పరిసక్తియే మనకు లేదుగదా? ఇట్లు ప్రాచీనకావ్యముల యందేగాక, నవీనకావ్యముద్రణమున శ్రీ వారు కడు శ్రద్ధ వహించువారు. తమకు సంస్కృత విద్యాగురువులును, ఆస్థాన విద్వత్కవీంద్రులునగు శ్రీ దేవులపల్లి సుబ్బారాయశాస్త్రులవారు రచించిన మహేంద్రవిజయమును పరిష్కరించి పునర్ముద్రణము చేయించుచున్న సమయమున అందులో

తృతీయాశ్వాసమున. నొకచో "గుణజ్ఞుండైన" అనుపదమున యతిస్థానమున 'జ్ఞు' ఉండవలసినచోట 'జ్ఞ' పడినది. 'గుణజ్ఞండైన' అను నాపదమును చూచి. శ్రీవారు యిది యెట్లు ? ఇట్టి రూపము కలదా? యని శంకించి, నన్ను పిలిపించి యీ ప్రయోగము చూపిరి. నేనును "మహారాజా ! ఇది యతిస్థానమున నున్నది. అయిననిది శ్రీ సుబ్బరాయశాస్త్రిల వారి స్వహస్త లిఖిత ప్రతినుండి వ్రాయబడిన దగుటచే, మఱియొక పాఠమునుండుట నవకాశము లేదు. ప్రాచీనకాలమున ప్రథమావిభక్తి 'డు' ప్రత్యయము చేరినను. అత్వరూపములు రామడు, భీమడు, సోమడు- మొదలగు శాసనములందున్నవని చెప్పితిని. వారును కావ్యములలో నున్నవా ? చూపుమనిరి. వెంటనే గౌరన నవనాథచరిత్రమున ననువుగా నాగార్జనుడు చెప్పినట్లు" అను ప్రయోగము చూపితిని. ఈనాడు మనమంతగా చదువని గౌరన కృతుల యందు శ్రీ మహారాజావారికి గౌరవము కావున నా ప్రయోగము నట్లేయుంచ ననుమతించి ముద్రణము పూర్తినొందించిరి.

ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యములో, కావ్యములలోని శబ్దవిషయమందేగాక, పాఠభేద విమర్శనము సాధు నిర్ణయము వీనియందు శ్రీ వారికి గల యభినివేశము వర్ణనాతీతము. కళాపూర్ణోదయమును సుపరిష్కృతముగా ముద్రణ జరుగుచున్న సమయమది. ప్రథమాశ్వాసములో నున్న "కూఁకటి వేణితో కురులు గూడక మున్న అనుప్రసిద్ధ పద్యములో "అత్తాకలఁ బెట్టినా నరవ నామెత బాలికకై విటావళిన్" అను పాదమున" అరవ నామెత" అనుదానికి యర్థము సరిగ కుదరలేదు. అంతకు ముందు కళాపూర్ణోదయ వ్యాఖ్యాతలును, శ్రీ మల్లాది వారును ఆపదబంధమునకు "అరవన్=రాజమార్గమున; ఆమెత=విందు" అని వ్రాసిరి. శ్రీ వారికిది యెంతమాత్రము సమ్మతము కాలేదు. ఆ కాలమునకు గురువుగారగు వేంకటరామ శాస్త్రిలు

గారు దివంగతులైనారు. శ్రీ కాశీబట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారి (వీరును కీర్తిశేషులు) ఆధ్వర్యముక్రింద యది జరుగుచుండెను. పాఠభేదములతోపాటు అచ్చులో ముద్రణస్ఖాలిత్యము లే మాత్రము నుండకూడదని వారి యాశయము కాబట్టి యొక్కొక్క ఫారము ముద్రణ నందుపరికి చాలకాలము పట్టుచుండెను. కళాపూర్ణోదయము వారికత్యంతప్రీతిపాత్రమగు గ్రంథముగావున దీనిపాఠ భేద నిర్ణయమునకై యొక గోష్ఠి గావించిరి. దానికి చెన్నపురినుండి శ్రీ గిడుగు సీతాపతి పంతులుగారును వచ్చిరి. ఆసందర్భమున పైపద్యమును చదివి చివరపాదమున కిట్లర్థము చెప్పితిని.

ఉ. కూఁకటివేణితోఁ గురులు కూడకమున్న కుచప్రరోహముల్
పోఁకలతోడి సామ్యమునఁ బొందకమున్న నితంబసీమకున్
వ్రేఁకదనంబొకింత ప్రభవింపకమున్న ప్రసూనబాణుఁడ
బ్జాఁకలఁబెట్టెడా నరవయామెత బాలికకై విటావళిన్.

దీని నిట్లు "అరవయామెత" అని పాఠభేదముతో చదువగానే శ్రీవారు "ఏమి, పాఠమును మార్చినట్లున్నారే అయినా విశేషమేమో. అర్థముచెప్పండి" అని సెలవిచ్చినారు. నేనును, మహారాజా "అరవనామెత" అనగా నర్థములేదు. అరవ యామెతయనఁగా, అరవాయి + ఆమెత యనగా నర్థమున్నది. ఆమెత, అరవయామెత నలువాయ్-నలువయైనట్లుగా-అరవాయి-అరవయైనది. అరవ-యనగా సగమునోరు-ఆమెత అనగావిందు- అరవయామెత అనగా సగమునోటి విందు. పద్యభావముకూడ అంతేకలభాషిణికింకను యౌవనోదయము కాకుండగనే బ్రహ్మ విటావళిని బాధించుచున్నాడు అనికదా యిందలి తాత్పర్యము. యౌవనోదయమైనచో, నది సంపూర్ణమైన విందు. పుష్కలముగా ననుభవింపవచ్చును. ఇచ్చట యౌవనోదయము కాలేదు. కావున చూపుల చేతనే విందు. అనుభవమునకురాదు. అం

దుచేత నిది అరవయూ మెత సగమునోటివిందు అని నేచదివిన పాఠమును సమర్థించితిని. వారును యౌవనసౌందర్యమును భుజించు టేమి అని ప్రశ్నించిరి. మహాకవి కాళిదాసు శకుంతలవిషయమున అనాఘ్రాతంపుష్పం"-ప్రసిద్ధ శ్లోకములో "నజానేభోక్తారం" అని చెప్పినాడు. శ్రీ వీరేశలింగం పంతులువారు "ఆభాసురగాత్రి సోయగమెవండు భుజింప విధించి వ్రాసెనో అని వ్రాసినారు. అని విన్నవించితిని. వారును, హర్షించిరి వెంటనే అట్టి పాఠమే ప్రతియందైననగలదా యనిప్రశ్నించిరి. నేనును వ్రాయసకాండ్ర-యూ అనునది యర్థము కాకపోవుటనా వ్రాసియుండురు. ఇంతకు మనము కళాపూర్ణోదయమునకు దేశమునందున్న ప్రతులన్నింటిని సేకరింపలేదుగదా అంటిని-నేను ప్రతిపాదించిన పాఠమునకు శ్రీ సీతాపతి ప్రభృతులు మెచ్చుకొనిరి. అది ముద్రణకెక్క-కపోయినను శ్రీ వారికి కొక్కొ-క ప్రాచీన పాఠ నిర్ణయమున పట్టుదల యెంతటిదో సూచించుటకీ యుదంతము తెల్పితిని.

మనకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చిన వెనుక దేశభాషలోని సాహితీ విశేషములను, రాష్ట్రేతరులకును, ముఖ్యముగా పాశ్చాత్య ప్రపంచము నకు దెలియుటకు మన గ్రంథములను నాంగ్లేయభాషలోని కనువదించు చున్నాముగదా ఈ పనిని పిఠాపురము మహారాజావారు చాలా కాలము క్రిందటనే తలపెట్టిరి. పింగళి సూరనను గూర్చి ఆంగ్లేయ భాషలో నొక గ్రంథమును కీర్తిశేషులు టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు గారిచే వ్రాయించిరి. అందులో గ్రంథకర్తలు, కళాపూర్ణోదయమున నాలుగు అంతరార్థ కథలున్నవనియు, నది ఉపనిషత్తులో "ప్రశ్నోపనిషత్తు" అను పేరుతోనున్న కళాపూర్ణోపనిషత్తు మూలముగా రచితమైనది అన్న విషయము ప్రతిపాదించిరి. శ్రీవారు ఆంగ్లేయ భాషలో సిద్ధహస్తులు వారాంగ్లభాషలోనున్న దానిని ప్రత్యుత్తరము

పరిశీలించిరి. తెలుగు గ్రంథము వారికి బహుపరిచితము కాబట్టి రెం డింటిని సరిచూచునపుడు "ఇందు నిజముగా సంతరార్థ కథలున్నవా? ఉపనిషత్తులకు నీ కథకు సంబంధమున్నదా ? అన్న సందేహములు గలిగినవి. వెంటనే నాకు కబురంపిరి. నాకప్పటి కావిషయమేమియు దెలియుదు. శ్రీ వారిని దర్శించిన తోడనే పింగళి సూరనను గూర్చిన యింగ్లీషు గ్రంథము కళాపూర్ణోదయమున నంతరార్థ కథలున్నవా? అని యడిగిరి. నేనది ఆంగ్ల భాషలోనున్నది గదా ఏపదమును వారుప యోగించిరి ? అని యడిగితిని. "Allegory" అని వారు సెలవిచ్చిరి. నేనిట్లంటిని మహారాజా కళాపూర్ణోదయమున నాకు దెలిసినంతవరకు అంతరార్థ కథలు అనగా గుణములను, పాత్రలనుగా సృష్టించి ప్రకృతి సిద్ధములై మానవులు చెప్పుకొను కథార్థములు వచ్చునట్లు రచితము లైనవి. సంస్కృతమున నట్టి రచనకుదాహరణముగా, కృష్ణ మిశ్ర విరచితమైన ప్రబోధచంద్రోదయము" అను నాటకమున్నది. కళా పూర్ణోదయము-ప్రబంధ చంద్రోదయము "అన్న నామసామ్యమును బట్టి-గ్రంథకర్తలు దీనిని ప్రతిపాదించిరి యుందురు" నందలి యుపనిష ద్విషయమును గూర్చి శ్రీవారందలి సత్యాసత్యముల నిర్ణయించుటకు, నన్ను మహామహోపాధ్యాయ తాతాసుబ్బరాయశాస్త్రి గారు. ఆమ్నాయార్థ వాచస్పతి వడలి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు మొద లగు మహావిద్వాంసుల కడకునంపి ఆ విషయమును గూర్చి స్థిరమగు నభిప్రాయములను సేకరించిరి. అప్పుడచ్యుతరావు గారేలూరిలో నుం డిరి. రాయుడు శాస్త్రిలుగారు విజయనగరములో నుండిరి. ఆంధ్ర సాహిత్య విషయమున నేసందేహము గలిగినను మొంత వ్యయమైన సత్యనిర్ధారణ కావలిసినదే. దీని కొఱకు నన్నాయాపరిదేశములకు పంపిరి. ఆ పండితులతో స్వయముగా సంప్రతించి, వారు చెప్పిన విష యములను వ్రాసికొని, శ్రీ వారికి నివేదించిన వెనుక శ్రీవారు తమ

యభిప్రాయమును దృఢపఱచుకొనిరి-సాహిత్య విషయమై తమ యభిప్రాయములను బ్రకటించునప్పుడు శ్రీవారు వ్యక్తులను మనస్సునందుంచుకొనరు. ఈ గ్రంథమునకు పీఠిక వ్రాయుచు, నీ విషయమును గూర్చి యిట్లు స్పష్టముగా వ్రాసియున్నారు.

I do not agree with my friend Atchyuta Rao with regard to allegories in Kalapurnodayamu".

ఇట్టి విమర్శక సాహిత్యదృష్టి మన తెలుగు విద్వాంసులలో నెంతమంది కలవడినదో పాఠకలోకమే నిర్ణయింపగలదు.

తెలుగు గ్రంథములవలె సంస్కృత గ్రంథముల యందు ముఖ్యముగా తెలుగువారు చేసిన సంస్కృతి రచనలయందు వారి కత్యంతాభిమానము. ఒకప్పుడు నేను, శ్రీవారి పూర్వుడగు సర్వజ్ఞ సింగ మహీపాల రచితమైన "రత్నపాంచాలిక" లేక కువలయావళి" అను సంస్కృత నాటిక కలదని తెలిపితిని. వారత్యాశ్చర్యమును బ్రకటించి, సింగ భూపాలుని కృతి "రసార్ణవ సుధాకరము తప్ప వేఱేదియు మే మెఱుగమే అది యెచ్చట నున్నది. తక్షణమే తెప్పించెదము అని తహ తహతో ననిరి నేనది తిరువానూరు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో నున్నదంటిని వెంటనే వారచటికి వ్రాయించిరి. కాని ప్రత్యుత్తరము బడయజాలరైరి-నేనును కార్యాంతరమున కొంత కాలము వారి దర్శనము చేయునవకాశము లభింపలేదు. వారును నాటిక యందే దృష్టి నిలిపియుండిరి. నేను శ్రీ వారిని దర్శింపగానే ఏది రత్న పాంచాలిక" అచ్చట నుంచి జాబులేదే యనిరి. నేనును, శ్రీవారికి రెండుదినములలో ప్రత్యుత్తరము నిత్తునని చెప్పి వచ్చితిని. అంతకుముందే-యా గ్రంథము ముద్రితమైనదని తెలిసికొని ముద్రణకర్తలకు వ్రాసితిని నా యదృష్టముకొలది శ్రీవారడిగిన రెండుదినములలోనే యది నాకు చేరినది- పోస్టులోనది అందుకొన్న తత్క్షణమే,

కాకినాడనుండి బయలుదేరి, పిఠాపురము వెడలి శ్రీవారిని దర్శించి హాజరు మనవిచేసితిని. వారు వెంటనే సముఖమునకు రమ్మనిరి. అప్పుడే రత్నపాంచాలిక నాటిక ముద్రితప్రతిని వారికందజేసితిని. వారు పొందిన యానందమునకు మేర లేదు. చూచినతోడనే చదువవలెనని కోర్కె వారికి కలిగినది. కాని అది నాగరలిపిలో నున్నది. వారు సర్వజ్ఞ సింగ భూపాలుని కృత్యంతరము రసార్ణవసుధాకరము తెలుగులిపిలోనే జదివిరి. వారంతట ఈ గ్రంథమును నిప్పుడే కాలవిలంబనము కాకుండ తెలుగు లిపిలో వ్రాయింపుడు. రేపు పొద్దుట 8 గంటలకే యది కావలయును అనిరి. అప్పటికి రాత్రి 8 గంటలైనది. అయినను వారి యుత్కంఠను గమనించి, యారాత్రియంతయు, నొక పండితుని చేత నది తెలుగులిపిలో వ్రాయించి పొద్దుటనే వారు నియమించిన కాలమునకే వారికందజేసితిని. వారు దానిని స్వయముగ జదువుటయే గాక, దానినాంధ్రీకరింపజేసి మూలముతో గూడ ముద్రించిరి. ♦ తామెన్నడును కనివిని యెఱుగని సింగభూపాలుని కృతిని తమకు లభింపజేసినందులకు నన్నెంతయో శ్లాఘించిరి. ఆ నానాటి నుండియే రత్నపాంచాలిక యాంధ్రలోకమెఱిగినది. అనువాదములును బయలు వెడలినవి.

సంస్కృతమునుండి భాషాంతరీకరణము చేయుపద్ధతులను గూర్చి శ్రీవారికి నిశ్చితములైన కొన్ని యభిప్రాయములుండెడివి. సంస్కృతమునకు తెలుగు భాషకు అవినాభావసంబంధమున్నది.

♦ దీనిని తొలుత విద్వత్కవులు మధురకవితా విశారదులు నగు మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి గారు నా వెనుక, శ్రీ డాక్టరు గిడుగు సీతాపతిగారును భాషాంతరీకరణము గావించి యున్నారు. ఈ రెండును మహారాజావారచ్చు వేయించిరి.

శ్రీ విద్వాన్-పిసుపాటి విశ్వేశ్వరశాస్త్రిగారును దీని ననువదించి యున్నారు అదియు సరసముగనున్నది.

పదములే భాషలో మూడువంతులు పైగా నున్నవి. కాబట్టి మూలములో నున్న పదములనే, నవియు, తెలుగులో నా యర్థములో నున్న వానినే ప్రయోగింపవలయునని వారియాశయము. దాని వలన కవి మూలమున ఏ యర్థము ఏ భావము వ్యక్తపఱుపదలచెనో, అది తెలుగున భాషాంతరములో కూడ వచ్చునని వారి యభిప్రాయము.

తెలుగు భాషలో తమ కభిమతములైన గ్రంథములను గూర్చి ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు రజతోత్సవ సంచిక యందు నొక వ్యాసము వ్రాసియున్నారు. విస్తరభీతిని వాని నుదాహరింపలేదు. వారి వచన రచన విశదమై, సరళసుందర గ్రాంథికమై విరాజిల్లును ♦ అందులో వారుదాహరించిన గ్రంథములలో నీ క్రింది వైమనను వారికత్యంతము నభిమాన పాత్రములు (1) కాలక్రమమున ననుసరించి నన్నెచోడుని కుమారసంభవము (2) నాచనసోముని యుత్తరహరివంశము (3) శ్రీకృష్ణదేవరాయల ఆముక్తమాల్యద (4) పింగళి సూరన కళాపూర్ణోదయము (5) ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము అనునవి.

వీని యన్నింటిని శ్రీవారామూలాగ్రముగ నవలోకనము చేసి యున్నారు. వీని నన్నింటిని జీర్ణించుకొన్నారని చెప్పినను నది వారికి పంచప్రాణములన్నను నతిశయోక్తి కాదు. వీరా కావ్యములను పఠించు విధానమే వేఱు. ఆ ముద్రితగ్రంథముల కన్నింటికి ప్రతిపుట మధ్యను తెల్ల కాగితములంతరమున నా గ్రంథము నాకారముగనే బైండు చేయ బడును. ఆ పుటలలో మూలమున కెదురుగ వ్యాఖ్యావిశేషములను

♦ శ్రీమహారాజావారు, వ్రాసిన వ్యాసములు, గ్రంథములకు వ్రాసిన మున్నుడులు మొదలగునవి యన్నియు సేకరించి, యొక గ్రంథరూపమున బ్రకటించిన వారి వచన రచనా వైపుణ్యము తేల పడగలదు.

వ్రాయింపబడును. అల్లు వ్రాసిన గ్రంథములను వారు, శ్రీ గురువు గారి ముఖముగ నధ్యయనము జేయుదురు. అంతటితో వారికి తృప్తి లేదు. ఆ గ్రంథముల కన్నింటికి కూలంకషమైన వ్యాఖ్యలతోను పరిష్కృతమై వెలయవలయునని వారియాశయము అట్టి యాశయముతో శ్రీవారు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకు శ్రీ పురాణపండ మల్లయ్య శాస్త్రిల వారిచేత టీకాతత్పర్యములు వ్రాయించి ప్రకటించిరి. ఆ ముక్తమాల్యదకు శ్రీ వేదము వారిని సమగ్ర వాఖ్య వ్రాయించుటకు ప్రోత్సాహమొసగినది వీరే చాలకాలమునకు కళాపూర్ణోదయము లఘుటీకతో శ్రీ కాశీబట్ల సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారి చేత ప్రకటింప జేసిరి. ఇక నన్నెచోడకవి కుమారసంభవమునకు, నాచన సోముని యుత్తరహరివంశమునకు నట్టి సంపూర్ణ వ్యాఖ్యలు వ్రాయింపదలపెట్టిరి కారణాంతరములచే అది కొనసాగలేదు. కుమారసంభవమునకు తంజావూరి • వ్రాతప్రతితో గూడ సంప్రతింపబడిన పాఠ భేదములతో, కొలది విశేషములతో, విమర్శ్యాదర్శక నడుకుదిటి వీరరాజుగారు పైరీతిని గ్రంథము నంతరించి శ్రీ మహారాజావారి కిచ్చిరి. ఉత్తర హరివంశమునకు శ్రీ వీరరాజుగారే యట్టి రీతిని విశేషములతో నొక ప్రతిని శ్రీవారికి సమకూర్చి యిచ్చిరి.

పై వానిలో నొకప్పుడు నా యదృష్టవశమున నన్నెచోడని కుమారసంభవమునకు మా గోష్ఠిలో ప్రసక్తము గలిగినది. శ్రీమహారాజా వారితో గోష్ఠి యనగా కత్తిమీద సామువంటిది. వారు తామై

• కుమారసంభవమునకు కీర్తిశేషులు వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిల వారి చేత నొకసంపూర్ణ వ్యాఖ్యవ్రాయించుటకు ప్రయత్నించితిమి. కాని అవతారికలోని కొలది పద్యములతోనది యాగినది వారు నాచనసోముని యుత్తర హరివంశమునకు సంపూర్ణముగ వ్రాసిరి. కాని అది ముద్రితముకాలేదు.

ప్రసంగవశమున దెచ్చిన విషయములు తప్ప తక్కినవి మనము ప్రస్తావింపరాదు మనము శ్రీవారికి చెప్పెడి విషయములు జాగరూకతతో చెప్పకపోయిన మరునాడు మనమిక వారి దర్శనమునకు బోవనక్కఱలేదు. దేనిడమన్నాయే - వారంతకుముందే నా గ్రంథ విషయములు కొన్ని యనుభవపూర్వకముగ నెఱిగియు, కొన్ని పెద్దలవలన వినియు వానిని తమవద్దకు వచ్చువారిని నించుమించుగ పరీక్షించునట్లు ప్రసంగము జరుపుదురు. అది వారు గ్రహించు కోరిక యున్నట్లగపడువకున్నను మనకు మాత్రము, మానసిక పరీక్షయే.

అట్టి సంఘటనమే యొకటి కుమారసంభవ గోష్ఠిలో తటస్థమై శ్రీవారికి నాయందు దృఢాభిమానగౌరవములు కలుగుటకు హేతువైనవి.

శ్రీవారు, కాళిదాసు కుమారసంభవ శ్లోకములుకు గాక, తక్కిన గ్రంథభాగములోని పద్యములన్నియు నన్నెచోడకవిరాజు స్వయంరచితములేనా యని ప్రశ్నించిరి అట్లు కాదని యందలి పద్యములు శివమహిమ్న స్తవము, మాఘకావ్యము మొదలుగు వాని నుండి భాషాంతరీకరింపబడినవి చాలగల వని చెప్పితిని. అట్లయిన కాళిదాస మూలమున రతిమన్మథ సంవాదము లేదే నన్నెచోడకవి దానిని స్వంతముగా వ్రాసినాడేకదా "అని తిరిగి ప్రశ్నించిరి నేను వెంటనే దానికి మూలము-బ్రహ్మాండ పురాణములో లలితోపాఖ్యానమున నున్నది యని విన్నవించితిని అట్లయిన నా విషయము మేమింకను పరిశీలింపవలసినదే అది సెలవిచ్చిరి. నాటికి గోష్ఠి ముగిసెను. కొంతకాలమైన వెనుక, తిరిగి కుమారసంభవమును గూర్చి చర్చకు వచ్చినప్పుడు, ముందుగా శ్రీ గురువుగారగు వేంకటరామశాస్త్రిల వారు శ్రీవారు నేను చెప్పిన వెనుక బ్రహ్మాండపురాణస్థలలితోపాఖ్యానమును స్వయముగ చూచి నేను వారికి విన్నవించినది సరియైనదని

చాల సంతోషించిరనియు శ్రీవారితో నిట్లే బహుజాగరూకతతో నుండవలయుననియు నుపదేశ మొనరించిరి.

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయములో నన్నెచోడమహాకవి కుమార సంభవ ముద్రణము సాగుచున్న సంగతి వారెఱిగి "ఎవరు చేసినను, నది యభినందనీయమే" యని యా గ్రంథ ప్రకటనమునకు విశ్వవిద్యాలయము వారినభినందించిరి. ఆనాడు నేను మదరాసు విశ్వవిద్యాలయములో ప్రవేశించుటకు హేతువులలో నన్నెచోడకవి కుమార సంభవ ముద్రణ మొక్కటి. కాబట్టి యీ మహారాజ శిఖామణితో బాటు ఆ నన్నెచోడ మహాకవిరాజ శిఖామణికి, నాటికి నేటికి నేను సర్వదా సర్వథా నాజన్మాంతము కృతజ్ఞతా బద్ధుడనై యున్నాను.

శ్రీమహారాజావారు, ఆంధ్రసాహిత్యవిషయమేదియైన తమకు సంబంధించిన స్వంతవిషయమును గూడ నాతో సంప్రదించువారు. కవిసార్వభౌములు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారొకనాడు శ్రీవారి దర్శనము చేసి వారికి, "ఆనందోదయము" అను నచ్చతెనుగు కావ్యము నంకితమిచ్చెదనని, దాని నంగీకరింపవలయునని కోరిరట. ఆ సంగతి నాకు తెలియదు. ఆ వెనుక రెండుదినములైన వెనుక శ్రీవారు నన్ను రమ్మని కబురు చేసి, యీ వృత్తాంతము నాకు తెలియజేసిరి. నేనును, శ్రీవారిని శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారీ నడుమనే రచించి, మీ కొసగిరా అని యడిగితిని. దానితో శ్రీవారు వారు క్రొత్తగ దీనిని రచించిరనియు తమ్ము నంకితము కొసగోరుచున్నామని తెలిపి ముద్రిత పుస్తకము నిచ్చిరి. నేను దానిని చూచి, యీ పేరితో నొక కావ్యమును వారంతకు నలువదేండ్లు ముందుగా 'కళావతి' అను తమ పత్రికలో ప్రకటించిరనియు దెలిపి, కాకినాడ వచ్చి, నావద్దనున్న ప్రాత కళావతి పత్రిక చూపితిని. అందలి పద్యములే యిందునుండుటచే మహారాజావారు దాని కృతిపతిత్వమున కెంతమాత్ర మంగీకరింపలేదు.

శ్రీకృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారికి నా వలన నిట్టి సంఘటన యేర్పడుటచే నాపైకినుక వహించిరి. కాని సాహిత్యవిషయముల తెలిసిన విషయములను, మఱుగుపఱచకుండ వెల్లడించి తమకపయశము రాకుండ జేసినందులకు మహారాజావారు నన్ను ప్రశంసించిరి.

శ్రీవారికి "సాహిత్య చక్రవర్తి" అను బిరుదమును నొక్క సువర్ణపతకముపై చెక్కించి నేనును, శ్రీ సీతాపతిగారును వారికి సమర్పించి కృతకృత్యులమైతిమి.

పైరీతిగా వ్రాయుచు నుపక్రమించిన నింకను నెన్నియో విషయములు ఎన్నియోపుటలు వ్రాయవలసి వచ్చును గాన వ్యాస విస్తరభీతిచే ముగించుచున్నాను. అందులో చాల వఱకు నింకను స్మృతిపథముననే యున్నవి గాని గ్రంథస్థముకాలేదు.

శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారి కీర్తికి పరమాధారముగా, ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తును శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువును నిలిచియున్నవి. ప్రాచీన సాహిత్యమునందున ప్రాచీన కావ్య ముద్రణమునందును బొత్తిగా నభిరుచిలేని యీ కాలమున శ్రీవారు తలపెట్టిన కుమారసంభవ, ఉత్తరహరివంశాది ప్రాచీన కావ్యములను కూలంకష వ్యాఖ్యలతో, సుపరిష్కృతమైన ముద్రణములను వెలయించిన, నదియే వారికి మహనీయమగు స్మృతిచిహ్నమగును.

వానితో పాటు శ్రీవారి సంపూర్ణ జీవితచరిత్ర మొకటి రచితము కావలసియున్నది. ఈ రెండింటిని గూడ ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారు పూనుకొని, పిఠాపుర శ్రీమహారాజేంద్రుల యశశ్శరీరమును నమృతీకరింతురు గాక యని యభ్యర్థనము.

నిడదవోలు వెంకటరావు.

—o—

శ్రీ పిఠాపురము మహారాజా
శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకట కుమార మహీపతి
సూర్యరావు బహద్దరువారు, C. B. E.

శ్రీ

రావు వేంకటకుమార మహీపతిసూర్యరాయ సాహితీసామ్రాజ్యము

శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరాయ సాహితీ సామ్రాజ్యము

(1)

ఆంధ్రత్వమాంధ్రభాషాచ ఆంధ్రదేశస్స్వజన్మభూః
తత్రాపి............ ...నాల్పస్య తపఃఫలం।

(2)

తన దేశంబు, స్వభాష, నైజమత, మాత్మప్రాక్కులాచారముం
దన దేహాత్మల నెత్తెఱుంగున, సదా దానట్లు ప్రేమించి, త
ద్ఘనతావ్యాప్తికి సాధనంబులగు సత్కార్యంబులన్ సల్పఁగా
నను వాబుద్ధియొసంగు నీప్రజకు, దేవా! భక్తచింతామణీ॥

(3)

పుట్టిన దేశమందొక యపూజ్యుఁడు తానిది మాతృభాష, నే
పుట్టినదేశమిద్దియని పొంగక ప్రాణముగల్గుపీనుఁగై॥

శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ప్రతిష్ఠాపకుఁడు. స్వనామాంకితమైన ఆంధ్రనిఘంటునిర్మాత. స్వదేశభక్తియు స్వభాషాభిమానమును పుంజీభవించిన పుణ్యమూర్తి. సాహిత్యసేవకై జీవితసర్వస్వమును ధారవోసిన ధన్యుఁడు. అట్టి ధన్యుని స్మరించి ధన్యుల మగుటకే యీస్మారకసంచికా ప్రచురణము. అదియునుగాక నిట్టి యుత్తమపురుషుని యాంధ్రభాషాసాధన కథనము భావి యాంధ్రదేశపౌరుల కాదర్శప్రాయముగ నుండఁగలదని యీప్రచురణ ముఖ్యోద్దేశము.

సూర్యరాయేంద్రుని యందుగల విశిష్టత యేమి? రాజరాజు, మనుమసిద్ధి, వీరభద్రారెడ్డి, కృష్ణరాయప్రభృతి ప్రభువరేణ్యులు తాము ప్రాయముతప్పి, జీవితావసానకాలమందు కృతుల నందుట యను గొన్నికృతులు కాలగర్భమున నణఁగిపోయి జీర్ణములౌటయు వినుటకేగాని కనుటకు మనము నోచకపోవుటయు సంభవించెను.

సూర్యరాయేంద్రుడు పాతికేండ్ల నిండుజవ్వన ప్రాయముననే కృతుల నందుటయు, నంతకుపూర్వము శిథిలమైన కృతుల నుద్ధరించుటయు నేర్చెను. ఇది యాతని ప్రాక్తన జన్మసంస్కారఫలము. దేవులపల్లి సోదరదేశికద్వయ యాశీస్సులఫలము, ఇట్టి రాజగురువుల ప్రభావమే యీతని సారస్వత జీవనమును దీర్చిదిద్దినది. తరువాత వేంకటరామ కృష్ణ కవిద్వయ సాహచర్య సంపర్కము నాతని యిష్టార్థసిద్ధికి దోహదము గావించినది. తొల్లి సోమకుఁడను రాక్షసుఁడు యామ్నాయముల సముద్రములో ముంపఁగ విష్ణుమూర్తి వానిని సంరక్షించి నట్లు, మాతాపితృలను గోల్పోయి చీలికవాలికలైన జీర్ణపర్ణములను ధరించి, దృష్టిపథమునఁ బడఁజాలక పోలిక చెడియున్న యనాథ కృతి కన్యకాలలామల నుద్ధరించిన నితనికితఁడేసాటి !

కృతులనందుటలోఁ దానొక్కఁడె కృతియాను తత్కృతుల లోని పదరత్నముల నేర్చి, కూర్చి, వానికొక కోశాగారమునునిర్మించి, అధునాతన భావి ఆంధ్రమహాజనుల కందిచ్చి; ఆబాలగోపాలమునకుఁ గరతలామలకముగా నొనర్చు సంకల్పమునందె సారస్వతసేవయున్నది. ఆసేవాసిద్ధి యీ మహారాజునకె లభించినది. నేఁడుగదా సాహిత్య అకాడమీలని, సారస్వతపరిషత్తులని ఆంధ్రప్రజానీక మెఱుంగుట కల్గుట ! ఇంతకు నర్ధశతాబ్దము క్రిందటనే యట్టి సాహిత్యపరిషత్తు స్వభాషోద్ధరణమునకు నెలకొల్పిన సుకృతి యీ సూర్యారావు బహద్దరుగదా ! ప్రజల ద్రవ్యమున కాసపడక స్వీయభాండాగారము నుండి వేలకువేలు వెచ్చించుట యీయొక్క సంస్థానాధీశ్వరునకే చెల్లినది !

ఆంధ్రప్రదేశ మంతటకు సారస్వత సంచారులనంపి, మూల మూలల నణఁగి మణఁగి యున్న అనర్ఘ సాంస్కృతాంధ్ర కృతిరత్నముల సేకరించి, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తునందు వానికి స్థానమును

గల్పించి, యెడనెడ యొక్కొక్కట దానిని తనదేశజులకు బ్రదర్శింపఁజేయు సమకట్టినవా డీతఁడొక్కఁడే !

భాష నియమబద్ధమని యెఱింగి వ్యావహారిక భాషా వాగ్వాదులకు వాకట్టయి, గ్రాంథిక భాషా పరిరక్షణమునకు బద్ధకంకణుఁడై, దీక్షవహించిన దిట్ట యితఁడొకఁడె, ఇదియొక యసిధారావ్రతముగ సాగించిన ధీరుఁడు.

ఈమహారాజునకిచ్చిన కృతులనుండియు, నీతఁడు ప్రచురించిన కృతులనుండియు, వ్రాసిన గ్రంథపీఠికలనుండియు గొన్నిపద్యములు, వాక్యములు నిందుదాహరింపఁబడినవి. అవి యాతని సుగుణసంపత్తి, సాహిత్య సౌహిత్యము, విమర్శనాపాటవము, స్పష్టముగావించుచున్నవి. ఆంధ్రభాషాపాటవముతో నీతని యాంగ్లభాషా వైశద్యమును జాటుచున్నవి.

సూర్యారాయాంధ్రనిఘంటు ప్రచురణములు

సంపాదకులు - సహాయ పండితవర్గము.

సంపుటము	సంపాదకులు	సహాయ పండితవర్గము
ప్రథమసంపుటము 19౩౬	శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులు	(1) తంజనగరము దేవ పెరుమాళ్ళయ్య
		(2) పురాణపండ మల్లయ శాస్త్రి
		(3) పేరి పేరయ్యశాస్త్రి
		(4) శ్రీపాద లక్ష్మీపతిశాస్త్రి
		(5) శ్రీపాద పాపయ్యశాస్త్రి
		(6) కూచి నరసింహము
		(7) చర్ల నారాయణశాస్త్రి

(8) పిసుపాటి చిదంబరశాస్త్రి
(9) వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(10) దర్భా సర్వేశ్వరశాస్త్రి

ద్వితీయసంపుటము 1939 — శ్రీ జయంతి రామయ్యపంతులు
(1) శ్రీ చర్ల నారాయణశాస్త్రి
(2) పిసుపాటి చిదంబరశాస్త్రి
(3) దర్భా సర్వేశ్వరశాస్త్రి
(4) పిసుపాటి విశ్వేశ్వరశాస్త్రి

తృతీయ సంపుటము 1942 — శ్రీ కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రి
(1) శ్రీ దర్భా సర్వేశ్వరశాస్త్రి
(2) వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(3) ప్రయాగ వెంకటరామశాస్త్రి
(4) పిసుపాటి విశ్వేశ్వరశాస్త్రి
(5) అమలాపురపు విశ్వేశ్వరశాస్త్రి
(6) బులుసు వెంకటేశ్వర్లు
(7) చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి
(8) దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

(9) మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి
(10) చెఱకుపల్లి అప్పారాయశాస్త్రి
(11) ఇంద్రకంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(12) చిలుకూరి విశ్వనాథ శాస్త్రి
(13) పిసుపాటి చిదంబర శాస్త్రి

చతుర్థ సంపుటము 1944 శ్రీ కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రి

(1) శ్రీ దర్భా సర్వేశ్వర శాస్త్రి
(2) ప్రయాగ వెంకటరామ శాస్త్రి
(3) చిలుకూరి పాపయ్య శాస్త్రి
(4) ఆకుండి వెంకటశాస్త్రి
(5) చిలుకూరి వీరభద్ర శాస్త్రి
(6) ఓలేటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(7) బులుసు వెంకటేశ్వర్లు
(8) దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(9) చెఱకుపల్లి అప్పారాయశాస్త్రి

(10) ఇంద్రకంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(11) పాలెపు వెంకటరత్నం

పంచమసంపుటము 1958 — శ్రీ కాశీభట్ల సుబ్బయ్యశాస్త్రి

(1) శ్రీ దర్భా సర్వేశ్వర శాస్త్రి
(2) ప్రయాగ వెంకట్రామ శాస్త్రి
(3) ఆకుండి వేంకటశాస్త్రి
(4) బులుసు వెంకటేశ్వర్లు
(5) చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి
(6) దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
(7) చిలుకూరి వీరభద్రశాస్త్రి
(8) చెఱుకుపల్లి అప్పారాయశాస్త్రి
(9) సామవేదం శ్రీరామమూర్తిశాస్త్రి
(10) పన్నాల వెంకటాద్రి భట్టశర్మ
(11) ఇంద్రకంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

ఆఱవ సంపుటము 1958	సంపాదకులు శ్రీ కాశీభట్ల సుబ్బయ్య శాస్త్రి	పంచమసంపుటమును బూర్తి కావించుటకు సహాయపడిన పండిత వర్గమేదీనికితోడ్పడిరి.
ఏడవ సంపుటము 1958	...	...

కడపటి పంచమ, షష్ఠ, సప్తమ సంపుటములు ఆంధ్రదేశప్రభుత్వము వారిచ్చిన రు 5000, భారతప్రభుత్వము వారొసంగిన రు 8000ల తోను డాక్టరు గిడుగు సీతాపతిగారిచే ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారి పక్షమున నిఘంటు నిర్మాణ పర్యవేక్షణము, గ్రంథ ముద్రణాదికము గావింపబడినవి. క్రీ శ. 1958 సం॥ జూనునెల 12వ తేదీని ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషద్వార్షిక మహాసభావేశసమయమున ఉపరాష్ట్రపతి డాక్టర్ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణ పండితవరేణ్యులచే నైదారుసంపుటము లావిష్కరింపఁబడినవి.

ఇప్పటికి 'వ' అను నక్షరములో 'వ్రై' యను నక్షరమున 'వ్రైహేయుము' అనుపదముతో నిఘంటువు ముగిసినది. మిగిలిన భాగ మల్పకాలములోఁ బూర్తిగావించి ముద్రింపించుటకు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తువారు దీక్షవహించియున్నారు.

వయనోల్లాసము.

శ్రీ దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రి ప్రణీతము

మహారాజావారి కంకితము (1911)

ప్రథమాశ్వాసము:-

కం॥ ఏనొక సమయంబున నొక

మానిత కావ్యంబొనర్పుమది నుత్సనకతం

బూని యదిరెవని చరితం
బైన సముచితముగ నుండునను కొనుమండన్.

సీ॥ శ్రీమన్మహా రాజశేఖరగాత్రిమణి
పద్మనాయకవర్ణ పద్మహేళి
రేచెర్లగోత్రధాత్రీపాలరత్నంబు
రావువంశాబ్ధి రాకావిధుండు
శ్రీ మంగమాంబికా కృతసుకృతఫలంబు
రామరాట్ప్రభు తపస్సమమూర్తి
పీఠికాపుర రాజ్య విపులవైభవశాలి
సకల బాంధవ పటాంచలసువర్ణ
గీ॥ మఖిల సేవక సేవధి యస్మదాది
భాగధేయైక పుంజ మాబాల్య సమయ
లలితకవితా పరిసంగాభిలాషి శ్రీకు
మారమహీపతి సూర్యరాణ్మనుజ విభుఁడు.

శా॥ విద్యాభ్యాస విశేషలాలసమతిన్ విద్యున్నతప్రౌఢిమైఁ
బ్రోద్యద్వైభవ చెన్నపట్టణము నందుత్సాహియై చిత్తవై
శద్యంబొప్పఁగ హృద్యపద్యకవితాసారస్యవిజ్ఞాన సం
పద్యోగస్థితి భోజరాజసమ శుంభత్కీర్తి వర్ధిల్లుచున్.
ఉ॥ ఆవిభుదర్శనార్థము మదగ్రజుఁ డేనును గూడియేగి వి
ద్యావినయప్రశాంతి కరుణాదిగుణోన్నతి మించుచున్న యా
క్ష్మేశ్వరమౌళి నచ్చటను గాంచి సముంచితరీతి నుండనా
నావిధ భవ్యకావ్యరచనారుచిరప్రచుర ప్రశంసరాన్.
చం॥ నను రఘురామ దివ్యతరనామ జప ప్రవణాత్మ నార్య సే
వనరతమానసున్ వినయవర్తను దేవులపల్లి వంశజ

న్మని నిజసంశ్రితప్రవరముఖ్యుని వేంకటకృష్ణశాస్త్రినిం
గనుఁగొని యానతిచ్చెనిటు గౌరవపూర్వకమంజులోక్తులన్.

కం॥ ఓ వేంకటకృష్ణసుధీ
మీవంశజులైన బుధులమేయగుణశ్రీ
భావితులయి మత్పూర్వ నృ
పావళికిం దరతరముగ నాశ్రితులుగదా.

కం॥ మీయన్నదమ్ములటువలె
నేయెడ మజ్జనకుచెంత హృదయప్రీతిన్
జేయు నుభయభాషా కవి
తాయుక్తిన్ గౌరవోన్నతస్థితిఁ గనరే.

చం॥ ననురఘురామ దివ్యతరనామ జప ప్రవణాత్మనార్యసే
వనరతమానసున్ వినయవర్తను దేవులపల్లి వంశజ
న్మని నిజసంశ్రితప్రవరముఖ్యుని వేంకటకృష్ణశాస్త్రినిం
గనుఁగొని యానతిచ్చెనిటు గౌరవపూర్వకమంజులోక్తులన్.

కం॥ ఓ వేంకటకృష్ణసుధీ
మీవంశజులైన బుధులమేయగుణశ్రీ
భావితులయి మత్పూర్వ నృ
పావళికిం దరతరముగ నాశ్రితులుగదా.

కం॥ మీయన్నదమ్ములటువలె
నేయెడ మజ్జనకుచెంత హృదయప్రీతిన్
జేయు నుభయభాషా కవి
తాయుక్తిన్ గౌరవోన్నతస్థితిఁ గనరే.

ఉ॥ అన్నిటి మీకు నన్నయగు నన్నయశంబునుగన్న నీతిసం
పన్నుఁడు మబ్బరాయ బుధవర్యుఁడు మీరును జెన్న

మీఱ మా

చిన్నటనాఁటనుండియును విశ్వసనీయగుణప్రవర్తనా
భ్యున్నతి మన్ననల్గనుచునున్న తెలుంగు నెలుంగుదుంగదా.

సీ॥ కృతిసంస్కృతంబున శ్రీరావువంశము
 క్తావళి మజ్జనకాజ్ఞఁ గూర్చె
సమరీతఁ గుమారశతకంబున కొనర్చె
 వ్యాఖ్యాధ్రి పద్యతాత్పర్యములను
విరచించెను మహేంద్రవిజయ ప్రబంధంబు
 నాంధ్రభాషను దక్షులౌననంగ.

గీ॥ మఱియును మదంకితంబులౌ మాలికలును
చాటుపద్యంబులితరాంక శతకములును
చెక్కలీ సుబ్బరాయకోవిదుఁడొనర్చెఁ
దలఁప నిది యబ్రమె శతావధానమతికి?

కం॥ తెనుఁగున రామావంశావళి
ఘనముగ మాయయ్య యాజ్ఞఁ గైకొని సూక్తుల్
దనరారఁగ మును మీచే
నొనరింపఁగఁబడియె సుజనులోహో యనఁగన్.

కం॥ ఇపుడొక సుశ్లోకుండగు
నృపుని చరిత్రంబు నీతిరీతిఁ జెలంగన్
నిపుణత నొనరింపుఁడు నత
కృపాళుఁడగు రఘువిభుండు కృతిపతిగాఁగన్.

సీ॥ కరివక్త్రచరితంబు నిరపరాధాపవా
 దజమైన యఘము శాంతంబొనర్చుఁ
గార్తవీర్యార్జునుగాథ తస్కరకృత
 బాధానివారక ప్రథవహించుఁ

త్రైశంకవుని చరిత్రంబు చండాల సం
స్పర్శజ పాపంబుఁ బాపనోపు
నలునిచారిత్రంబు కలిసముద్భూత క
ల్మష వినాశక మన్న మహిమమించుఁ

గీ॥ గాన మీచేయఁగల యుపాఖ్యానకృతుల
యెద్దియేనియు నొక్క యైహికఫలాప్తిఁ
జేయఁజాలు నటన్న ప్రసిద్ధివెలయు
వలయు వేంకటకృష్ణవిద్వద్వరేణ్య!

కం॥ అని యానతిచ్చి సముచిత
వినయంబున గారవించి వీటి దానో
ద్యనవద్యబహూకృతులన్
దనిపిన సంతోష పూర్ణతరచిత్తుఁడనై

కం॥ నాతలఁచిన తలఁపులె మా
త్మాతలనేతయుఁ దలంచె గడుసంతోషం
చేతోదృశ విధమహిమ
ఖ్యాతుండు విభుఁడెవండోయని యూహింపన్.

గీ॥ బహుపురాణార్థ విజ్ఞాన మహితమూర్తి
యంధ్రగీర్వాణ కవనవిఖ్యాతకీర్తి
యస్మదగ్రజుఁడైన కుశాగ్రబుద్ధి
సుబ్బరాయార్యుఁడిట్లనుచున్ వచించె.

కం॥ ఆలోచనయేలా మన
కీ లోచనగోచరముగ నెప్పుడు నొక భూ
మీలోకపాలు మహిమ స
మాలోకితమగుచునుండ మఱచితె, యనుజా.

వ. అని యిట్లానతిచ్చిన విదియేమి లోచనగోచరంబు
రూపంబుగాని గుణంబుగాదని యించుక
వితర్కించునంత.

కం॥ మనమునకుఁదోఁచెఁదోడ్తో
ననుదినమును భుక్త్యనంతరాచమనంబుం
బొనరించి సంస్మరించెడి
జననాయకముఖ్యమహిమ సామగ్రియిటుల్.

వ. శిష్టజనంబనుదినంబును నభ్యవహారానంతరం
బాచమనం బాచరించి సంస్మరించు వచనంబు.

శ్లో॥ శర్యాతిఞ్చ సుకన్యాఞ్చ చ్యవనేశ్వేన్ద్రమశ్వినౌ భోజనాన్తే
స్మరన్నిత్యం రజ్జుస్థాగ్రిమృణిశ్చ్శే పేత్తను వచనంబు తలంబునకుం
దోఁచినహా! మహిమంబులోచనగోచరంబనుట కర్థంబిదియ కావ
లయునని నిశ్చయించుకొని, దీనివలను నుత్తమశ్లోక రాజర్షి వర్ణ
నంబును, బ్రహ్మర్షి పరిభావంబును, భిషగ్జనసామర్థ్యంబును బతివ్రతా
మహిమంబును బేర్కొనంబడునని యియ్యుపాఖ్యానంబు నయ
నోల్లాసంబను పేర నొనరింపఁదలంచి.

(౩)

వారణాసి వెంకటేశ్వర కవికృత
రామచంద్రోపాఖ్యాన కావ్యముద్రాము.
శ్రీ పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారి పీఠిక.
(క్రీ॥శ॥ 1911)

శ్రీ పీఠికాపుర మండలాధీశ్వరులు, మహోదారులుఁ, గవిత్వ
రసజ్ఞులు నాకుం బోషకులునగు, మ. రా. రా. శ్రీ రాజా రావు వేంకట
కుమార మహిపతి సూర్యారావు బహదరు ప్రభువువారు పురాతన
గ్రంథములు దొరకిన లోకోపకారార్థ మచ్చువేయింతురని విని యీ

గ్రామవాస్తవ్యుఁడు హనుమానుల రామచంద్రుని పుత్త్రుఁడు నారాయణమూర్తి యను వైశ్యకుమారుఁడు తన యొద్ద నున్నదానిని దాటియాకులపై వ్రాయఁబడినదాని నక్కడక్కడ శిథిలమైన దాని నీపాత్త్రమును వారి సమ్ముఖమునకుం బంపికొనఁగా శ్రీమంతులగు నా ప్రభువారాతనికిందగు బసదనం బొసంగి పుచ్చుకొని మఱియొకప్పుడీ గ్రంథమును రచించిన కవివంశజుఁడగు ద్విజవరుఁడొక పుస్తకము నట్టిదానిని శిథిలముకానిదానిని వారిసన్నిధికిం బంపికొనఁగా దానిని సైతము గ్రహించి యీ రెంటిని వారి పాఠశాల యం దాంధ్రభాషా ప్రధానోపాధ్యాయుఁడను, నాస్థానమున నాంధ్రగ్రంథపరిశోధకుఁడను, వ్యాఖ్యాతను (Editor and Aunotator) నగు నాకుం బ్రసాదించి యచ్చొత్తింపఁదగునట్లు సవరించి వ్రాయింపుమని సెలవొసంగిరి. నేను వారి యానతి శిరంబున వహించి యథామతి చక్కం బఱచి యట్లుచేసితి."

మల్లయ్యశాస్త్రి.

(4)

భద్రాపరిణయ కావ్యప్రచురణము.

భద్రాపరిణయప్రబంధము, అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిచే రచింపబడి, మహారాజావారి జనకులగు గంగాధర రామారావు బహద్దరువారికి క్రీ.శ. 1878 సంవత్సరమున కృతిగా నీయఁబడినది. ఆ ప్రబంధమునకు శ్రీ పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులు గారిచే వ్యాఖ్యానము వ్రాయించి, శ్రీ మహారాజావారు దానిని క్రీ.శ. 1912 సంవత్సరమునఁ బ్రకటించిరి. ఈ గ్రంథమునకు శ్రీ నడకుదుటి వీరరాజుగారు ఉపోద్ఘాతము వ్రాసియున్నారు.

"ఏతత్ప్రబంధమును సటీకముగ ముద్రించి యాంధ్రలోకమునకు నొసంగిన శ్రీ రాజా రావు వేంకటమహీపతి సూర్యారాయ

ప్రభువర్యులకుఁ బరమేశ్వరుఁడాయురారోగ్యంబులఁ బరిపూర్ణముగ నొసంగఁ బ్రార్థించుచు నీ యుపోద్ఘాతమును ముగించుచున్నాను."

వడకుకుటి వీరరాజు.

ఈ భద్రాపరిణయములో కవి రావువారి వంశావళి కృతిభర్త యగు శ్రీగంగాధర రామారావుబహద్దరువారి వఱకు నిచ్చియున్నాడు.

(౫)

ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న కావ్య లఘుటీక.

పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారి పీఠిక.

"ఇట్టి యీ ప్రౌఢ కావ్యమునకు లఘుటీక యొనర్పుమని నాకుం బోషకులును మహోదారులు నాంధ్రభాషాభిమానులు శ్రీ పీఠికాపుర మండలాధీశ్వరులునగు మహారాజశ్రీ రాజా రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహదరు ప్రభువారు శ్రీమంతులగువారి పీఠికాపురోన్నతపాఠశాలయందు నాంధ్ర ప్రధానోపాధ్యాయుఁడను నాస్థానంబున నాంధ్రగ్రంథశోధకుఁడను వ్యాఖ్యాతనునగు నాకానతీయ నేను మహోన్నతులగు వారి యానతి సాదలంబూని నా తెలివికిం దగునట్లీ లఘుటీకరచించి ప్రకటించితిని దీనినే మిగుల జతనంబునఁ గాంచినను నాప్రమాదంబుననేని యజ్ఞానంబుననేని దోషంబులు పెక్కులుండనోపును గాన గుణగ్రహణైకతత్పరులగు విద్వాంసుల వాని క్షమియింపవేఁడికొనియెదను.

క్రీ శ. ఇట్లు విన్నవించు విధేయుఁడు.

1913 పురాణపండ మల్లయశాస్త్రి.

(6)

విశ్వగుణాదర్శము.

ఉపోద్ఘాతము.

"అస్మత్ప్రభువులు పీఠికాపురాధీశ్వరులునగు శ్రీశ్రీశ్రీ రాజా

రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారియాజ్ఞాను సారముగ మేమీగ్రంథమును యథాశక్తి నాంధ్రీకరించి వేయినూట పదియార్లు బహుమానమునొందితిమి.

రామకృష్ణకవులు.

అంకిత పద్యములు

సీ॥ శీలవతీమచర్చిక మంగమాంబిక
కడుపుచుమ్మలువాఱఁ గన్నబిడ్డ,
రాజగంగాధరరామ క్షమాజాని
కులు వెక్కి పెరిగిన కొడుకుఁగుఱ్ఱ,
రమణీయ గుణశాలి రంగాప్పరాయ పృ
థ్వీవల్లభు సనుంగు పెండ్లికొడుకు,
కుంతిమాధవుఁడు గోకులభర్త ముఖియు పీ
ఠపురంబు నేలు పట్టంపురాజు,
గీ॥ నిఖిల సజ్జన సంస్తవ నీయ శాంత
మూర్తి వికసన్మహోహార కీర్తి సత్య
భాషి యాబాల్యకవితాభిలాషి మహిత
రావు కులహేళి శ్రీసూర్యరాయమౌళి.

వ॥ ఒక్కనాఁడు సుధర్మంబోని నిజసభా భవనాభ్యంతరమున నొడ్డోలగంబుండి సరసకవితాగోష్ఠీ వినోదనపరాయణుండై తనయాస్థాన కవీశ్వరుల రామకృష్ణుల మమ్ము సముచిత సత్కారంబుల గారవించి,

సీ॥ యజ్వ కర్ణాటదేశాధీశ్వరగురుండు
కాంచికామండల కల్పకంబు
తాతార్యుఁడు దిగంతదంతురకీర్తి మె
వ్వాని పితామహు మేనమామ,

యస్తోకమఖకర్త యప్పయామాత్యుఁడు వి
  ద్వన్మణి యెవ్వని తండ్రి తండ్రి,
చిత్రకవిత్వనిక్షేపంబు రఘునాథ
  కవి దీక్షితుండేవిఁ గన్నతండ్రి,

గీ॥ తర్క వేదాంత శాబ్ద తంత్రిప్రవీణుఁ
డెవ్వఁడ వ్వేంకటాధ్వరి యేర్పరించి
నట్టి విశ్వగుణాదర్శ మాంధ్రభాష
ననువదింపుఁడు నాపేర నంకితముగ.

క్రీ.శ. 1917

(7)

కీర్తిశేషులు శ్రీ రావుబహదర్ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ ఆంధ్రకవులచరిత్రము ప్రథమభాగము (కవికృత గ్రంథములలో పదవ సంపుటము.)

గీ॥ ఏను శ్రీపీఠికాపురాధీశ్వరునకు
నాంధ్రకవులచరిత్రంబు నతిశయాను
రాగమున నంకిత మొనర్తు రావుశ్రీకు
మార మహిపతి సూర్యరాణ్మనుజపతికి.

క్రీ.శ 1917 కందుకూరి వీరేశలింగము.

(8)

ఆంధ్రసూత్రభాష్యము.

శ్రీ పీఠికాపుర మండలాధీశ్వరులగు శ్రీశ్రీశ్రీ రాజా రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహదరు ప్రభువువారి యాజ్ఞచేతను వారి యాశ్రితుఁడగు పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిచే రచింపఁబడినది.

గీ॥ రావువంశాబ్ధి చంద్రుఁడౌ రామరాయ
నౌరసుఁడగు సూర్య నృపాలు నాజ్ఞచేత
సూత్ర భాష్యంబుఁ దెలుఁగున సూత్రపఱుతుఁ
గప్పులున్నను దిద్దుఁడు దయదలిర్ప.

క్రీ. శ. 1918. మల్లయ్యశాస్త్రి.

(9)

తాళ్ళపాక తిరువేంగళనాథ కృత
పరమయోగి విలాసము—పీఠిక.

శ్రీ పిఠాపుర సంస్థానాధీశులగు శ్రీశ్రీశ్రీ మహారాజా రావు వేంకట కుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు ప్రాచీనాంధ్ర గ్రంథసంపాదనమునకై నన్ను నియమించిన కాలమున (1917 సం॥ర) మైసూరులోని మహారాజ కళాశాలాంధ్రోపాధ్యాయులగు బ్ర॥శ్రీ॥ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు నాకిచ్చిన గ్రంథములలో "పరమయోగి విలాసము" కూడఁ జేరియుండెను. ఆప్రతి కొంత శిథిలమై యుండెను. మద్రాసులోని గవర్నమెంటు ఓరియంటల్ లైబ్రరిలో గూడ మఱియొక ప్రతియుండఁగా రెండింటికి శ్రీ మహారాజావారు ప్రతులను వ్రాయించి బ్ర॥శ్రీ॥ శతావధాని ఓలేటి వేంకట రామశాస్త్రిగారిచేఁ బాఠములను సరిచేయించి ముద్రింపించి జీర్ణోద్ధరణము గావించి యాంధ్రలోకమునకు మహోపకృతిఁ గావించిరి.

ఇట్టి యుద్గ్రంథమును ముద్రింపించి లోకోపకృతి గావించిన శ్రీశ్రీశ్రీ మహారాజావారికిఁ బరమేశ్వరుఁడు పుత్రపౌత్రాభివృద్ధియు నాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధియు నొసఁగుగాక.

క్రీ శ. 1928 పెండ్యాల వేంకటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

(10)

శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు

ప్రథమ సంపుటము.

ఆవిష్కరణము

చెన్నపట్టణము.

శ్రీ మహారాజాగారి ప్రత్యుత్తరము:

సభాధ్యక్షా! సభ్యులారా!

శ్రీయుత జయంతి రామయ్య పంతులుగారు నన్ను గుఱించి విశేషమైన వాత్సల్యాతిశయములతో వాక్రుచ్చిన వాక్యములకై వారికి నాకృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కృతులు. నేనీస్తుతికిఁ బాత్రుఁడను గానని సవినయముగ విన్నవించుచున్నాను. ఆంధ్రభాషాభిలాష నాకొకింతకలదని యొప్పుకొనక తప్పదు. కాని మాతృభాషాభిలాష యున్నంత మాత్రమున నది యొక విశేషముగఁ జెప్పుకొనకతప్పదు. మఱియు నీ యభిరుచి మాకు వంశపరంపరగా వచ్చుచున్నదగుటచే నిందులో వింతయూవంతయు లేదు.

ప్రాపంచిక వ్యావహారిక విషయమైన విచారమునుండి యించుక సేపైన మనస్సును దొలఁగించి చదువరుల నమందానందకందళిత హృదయారవిందులఁ జేయుచు, మానవస్వభావము మొదలైన విషయముల వ్యక్తపఱచుచు, నుపనిషత్తులాదిగాఁగల యుత్తమ వేదాంత గ్రంథములందలి సత్యముల విశదీకరించు పుస్తకముల నేకములు మన తెలుఁగునఁగలవు. ఇట్టి సద్గ్రంథముల పఠన మకుంఠితముగ జరుగుటకై సమగ్రమైన నిఘంటువుండుట యవసరమనితోఁచినది. ఇందులకై దైవదత్తమైన ద్రవ్యము నొకింత వ్యయపఱచుట భావ్యముగాఁ దలంచి యీపనిఁ గావించుచున్నాను.

నేనెంతవలదని విన్నవించినను వినక యీ యుద్గ్రంథమునకు నా పేరుపెట్టి, నాకు గొప్పగౌరవమును గలిగించిరి. నాయెడలనిట్టి యాదరముం జూపిన యాంధ్రపరిషత్తువారికి నా కృతజ్ఞతాపూర్వక నమస్కార సహస్రములర్పించుచున్నాను.

శ్రీ రామయ్యగారు చిరకాలమునుండి యీగ్రంథమునకుఁ బ్రధానసంపాదకులుగానున్నారు. మనమార్గములను మఱవక యితర దేశభాషారీతులుగూడ బాగుగఁ బరిశీలించి నిఘంటునిర్మాణపద్ధతులు నిర్ధారించియున్నారు. కడుంగడు వృద్ధులును, అనారోగ్యవంతులు నయ్యు, వీరివిషయమున విశేషముగ శ్రమపడుట శ్లాఘనీయమైన యంశము. దీనికై వీరు వేతనమిసుమంతయుఁ గైకొనుట లేదు. ఈపగిదిని భాషాసేవ చేయుచున్నవీరు, నాయొక్కయు సాహిత్యపరిషత్తుయొక్కయు నాంధ్రలోకముయొక్కయుఁ గృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులగుచున్నారు. వీరికీశ్వరుఁడాయురారోగ్యైశ్వర్యము లొసంగుఁగాత!

ఈ నిఘంటు రచనాకార్యనిర్వహణమునకు ఆంధ్రలోకవిఖ్యాతులైన యుద్దండపండితుల సాహాయ్యభాగ్యము నాకు లభించుచున్నది. ఇది యమూల్యమైన సంగతి యనుటకు సందియము లేదు.

ఈ కార్యమారంభించి విశేషకాలమైనదనియు విలంబమైనదనియుఁ గొందఱందురుగాక. కాని యీనిఘంటు నిర్మాణము దుర్ఘటమైన కార్యము. తేలికగాఁ దేలునది కాదు. ఇది సాధ్యమైనంతవఱకు సమగ్రముగను నిర్దుష్టముగను, నుండుట మాయుద్దేశము; కావున నాలస్యమనివార్యమైనది. మాయుద్యమమునందలి కష్టమును దయార్ద్రదృష్టితో దిలకించి, నన్ను మన్నింపవలయునని మనవి చేయుచున్నాను.

ఇపుడీ మొదటిసంపుటము సంపూర్ణమైనది. మిగిలిన భాగములు కొలఁదికాలములోనే వెలువడఁగలవని నమ్ముచున్నాను. దైవము మాయత్నమునకుఁ దోడుపడుఁగాత! క్రీ.శ. 1936

(11)

చింతలపూడి ఎల్లనార్యకృత విష్ణుమాయానాటక
గ్రంథ ముద్రణము.

శ్రీ టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు తద్గ్రంథపీఠికలో నిట్లు వ్రాసియున్నారు

"భూగర్భమున నిక్షిప్తమైన కోహినూరు వజ్రమును వెలికిఁదీసినట్లు, ఈమహాకవిని చెన్నపురి విశ్వకళాపరిషత్తువారు తొలుదొల్త బయలుపఱచి యతని యుత్తమగ్రంథమగు విష్ణుమాయానాటకమును విపులమగు పీఠికతోఁ బ్రకటించిరి. అటుతర్వాత గోదావరీ మండలమునను న్న కపిలేశ్వర పురాధినాయకుల యాదార్యమూలమున నీకవియొక్క ప్రథమప్రబంధమని చెప్పనొప్పు రాధామాధవము ముద్రితమై ప్రచురింపఁబడినది. అంతట విద్వత్ప్రభువులును, మనోజ్ఞ కావ్యరసికశిఖామణులును, అగు శ్రీ పీఠికాపుర రాజ్యరమాధవులగు శ్రీ రాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారాయ బహద్దరు మహారాజులుగారీ కవివరేణ్యుని కావ్యరసాస్వాదనముఁ జేసి మకరందబిందు నిష్యందమంజరీయుతములగు నీకావ్యవల్లరుల కచ్చెరువొంది యిట్టి యసమాన భాసమాన కవితాప్రావీణ్యముగల కవి విశుద్ధ యశఃప్రతిష్ఠ కర్హుఁడుగాక తక్కొరు లర్హులగుదురా అయని తలపోసిరి.

మదరాసు విశ్వకళాపరిషత్తువారు ముద్రింపించినదియు నీకవీంద్రునిచే రచితమైనదియు నైన విష్ణుమాయానాటకమును శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారు చదివి దానియందుఁ గొన్న స్ఖాలిత్యలుండుట గనిపెట్టి, యుత్తమ ప్రాచీనాంధ్ర కవీశ్వరులలో నొకరిచే రచింపబడిన యీ యుత్తమగ్రంథమున కిట్టి యవస్థ తగదని యోచించి వారి యాస్థానమండలి కవీశ్వరులగు శ్రీయుత ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రుల వారిచే సమగ్రపరిశోధనముఁ జేయించి యేతద్గ్రంథమును బునర్ముద్రి

తము గావించి తమ సంస్థానమునఁ సంగ్రథితమైన యాంధ్రగ్రంథమాలలో నొక నూతనప్రసూనముగఁ జేర్పించిరి.”

కరుణారసమూర్తియగు పరమేశ్వరుఁడీ యాంధ్రసరస్వతీప్రియుఁడగు ‘రాజర్షిని’ ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములనిచ్చి చిరకాలము రక్షించుఁగావుత.

క్రీ.శ. 1937. అచ్యుతరావు.

(12)

శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారిచే పరిష్కృతమైన కళాపూర్ణోదయ ముద్రితగ్రంథమునందు కృతిపోషకప్రశంస.

ఈ ముద్రణము మహారాజావారి సమాదరణమున వెలసినది.

శ్లో॥ సత్యం జ్ఞానాన న్తరూపం
జగజ్జన్మాది కారణమ్,
సదాపాయాత్పరం బ్రహ్మ
శ్రీసూర్యారాయ భూపతిమ్.

సీ॥ వితరణగుణము వివేకింపఁజూతుమా,
నోటికి లేదన్న మాటరాదు;
సత్యంబుకొలఁది ప్రసంగింపఁజూతుమా,
కలలోని మాటైనఁ గల్లగాదు’
ధర్మప్రవర్తన తర్కింపఁజూతుమా,
త్రికరణశుద్ధికి దీటులేదు;
పరిపాలనము రీతి భావింపఁజూతుమా,
సమభావమున కెందుసాటిలేదు;
గీ॥ సాహితీశక్తి మాతుమా, సరసగోష్ఠి
దరిచి చూడని యట్టి గ్రంథంబులేదు,

రాజమాత్రుండి శ్రీసూర్యరాయనృపతి
యాంధ్రదేశంబు భాగ ధేయంబుగాక.

సీ॥ తాత పాదులనాఁటి ధర్మాన్న సత్రదే
వస్థాన విధుల సత్పాలనంబు,
వేదశాస్త్ర కవిత్వ విద్యలఁ దేరిన
పండితోత్తముల సంభావనంబు,
శాస్త్రభాషావృత్తి సారస్వతంబులు
బోధించు సంస్థల పోషణంబు,
పరమ దీనానాథ బాలికాబాలుర
రక్షాలయారంభ దీక్షణంబు,

గీ॥ తలఁచిచూడ నుదార వదాన్యగుణుఁడు
రావు శ్రీ సూర్యరాయధరావరుండు
రాజమాత్రుండి తానాంధ్రభోజుఁడనఁగ
వసుధఁదనువెత్తు ధర్మదేవతయకాక.

ఉ॥ ఆతఁడు సూరనార్య కవితాభిరుచిం బ్రకటింపఁజేసిని
ఖ్యాతికిఁ దెచ్చెదీని మునుపందలి వందలతప్పు లేర్పుచున్
వ్రాఁతప్రతుల్ సహాయముగఁ బాఠపరిష్కరణంబొనర్చు నా
చేఁతకు మెచ్చి యిప్పుడు ప్రసిద్ధికిఁదెచ్చెను బేర్మి నీకృతిన్.

క్రీ.శ. 1958.

(13)

శ్రీ తేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు తమ 'విజయనగరసామ్రాజ్యమందలి ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రము - ద్వితీయభాగము' అను గ్రంథము.'

కృతిసమర్పణము.

ఈగ్రంథము, అనవరతాంధ్రభాషాపోషకులును, ఆంగ్లాంధ్ర

వాఙ్మయవిశారదులును, ఆంధ్రభోజవిఖ్యాతులును, అనాథజనశరణ్యులునై యఖిలాంధ్రమండలమునందును అప్రతిమాన కీర్తివహించిన, యన్వర్థనామధేయులగు, శ్రీ రాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావుబహద్దరు సి,బి,ఇ;డి.లిట్. శ్రీశ్రీశ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారికి, శ్రీవారి యనుజ్ఞఁబడసి, భక్తిపురస్సరముగా సమర్పింపఁబడినది.

క్రీ.శ. 1939 (టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు గ్రంథకర్త)

(14)

శ్రీ టేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగారు వ్రాసిన "విజయనగర సామ్రాజ్య మందలి ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్రము"-ద్వితీయ భాగమునకు శ్రీ మహారాజావారాంగ్లమున వ్రాసిన పీఠిక.

For the sake of comparison and determination of the degree of excellence of poem, he had to read many books, Sanskrit and Telugu. This careful study was necessary to show how the poet under review deviated from the author of the likely original source in Sanskrit and how he differed from other Telugu poets in the treatment of the same theme. Mr. Achyuta Rau is one of our ablest literary critics. His criticism is certainly sound and very creditable. His views are supported by well reasoned arguments. His is remarkably impartial. Even in the works of his favourite poets, if there are a few defects. he unhesitatingly points them out. He courageousaly critises ancient poets, whether his views agree with or differ from long standing traditions. I greatly admire his courage of conviction and honesty of purpose. When he happens to differ from

his contemporary critics, he boldly contradicts language. He studiously avoids scurrilous attacks on his opponents. In fact, this deplorable defect is conspicuous by its absence.

His deep scholarship and sound literary criticism are praiseworthy and deserve special mention. He has read very widely and writes his criticisms on right lines on the whole. In this connection, I may mantion that, on some minor points, in respect of the comparative merits of certain poits, I differ frem my friend, the author. His is an easy, flowing style which is smooth and sweet. Above all it is clear as crystal. He has the happy knack of making his writing very interesting. I have derived great pleasure from a perusal of this book. It is indeed a model production. Other scholars will do well to follow this excellent example. A great deal of work has got to be done in this field.

Mr. Achyuta Rau has written several books on similar lives. He intends to write some more books of this kind. Thus, he has been rendering meritorous service, to the Telugu literature. He has placed the Andhra Desa under a deep debt of gratitude to himself. I hope he will be spared long to contine this commendable work for the benefit of the present and future generations. May God grant him long life, health, happiness and prosperity.

Rao Venkata Kumara Mahipathi Surya Rao, D. Litt

MAHARAJAH OF PITHAPURAM.

1939 A. D.

(15)

శ్రీ తేకుమళ్ల అచ్యుతరావుగా రాంగ్లమున వ్రాసిన పింగళి సూరన జీవిత చరిత్రమునకు మహా రాజావారు వ్రాసిన ఆంగ్లభూమిక.

We have every reason to be proud of our noble literature and glorious language. The famous ancient king, Krishnadevaraya, a great poet, profound pundit and sound scholar, well versed in various vernaculars, deliberately declared that the Telugu language was best of all vernaculars. Vinukonda Vallabharayudu another ancient and good Telugu poet placed Telugu above Sanskrit. The Telugu language, being most musical, is styled, the Italian of the East. This high appreciation is shown by the Europeans. Telugu is very rich in musical literature. Non-Andhra musicians also, even when ignorant of the meaning, sing some of our most melodious Telugu songs.

My esteemed friend, Mr. T. Achyuta Rau, has, with great success, one his utmost to intepret the beauties of the poems of done of our most illustrious writers. This treatise is truely a treat to read. It is indeed a unique production. I think this is the first and, so far, the only work of its kind written in English or Telugu on such elaborate scale. The writer is one of the few of our best critics. He is thorughly imprtial. While mentioning the merits of his favourite poet, he does not hesitateto point out few things that may appear to be below par. In fact, they are very few and far between. An absolutely perfect poet is not found anywhere in the world, The critic's penetrative study had enabled him to bring out many of the innumerable

qualities of excellence. In thfs conection, I should mention that I entirely differ from my friend regarding his theories of allegories, philosophical and historical, in "Kalapurnodayamu". I am in very good company, as many eminent scholars of great erudiction in Sanskrit and Telugu are in agreement with me. By writing this very valuable work the author is rendering a great service to the Telugu literature, and Andhra Desa. He has written some other works and intends to write more books on literary subjects. It but behoves the Andhras to afford him full facilities for carrying on this meritorious work. May God bless, with success, his laudable endeavours.

Rau Venkata Kumara Mahipathi Surya Rau, D. Litt
MAHABAJAH OE PITHAPUBAM.

A. D. 1941

(16)
శ్రీ దేవులపల్లి వేంకటకృష్ణశాస్త్రికృత
యతిరాజవిజయము.

శ్రీ రామానుజాచార్యుని పావనజీవితమును గద్యరహితపద్య కావ్యముగా శ్రీకృష్ణశాస్త్రిగారు మహారాజావారి యానతిని రచించిరి. ఈకృతిని వారికే కృతినిచ్చిరి. అందలికొన్ని పద్యములు:

ఉ॥ చెన్నపురంబునదునివసించి వినీతిగవిద్య నేర్చుచో
మన్ననవవిభ్రంగనఁగ మక్కువమెక్కువనెక్కొనంగ,మా
యన్నయు నేనుగూడిచని యచ్చటముచ్చటదీరనుండ, వి
ద్వన్మతగోష్ఠిచేమెలఁగు పట్టుననన్గనియాతఁడిట్లనెన్.

క॥ దేవులపల్లికులోద్భవ !
యో వేంకటకృష్ణకోవిదోత్తమ ! వింటే
మీ వారలు హరిసేవా
పావనులుం బరమభాగవతశేఖరులున్

క॥ ఇదిమామతంబు గొప్పది
యదివారిమతంబు కొద్దిదనుచుం గడుదూ
ఱెదరదిరా ! పెఱమతముల
నెదలోఁ బరమార్థమార్గ మెఱుఁగనివారల్.

సీ॥ మీరలటుగాక సమబుద్ధిమీఱనరయ
స్మార్తులయ్యును వైష్ణవసంప్రదాయ
ముల నెఱుంగుదురా బాల్యముగఁ ద్వదీయ
వంశభవులెల్ల శ్రీరామభక్తులగుట.

క॥ కావున రామానుజగురు
భావుకచరితంబు నాంధ్రభాషాకృతిగాఁ
గావింపుమసమతర ప
ద్యావళి యతిరాజవిజయమనియెడిపేరన్.

సీ॥ తొలియేఁటనే కృతార్థుండవై దప్పక
ప్రథమపరీక్షలోఁ బ్రతిభ మెఱయ
వసమవైఖరి నుపన్యాసంబులిడఁజాలె
నుభయభాషలలోన సూక్తులలరఁ
గృతులనవ్యచమత్కృతుల నారసి తెల్పఁ
దొడఁగుసత్కవులు సంతోషమంద
సతతసత్యవ్రతాచరణదీక్ష ముఖ్య
ఘనగుణస్ఫురణ విఖ్యాతికెక్క.

గీ॥ నహహ ! యొకకొంతచిన్నప్రాయంబు తనకు
వదలునాఁటికె యిమ్మహీవరతనూజుఁ
డిట్టిసత్కళాశాలి కృతీశుఁడగుట
భూరితరపుణ్యపరిపాకమునను గాదె ! క్రీ. శ. 1941

(17)

పింగళి సూరనకృత కళాపూర్ణోదయమునకు పీఠిక.

శ్రీ కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రి గారిచే పరిష్కృతమై ప్రకటింపబడిన కళాపూర్ణోదయ సంపాదకోక్తి.

'పద్యనవల' యనందగు నీకళాపూర్ణోదయమునకు బరిశుద్ధమగు ప్రతిని ముద్రింపింపనెంచి సత్కావ్య ప్రకటనాభిలాషులును, సలక్షణాంధ్రభాషాపోషణమనీషులును, అస్మత్ప్రభువరేణ్యులు నగు శ్రీశ్రీ పీఠికాపురమహారాజ రావు వేంకట కుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారు నన్నాదరమునఁబిలిచి సంబోధించి "కళాపూర్ణోదయమునిందలి సందిగ్ధపాఠముల ముద్రితాముద్రితప్రతుల సాహాయ్యమున సవరించుటయే కాక, క్లిష్టములగు ఘట్టములకు లఘువ్యాఖ్యను వ్రాసి, అకారాదిక్రమముగఁ గఠినపదముల కర్థముల సమకూర్చి యచ్చునకు సిద్ధముచేయుడు. వీనిలోఁ గళాపూర్ణోదయమును దిరుగ ముద్రింపనెంచితిమి" అని సెలవిచ్చిరి.

ఈ కవితిలకుని కవితాఘనతను గూర్చి వివేకనిధులగు శ్రీశ్రీ పీఠికాపురాధిపతులిందుఁ బొందుపఱచిన పీఠికవలన సూరనార్యుని రచనావైభవము చదువరులకు సాకల్యముగ విదితము కాఁగలదు. నిజముగ నాపింగళికుల నలినహేళి కవితాప్రతిభ నెన్న నీసూర్యరాయ నృపాలమౌళియే యన్నివిధముల నర్హులు. మఱియు నీప్రభుచంద్రునకు సూరనార్య కావ్యరచనలపై గౌరవాదరములు మెండు. కావుననే మొదట వావిళ్ళవారు 'రాఘవపాండవీయ' 'కళాపూర్ణోదయము' ల

ముద్రించునాడును, పిమ్మట పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానముతో 'ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమును' ప్రకటించు పట్టునను, పిదప శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు కళాపూర్ణోదయము నచ్చొత్తించు పదనునను, నేడీ సంపుటమును వెల్లడించు వేళను పలయుధనముల నొసంగుటయేగాక యీనూతనపత్రికి సూర్యనార్య కవితాఘనతను గూర్చిన చక్కని పీఠికగూడ వ్రాసియున్నారు.'

శ్రీ రాజావారి పీఠిక.

'శ్రీమదాంధ్రసారస్వత మమృతతుల్యము. ఈభాష విశేష శ్రవణీయమై సర్వాంగసుందరమై ప్రస్తుతికిఁ బాత్రమగుచుఁ బ్రకాశించుచుండును. సంస్కృతకవియైన సుధాకరుఁడాంధ్రభాషాసుధామాధుర్యము నిట్లుమిక్కిలియెక్కువగఁ గొనియాడినాడు.

శ్లో॥ యోవేత్త్యాంధ్రమయీం వాణీం
శిరసుమ పేశలామ్
కిం తస్య సుధయా కార్యం
మాధుర్యరసనిర్ణయేఁ

మన తెలుఁగు ప్రాగ్దేశభాషలందెల్ల నెక్కుడు శ్రావ్యమైనదని ప్రాక్పశ్చిమఖండవాసులచేఁ బొగడఁబడినది. ఐరోపాదేశీయుఁడైన 'బిషప్ కాల్డువెల్' దొర మన దక్షిణహిందూదేశమునకు వచ్చి యిచటి దేశభాషలనెల్ల మిగుల బాగుగనేర్చికొని భాషాతత్త్వవేత్తలలో నగ్రగణ్యుఁడుగ నెంచఁబడినవాఁడాంధ్రము దేశభాషలలో నెల్ల విశేషశ్రావ్యమైనదని శ్లాఘించెను. తెలుఁగుభాష సంగీతమునకెంతయుఁదగియున్నది. గాయకులాంధ్రులుకాని యనాంధ్రులుకాని యర్థము తెలిసినను, తెలియకున్నను, తెలుఁగుపాటలనేకములు పాడుదురు. ఇది యత్యధిక మాధుర్యగరిమగల మనయాంధ్రభాషయొక్క యాసన్నత్యము.

ఇట్లు మహత్తరముగ భాసిల్లు మనభాషయందనేక సత్కావ్యములు వెలయుచున్నవి. వీనిలో నెల్ల నుత్తమోత్తములైన సుప్రశస్త ప్రబంధములు కొన్ని కలవు. వీనినిమించిన చెలువముగలరచనలు, ప్రపంచమునందెందును గోచరింపవు. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న, కళాపూర్ణోదయ, ప్రబంధరాజములీ గ్రంథరాజిలోఁజేరి రాజిల్లునవియ, ఇట్లు పేర్కొనబడిన గ్రంథద్వయమునకుఁ గర్త సూరనార్యకవివరేణ్యుఁడు. ఇతఁడత్యుత్తమ కవివతంసులలోని వాఁడని మఱివేఱె వక్కాణింప నక్కఱలేదు.

సూరనరచన సురుచిరమైనది. సత్కావ్యములకు గావలసిన సకలసద్గుణమణి గణములు గలిగి యగ్రగణ్యమైనది. మృదుమధురపద గుంఫితము, సాధుజాతీయ దేశీయ పద తేజోవిరాజితము. అనర్గళ ధారాశుద్ధికలదై శోభిల్లుచుండును. సరససారస్వతాంశ ప్రశస్తితోఁ బ్రకాశించును. శబ్దార్థాలంకార సంకలితమై కలకలలాడుచుండును. వ్యర్థపద కళంకరహితమైనది. తేటతెనుఁగుమాటలతోఁ దేజరిల్లుచుండును. ఈ కవితల్లజుడు చిత్రవిచిత్రములైన పోకడలఁబోయె. అపూర్వానల్పకల్పనా జల్పితములఁజేసి. అత్యంత చమత్కారములైన రచనల చాతుర్యముఁ గనఁబఱచె. ఈమహనీయుని భావనాశక్తి మిక్కిలి సంభావితము. ఈతనికవితను విశేషవిస్మయావహములును సముదీర్ణములునైన సహజవర్ణనలు సంపూర్ణరసభరితములై భాసిల్లును. వర్ణనావైదగ్ధ్యమమితాశ్చర్యకరమై రాణించును. వర్ణితాంశము మనకనుల కట్టెదుటఁ బటముగట్టినట్లు కన్పట్టును... ఇక్కవి మానుషప్రకృతి కూలంకషముగఁ దెలిసికొనిన శేముషీవిభవాభిశోభితుఁడు. లోకజ్ఞానసంపన్నుఁడైన ప్రతిభాశాలి... ఈ కవితిలకుని చతురకవితావిలాసము గణనాతీతమె, సహోచితశయ్యతో నతిశయిల్లుచున్నది.ఎన్నితడవులఁ దిలకించినను దనివితీఱదు ఇట్టి సుప్రశస్త ప్రబంధములు

గల యాంధ్రభాష ధన్యాతిధన్యము. ఆంధ్రులమైన మనము కృతార్థులము. ఈ సత్కావ్యముల రసాస్వాదనమొనర్చి బహులాభములఁ బొంది తరింతముగాక ! సూర్యనారాయణవిశ్వేశ్వరా ! గౌరవపురస్సరములును, ననేకములునైన నా నమోవాకములు కైకొనుము.

క్రీ.శ. 1943 రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు.

(18)

మహేంద్ర విజయము

తొలిపలుకు.

శ్రీ మహేంద్రవిజయ దివ్యమహాప్రబంధకర్త, శ్రీ దేవులపల్లి సుబ్బరాయ శాస్త్రులవారు సుప్రశస్త కవితాశక్తిగల కవివతంసులు. ఉత్తమోత్తములగు నాంధ్రకవితిలకులలో నగ్రస్థానమలంకరించువారిలో నొకరు. మఱియు లోకములోఁగల సకలదేశములలోని కవిశ్రేష్ఠులలోనివారు. ఏదేశమునైన నిట్టి విశేషశేముషీవిభవాభిశోభితులగు కవిశిఖామణులల్పసంఖ్యాకులుగ నుందురు.

శ్రీ మహేంద్రవిజయ ప్రబంధరాజ మాంధ్రమునగల సుప్రశస్తమైన గ్రంథములలోనిది. వీరికవిత్వము సర్వాంగసుందరమైవిలసిల్లును. చదువచదువఁ జవులూరుచుండును. వీరిరచన రసికజనమనోరంజకమై రాజిల్లును. వీరికవితాలతయం దనవసరపదములులేవు. కవితావాహిని యసాధారణ ధారాశుద్ధిగలది. వీరి కావ్యకన్యశబ్దార్థాలంకారములతో నలరారును. వర్ణనావైదగ్ధ్యము విశేషవిస్మయము గొలుపును. మహామనోహరములైన సహజవర్ణనములనేకములుగలవు. చమత్కారములగు జాతీయములతో తేజరిల్లుచు చుండును.

ఈ సుధీనిధులిరువురు పావనచరిత్రులగు నామిత్రరత్నములు. వీరిరువురును నాకు గురువర్యులు. వీరిరసవత్తరములగు రచనలకు

తో లిపలుకు లిఖింపగలుగు భాగ్యము లభించుటచే నేను కృతకృత్యుండ నైతిని. వీరిరువురును దివంగతులగుటవలన నేను నేడుఁగూడ మిగుల వగచుచున్నాను. దైవసంకల్పము దప్పింపనేరితరము!

నా గురువర్యులగు వీరిరువురకు గౌరవపురస్సరములగు నా నమోవాకములనేకము లర్పించుచున్నాను.

క్రీ.శ. 1949 రావు వేంకటకుమార మహీపతిసూర్యారావు.

(19)

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక-రజతోత్సవసంపుటము.

ఆంధ్రసారస్వత ప్రశస్తి.

(శ్రీ పిఠాపురము మహారాజావారు)

"ఆంధ్రసారస్వతము సుప్రశస్తములైన ప్రబంధములతోఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఇందు సత్కావ్యములనేకములు గలవు. వీనిలో స్మరణీయములైన సత్కవివరేణ్యుల కృతులను గొన్నిటి నిటఁ జేర్కొని యెద. నన్నయభారతము; తిక్కనభారతము; నిర్వచనోత్తరరామాయణము; ఎఱ్ఱనార్యుని హరివంశము నృసింహపురాణము భారతము నందలి యారణ్యపర్వశేషము, పోతనామాత్యుని భాగవత భాగములు; నాచనసోముని ఉత్తరహరివంశము; పింగళి సూరనార్యుని ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము కళాపూర్ణోదయము; చింతలపూడి యెల్ల నార్యవిరచితమైన విష్ణుమాయానాటకము రాధామాధవము; గౌరవ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము : శ్రీనాథుని పల్నాటివీరచరిత్ర; కృష్ణదేవ రాయల ఆముక్తమాల్యద; నన్నెచోడుని కుమారసంభవము; చేమ కూర వేంకటకవి విజయవిలాసము; తాళ్ళపాక తిరువెంగళనాథుని పరమయోగివిలాసము; దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రిలుగారి మహేంద్రవిజయము, వీరిసోదరులైన వేంకటకృష్ణశాస్త్రిలుగారి నయనోల్లాసము, యతిరాజవిజయము. వీనిలో సత్యుత్తమములైన పాత్రములు:

నాచనసోముని యుత్తరహరివంశము, భారతమునందలి తిక్కనకవి కృతములైన పదునైదుపర్వములు; పోతనామాత్యవిరచితము లైదు భాగవతభాగములు; పింగళి సూరన్న కళాపూర్ణోదయము, ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నమును, ఇవి యసమాన లసమానలీలనెలయుచున్నవి. స్వభావ వర్ణనలావణ్యమున నతిశయిల్లుచు, రసవత్తరములై రమ్యతమములుగ రాజిల్లుచున్నవి. అనన్యసామాన్యభావనా విలసితము లగుచుఁ జదువరుల నమందానంద కళితహృదయారవిందులుఁగ జేయుచుండును. ఇట్టి ప్రబంధరత్నముల రచించిన సోమన, తిక్కన, పోతన, సూరనలు, కవికులతిలకులు; అశేషశేముషీ విభవాభిశోభితులు; అప్రతిమాన ప్రతిభావిభవాసితులు; ప్రపంచకమునందలి సమస్తసారస్వతములలోను అగ్రగణ్యులుగఁ బ్రఖ్యాతివడసిన కవిశేఖరశిఖామణులతోఁ దులఁదూఁగువారనుటకు సందియమిసుమంతయును లేదు... మన సత్కావ్యములవశ్య పఠనీయములు. అవి యాంధ్రభాషామోహకమూల్యములైన యలంకారములు...సద్ధర్మబోధకములై మనలను నీతిప్రవర్తకులుగఁజేయుశక్తి వీనికిఁగలదు. పరమపవిత్రములైన మన యుపనిషత్తులు మొదలుఁగాగల యుద్గ్రంథములయందలి వేదాంతవిద్యను విదితముచేసి మనలను విజ్ఞానవంతులుగఁ జేయసమర్థములు. భగవద్భక్తితత్త్వమును మనచిత్తముల నత్తునట్లు మనోహరరీతిని వర్ణించి మనకు మహోపకారము నొనర్చును. ఇవి యైహికాముష్మికముల కత్యంతావశ్యకమైన యంశములు. ఇట్లు బహుభంగముల ఘనమైన లాభముల నొసంగు భాషగల మనభాగ్యమే భాగ్యము. ఇట్టి సర్వోత్తములైన ప్రబంధములను మనకుఁబ్రసాదించిన కవివతంసులు సర్వదావందనీయులు. సర్వేశ్వరానుగ్రహమున మనసారస్వతము దినదినాభివృద్ధినొంది భాసిల్లుగాత! ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు తగినప్రోత్సాహమునొసంగి కృతకృత్యయగుఁగాత,

(20)

సర్వజ్ఞసింగభూపాలవిరచిత రత్నపాంచాలికా నాటకము ననువదింపఁజేసి దానికి తొలిపలుకు శ్రీ రాజావారిట్లు వ్రాసియున్నారు. దీనిని శ్రీ మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు ఆంధ్రీకరించిరి:

"కొందఱు కిట్టనివారిట్టి విద్వద్వంద్యుఁడగు సింగభూవిభునిపై దోషారోపణముఁజేసిరి. బమ్మెర పోతనామాత్య కృతమైనభాగవతము సింగభూపతి తనకంకితమీయఁగోరెను. దానికిఁ బోతన సమ్మతింపలేదు. అందుపై నాప్రభువు కోపోద్దీపితుఁడై యాంధ్రగ్రంథమును పాఁతిపెట్టించెను. అందువలనఁ గొన్ని భాగములు క్రిమిదష్టములై నశించెను. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు నాపుస్తకము బైటఁబడినపుడితరులా శిథిలభాగములను బూరించిరను లేనిపోని యపవాదము మోపిరి. ఈనింద హేతురహితమైనది. పోతనామాత్యుఁడు భోగినీ దండకము రచించి సింగభూపతికిఁ గృతియిచ్చెనుగదా. ఇట్లు ప్రభుని యభిమతము ప్రకారము ప్రవర్తించిన యాతఁడు భాగవతమును సింగనృపతికిఁ గృతినీయకుండునా! అంతటి ధీశాలియు నఖండపండితుఁడు నలంకార తత్త్వవేత్తయు భక్తశిఖామణియుఁ గవిశిరోమణియు నైన మహానుభావుఁడు బమ్మెర పోతనామాత్యవిరచితమై భక్తిరస పూరితమైయొప్పు భాగవతమును పాఁతిపెట్టించుట యను పాపపుఁ బనికి నొడికట్టుకొనునా! పరోపకారముకొఱకేగద మిగులశ్రమగొని 'రసార్ణవసుధాకరము'; 'సంగీతసుధాకరము', రత్నపాంచాలిక' మొదలగు సద్గ్రంథముల రచించెను! అట్టి మహాకవికీపాట్లేల? కృతిభర్తయగుటకంటెఁ గృతికర్తయగుట ఘనముకదా. అదియటుండనిండు:

ఇంతకును నీభాగవతమునకు ప్రతియొక్కటేయుండునా:... మఱియు నీభాగవత భాగములను బూరించినశిష్యులు కొందఱుకలరు గదా: వీరీ విషయమెందేనిఁ బొందుపఱచిరా! దీనికి మూలమైని

వ్యాసరచిత సంస్కృతభాగవత ముండెనుగదా! కవివరుఁడగు పోతరాజుండెనుగదా! ఆయన తిరిగి వ్రాసికొనక లేకపోయెనా! సర్వజ్ఞుఁడు పోతన భాగవతమును బఠించి యానందించి కృతార్థులగు భాగ్యమును లోకులకు లేకుండఁజేయునా?

ఎవరికిని లభింపకుండునటుల నీభాగవతమును దగులఁబెట్టించునుగాని యెప్పుడో లేక మఱెప్పుడో యితరులకు దొరకునటులఁ బాతిఁపెట్టించునా! అఖండపండితుఁడై కవిశేఖరశిఖామణియైన యీ యశోవిశాలునకుఁ బోతన భాగవత మంకితమీయ నంతమాత్రమున లోటువాటిల్లెనని యాతఁడెంచినట్లు మనము దలంచుట యుచితము గాదు. ఇంతకును సర్వజ్ఞుఁడును బోతనయు సమకాలికులే కారని యొక వాదముకలదు. అట్లగుచో నేబాధయు లేదు.

మఱియొక వాదమిందు వివరించెద. అదియేదియన: బోతనామాత్యుఁడు భాగవతమునందలి రసవత్తరములైన భాగములను మాత్రమే విరచించి, శేషించినవానిని తనశిష్యులు వ్రాయుటకై వదలెను. అవి యాతీరున నిర్మితములయ్యె కావునఁ బ్రప్రథమమున నవన్నియు నేరీతిరచింపఁబడెనో యాతీరుననే సరిగ మనకులభించి నేఁడుకూడ మనకడ సంపూర్ణముగనున్నవి, అప్పుడు శిథిలమను మాటకిసుమంతయు నవకాశముండదు. ఈవాదము సహేతుకమై సంతృప్తికరముగనున్నది.

నారయ, సింగన, గంగనలను, ముచ్వురుకవులలో నెవ్వరునిటుల భాగవతములు శిథిలములైనవనుమాటయే యెత్తుకొనలేదు. పోతనామాత్యుని ప్రియశిష్యుఁడైన నారయయైనను దీనిని బేర్కొనలేదు. ఇది ముఖ్యమైనవిషయము. పోతనమహాకవి సమకాలికులైన కవులొక్కరైనను దీనిని వ్రాకొనలేదు. కవివరులైన పోతన పుత్రాదిబంధువులెవ్వరునుగూడ నీవిషయమునెచ్చటను దెలుపరైరి. అటుపిమ్మటఁ

గూచిమంచి తిమ్మకవి కాలమువఱకు వెలసిన విద్వాంసుల గ్రంథములలో నెందును నీపరివాదము కానరాదు.

శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు, గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు...నీయంశమును బాగుగఁ బరిశీలించి యీప్రవాద మసంజసమైనదని వ్రాసివైచిరి.

అశేషశేముషీవిభవాభిశోభితుఁడైన సర్వజ్ఞసింగభూభుజుఁడు సర్వజ్ఞవరేణ్యుఁడై, కవిశిఖామణియై, యాలంకారికచక్రవర్తియై, విద్వద్వతంసుఁడై, వంద్యుఁడయ్యెను. వైయాకరణశిరోమణియై ప్రసిద్ధి గాంచెను. నాట్యకళాకోవిదుఁడై పొగడొందెను. సంగీతశాస్త్రపారంగతుఁడై భాసిల్లెను. ఆహా, ఈమహామహుని మహిమాతిశయము? ఇట్టివారువేఱే? అతనికాతఁడే సాటి.

విద్వద్వంద్యులు, పరమపూజ్యులు, మహాప్రాజ్ఞులునైన సర్వజ్ఞసింగకవిసార్వభౌమా? సద్భక్తిపూర్వకముగ నేను సమర్పించుసాష్టాంగ నమస్కారముల స్వీకరింపుడు.

సత్యాభిమాని,

రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు.

(21)

ఉత్తరహరివంశ లఘుటీక.

శ్రీ పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారు ఉత్తరహరివంశమునకు రచించిన లఘుటీక ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు వ్రాతప్రతులలోఁగలదు. దాని సంఖ్య 174/20. ఇది వారి స్వహస్తముతో వ్రాసియుండిరి. ప్రథమాశ్వాసము, ద్వితీయాశ్వాసములోని కొంతభాగమునకు టీక వ్రాయఁబడియున్నది.

(22)

ఆంధ్రసారస్వత చరిత్రములో సూర్యరాయశకము

శ్రీ కూచి నరసింహముగారు వ్రాసిన వ్యాసము

The Surya Row or the Modern Age.

(Encyclopaedia of the Madras Presidency and the Adjecent States)

During the last three decades, novels and dramas have been written for the first time in Telugu, and Mr. Viresalingam Pantulu was one of the pioneers in three fields also.

Mr. Panuganti Lakshminarasimha Rao Pantulu, a poet enjoying the patronage of the Rajah of Pithapuram rendered yeoman's services to the Telugu Dramatic, Literature by his valuable contributons to it. His Sakshi, which is written on the lines of Addisons' famous Spectator, is a critical prose work treating of social, religious and literary topics.

These are the halcyon days of Telugu Literature once again. The Sri Rajah, R. V. K. M. Surya Rao Batadur, is a patron of Telugu Literature, who is reminding the Andhra public of the days of the Emperor Krishnadevaraya and Bhoja. Under his auspices a Nighantu or Lexicon is being compiled, the history of Telugu poets is being edited and fresh commentaries of the Mahabharatam are being written. His is also patroning Telugu letters in several ways.

To unify the several efforts for the progress of the Telugu Literature, associations like Andhra Sahitya Parishad have been holding periodical literary conferences.

The appropriateness of the heading of this section "The Suryaraya Age" will become patent when the future student of literature will make critical statement about the present literature.

K. Narasimhan, *H. M. R. Ch.*
High School, Pithapuram.

1921,

(23)

శ్రీ పెద్దాడ రామస్వామిగారు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయమువారు మహారాజావారికి 'డాక్టరేట్' పట్టప్రదాన సమయమున నిచ్చిన ఉపన్యాసము

Oration delivered by the University Orator Sri Peddada Ramaswami, M.A., Principal P. R. College at the presentation of the Honorary D. Litt Degree to the Maharajah Saheb of Pithapuram, C. B. E, Andhra University, date 1—10—1938.

Enriched in a noteworthy degree with the treasures of culture, both Eastern and Western, the Maharajah has from his youth proved himself an honoured representative of the intellectual aristocracy of the land, ever dedicating his God-granted resources to the services of his fellow-beings. Himself an ardent student and keensighted critic of Telugu Literature, he has signalised his administration with a liberal patronge of scholarship and culture in diverse directions. Many a classic work would not have seen the light of publication, many a talented soul would have lanugi shed in poverty and many a stout heart would have been borne down by adversity, had it not been for the rich beneficence of this Prince among men who holds wealth as a Trustee and employs rank as a servtnt appointed by God. The most remarkable achievement in this

direction was the foundation and endowment of the Andhra Sahitya Parishat which has been the one organised and stable institution for the collection, the preservation and, in due course, the publication of all that isprecious but lying obscure in the field of Telugu literary production and has already collected well nigh 5,000 manuscripts of unpublished Telugu works. His services to the cause of his mothertongue have reached a fitting culmination in the preparation, as a result of the steady and sustained labours of a Syndicate of able Scholars and Pandits of achnowledged intellectual eminence, of the first volume of Telugu Lexicon a standard Dictionary appropriately entitled the "Surya Raya Andhra Nighantuvu." These monumental services to Telugu Language and Literature have rightly earned for him the envible honour of being ranked with the Royal Patrons of Andhra Culture whose nameshavenow passed into History Raja Raja Narendra and Krishna Deva Raya. On this grateful estimate of his admiring countrymen the University has now commendably resolved on affixing the seal of academic recognition with the Honorary degree of Dector of Letters.

(24)

పండితపోషణము

మహారాజా వారు సారస్వత పోషణమేగాక వైదిక సంస్కృతి కిని చేసిన సాయ మపారము. ఆంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధులగు పండితులు వీరి యాస్థానమున పండితులుగా నియమింపఁబడి, మాసిక, వార్షిక వేతనము లందుచుండిరి వారిలో వీరగ్రగణ్యులు.

1. శ్రీపాద లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిగారు (తార్కికులు)
2. దెందుకూరి నరసింహశాస్త్రిగారు (వేదాంతవేత్తలు)

3. మహామహోపాధ్యాయ
తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు
4. చిలుకూరి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు
5. వేదుల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు
} (వ్యాకరణ శాస్త్ర పండితులు)
6. గుడిమెళ్ల వేంకటరంగాచార్యులుగారు (విశిష్టాద్వైతపండితులు)
7. వడలి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు (ఆమ్నాయార్థవాచస్పతి బిరుదాంకితులు)
8. తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రిగారు (సంగీతశాస్త్రజ్ఞులు)

(25)

పీఠాపురమునందు జరిగిన ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు వార్షికోత్సవమున మహారాజావారిచ్చిన స్వాగతోపన్యాసమునందలి కొన్ని భాగములు:

మన యాంధ్రసారస్వతమునకు వేఱొకరీతినిఁగూడ నుపకార మొనర్పవచ్చును. అదియెట్లన? అముద్రితగ్రంథముల వెదకి సంపాదించి ప్రచురింపవలయును. ఉత్తమప్రాచీన గ్రంథము లెన్ని దాపఁబడి యున్నవో యెవ్వరుచెప్పఁగలరు? కష్టపడి వెదకినచో వానిలోఁ గొన్ని యైన వెలువడవచ్చును. పింగళి సూరనార్యుని గరుడపురాణము, ఎఱ్ఱాప్రెగడ రామాయణము, నాచనసోముని వసంతవిలాసము, బమ్మెర పోతరాజుచే రచింపఁబడి శిథిలమైనవని మనమనుకొనుచున్న భాగవత భాగములును బయటఁబడినచో మనయదృష్ట మింతింతయని చెప్పనలవియగునా? .....మా గోదావరీమండలము పెక్కువిధముల వన్నెకెక్కినది. వాగనుశాసన బిరుదాంకితుండగు నన్నయభట్టారకవీంద్రుఁ డీమండలములోనుండియే గదా భారతభాగమును రచించెను.

ఈకవిరాజును బోషించిన రాజరాజనరేంద్ర మహారాజుకూడ నీమండలములోనివాఁడె. కవిత రాజపోషణమున వర్ధిల్లుటకిది మేమొదలు... అనవద్యముగు గద్యరచన ప్రారంభమగుటయు నిచటనేగదా! గద్యతిక్కన యను వన్నెకెక్కిన కీర్తిశేషులైన శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముగారి నివాసస్థానమిదియేగదా...నవలలో సత్యుత్తమములగునవి వ్రాయుటకు మొదటివారైన బ్ర॥శ్రీ॥ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు మామండలమువారే!...ఉత్తములగు కవులలో, భాషాపోషకులైన ప్రభువులలో, వచనరచనా ధురంధురులలో, నవలారచయితలలో నాటకకర్తలలో, విమర్శనప్రవీణులలో నాద్యులైనవారికి మా గోదావరీమండలమే వాసస్థానమగుటచే నిది ధన్యమైనది. ఇట్టిమండలమున నుండు భాగ్యముగల్గిన మాపీఠపురము బహుపురాతనపట్టణము ఇట్టి పీఠికాపురమున మా సంస్థానముంకుటచే మేమెంతయుధన్యులము మా యాస్థానమున సత్కవిసత్కారము చిరకాలమునుండి వంశపరంపరగా వచ్చుచున్నది. మాపూర్వులు భాషాభిమానధనులు. వాసవదత్తాపరిణయమును రచించి మాకంకితమొసంగిన వక్కలంక వీరభద్రకవి, బహుగ్రంథ రచనాధురంధురుఁడగు తిమ్మకవి, ఈయన తమ్ముఁడు జగ్గకవి అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి మొదలగు కవులిందుండెడివారు. మాతండ్రిగారి కాలములో మహాకవులగు దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రిలుగారును, వేంకటకృష్ణశాస్త్రిలుగారు నను సోదరులు మాసంస్థానమునకు భూషణములైయుండెడి యదృష్టము మాకబ్బినది. దేవులపల్లిసోదరులు జీవించియున్నపుడే విద్వత్కవీంద్రుల మఱి యిరువుర మాయాస్థానము నలంకరింపుఁడని ప్రార్థింపవారునన్ననుగ్రహించి కృతకృత్యునిజేసిరి. వారికవిత్వ మత్యంతప్రౌఢమైనది. అఖండపాండితీప్రతిభాశాలురు. వీరు ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రిలవారును, వేదుల రామకృష్ణశాస్త్రిలవారును . వీరిలో రెండవకవి నన్నుఁ జంతాసముద్రమునఁ ద్రోసి యీశ్వరసాన్నిధ్యమును జేరిరి...

నేడు మనసభ కధ్యక్షులుగనుండు బ్ర॥ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహముగూడ మాయాస్థానకవియే. విశేష శేముషీవిభవాభిశోభితుఁడు. బహుగ్రంథరచనా పటిష్ఠుఁడు ... వీరు సాక్షియను పేరిడి ప్రపంచమున జరుగు సంగతులను విచిత్రీకృతుల ననేకవ్యాసములు వ్రాసి క్రొత్తఫక్కిఁ ద్రొక్కిరి. ఈకవి నాటకరచనయందు దఠిసమర్థుఁడు......

కవులకుఁ బండితులకు, విమర్శకులకు, భాషాపోషకులకు, భాషాభిమానులకును మనఃపూర్వకస్వాగతము. భక్తిశ్రద్ధలతో మాశక్తివంచనములేక యతిథి సంస్కారము సేయుచున్నాము. మానవుల మగుటచే వీనిలో లోపములుండవచ్చును. కరుణతో క్షమింపుఁడని కరములు మోడ్చుచున్నాము.

క్రీ.శ. 19-2.

(26)

సాహిత్యసంస్థలకు సాహాయ్యము.

మహారాజావారి సాహిత్యపోషణము ఆంధ్రసారస్వతాభివృద్ధికి తోడ్పడు సంఘములకు సంస్థలకు, కవులకు సహితము లభించెను.

ఆంధ్రవాల్మీకి రామాయణ ప్రచురణమునకు శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బారావుగారికి, ఆముక్తమాల్యద ఆంధ్రనైషధవ్యాఖ్యానములకు శ్రీ వేదము వెంకటరాయశాస్త్రిగారికి, పింగలి సూరనార్య గ్రంథప్రచురణములకు శ్రీ వావిళ్ళ వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారికి, ఆంధ్రపత్రిక స్థాపనమునకు శ్రీ కాశీనాధుని నాగేశ్వరరావుగారికి, వేలకొ

లవి ధనసాహాయ్యము మహారాజా వారొసర్చిరి. ఆంధ్రభాషాభివర్ధని సంఘము, విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథ మండలి, ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథనిలయము మొదలగు ఆంధ్రగ్రంథప్రచురణ సంఘములకు వారిసాయ మపరిమితము.

గ్రంథకర్తలగు శ్రీ ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు, శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు మహారాజవారిచే ధనసాహాయ్యము నొందిరి. శ్రీ లక్ష్మీనరసింహముగారికి బదియేండ్లు నెలకు రు 125 చొప్పున వేతనమొసంగి, వారు కోరిన ధనసహాయము మహారాజా వారొసర్చుచుండిరి. వారి యాస్థానకవులును శతాధిక గ్రంథకర్తలు నగు శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహముగారు వ్రాసిన గ్రంథము లన్నియు మహారాజావారే యచ్చొత్తించి, వారికొసంగిరి. ఈవిషయము శ్రీ లక్ష్మీనరసింహరావుగారు ఆయాగ్రంథపీఠికలలో దెలియజేసిరి.

రాణీ చిన్నమాంబ.

ఈమె మహారాజావారి దేవేరి. శ్రీ రాజా రంగయ్యప్పారావు (కపిలేశ్వరపురము జమీందారు)గారి కుమారికారత్నము. మహాసాధ్వి యని వాసికెక్కిన సీమంతిని. ఈమె కొండాళ్ళమ్మ యను నామాంతరమును గలదు.

ఈమె తన నాథునివలెనే తానును కవయిత్రులను గారవించి విద్వద్గోష్ఠుల నెఱపుచుండెను. సమస్యలు పూరించుట, ఆశుకవిత్వము చెప్పించుట, కావ్యపఠనము గావించుట, సాహిత్య విమర్శనమును జేయుట యీమె విద్యావినోదములు. ఈమె రామాయణసంగ్రహము

మొదలగు గద్య గ్రంథములను, కొన్ని పద్యకావ్యములను రచించి యుండెను. పై విషయములు ఉభయభాషాప్రవీణ. ఊటుకూరి లక్ష్మీ కాంతమ్మగారు రచించిన ఆంధ్రకవయిత్రులను గ్రంథములో వ్రాయబడెను. పై గ్రంథము లెవ్వియు నాటి వెలమకులకాంతలవలె నిలువెడలలేదు.

ఆంగ్లగ్రంథ ప్రచురణములు.

మహారాజు స్వభాషాభిమానముచే సాహిత్యపోషణముగావించుట వింతగాదు. వీరు ఆంగ్లగ్రంథ ప్రచురణములకు వేలకు వేలు వెచ్చించిరి. కొన్నిటిని జూపుచున్నాను.

(1) బ్రహ్మసమాజ మతప్రవిష్టులగు శ్రీ పండిత శివనాథ శాస్త్రి వ్రాసిన బ్రహ్మసమాజచరిత్రము.
(2) శ్రీ కేశవచంద్రసేనుని వ్యాసములు.
(3) శ్రీ రామమోహనరాయుని కొన్నిరచనలు.
(4) శ్రీ సీతానాథ తత్త్వభూషణుని వేదాంతగ్రంథములు.
(5) శ్రీ వెంకటరత్నమునాయుడు బ్రహ్మమతవ్యాసంగములు
(6) శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యులు వ్రాసిన గూఢమతనిర్వచనము.

ధర్మము — సప్తసంతానములు.

ప్రభువులెప్పుడును ధర్మపథమును దప్పక, పరిపాలనముగావించుటయు, నందేదేని దోషమావహిల్లినచో పాపపరిహారమునకు సప్తసంతానముల బోషించుటయు నీరెండును నిర్దిష్టమగు నియమములు. సప్తసంతానములలో కావ్యమె ఆచంద్రార్కము విరాజిల్లుచుండును. కావుననే జైమినిభారత కృతికర్త యిట్లు వక్కాణించియున్నారు.

ఉ. ఆదటస త్తసంతతుల యందును గోకోటికకాలమందు వి
చ్ఛేదముగల్గునాటికిఁ జెప్పవిపర్యయమేయుగంబునన్
లేదుకవిత్వసంతతికి."

మానవునకు తిన్నది పుష్టిగాదు. ఉన్నదియునుగాదు. అట్టిపుష్టి యెప్పటికప్పుడు నష్టి. యశమె యాచంద్రతారకము.

మహారాజు 'నభూతో, నభవిష్యతి' యను లోకోక్తికి ఆమ్రేడితము.

కుందూరి ఈశ్వరదత్తు.

మహారాజావారి (అఱువది యేండ్ల ప్రాయము)

శ్రీ పిఠాపురముమహారాజావారు, రామకృష్ణకవులు.

"సమానశీలవ్యసనేషు సౌహృదమ్"

౧

ఆంధ్రులచరిత్రలో వన్నెకెక్కిన సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు శ్రీ పిఠాపురంమహారాజావారికి మూలపురుషుఁడు. ఈ సింగభూపాలునిగూర్చియే

'ఎటుల మెప్పింతువో గదా! యింకమీఁద
రావు సింగమహీపాలు ధీవిశాలు'

అని శ్రీనాథుఁడు మన్నించియుండెను. ప్రసిద్ధుఁడైన సింగభూపతి స్వయముగ సంగీత సాహిత్యాలంకార గ్రంథములను రచించెను. విశ్వేశ్వరాదికవిపండితుల నాదరించెను.

మహారాజావారి యాభిజాత్యమును దెలుపుట కింతమాత్రము చాలును. రసజ్ఞత రావువారివంశములోఁ బరాకాష్ఠనందినది. ఏనాఁటి కానాఁడే పిఠాపురప్రభువులకు కవిపండితాదరణము సహజాలంకరణమై విలసిల్లెను. శ్రీనాథు నాదరించిన సింగభూనాథుఁడు మొదలు, నేఁటి (యువ) రాజా గంగాధరరామారాయ ప్రభునివఱకుఁ గవుల మన్నింపని మన్నీలు రావువారిలోఁ గానరారు. వక్కలంక వీరభద్రకవి; అల్లంరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవి; దేవులపల్లి సోదరకవిద్వంద్వము; రామకృష్ణకవియుగము; చిలకమర్తి; కందుకూరి; కూచి; పానుగంటి కవులు పిఠాపురరాజశ్రీయమునఁ గవిత నాలపించిన వారే.

రామకృష్ణకవులు గోదావరీమండలాంతరనివాసులైన ఆరామ ద్రావిడశాఖకుఁ జెందిన వైదికకుటుంబమువారు. ఇందు (వేంకట) రామకవి కాకినాడతాలూకా పల్లిపాలెము వాస్తవ్యులు. (రామ) కృష్ణకవి తణుకుతాలూకా కాకరపర్తి వాస్తవ్యులు. వీ రిరువురు మేనత్త మేనమామల బిడ్డలు. ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రిగారి పితృ పితామహులలోఁ బెక్కురు సాహిత్యవ్యాసంగమున జీవితము నెఱపు

కొన్నవారే. వీరి ప్రపితామహులు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు సాహిత్యవేత్తయని యనూచానముగ మాయిండ్లలోఁ జెప్పుచుందురు. పితృవ్యులు దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిగారు సాహిత్యపాఠములు చెప్పుచుఁ గవన మల్లుచుండెడివారు. వీరే వేంకటరామశాస్త్రిగారి కాద్యతమగురువులు.

ఇఁకఁ గాకరపర్తిలో నెల్లరుఁ బండితులే; కవులే. రామకృష్ణశాస్త్రిగారి యభిజనము కాకరపఱ్ఱు సోమనాథశాస్త్రిగారు, రామచంద్రశాస్త్రిగారు మొదలగు సాహిత్యవేత్తలు వేములవారే. రామకృష్ణశాస్త్రిగారి పితృపితామహులలో నద్యతన పూర్వులు బాగుగఁ జదువుకొన్నవారే గాని సాహిత్యైకజీవనులుగాఁ గానఁబడరు. కావున రామకృష్ణకవిగారి సాహిత్యాసక్తి, కవనశక్తి మేనమామలవైపు నుండియే వచ్చినట్లు కానఁబడును.

౩

పిఠాపురమహారాజు రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు బహద్దరువారించుమించుగా పదునెన్మిది వత్సరముల ప్రాయమునఁ దమ రాజ్యభారమును స్వీకరించిరి. అంతకుముందు తమ (మైనారిటీ) బాల్యమున కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సువలనఁ బెంపఁబడిరి. ఆంగ్లాది భాషలును, రాజనీతి, పరిపాలనావిధానశాస్త్రములును, ఆయా విషయములందు సిద్ధహస్తులునైన ఆంగ్లేయులవలన నభ్యసించిరి. సంస్కృతము, ఆంధ్రము, దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రిగారి యొద్దను, మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడుగారివలనను బఠించిరి. రసజ్ఞులయిన యీ గురువులు మహారాజావారికి 'ముక్తస్య ముక్తార్థః' వలెఁ జెప్పక రసతృష్ణయుఁ దద్రసాస్వాదనమును నలవఱిచిరి. దీనితోపాటు ప్రాక్తనజన్మసంస్కారలభ్యమగు సహృదయత వీరిలో వెల్లివిరిసెను. దేవులపల్లి సోదరులు ప్రోదిచేసిన వీరిసాహిత్యశక్తియు, రసానురక్తియు నొకపాటి ప్రదర్శనమునకు నలరవుగదా!

ఇరువురిలో వేంకటరామశాస్త్రిగారు, రామకృష్ణశాస్త్రిగారి కంటె నాలుగేండ్లుపెద్ద. కావ్యములును కౌముదిలోఁ గొంతభాగమును స్వగ్రామమగు పల్లిపాలెములో పఠించినపిదప కాకరపర్తిలో మేనత్త గారింటనుండి చర్ల నారాయణశాస్త్రిగారికడ్డ నాటకాలంకారములు పఠించిరి. ఆకాలములోనే కవితచెప్పుట ప్రారంభించి వ్యాసాభ్యుద యాదిగ్రంథముల నొనర్చిరి. మేనత్తకొమరుఁ డీయన యాదర్శము య్యెను. తొలుదొల్త రామకవిగారే కృష్ణకవికి గణయతిప్రాసలక్షణ ములునేర్పి పద్యములల్లించిరి. ఈసంగతినే:

"పన్నుగ నాకు సత్కవనపద్ధతి నేర్పిన బావ శాస్త్రసంపన్నుఁడు"

అని యొక యవధానములో కృష్ణకవి పేర్కొన్నారు. క్రమ ముగా కృష్ణకవి కవియై రామకవిగారికి జంటకవి యైనారు.

రామకృష్ణకవులు ఇరువురును బాలకవులే. ఇరువది రెండు, పదు నెన్మిది వత్సరముల ప్రాయమున దేవగుప్తాపు భరద్వాజముగారివలనఁ బిఠాపుర (మైనరు) రాజావారి సాహిత్యోత్సుక్యమును విని, రాజసం దర్శనమున కువ్విళ్ళూరినారు. బహుగ్రంథావలోకనమున రాజులను, భోజులను మననముచేసికొన్నారు. కవులును, కాళిదాసులును దామే యనుకొన్నారు. పూర్వజన్మసంస్కారలబ్ధమైన పాండిత్యము, కవి త్వము, వానికిఁదగిన సాహసము వీరిలోఁ బొడచూపినవి. వెంటనే పద్య రూపమగు దరఖాస్తు నొకదానిని రచించిరి:

క. శ్రీరాజా వేంకటసూ
ర్యారాయ మహీపురందర కుమారబహా
ద్దూరు జమీందారు శ్రీ
గారిలసద్దివ్యసమ్ముఖమ్మున కెలమిన్.

అని పంపినారు, అందులో:

చ. నతజనపాల! తెఱ్ఱనకు నాలుగుమైళులలోన సత్కవి
 పత్రితకి మన్కిపట్టయినగ్రామము కాకరపర్తినాఁగ నం
 చితమగు; నందు నేను గడుచిన్నతనంబుననుండి విద్యనే
 ర్చితి, నటుపిన్నమట్టనవిత చెప్పుచు గ్రంథములం బొనర్చితిన్
 పితృభగినీసుతుం డిపుడు పేరిమి సాయముచేయ రాజరం
 జితముల పట్టణంబులను జేరి వధానము లాచరింపఁగా
 గుతుకము కల్గియుండె సమాహారుపుమయ్యాది ..పద్యముల్
 శత మొకగంటలో సలుపఁజాలుదు, నాశువుఁ జూచి నాదు
 పాండితి నెఱుఁగంగవచ్చు ..

అని వేంకటరామశాస్త్రిగారు చెప్పినారు. రామకృష్ణకవి "మూలము ముట్టఁగా కవనముం గని యారసినార"మనియు'మాకవిత్వమున్ మేలని పించుచున్ వడిని మేల (Mail) నిపింపఁ దలంపు భూవరా' అనియు ప్రతిజ్ఞలు సలిపినారు.

అంతకుముందే యానాములోను పల్లెపాలెములోను అష్టావధానములును, కొలఁదిమందికిమాత్రమే శతావధానమును జేసియుండినను ఆత్మవిశ్వాసబలమున :

చ. అమలవివేక! మీర లొకయష్టవధానము నిచ్చగింతురో
 తమకు మనంబునన్ శతవధానముఁజూడఁగఁ గోర్కెకల్గునో
 నిముసములో నొనర్చెదము.'

అని పల్కినారు. వారిదృష్టి యెల్లను:

"లోకవిఖ్యాతి గడింప వచ్చితిమిగాని ధనార్జనమాచరింప నిన్ జూత మటంచు రాము : అనియే. మఱియు :

ఉ. అక్షరలక్షలిచ్చునృపు లట్టిక వీందుఁలు గానరా రటం
 చీక్షితివారలెల్ల వచియించెదు సుద్దుల నాలకింతె హ

ర్యశసద్వ్రతు! నీవును దిరంబుగ మేమును గతుకట్టి ప్రి
త్యక్షము చేయఁబూనుద మె తత్సముల న్గవుల న్నరేంద్రులన్.

అని బాలసూర్యప్రభువును ప్రోత్సహించినారు. ఇఁక తమవారి తోషికము మాట:

ఉ. భోజసమానుఁ డర్థిసురభూజుని జూచితి రే పిఠాపురీ
రాజు, నతండు మిమ్ము కవిరాజులనెట్లు బహూకరించె సం
భోజను, గోరువారికి నదుత్తరమిచ్చి, తదాననంబులన్
దేజరిలంగఁ జేసెడుగతిన్ మము నీవును గారవించుమా.

అని గడుసుఁదనమున సూచించినారు.

ఆనాఁడు పిఠాపురము మహారాజావారికి శ్రీ మొక్కపాటి సుబ్బారాయుఁడుగారు ప్రయివేటుశక్రెటరీగా వ్యవహరించుచుండిరి. సుబ్బారాయుఁడుగారు పట్టభద్రులు, సాహిత్యప్రియులు. దేవులపల్లి సుబ్బరాయశాస్త్రి, తమ్మన్నశాస్త్రిగారల పాండిత్యమును,కవితాపాటవమును దర్శించి అభినందించిన భాషాభిమానులు. బాలసూర్యప్రభువు న్యూయింగ్టన్ (ప్రభు) కళాశాలలో నున్నప్పటినుండియు గురువులై వారిమన్ననకుఁ బాత్రులైనవారు.

పిఠాపురమునకుఁ బోయినతోడనే రామకృష్ణకవులీయనయొద్దకుఁ బోయి తమకుతూహలమును దెలిపి తమ పద్యరూపమగు దరఖాస్తును వీరిచేత నంచినారు. సుబ్బారాయుఁడుగారీ బాలకవిద్వితయమును గాంచి వారి కవితాసామర్థ్యమును గుర్తించి సూర్యాలోకనమున కనుమతి నొసంగిరి.

క్రొత్తగా రాజ్యసింహాసన మెక్కిన సూర్యారాయబాల ప్రభువునకుఁ గ్రొత్తగా కవనమారంభించి, అహమహమికతో రెపరెపలాడుచుఁ గవిత్వము చెప్పుచున్న రామకృష్ణులకుఁ దారామైత్రి యారంభమయ్యెను.

సుప్రసిద్ధులగు దేవులపల్లి సోదరులు గంగాధర రామారాయల కాలమున శతావధానాష్టావధాన ఆశుకవిత్వ చిత్రకవిత్వాది వినోదములను జూపినారు. ఇప్పు డీరామకృష్ణులు శతావధానాష్టావధాన నేత విధానములను జూపుచున్నారు. ఇట్టి వీరి కవితాసామర్థ్యము నుగుర్తించి మహారాజావారు వీరిని నెలజీతము లేర్పఱచి ఆస్థానకవులనుగా గ్రహించిరి. ఏదోయొక యవధానమును జూపి రాజాదరమును బొంది పోవ వచ్చు నని వచ్చిన రామకృష్ణుల కిది యతర్కితోపపన్నమై ప్రాప్తకాల లాభమాయెను.

3

ఇది మొదలు పీఠపురాధిపుల సాహిత్యాసక్తి యినుమడించెను. దేవులపల్లిసోదరుల మహేంద్రవిజయ, రామరాయవిలాస, నయనోల్లాసములను బ్రకటింపఁజేసిరి. ఆకాలముననే పిఠాపురమునఁ గవిపండితులసమ్మర్దము ముమ్మరమాయెను. మద్రనగరమున స్థాపింపఁబడిన ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు గ్రాంథికాంధ్రభాషను గ్రామ్యవాదఘాతములనుండి పరిరక్షించుటకు బయలుదేరెను. ఆనాఁడే సలక్షణాంధ్రభాషానిఘంటువును నిర్మింపఁ బరిషత్తు పూనుకొన్నది. పరిషత్ప్రధానాకాంక్ష్యములలో, నిఘంటునిర్మాణము ప్రథమగణ్యమైనది. అందునకు వలయు ధనవ్యయమునంతను దామొక్కరే భరింతుమని మహారాజు సెలవిచ్చినారు. పేరుమోగిన పండితు లందఱును పరోక్షముగనో, ప్రత్యక్షముగనో పరిషదుద్దిష్టమైన యీ నిఘంటునిర్మాణమునఁ బనిచేసినవారే.

ఆంధ్రసూత్రభాష్యకర్తలగు పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రులవారు, పిఠాపురప్రభుని యాదరమున నుండి భద్రాపరిణయవ్యాఖ్యానము, మొదలగు గ్రంథములను రచించిరి. సాహిత్యపరిషత్తు ప్రకటించుచుండిన అముద్రితప్రాచీనగ్రంథముల సంగ్రహమునకు ధనసాహాయ్య

మొనర్చుటయేగాక, వావిళ్ళవారిచే కళాపూర్ణోదయాది గ్రంథములను ముద్రింపించుటకుఁ గూడ శ్రీవారు తోడ్పడిరి. వేయేల, ఆనాఁడు విలసిల్లిన సాహిత్యాంకురములన్నియు నీ సూర్యాలోకమున వర్ధిల్లినవే యనవచ్చును.

వ్యాకరణ తర్క-వేదాంతాది శాస్త్రముల వ్యాప్తికై మహారాజుగారు చేసిన వితరణములును, పోషించిన శాస్త్రసంపన్నులను బేర్కొనుట ప్రకృతముగామి వదలుచున్నాను.

రామకృష్ణకవులకుఁ దిరుపతి వేంకటకవులతోఁ దటస్థించిన సాహిత్యవివాదము విరోధికృత్సంవత్సరము మొదలు కాళయుక్తిలో కృష్ణకవి నిర్యాణమువఱకు నడచుచునే యున్నది. ఇవ్వివాదమునకుఁ గారణము గురుసంబంధములను దెలుపుపట్టున గల్గిన యభిప్రాయభేదమే, రామకృష్ణకవులలో వేంకటరామశాస్త్రిగారు కొంతకాలము వేంకటశాస్త్రిగారియొద్ద కౌముదిలోఁ గొంతభాగము పఠించిరి. అప్పటికప్పుడే వేంకటరామశాస్త్రిగారు ధారాళముగఁ బద్యరచన గావించుచుండుటచే వేంకటశాస్త్రిగా రాయనను 'కవి' అని పిలుచుచుండెడివారఁట. నానారాజసందర్శన ప్రవృత్తులగు వేంకటశాస్త్రిగారియొద్ద అధ్యయనము నిరంతరాయముగ సాగకుండుటచేఁ గాఁబోలు వేంకటరామశాస్త్రిగారు చెళ్ళపిళ్ళవారిని వదలి కాకరపర్తిలో చర్ల నారాయణశాస్త్రిగారియొద్ద రామకృష్ణశాస్త్రిగారితోపాటు వ్యాకరణాలంకారములను బఠించిరి. ఒక యవధానసందర్భములో పృచ్ఛకుఁడు గురుస్తుతి వర్ణ్యముగా నొసంగెను. అందు రామకృష్ణులు నారాయణశాస్త్రిగారుభయులకు గురువులను నుద్దేశ్యముతో వారిని గురువుగాఁ గొండాడిరి. అది విని వేంకటశాస్త్రిగారు తమ్ము గురువుగా నేల పేర్కొనలేదని రామకవిగారి నదలించిరి. మాటకు మాట పెరిగినది. చిలికిచిలికి గాలివానయైనది. అది మొదలు కోకిలకాకములు, శృంగభంగములు,

శతఘ్నులు రామకృష్ణకవులవంకను; పాశుపతములు, గీరతములు, బిడా లోపాఖ్యానములు, తిరుపతి వేంకటేశ్వరులవైపునను బ్రారంభ మైనవి. పాకము ముదిరి వ్యక్తిగతనిందలుకూడ నారంభ మైనవి.

ఈసందర్భములో మహారాజావారు కలుగఁజేసికొని వ్యర్థమైన యీ కలహము వలదని రామకృష్ణులను గొంత వారించిరి. మహారాజా వారి కీకవుల వాక్కలహ మంతగా నిష్టముగాదు. అయినను తమ యాస్థానకవుల యోటమియు నవాంఛనీయమూ యెను. కావున మహా రాజావా రీవిషయములోఁ దుదకు దటస్థులైయుండిరి.

వివాదగ్రంథములవలనను బరస్పరనిందలవలనను జయాపజయ ములు నిర్ణయింపఁబడవు. గీరతము సంపుటములుగాఁ బెరిగి లోకములో వ్యాప్తినొందెను. దానికి సమాధానముగా రామకృష్ణకవులు రామ కృష్ణమహాభారతమును రచించిరి.

> భరతవంశ్యులచరితమ్ము ప్రస్తుతించి
> భారతమ్మయ్యెఁ దొల్లిటిభారతమ్ము
> భారతీవాదగాథలఁ బ్రకటపఱచి
> భారతమ్మయ్యె నీనాఁటిభారతమ్ము.

అని భారత నామసారస్యమును వివరించిరి.

పాండవాశ్వమేధనాటకములో నూఱుతప్పులను జూపుచు 'శతఘ్ని' యను విమర్శనను కవితపత్రికలోఁ బ్రకటించిరి. దానికి సమా ధానముగ తి. వేం. కవులు "పాశుపతము" అను ఖండనము వ్రాసిరి. దానికి మరల రామకృష్ణులు "పరాస్తపాశుపతము" అను ఖండనము వ్రాసిరి. దానితరువాత రామకృష్ణకవుల శిష్యులు శ్రీపాద సుబ్రహ్మ ణ్యశాస్త్రిగారు "పాణిగృహీతాశ్రవణానందశృంఖల" యను విమర్శన మును తి. వేం. కవుల సుప్రసిద్ధ గ్రంథములపైఁ బ్రకటించిరి. దానికి వారు "శృంఖలాత్మనీకరణము" అను సమాధానమును వ్రాసిరి.

అదిగాక "ఖండనమండనములు" "ముండనముండనములు" చాల బయలుదేరినవి.

ఈ వాదగ్రంథముల పరమార్థమేమన; ప్రజలలోఁగల సాహిత్యాసక్తి పెంపొంది సుశబ్దాపశబ్ద విచక్షణ జిజ్ఞాసువుల కలవడెను. ప్రయోగమూలమైన శబ్దములకును, శిష్టులు వ్యవహరించిన పదములకును అంగీకరించి తి. వేం. కవులు తమ గ్రంథములలో ప్రయోగించిరి. వచనరచనలో శిష్టవ్యావహారికము చెళ్ళపిళ్ళవారి కంగీకార్యమే.

పిఠాపురముమహారాజావారును, రామకృష్ణకవులును, ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిగారును, మొదలైనవారు లాక్షణికకవుల రచనలలో నంగీకరించినవాని కే ప్రయోగించిరి. సాంఘికముగా సంస్కారము నంగీకరించిన వీరేశలింగము పంతులుగారుకూడ భాషాసాహిత్యములయెడ నంగీకరింపలేదు. సులభశైలి గ్రాంథికమే వీరికంగీకార్యము.

రామకృష్ణకవు లానాటివారిలోఁ గొంత భావములలో విప్లవాత్మకదృష్టిగలవారు. 'కౌరవగౌరవము' అను ఖండకావ్యములో:

"అకట, గోరంతలైనఁ గొండంతలగుచు
పాండవులయొప్పిదమ్ములు పరిగణితికెక్కె-
నట్టి గోరంతలైన కొండంతలగుచు
కౌరవులతప్పిదమ్ములు గణనకెక్కె-."

అనియు,

పాండవపక్షపాతమునఁ బన్నిన భారతకావ్యకల్పనా
కాండము నమ్మి యెల్లరును కౌరవపక్షమునందసూయలై
కొండురుగాని పాండవులగోటును, కౌరవపాళిలోటు నో
క్కండును దుల్యబుద్ధి నిది యా నిది కాదని యెంచఁడేమొకో

అని యీరీతిగ నవ్యరీతి నవలంబించి కావ్యరచన నడిపినారు. తిరుపతి వేంకటేశ్వరులమీఁదను, తి. వేం. లమీఁదను నభేదాధ్యవసాయముగ

తిరుపతి వేంకటేశ్వరార్ధశతకమును వ్రాసిరి. ఇది వ్యాజనిందాలంకారమునకు లక్ష్యమైయున్నను ఆనాటిప్రజలలో సలజడి గలిగించెను. ఇట్లే "ఆంధ్రకవుల యపరాధములు" అను ఖండకావ్యము కాళయుక్తి సంవత్సరాదిసంచికలో ప్రకటించిరి. మహాకవులనుగూర్చి పుక్కిటిపురాణములను సేకరించి యవియన్నియు వారియపరాధములని పల్కిరి.

ఆంధ్రలోకోపకారము నాచరింప
భారతమ్మును నన్నయభట్టు తెలుఁగు
చేయుచున్నాఁడు; సరియె బడాయిగాక
తొలుత సంస్కృతశ్లోక మెందులకుఁ జెప్పఁడి.

ఇత్యాదిగఁ గొన్ని 'లోపములను' జూపిరి. దీనితో గాలిదుమారము రేగినది. ఆంధ్రకవులను బూసికొనివచ్చి వారిని పూజసేయుచుఁ బెక్కురచనము లారంభమైనవి. అంతట 'దేశభక్తి' యను వ్యాఖ్యానమును బ్రారంభించి ఆంధ్రకవుల యపరాధములను వ్రాయుటలో తమయుద్దేశ్యము వారినిగూర్చిన భక్తిని రేకెత్తించుటకే యనియు,

నన్నయాదులపట్ల మాకున్నఁగూర్మి
కలుగువారలు లేరు జగమ్మునందు,

అనియు,

పూర్వకవినామధేయముల్ పోల్చినార
మాకతాయలమై మేల మాడలేదు.

అనియుఁ బ్రకటించినారు.

ఇదిగాక, సారస్వతోపాసకులై పెక్కుగ్రంథములను వ్రాసిరి. మదాలస, ఉత్తరరామచరిత్ర, నాటకములు, విశ్వగుణాదర్శమునకు ఆంధ్రము, ఇందిరాదేవి యను నవల. దమయంతి యను పేరున శృంగారనైషధమునకు వచనము వ్రాసిరి.

విశ్వగుణాదర్శమున కాంధ్రీకరణము మిగులఁ గష్టసాధ్యమైనది. శ్లేషయమకచక్రవర్తి యని బిరుదమునందిన వేంకటాధ్వరి సంస్కృతమున రచించిన యీగ్రంథము తెనుఁగున శ్లేషయమకములు వచ్చునట్లు రచించుట సామాన్యమైన పనిగాదు. సంస్కృతమున శబ్దముల యనేకార్థత్వము తెలుఁగున ననువదించుటలో క్లేశము కలదు. ఉదాహరణమునకు చూడుఁడు :

విధి శబ్దమునకును, విధు శబ్దమునకును (సతి) సప్తమ్యేకవచనము 'విధౌ' అని వేంకటాధ్వరి ప్రయోగించినాడు.

కుటిలవిధి (దురదృష్టము) నెత్తినినుండఁగా ధనమేది? కుటిల విధుఁడు (చంద్రరేఖ) శిరమున నుండగా శ్రీ (లక్ష్మి) యుండదు.

దీని కాంధ్రమున:

"కుటిల విధౌ మూర్ధని సంస్థితే కుతశ్శ్రీ యనఁగన్.

అని సంస్కృతమునే యాశ్రయించి శ్లేష నిలిపినారు. ఇట్టివి పెక్కులున్నవి.

తిరుపతి వేంకటకవులు వేశ్యనుగూర్చి 'పాణిగృహీత' యను గ్రంథమును రచించి రసికుల కానందముగూర్చినారు సిద్ధాంతకౌముది ననుసరించి :

"పాణిగృహీతీ భార్యాయాం పాణిగృహీతాఽన్యా" కావున సాధ్వియైన మధ్యతరగతి కుటుంబినిని వస్తువుగ గ్రహించి వేంకటరామకృష్ణ కవులు, "పాణిగృహీతి"యను రసవత్తరమైన ఖండకావ్యమును వ్రాసిరి.

ఇవిగాక, ప్రశంసాపద్యములు, చాటువులు పెక్కులున్నవి.

రామకృష్ణులకు క్షేమేంద్రునిరచన లన్న నత్యాదరము. పీఠికాపురమునకు రాకముందే ఔచిత్యవిచారచర్చ సువృత్తతిలకములను దెలిఁగించినారు. ఇం దవలంబించిన విధానము. నవ్యము. లక్షణవాక్య

ము లకును శ్లోకములకును తెలుఁగుపద్యములును, వచనములును రచించి (లక్ష్యములకు క్షేమేంద్రుఁడు సుప్రసిద్ధ సంస్కృత కావ్యముల నవలంబించి యుండఁగ, వీరు) లక్ష్యములను సుప్రసిద్ధ పూర్వాంధ్ర ప్రబంధములనుండి సేకరించిరి.

అవధానముల విషయములోను ఆశుకవిత్వ చిత్రకవిత్వాదుల లోను రామకృష్ణులు త్రోకట-నిపుంత లేదు. రాజానురంజనములో (అర్జీ) చేయుటకొక ట-గంట, అదిచెప్పిన చొప్పున దప్పకుండ గా,

వ్రాయుట కొకట-గంట, సరివారలలో నవధానపాండితీ
స్థేయత కొకట-గంట, యరుదెంచినపెద్దల గారవింపనొం
డో యరగంటయో వ్యవధి యుండవలెం ధరణీపురందరా !

అని చెప్పియున్నారు, దాని నందుకొని రాజావారు,

గంటలో నూఱుపద్యములు చెప్పుఁడని యాజ్ఞాపింప, 1 గంట 5 ని. లలో 100 పద్యములు చెప్పిరి. మఱియొకమాఱు 56 ని.లలో నూఱు పద్యములను జెప్పిరి. ఏనమండ్రు లేకరులు వ్రాయుటకుఁ గూర్చుండి పూర్తిగ వ్రాయ లేకపోయిరి.

'శతప్రాసము' అను పేర భారతకథ నాశువుగ రేఫప్రాస ముతోఁ జెప్పిరి

సిరి మనరావుసూర్యనృప శేఖరునింట వసించుఁగాతసుస్థిరముగ;

అని ప్రారంభించి భారతకథయంతయు నూరుపాదములలోఁ జెప్పిరి. శిబికాబంధాదులుఁ రచించిరి.

కాళయుక్తి సంవత్సర మార్గశిరశుద్ధ నాఁడు రామకృష్ణశాస్త్రి గారు తమ 29వ యేట నకాలమరణమునకు గుఱియైరి. ఇది రసజ్ఞలో కమునకును మహారాజావారికిని సహకవియగు వేంకటరామశాస్త్రి గారికిని దీరనిలోప మాయెను.

ఆకాలపుఁ గవులలో రామకృష్ణశాస్త్రిగారికిఁదామేకవులమను నహమిక గలదని ప్రతీతి. అట్టి యభిప్రాయము వారు రచించి ప్రచురించిన యీక్రింది పద్యములవంటివాని వలనఁ గలిగియుండును.

తిక్కన్న తనకుఁ బ్రియుఁడను
నొక్కఁడుపోతన్న యన్న నొక్కఁడు రాగం
బెక్కుడు వహించు పుచ్చిన
వక్క యిడఁగలేము వారె వచ్చి యడిగినన్.

అకట శ్రీనాథకవి యిప్పుడైనయెడల
నతనిపాదములొత్తమే యనుకొనుదుము
లేరుబో నాఁడు మనయంత లేసివారు
వేయరే వానిచేతుల వెదురుగోడియ.
కలరు నేఁడును తాదృశుల్ కవులు పూర్వ
కవులకె హిరణ్యశృంగముల్ మొలిచి యిపటి
వేదులకు మొలవక పోవలేదు; లోకు
లెప్పటిప్రశస్తి నప్పు దూహింపలేరు.

౪

పిఠాపురం మహారాజావారు ఆంధ్రాంగ్లములను కూలంకషముగ రసికులైన గురువులవలన నభ్యసించినవారు. నిశితమైన మేధ. నిశ్చితమైన ధారణాశక్తి. ఎంత మాఱుమూల పద్యమైననుసరే, ఒకసారి విన్నచో నది మరల విన్నప్పుడు తమ కది శ్రుతపూర్వమనిచెప్పఁ గలిగెడివారు. కొన్నివేల పుస్తకములను సేకరించి తమకోటలో పెద్ద గ్రంథాలయము నేర్పాటుచేసికొనిరి.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయమువారి ప్రాచ్యపరిశోధనా విభాగమువారు ప్రకటించుచుండిన ప్రాచీనాంధ్రగ్రంథముల ముద్రణమునకు ధనసహాయము చేయుచుండిరి. నన్నిచోడుని కుమారసంభవము

ముద్రణము విషయములో వావిళ్ళవారిని ప్రోత్సహించిరి. అముద్రిత ములైన ఉత్తమగ్రంథములను ముద్రించుటలోఁ దాము స్వయముగఁ బూనుకొని చాలగ్రంథములను, విమర్శాదర్శక నడకుదుటి వీరరాజు పంతులుగారి విద్వజ్జనమనోరంజనీ ముద్రాలయములో ముద్రింపించిరి. ఆంధ్రసూత్రభాష్యము నాలుగు సంపుటములును, విష్ణుమాయానాటకము, రాధామాధవము, ధర్మఖండము, యతిరాజవిజయము, మొదలగు నెన్నియో రసవత్తరగ్రంథములను ప్రకటించిరి. వీరి యభిమాన గ్రంథము కళాపూర్ణోదయము. అది యెంతమంది ముద్రించినఁ దనుధనసాహాయ్యమునఁ బ్రోత్సహించిరి. వావిళ్ళవారు, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారు మొదలగు నెల్లరును క్రొత్తపాఠములను వ్యాఖ్యానములును, జేర్చి ముద్రించుటలో మహారాజావారు తోడ్పడినారు.

గ్రాంథికాంధ్రము విషయములో మహారాజావారి యభినివేశము వర్ణింపఁదగినది. సాహిత్యపరిషత్తునకు శాశ్వతాధ్యక్షతవహించి జయంతి రామయ్యపంతులుగారు మొదలగువారి సహాయమున నిఘంటునిర్మాణము సాగింపఁజేసి, పండితుల జీతములు, యిండ్లయద్దెలు ఇతరములైన ఖర్చులు సర్వమును దామే భరించి నిఘంటువును ముద్రింపించి యమ్ముకొనుటకు సాహిత్యపరిషత్తున కిచ్చివేయుచుండిరి. ఇందలి వ్యయమంతయు తమకోటలోని 'దినవెచ్చము'గాఁ బరిగణించుచు, దీనిపైఁ దమ మంత్రిసామంతాది ప్రకృతులకు అజమాయిషీ లేకుండఁ జూచిరి. ఒకవంక జయంతి రామయ్యపంతులుగారును, రెండవప్రక్క గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారును రామపరశురాములవలె నిలిచి గ్రాంథికవ్యావహారిక వాదములను సంకులముగఁ సాగించుచుండిరి. సుబ్బారాయకవి యంటివారు.

గిడుగురామమూర్తి నుడుగునిల్వకపోయె
నొగి జయంతి రామయోక్తి నిలిచె.

నన్నారు.

చింతా దీక్షితులుగారు గ్రాంథికవాదము కృతక 'సరస్వతీ పూజ' యనియు, వ్యంగ్యముగా జయంతి రామయ్యపంతులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రులవంటివారు పూజరులనియు ఆంధ్రసరస్వతీరూపమును కృతకాలంకారములతో మఱుగుపఱచుచున్నారనియు నన్నారు.

మహారాజావారు చిన్నయసూరికిఁ బూర్వులను మాత్రమే లక్ష్యముల కర్తలనుగా గ్రహించువాదము నంగీకరించిరి. ఈవాదమును గిడుగు సీతాపతిగారు కూడ అంగీకరించి మహారాజావారి యానతిననుసరించి సర్వజ్ఞసింగభూపాలుని * కువలయావళీనాటికను గ్రాంథికాంధ్రమున ననువదించి ముద్రింపించినారు. శ్రీ రామమూర్తి పంతులుగారి కుమారు నాదరించుటచే మహారాజావారు వ్యావహారిక వాదమువంక మ్రొగ్గుచున్నారని వ్యావహారికవాదులు సంతసించిరి. మహారాజావారు రామమూర్తిపంతులువారి కొమారునిచే గ్రాంథికాంధ్రమును వ్రాయించినారని గ్రాంథికవాదులు తలఁచిరి. ఇందలి నిర్ణయమునకు సహృదయలోకమే ప్రమాణము.

రామకృష్ణశాస్త్రిగారు స్వర్గస్థులైన వెనుక కొంతకాలము వేంకటరామశాస్త్రిగా రితికర్తవ్యతాశూన్యులై పిడుగుపాటునుబోలిన యా వియోగాఘాతమునుండి తేఱుకొనలేకపోయిరి. తరువాత క్రమముగా భారతీ పత్త్రికకు పద్యములును, వ్యాసములును వ్రాయుచు, 'శ్రీదత్త' యనుపేరున నొక ద్విపదకావ్యమును రచించిరి.

అవధారు, ధర్మరక్షాసమాఢ్యయున్న
నవధారుణీనాథ నాయకరత్న.

అని యీరీతిగ యువరాజావారికి కృతియిచ్చు నుద్దేశ్యముతో అయిదాశ్వాసముల ద్విపదకావ్యమును వ్రాసిరి. సాహిత్యవ్యాసములవలె

* ఈనాటిక నంతకుముందే మధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారిచే నాంధ్రీకరింపఁజేసిరి. అయినను దనివిసనక మరల సీతాపతిగారిచే వ్రాయించిరి.

“పరశురామకవిగారి పద్యోపన్యాసము” లను ప్రారంభించి పద్యోపన్యాసమును, సభ్యుల ‘రిమార్కు’లను నడుపుచు ఆయావిషయములను గూర్చి చిత్రమైన యుపన్యాసములను వ్రాసి భారతిపత్రికలోఁ బ్రకటించిరి.

గుణాఢ్యవిరచితమైన కథాసరిత్సాగరమును ఆంధ్రీకరించినచో శాశ్వతముగ నిల్చు నొక గ్రంథమును రచియించినవార మగుదు మను తలఁపున ఆంధ్రకథాసరిత్సాగరము నుపక్రమించి ఆఱవలంబకమువఱకు తెనిఁగించిరి. ఇది యుభయకర్తృకముగఁ బ్రకటించిరి. అంతకాలము జంటకవులై, అవినాభావసంబంధముగ నున్న వీరికి ప్రత్యేకముగ తామే రచించినను తామొక్కరే రచించిరని చెప్పికొనుటకు వారి మనం బూరీకరింపలేదు. అవతారికలో, కథాసరిత్సాగరమును తెనిఁగింపఁబూనుట, అందునను పూర్వకవిత్వపద్ధతుల ననుసరింపఁబూనుట, ఆధునికకాలమునకుఁ దగునా అను సందియముతో :

బంధము లెల్లవీడి బహుభావసమృద్ధులఁ గూడి మత్తపు
ష్పంధయగీతినా విరియఁబాఱుచునున్నది తెల్గుకైత నా
గ్రంథము గాంచుకాల మిదిగా దటులైనను నేను బూర్వని
ర్బంధకవిత్వపద్ధతినె వ్రాయఁగఁబూనితి నమ్ము మంబరో.

ఇందలి యవతారికలో రామకృష్ణకవినిగూర్చి యీరీతిగ తమ నిర్వేదమును వెలువరించిరి.

సీ॥ అనుగు మేనత్తకొమరుఁడై యాశుకవిత
నాకుఁ జేదోడువాదోడునై వెలఁగిన
కృతిసమర్థుండు మా రామకృష్ణశాస్త్రి
యున్న నీసాయ మర్థింతునోటు దేవి.

అనియు :

చ॥ చనియెఁగదమ్మ నీయుపరజన్మవిలాసము మాకుఁ జూప వ
చ్చినగతి వచ్చి సత్కవితచే కవికోటికి వన్నెదెచ్చి; యింకనా
పౌనరుచు నీకృతిక్రియకుఁజోడిమి సాయమొనర్పఁ దల్లిరో.

అనియు వాగ్దేవత నుద్దేశించి వాపోయిరి.

వేంకటరామశాస్త్రిగారు మహారాజావారికి అత్యంతాప్తులలో నొకరగుటచే వారి కుటుంబములో నందఱకు విశ్వాసపాత్రులుగ నుండిరి. అందువలన వారికి క్రమముగా సాహిత్యకవిత్వ వ్యాసంగములకు దీఱిక లేనంతగా మహారాజావారి ఆంతరంగిక వ్యవహారములలో నిమగ్నులు కావలసివచ్చెను. అందువలనను సహజముగ నతివిస్తారమై పదునెనిమిది లంబకముల గ్రంథము గావునను కథాసరిత్సాగరము పూర్తి కాలేదు.

విధివశమున 1939 సంవత్సరము డిశంబరు నెలలో వేంకటరామశాస్త్రిగారు పరమపదించిరి.

వేంకటరామకృష్ణ కవులతోఁ బూర్వపద్ధతులలో గవిత్వము చెప్పుచు, నవధానములు చేయుచు, గ్రాంథికాంధ్రము పై విశ్వాసము గలవారియుగ మంతరించినదని చెప్పవచ్చును. రాజాదరమున విలసిల్లెడు కవులును, ప్రభువులకొఱకుఁ జెప్పెడి కవిత్వములును, కృత్యాద్యవస్థలును, షష్ఠ్యంతములును, కృతికర్త, కృతిభర్త వంశాద్యభివర్ణనములును దుదముట్టినవి. నవ్యయుగ మారంభించినది.

౭

మహారాజావారి ప్రయివేటుశక్రిటరీ పులుగుర్త సుబ్బారావుగారు సెలవుపెట్టుటచే రెండుమూఁడు మాసములు నేను వారిసన్నిధానమునఁ బనిచేయవలసివచ్చినది. ఆసందర్భములో నేను మహారాజావారి సాన్నిధ్యవర్తినై వారి సాహిత్యాసక్తి సమర్థతలను మున్ను విన్నదానికన్న నెన్నిమడుంగులో మిన్నయని ప్రత్యక్షముగఁ జూడఁగల్గితిని-

ఆంగ్లమున వారి పాండిత్యము నిశితమైనది. King's English లో నంగీకరింపని యేప్రయోగమును వారు చేయరు. పట్టభద్రులుకూడ వారియెదుట మాట్లాడునప్పుడు జాగ్రత్తగనుండవలయును. వారొక్క మాటైనను Infinitive ను (Split) త్రెంచివేయరు. Preposition తో వాక్య మంతము చేయరు. ఏశబ్దమైనను తప్పుగా నుచ్చరింపరు.

ఒకప్పుడు నేను వంగదేశపు కఱవు (1942) ను గూర్చిన వార్త లను చదువుచు Draught అను పదమును 'డ్రాట్' అని చదువఁగా వెంటనే 'డ్రాఫ్ట్' అనిరి. అది గ్రహించుకొని డ్రాఫ్ట్ అని దిద్దుకొని చదివి తరువాత Daniel Jones లో చూచితిని. ఉల్లి (Wool) వుల్ పొట్టిగా పలుకవలయుననియు వారివలననే నేర్చుకొన్నాను.

మఱియొకప్పుడు బెంగుళూరులో మహారాజావారికి హోటలు లో బసయేర్పాటు చేయవలసివచ్చెను. Express Replypaid wire పంపుచు, "Wire if accommodation available" అని వ్రాసి వారికిఁ జూపితిని. శ్రీవారు అందులోని if ను Whether గా మార్చు మనియు, if అన్నను, Whether అన్నను వాక్యరచనలో నొకటియే యైనను, హోటలులోని గుమాస్తా if available wire, if not available need not అని యర్థము చేసికొనఁగలఁడనియుఁ జెప్పిరి. ఇది చాల చిన్నవిషయమేయైనను వారి సునిశితదృష్టి యిందులోఁ గానఁ బడును.

సంస్కృతశబ్దములనుగూర్చి కూడ, చాల సునిశితముగ విమ ర్శించెడువారు, 'వినయ వినమితోత్తమాంగుడు' అను సమాసములో 'వినయ' పునరుక్తి, వినమిత చాలు నని ఒక పండితుఁడు వారితో ననెనఁట. ఆసంగతి నాతో ప్రసంగించుచు, చూడు, ఇది పునరుక్తి కాదు వినయమువలన వంచిన శిరముకలవాఁడు అనికదా తలవంపు. సిగ్గువలన అవమానమువలన, నిషిద్ధదృశ్యమునుండి పరిహరించుటవలన, దేనివ

లనన్నైన గావచ్చును 'వినయమువలన'అని తెలియుట కిట్లు వాడినారు" అన్నారు.

'మేలు' అన్న పదమునకు 'ప్రేమ' యని యర్థమున్నదని వారు మల్లయ్యశాస్త్రిగారివలన విన్నారఁట. పారిజాతాపహరణములోని యామికుఁడో నాఁదిరిగెన్ గొలంకురమునకున్ మే లెంతహీనంబొకో. అన్నచోట ఆ భృంగరాజు ప్రేమపాశములఁ జిక్కి ఆపద్మముచుట్టును తెల్లవాఱువఱకుఁ దలారివానివలెఁ (నీచవృత్తి) దిరిగెను. ప్రేమ(మేలు) ఎంతహీనమైన పనినైనను జేయించునుగదా ! అనిచెప్పుచు :

ఆలకాపరి; వ్రేతల మేలుకాఁడు అన్న ప్రయోగములోఁ ప్రేమించువాఁడని యర్థము అని చెప్పినారు.

నేనెఱిఁగినంతవఱకు మహారాజావారికిఁ దీఱని కోరికలు రెండున్నవి. వారి కడకటిదినములలోఁ గూడ వారి యారోగ్యమునుగూర్చి దర్శనముకొఱకు వెళ్ళిన వారిని 'నిఘంటువు పూర్తియైనదా' యని ప్రశ్నించెడివారు. "ఇది నేను బ్రతికియుండఁగఁ బూర్తియైన బాగుండును" అనెడివారు. మూఁడులక్షల రూప్యములకుఁ బైగ వెచ్చించిరి; గాని నిఘంటువు పూర్తియైన దన్నమాట యాయన వినలేదు.

రెండవది, వారికి 'కవిజీవితములు' తాము స్వయముగ వ్రాయవలెనని యుండెడిని. "అందులకు వలయు ప్రణాళికయంతయు సిద్ధము చేసికొన్నా"నని నాతోఁ జెప్పినారు. వారి యభిమానకవులనుగూర్చి సారస్వతచరిత్రవంటిది యొకటి వ్రాయవలయునని యనుచుండెడివారు. "ప్రాచీనాంధ్ర కవీంద్రాభినందన" మను పేర వేంకటరామకృష్ణకవులు వ్రాసిన పద్యములను సేకరించి, ఆయాకవుల చరిత్రారంభములలో నాకవిని గూర్చిన పద్యము వ్రాసి తరువాత వచనముగా కవిచరిత్ర వ్రాయవలయునని వారి సంకల్పము. కవిత్రయమును

గూర్చియు, పోతన, సూరన, తెనాలిరామకృష్ణకవి మొదలగువారిని గూర్చియు పద్యములు రామకృష్ణకవులవి గలవు. తక్కినకవులలో గొందఱినిగూర్చి వారే బద్యములు వ్రాయించినారు. వారికొఱకు రచియించిన పద్యములగుటవలన నేను వాని నింతవఱకెక్కడనుగూడ ప్రచురింపలేదు. ఇప్పుడు పరలోకమున నున్నవారి యనుజ్ఞ యున్నదని యూహించుకొని వారియాత్మశాంతినిగోరి యీపద్యముల నీసంచికలో ప్రకటించుచున్నాను.

౭

రాజకీయ, ఆర్థిక కారణములవలనను, ప్రపంచవ్యాప్తముగ జరుగుచున్న సాంఘికవిప్లవమువలనను జమీందారుల వ్యవస్థ యంతరించినది. ఉదారులగు భూదారులయుగము చరిత్రలోమఱుఁగుపడినది. స్వయముగఁ బండితులై, రసజ్ఞులై, విద్యావినోదగోష్ఠులు నెఱపిన విజయనగరానందగజపతి, పోలవరప్రభువు కొచ్చెర్లకోట వేంకటకృష్ణ రాయభూపతి మొదలగువా రింతకుముందే యస్తమించిరి.

అకోవకుఁ జెందిన, శ్రీ పిఠాపురము మహారాజా రావు వేంకట కుమార మహీపతి సూర్యారాయ బహద్దరువారు శోభకృద్వత్సరమున న స్తమించిరి.

వారియాత్మకు శాంతి కలుగుఁగాత !

విద్వాన్, వేదుల శ్రీరామచంద్రకీర్తి, ఎం. ఏ. (ఆనర్సు), బి. ఇడి.

కవిప్రశంస

౧. నన్నెచోడుఁడు.

పోలఁగ కాళిదాసకవిపుంగవు వాక్కులఁ గూలముద్రుజం
బై లలి నిల్చు కావ్యసుధయంతయు శంకరపార్వతీమిథః
కేళులలోని నర్మకిలికించితమై వెలయింపనేర్చు మా
చోళనృపాలు నన్నికవిసూక్తుల కంజలి సంఘటించెదన్.

౨. కంకంటి పాపరాజు.

మానవజన్మమున్ గవనమార్గము ధన్యతనొంద జానకీ
జాని కథాప్రబంధము లసంఖ్యములున్న నటంచు వీడకే
పూనితి పాపరాజకవిపుంగవ! ఉత్తరరామగాథలో
తేనెలుజిమ్మ తెల్గునుడి తీరిచిదిద్దిన నిన్ను మ్రొక్కెదన్.

3. చేమకూర వేంకటపతి.

ఆదటఁ బాపపూజవరాలివిరాళియుఁ బాండ్యకన్యకా
మోదము దేవకీతనయమోహపువృత్తము లెన్నుచో వచః
శ్రీ దయివార శ్లేష లమరించి చమత్కృతిమత్కవిత్వమున్
ప్రోదియొనర్ప నేర్చితివి ప్రోడవు వేంకటరాజసత్కవీ.

౪. కదిరీపతి నాయకుఁడు.

కమ్మనేతులు చల్లకడవలోపల దాఁచి
కొని మిండనికొసంగు గొల్లభామ
పసపుఁబూఁతలను గుబ్బలసౌరు రెట్టింపఁ
గైసేయు జగజంత కాపుఁబడఁతి
నెఱికుఱుల్ చెదరి క్రొవ్విరిసరుల్ వసివాడ
రేలెల్ల క్రీడించు రెడ్డిరాణి
వీథి నేఁగెడు ప్రౌఢవిటునకై యేలపా
టలుపాడు భూదేవు కలువకంటి.

సుద్దులఁ గిరాటభామిని ప్రొద్దుపుచ్చి
చదువరులగుండెదిట్టముల్ విద్రిచినావు
కదిరిపతి నీచమత్కార కావ్యమునకు
నేటికో సఁగరు ? భక్తితో నేటికోళ్ళు.

౯. ముద్దుపళని.

వెన్నెలరేలలో నిళను వెన్నుఁడు మంతనమాడి నేర్పునన్
క్రొన్నెలతాలపాన్పునకుఁ గూర్చిన తీయములెన్ని రాధికా
సన్నుతగాత్రికున్ బరవసంబొనరించిన నీకవిత్వపుం
దెన్నులుచూడ ముద్దుపళనీ మగవారిని మించిపోయెసిన్.

౧౦. పాలకుఱికి సోమనాథుడు.

ద్విపద॥ నర్మపూరిత గహనాచార వితతిఁ
గర్మమార్గమ్ము దుర్గమమైననాఁడు
జాత్యాదిభేదసంజనితమై పెద్ద
వాత్య సంఘకుజమ్ముఁ బడఁగొట్టునాఁడు
ఒప్పవు ద్విపదకావ్యోక్తు లటంచు
జెప్పి విప్రులు నిరసించెడునాఁడు
పద్యమయంబులై పరగు కబ్బములె
హృద్యంబు లంచు వాదించెడునాఁడు
బసవపురాణ ప్రబంధంబుఁ దొట్టి
ప్రసవకోమలపదబంధము ల్పెక్కు—
వీరశైవము లోకవిఖ్యాతినంద
గా రచియించిన కవి పాలకుఱికి
సోమనాథుని దివ్యసూక్తుల నెన్న
గామితార్థములందఁ గల్గు టబ్బురమె.

౭. చింతలపూడి యెల్లన.

హృదయము జాలుఁ వారి ప్రవ
హించుగతిన్ నిలసిల్లు శబ్దసం
పద, పదనైనభావములు
భక్తిరసంబున మోహవృత్తముల్
మెదిపిన కావ్యవస్తువులు
మేళనముం బొనరించు నేర్పులో
నిదిరయొక యెల్లనాఁ బరగు
యెల్లన నీకవితావిశేషముల్.

౮. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు.

పూనిక నాటకప్రకర
మున్ రచియించి పిఠాపురీ మహీ
జానికి నాంధ్రభోజునకు
సమ్మదముం బొనరించి సవ్యవి
జ్ఞానము హాస్యముం గలుపఁ
జాలుట కొక్కఁడఁ సాక్షివైన ల
క్ష్మీనరసింహరాయకవి
శేఖర; నిన్ గొనియాడఁజెల్లదే.

౯. ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రి.

శ్రీపీఠపుటభేదనప్రభుని సు
శ్రీమించు నాస్థానిలో
దీపించెన్ భవదీయ రమ్యకవితా
ధిష్ఠాన వాగ్గుంఫముల్

నీపాండిత్యమువన్నె కెక్కినది మ
న్నించెన్ గురుశ్రేష్ఠు త్వ
ద్భూపాలాగ్రణి రామసత్కవి గణిం
తు న్నిన్ను భక్త్యున్నతిన్.

౧౦. ద్వివేది రామకృష్ణశాస్త్రి.

అవధానంబున బాలసూర్యనకు న
ర్ఘ్యం బిచ్చి కావ్యక్రియా
వ్యవసాయంబున హృద్యపద్యఫలము
ల్పండించి లోకంబునీ
వ్యవహారంబు నుతింప కృష్ణకవివ
ర్యా! కీర్తిశేషుండవై
యవతారం బనిపించినావు నతులీ
యం జెల్లదే నీకిలన్.

విద్వాన్ వేదుల శ్రీరామచంద్రకీర్తి, ఎం. ఏ, (ఆనర్సు), బి. ఇడి.

పిఠాపుర ప్రభుస్మృతి.

సంమూర్ఛయన్ బంధుగణాం వ్యథాకులం
సంతాపయన్ శీతలభారతావనిమ్
కుర్వ స్ననాథామివ రాజమందిరం
అస్తంగతో హంత ! పిఠాపురేశ్వరః.
శ్రుత్వా భవన్మరణ మద్య హహా ద్దురంత
సంతాప మాప హృదయం మమ దుర్భరంసత్
కోప్యావయో రవిదితోస్తి ఋణానుబంధః
నోచే న్మదీయహృదయే కుత ఏష తాపః ?

సీ॥ అస్తమించెనుగదా అఖిలలోకాలోక
భాస్కరుం డగు రావుభాస్కరుండు
అంతరించెనుగదా అమితదానగుణైక
పావనుం డగులోకభావనుండు
నిష్క్రమించెనుగదా నిఖిలరాజాధిరా
జ్ఞికర సంతతకీర్తనీయయశుఁడు
నిర్గమించెనుగదా నిరతానవద్యవి
ద్యాకళాగోష్ఠి ప్రహాసదృశుఁడు
బ్రతికినన్నాళ్ళు శేమహాప్రభుఁడు గూడ

నిలుపలేనన్ని ధర్మసంస్థలను నిలిపి
ఆంధ్రభోజాఖ్య యన్వర్థ మగువిధమున
కడపె నీతఁడు బ్రతుకు బంగారముగను.
గాంధికాంధ్రికి నీనిఘంటువు తీర్చిన
కుంకుమతిలకమై కుదురుకొనియె

సీ॥ భవ్యాంధ్రియకుత నీపరిషత్తు రతనాల
పదకమై సొంపుసంపదలు నింపె
తెనుఁగుతల్లికి నీవు దిద్దినకృతులు స
ర్వాంగసుందర భూషణాలు లయ్యె
పావనాంధ్రికి నీమహపండితుల్ నన్నయ
తిక్కనలై మహాదీప్తి గనిరి

తెలుఁగులచరిత్రలో నీకు దీటువచ్చు
ఱేఁడె యీనాఁడు నేనాఁడు లేడు ఱేఁడు
నిజము; నీధర్మములకు వన్నెలను గూర్చి
నిలిపి పోషించుకొనుటె మా తెలుఁగుఁదనము.

చ॥ నిను నొకచక్రవర్తిగ మనీషిగ దాతగ దైవమూర్తిగా
కనదురుసద్దయామయునిగా కవిగాఁగ ననాథనాథుగా
వినయనయాత్ముగా ప్రథితవీరునిగా జగదేకబంధుగా
వినిచినగాథ లిద్ధరణి వేనకువేల్ గలవయ్య భూవరా!

కం॥ నీవంటిరాజమాళికి
కావలసినయాత్మశాంతి గలిగింపనిచో
ఆవంత లెక్కసేయము
దేవుని దయ్యమును, వాసుదేవ నమస్తే!

రా జు లే ని కో ట.

సీ॥ చికిలికత్తుల లోపలికి పోఁతుటేఁగను
చొఱనీని పహరాలు చూడరావు
గులకరాల్ ముండ్లతుప్పల దోఁగి లోకోట
బాట లివ్వె యటంచుఁ బట్టుపడవు

శిల లెత్తినటు నిట్టనిలువులై కదిసి మూఁ
తలువడ్డతలుపులు తొలఁగఁబోవు
మంత్రిదివాను సామంతుల రాకపో
కలహటాటోపముల్ కనులఁబడవు.

గీ॥ లోన నడుగిడ గల్లుగల్లురని లక్ష్మి
తాండవం బాడు 'బ్యాంకు' లేదరిని లేవు
అశ్వములు గజమ్ములును పొరాడు చోట్ల
గర్దభము లూరఁబందులు గంతులిడెడు.

సీ॥ కోటముంగిటి శతఘ్నుల యందచందముల్
దులదులనై తురిష్కఘాళిఁ గలసె
బూజులబురింగి మబ్బులచందమామ లై
భవనాలశోభ నిశ్వచ్ఛరంబు
వందిమాగధు లయి వరుస మువ్వేళ న
గారాల మోగిత ఆకాశసుమము
బంభరమ్ములతో గుబాళించు పూలతో
టలహారంగులును మచ్చులకు లేవు.

గీ॥ పాములకు మంగిసల కాటపట్టు లగుచు
కోఁటగోడలు బురుజులుఁ గుతిలపడియె
మాయురే! మానికమ్మును మసి యొనర్చి
కాలమా! యెట్టియాటాడఁగలవు నీవు!

సీ॥ స్తంభంబె మిగిలి గద్దలు వ్రాలి చెదపట్టి
కోటముందుపతాక కొమరు తఱిగ
పొగచూరినటులు చొప్పులు దప్పి దీపధూ
పములు లేవయ్యె లోపలిహజార్లు

లోకోటగుమ్మమ్ములో వేఁదలలరావి
వేసారెనో ఫుల్లవిఱిగిపోయె
కనుచూపుమేర నెక్కడ చూడు, కోటలో
కిక్కసకసవు క్రిక్కిఱిసి పొదలె.

గీ॥ పాకుడులుగట్టె నూతులు బావు లెల్ల
గజము లశ్వము లేకడఁ గానరావు
బంటురౌతుల యాబరాబరులు లేవు
పొగులుచుంటివటే పిఠాపురపుకోట ?

సీ॥ భవ్యాంధ్రసాహిత్యపరిషదధ్యక్షుల
భవనమా నీ కెట్టిపాటు గలిగె ?
ఘనసూర్యరాయ నిఘంటుపోషకుల ది
వాణమా నీ కెట్టిపాటు గలిగె ?
అయుతపండితకవీంద్రాధారభోజుని
యంతఃపురమ యెట్టియదటు గలిగె ?
సరసకళాలయస్థాపనపరు మహా
గారమా నీ కెట్టిగతి పొసంగె.

గీ॥ ఆంధ్రభోజుని సంఘసేవాభినిరతు
ధార్మికప్రభు లోకబాంధవుని నెలవ !
కాలకాలుని చిమ్మటాకలికిఁ జిక్కి
యెఱుఁగ నైతివటే పిఠాపురపుకోట !

—విద్వాన్ దువ్వూరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

వా డు క భా ష

వీదుల నేఁగుపట్ల మనవీనుల కెక్కినపల్కు లన్నియున్
సాదు లటంచుఁ, బద్యకృతిసర్గ మనర్హమటంచు నొండెయ
త్యాదులనిల్పు రిత్తపనియంచుఁ గడున్ రగడల్ పొనర్చు దు
ర్వాదుల కొక్కదండ మిడి వారలనేరిమికై తపింపుమా! (1)

బడిఁగలపిల్లవాండ్రు పరభాషలపై గుఱినిల్పినట్లు క
న్నిడరు తెలుంగుపట్ల; నిదియే మనుడున్ మనబాసకై వెతల్
పడవలెనా యటందు్రి; పలుభంగుల మోసెడి తల్లిబాసలో
మడుఁగగురూపు దేల్చుటనమాటలె? కుఱ్ఱతెలుంగ రింతయున్ (2)

వాడుకబల్కె "మీఁగలసివచ్చి" రటం చొకనాఁడు పల్కితిన్
బోఁడలు చెళ్ళపిళ్ళకవిభూపులు "గెల్వఁడు గల్చిరే" నటం
చాడిరి, నేర్చి నేర్చి యిటు లైతిమి మే; మిది దేశభాషలో
మూఁడునవస్థ; కానఁ గనుమూయక యుంట శుభమ్మపొమ్మటన్ (3)

నాలుకకొక్కమైఁ దెలుఁగునాఁట నుడుల్ రవళించుఁ జాలునున్
మూలము లేని యీ తెలుఁగుముక్కలు వాఙ్మయవీధి కెక్కినన్
మే లదియేమి? నల్దెసల మేరలు వెట్టిన కావ్యభాషపై
ఱాలను రువ్వఁజెల్ల దిది రాచతికం బగునోటు? తమ్ముఁడా! (4)

రాచతికమ్మునందుఁ బ్రభురాజ్యము లేచు, నసిప్రభుత్వముల్
లేచును, గాఁపుపెత్తనము లేచును, బీదలపాలి యేల్బడుల్
లేచు, నొకొక్కవేళ; నిటులే కృతిరూపున మార్పుపుట్టుచో
లో చెడిబోవుఁ గాని కడలుంబలె సాహితి పొంగనేర్చునే? (5)

నన్నయ తిక్కనాదికవినాథులు వాడుకబాసలోఁ గృతుల్
పన్నిన వాని నిప్పు పెఱబాసలకబ్బము లంట తప్పు; దా
తెన్నులు నేఁడు లేవు; పలుతీరుల మాఱెను; మాఱు నిక్లై రే
పు; న్నిజ మిచ్చటం బలుకుపూఁటలు చెక్కినశాసనచ్ఛటల్. (6)

నన్నయకైన లప్పటిజనమ్మునకున్, గవితిక్కనార్యు వా
కొన్నది నాటి తెల్గుప్రజకున్ బలిమై కడచన్న నీకు నా
కున్నది యేమి చెప్పు ? మదియొప్పరికించుట కల్లభాగ్యమా!
పున్నెము పండి పండి మనభూమి కవిత్రయమున్ గడించెరా! (7)

కావున బాసపట్ల నొకకట్టడ తప్పదు; పొద్దువ్రాలినన్
దేవుడుగొట్టులా కథలఁ దెల్పెడిపత్రిక లెట్లు పోయినన్
బోవఁగవచ్చు; దీన మనపుట్టి మునుంగదు, కుజ్జువాఁడ్రకున్
దీవరపాటు హెచ్చయినఁ జేటి మథింతురుగాక సత్యమున్. (8)

ఇంటికి సందచందముల నింతకొఱంతయు లేదు, రత్నపుం
గాంతులసొమ్ము లున్నవి, జగావలుపల్ గల, వైన నేమి ధీ
మంతులు మెచ్చుశీల మణుమాత్రము లే; దిఁక నాకె యేల? సి
ద్ధాంతము లుజ్జగించి కృతి యన్నది తాదృశయా తెలుంగుమా! (9)

వాడుకబాస కారతులు పట్టినవారలలోఁ దెలుంగు వా
ప్రోడితనమ్ము పెంచె నలపుల్ సయిరించినదిట్ట లెందఱో
చూడుము లెక్క; నక్క తినచూచిన కందని ద్రాక్షపండ్ల నో
నాడినగాథ నీ వెఱుఁగవా ? తగవా ? యిటులౌట తమ్ముఁడా! (10)

పిలిచి బజారునన్ నిలువఁబెట్టి సవాలొనరించి "యేది మీ
తెలివి ? యలంతిగద్యమును దిన్నని తెల్గున వ్రాయుఁ"డంచు జ
గ్గులు సెడఁ దెల్గునం గృతులు గూర్చువలంతుల నిగ్గఁదీసినన్
వెలవెలఁబోని గుండెగల వీరులు నాటికి నల్గురుందురా ? (11)

కట్టడలేని లేకినడి గ్రామ్యము పెక్కురకర్థమై నెఱా
చుట్టముగా రుచించు నని సుద్దులు వల్కెద రీపబుద్ధు ; లీ
చట్టము నాఁడి వేఁకిఁబడి జాతినరోగికి నూనెగారెలం
బెట్టిన మెక్కఁడా ? తినినపిమ్మట నక్కలగడ్డ కెక్కఁడా? (12)

వారికి నింగిలీసునుడి వచ్చిన వచ్చును గాక ! దానఁ జే
కూరునె తెల్గుపైఁ జనవు? కూడనిపెత్తనమేల? యాసకున్
మేరలు లేవె? భాస కిది మేలగునా? యగునేని "యాంగ్లపుం
దీరులు మార్పుఁ"డన్న వెనుదీసెద రేల బియేలు? తమ్ముఁడా! (13)

పెలుచుడి కింగిలీసునకుఁ బెట్టిన యూఅటదిన్ని సైతముం
జెలుపరు, తల్లి భాస నిటు చిందరవందరపాలు సేతఁకున్
వెలుపడ; రైనవారలకు విస్తరి వేయుట, కానివారికిన్
గరగరనైన కొంబసిఁడికంచము వెట్టుట యెట్లు సైతురో? (14)

ఓపిక యున్నవాఁడు తగునొజ్జలఁ గొల్చి సహస్రభాషలన్
నైపుణిఁ బొందవచ్చు నది నాగరకత్వము కాను; గాని తా
రేపవలుం బ్రిహాసము భరించి వరించి నిజోక్తిపైఁ గడుం
జూపిడి తద్విశిష్టతకుఁ జోటుయినప్పుడ రాణకున్ దగున్. (15)

ఇంపున కింపు కంచుఁ జదివిచ్చె నటంచు మహాకవుల్ పరిదో
గింపఁగవచ్చుఁ గక్కుఱితికిన్ బొరపాటునకున్ విధేయులై
కొంపలుగూల వింతనఁ దిగుల్పడ దాంధ్రి, "హాహా'ఖ్యటం చిపీ !
దుంపకు ముప్పుదెచ్చుపని దోసము పీసము లగ్గు లేదిటన్. (16)

తెనుఁగు లెంక

తుమ్మల సీతారామమూర్తి.

పంచరత్నములు

1

శ్రీపీఠాపురసంస్థాన సూర్యారాయ మహాప్రభుః
ఆంధ్రసాహిత్య వృద్ధ్యర్థం చకారమహతీంకృషిం

2

కవిపండితసత్కార గ్రంథప్రచురణాదిభిః
"ఆంధ్రభోజ"ఇతిఖ్యాతిం ప్రాప్తవాన్ సాహితీప్రభుః

3

సూర్యచంద్రౌ ప్రకాశంతే లోకరక్షార్థమేవచ
సూర్యప్రభుః ధనందత్వా సాహితీలోకరక్షకః

4

కవిపండితసన్మాన సత్కార్యార్థం ముహుర్ముహుః
అనంతం స్వధనందత్వా భ్రాజతే త్యాగసంయుతః

5

లోకేఽస్మిన్ ఆంధ్రసాహిత్యం యావత్కాలం విరాజతే
తావత్ కాలం సూర్యప్రభుః రాజతేకీర్తిసంయుతః.

—జాస్తి వెంకటనరసయ్య.

గ్రంథ స్వీకారము - సమీక్ష

1 శబ్దోత్పత్తి శతకము (చతుర్థభాగము)
క్రౌను పుటలు 20- వెల 50 న. పై.
2 ఆంధ్రశాల రామాయణము
క్రౌను పుటలు 12- వెల 35 న. పై.

కర్త:-విద్వాన్ కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు, రిటైర్డు తెలుగుపండితులు, పామర్రు, కృష్ణాజిల్లా.

ఇవి శ్రీ మల్లికార్జునరావుగారు పాఠశాలావిద్యార్థులయు నుపాధ్యాయులయు నుపయోగమునకుఁగాను వ్యాకరణ శాస్త్రాదిక విషయములఁగూర్చి కందపద్యరూపమునఁ గొంతకాలమునుండిరచించి ప్రకటించుచున్న శతకగణమునకుఁ జెందినవి. దీని 1.2,3 భాగము లిదివఱలో నీపత్రిక పూర్వసంచికలలో సమీక్ష గావింపఁబడినవి. వెనుకటిభాగములవలెనే యీచతుర్థభాగముగూడ నున్నతపాఠశాలా విద్యార్థులకు నుపాధ్యాయులకు మిగుల నుపకరింపఁగలదని చెప్పనవసరము లేదు. హరిజనబంధువు శ్రీ తల్లాప్రగడ నారాయణమూర్తిగారికివి యంకితము గావింపఁబడినవి. పలువురు పండితులొసంగిన యభిప్రాయములుగూడ నిందు ముద్రింపఁబడినవి. మచ్చునకు రెండు పద్యములు:

కం॥ గిరినింబుట్టినవానిని । గిరిజంబనిచెప్పినారు, కీర్తిధనాఢ్యుల్ ।
గిరికింబుట్టినకాంతను । గిరిజయనుచుఁబలుకుచుంద్రు,
కీర్తితసుకవుల్. (పద్యము 72)

కం॥ తొలిదగుటదెసలలోపల । తొలిదెసయనిచెప్పినారు
సుత్యమనీషుల్ ।
తొలిదగుపక్షంబునుమున్ । తొలిపక్షంబనినుడివిరి.
స్తుతమతులుబుధుల్. (ప॥100)

సంస్కృత రామాయణమునందలి ముఖ్యవిషయములు

బాలురకు సంగ్రహముగఁ దెలియుటకయి మన పెద్దలు చిరకాలము క్రిందటనే కొన్ని సంస్కృతశ్లోకములను బాలరామాయణమను పేరితోఁ బ్రకటించియున్నారు. అందలి శ్లోకములుకొన్ని వాల్మీకిరామాయణములోనివికూడ నయియున్నవి. పూర్వము వీధిబడులలో నీ చిన్నిపొత్తమును బాలురచేఁ జదివించెడివారు. మూలశ్లోకముల నుదాహరింపక, మల్లికార్జునరావుగారు వానియర్థమును వచనముగ సులభశైలిలో నాంధ్రమున ననువదించి దీనిని రెండుభాగములుగ బ్రకటించినారు. సంస్కృతమునందువలెనే రామాయణ సంగ్రహమును దెలుఁగుబాసలో నెఱుంగఁగోరు విద్యార్థులకిది యుపయోగించును. మూలశ్లోకములఁగూడ నిందుఁ బ్రకటించిన బాగుండెడిది. మచ్చునకు రెండనువాదములు:

మహోదారుండును, మహాయశుండును, మహాబలుండు నగు రాముండు జనకాజ్ఞమున రాజ్యపాలనంబున కంగీకరింపఁడయ్యె. భరతునినూఱడించి పాదుకలనొసంగి భరతాగ్రజుండు భరతునిబంపివేసెను.

(ప్రథమభాగము - 12 వచనము)

శ్రీరాముఁడు ప్రజాపాలనంబు చేయుచున్న దినములలో జనులు ముదంబునొందిరి. న్యాయవంతులయిరి. ఆరోగ్యవంతులయిరి. ధనవంతులయిరి. విద్యావంతులయిరి. శౌర్యవంతులయిరి. బలవంతులయిరి. పురుషులు పుత్రమరణంబు నెఱుంగరు. తరుణులు వైధవ్యంబు నెఱుంగరు. పతిభక్తిని మఱవరు. (ద్వితీయభాగము - 18వచనము)

3 ఆనందవాణి (రాయలుసైజు పుటలు 24):—

కృష్ణాజిల్లా గుడివాడ జానుహైస్కూలువారి సంచిక.

(ఫిబ్రవరి 64)

నేటికాలమునఁ బ్రతిపాఠశాలయు సారస్వతవిషయిక సంచికలను నెలకొకటి ప్రకటించుట పరిపాటియైనది. ఈపాఠశాల స్థాపిత

మయి మూఁడు సంవత్సరములయినను నిదియే మొదటిసంచికగా వెలువరింపఁబడినది. విద్యార్థినీ విద్యార్థులకు భాషాభిమానమును రచనాశక్తిని జేకూర్చుటయే యిట్టిసంచికా ప్రకటన ప్రయోజనమని సంపాదకీయములో వెలువరించిన యభిప్రాయమున కనుగుణముగ నే యీ ప్రథమసంచికలో నుపయుక్తములగు విషయములు ప్రకటితములగుట ముదావహము. హైస్కూలు తెలుఁగుపండితులు శ్రీ బి.ఎలీషా గారు "విద్యార్థి విధులు" గూర్చియు, కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావు గారు శ్రీ వివేకానందస్వామిని గూర్చియు, రచించిన పద్యములు హృద్యములుగనున్నవి. ఎలీషాగారి పద్యములలో:

"నీవుచదివెడి బడికి గుర్దేవులకును। సద్యశముఁదెచ్చు పథ మనశ్యముగ నెంచఁగి॥" అని హెచ్చరింపఁబడినది. గుర్దేవులనుటసరిగాదు గురుదేవులనియే యుండఁదగును. సాలారాడ ల మీఁదియుత్వమునకు లోపమును వైకల్పికముగాఁ గల్పించువిధి తెలుఁగుపదములందే చెల్లును గాని సంస్కృతపదములలోఁగాదు. పత్రిక కభ్యుదయము నాకాంక్షించుచున్నాము.

4 భల్లట శతకము:- క్రౌను పుటలు-24 వెల రు 0-6-0 కర్త:-కీర్తిశేషులు కళాప్రపూర్ణ, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహకవిగారు రాజమండ్రి, ప్రకాశకులు వారి దౌహిత్రులు. శ్రీ పి. వి. దీక్షితులు గారు, కాకినాడ.

భల్లటుఁడను కవి సంస్కృతమున రచించిన శ్లోకముల కివి యనువాదము- మూలశ్లోకములుగూఁడ బద్యములకెదురుగా నొక ప్రక్కను ముద్రితమయిన బాగుండెడివి. లక్ష్మీనరసింహకవిగారి సరస కవిత్వ మాంధ్రులకు సుపరిచితము. ఈశతకపద్యములు గూడనట్లె మనోరంజకములుగనున్నవి మచ్చునకు మూఁడు:

(1) గీ॥ తరచిచూచితిమేనియో । తమ్మిపూవ! కానఁబడు
చుండునీకుల క్షణములెల్ల । బుద్ధియుతుల కన్యోన్యవిరుద్ధ
ములుగ । నీదుతత్త్వమదెట్టిదో నేనెఱుంగ॥ (ప॥ 85)

(2) చ॥ పౌనరిచి వాయుభక్షణము । భూజననాశము సేయు సర్పముల్
మునులటు మేఘవారికణముల్ । దినిచంపు నెమిళ్ళు పాములన్।
తనువున లేఁడిచర్మము । దాల్చి కిరాతులు వానిఁగూల్తురి, దు
ర్జనులతిదంభశీలురయి । సజ్జనులట్లు నటింత్రు ధాత్రిపైన్॥

(3) గీ॥ పొలముఁగావఁదలఁచి కృషీవలుఁడు నిల్పె । పురుషరూ
పంబునను గడ్డిబొమ్మనొండు । కదలకది మొద్దువలెనుంటఁ గాంచి
చేరి । పగలు మృగములు చేన్మేసె భయము విడిచి॥ ప॥84)

5 శ్రీనాథుని కవిత్వతత్త్వము :- డెమ్మీ, పుటలు 184 వెల రు 3-0-0 కర్త:- శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారు, బి.ఏ. (రిటైర్డు అకౌంట్సు ఆఫీసరు) ప్రకాశకులు- ఆంధ్రసారస్వతపరిషత్తు హైదరాబాదు.

కృతికర్త శ్రీ యీశ్వరదత్తుగారు సుప్రసిద్ధ చరిత్రజ్ఞులు. చరిత్రచతురానన బిరుదాంచితులగు కీ॥ శే॥ చిలుకూరి వీరభద్రరావుపంతులుగారి భాగినేయులు- చారిత్రకపరిశోధనాసక్తి మేనమామగారికివలెనే వీరికిఁగూడ నుగ్గుఁబాలతో నలవడినవిద్య. జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము, ప్రాచీనాంధ్రచారిత్రక భూగోళమునను చారిత్రక గ్రంథముల నింతకుముందే ప్రకటించినవారు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని గూర్చి యింతకుముందెన్నియో గ్రంథములు, విమర్శనములు వెలువడినసంగతి లోకవిదితము. అందులో వీరభద్రరావుపంతులుగారి "శ్రీనాథకవి" అను కృతియునొకటి. నేఁడు వారిభాగినేయుల హస్తము నుండి "శ్రీనాథకవిత్వ తత్త్వము" అను నీవినూత్నగ్రంథము వెల్వడి వీరభద్రరావుగారికే యంకితము గావింపఁబడుట ముదావహము.

గ్రంథమునకు మునుముందు ఈశ్వరదత్తుగారు పలువిషయములఁ గూర్చి విపులవిమర్శాత్మకముగు 31 పుటల పీఠిక రచించి గ్రంథప్రశస్త్యమునకు వన్నెగూర్చిరి. అందుఁ జాలకాలమునుండి పండితమండలిలో వివాదగ్రస్తముగనున్న క్రీడాభిరామమను వీథినాటకము యొక్క కర్తృత్వప్రశంస విపులముగఁ గావింపఁబడినది. క్రీడాభిరామముతో శ్రీనాథున కెట్టిసంబంధము లేదనియు వల్లభరాయఁడే దాని వాస్తవకర్తయనియు ప్రౌఢదేవరాయల యాస్థానమున గౌడడిండిమభట్టు నోడించుటకయి శ్రీనాథుఁడు విజయనగరమున కేఁగిన క్రీ॥శ॥1430 ప్రాంతమునకుముందే వల్లభరాయఁడు వినుకొండను విడిచి మొదటి దేవరాయల (క్రీ॥శ॥ 1404-1432) కాలముననే ములికినాఁటిలోని మోపూరునకేఁగి యచ్చట నివసించియున్నప్పుడే క్రీడాభిరామము నచ్చటనే రచించియుండునని శ్రీ దత్తుగారు నిర్ణయించిరి. కాని యింతటితో నీవివాదము చల్లాఱనేరదు. క్రీడాభిరామ రచనముతో శ్రీనాథుని కెట్టిసంబంధము లేదనుట పలువురుపండితు లిప్పటికి విశ్వసింపఁజాలరని నావిశ్వాసము. శ్రీనాథుని యితరకృతులందలి పద్యములు, రచనాసంవిధానములు కొన్ని యిందుఁ బ్రత్యక్షముగఁ గానవచ్చుటచే శ్రీనాథుని సంబంధము లేదన్నవాఁడు వల్లభరాయనికి గ్రంథకర్తృత్వగౌరవముమాట యెట్లున్నను గ్రంథచౌర్యదోషముమాత్రమనివార్యముగ సంక్రమింపఁగలదు. లోకమునకు దొరకిన క్రీడాభిరామముయొక్క యేకైకప్రతి (తంజావూరు సరస్వతీమహలునందలిది) పెక్కుగ్రంథపాతములతోఁ గూడినది. అందునను అవతారికాభాగము మఱింత శిథిలమయినది. లుప్తమయిన యవతారికాభాగములో వల్లభరాయఁ డిరువురగౌరవములకు నిర్బాధకముగ శ్రీనాథుని సాహాయ్యము నగ్గడించియుండుననియే నాయభిప్రాయము.

పీఠికయటుండ, అసలు గ్రంథము వరుసగ, శ్రీనాథుని కవిత్వతత్త్వనిరూపణము, వక్రోక్తిజీవితమునుండి వక్రోక్తినిర్వచనము, కావ్యలక్షణములు, బరికింప సంస్కృతభాష యుగ్రము, పలుకునుడికారమున నంధ్రభాషయంద్రు, నా కవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష, ఆదికావ్యోక్తులు, సోమనాథుఁడు శ్రీనాథుఁడు, జక్కన, శ్రీనాథుఁడు షడ్విధ వక్రోక్తులు, వర్ణవిన్యాసవక్రత, పదపూర్వార్థ వక్రత, లింగవక్రత పర్యాయవక్రత, క్రియావైచిత్ర్యవక్రత, సంవృతివక్రత, సంఖ్యావక్రత, పదవక్రత, ప్రబంధవక్రత. శ్రీనాథుని వ్యక్తిత్వము, సమకాలిక రాజకీయపరిస్థితులు, శ్రీనాథుని ప్రతిభ, శృంగారనైషధము, భీమేశ్వర పురాణము, కాశీఖండము, శివరాత్రి మాహాత్మ్యము. పలనాటి వీర చరిత, శ్రీనాథుని కావ్యశైలి, వక్రోక్త్యలంకారము, ఆంధ్రసారస్వతమున శ్రీనాథుని స్థానము, అనెడి ముప్పది ప్రకరణములుగ విభక్తమయియున్నది. ప్రకరణములకుంచిన నామములఁబట్టియే యందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన విషయములస్వరూపమును బాఠకులు సంగ్రముగ గ్రహింపఁగలరు. ఉపయుక్తవిషయములు పెక్కింటితోఁ గూడిన యిట్టివిమర్శగ్రంథ మింతకుమున్ను శ్రీనాథునిగూర్చి వెలువడియుండలేదని చెప్పుట కెట్టిసంశయము లేదు. ప్రభాకరశాస్త్రిగారి "శృంగార శ్రీనాథము" నందువలెఁ దమ వాదమునే నిలువఁబెట్టవలెననెడి యావేశమునుగాని పట్టుదలనుగాని గ్రంథకర్త యిందెక్కడను బ్రదర్శింపలేదు. పూర్వవిమర్శకుల వ్రాఁతలందలి సత్యాఽసత్యముల లెస్సగాఁ బర్యాలోచించి కేవలము సత్యాన్వేషణతత్పరతతోనే గ్రంథకర్త దీనిని రచించుట ప్రశంసనీయము.

"హారమ్మూఁడా, హరిణాంకవక్రతయు..." అను భీమఖండావతారికయందలి పద్యమును బీజముగాఁగొని కుంతకుని 'వక్రోక్తిజీవితము' అను నాలంకారికగ్రంథమునఁ జెప్పఁబడిన వక్రోక్తివిధానములనాలం

బించియే శ్రీనాథుఁడు తనకవితను మెఱయించియున్నాఁడని రుజువు చేయుటకు శ్రీ దత్తుగారు చాలకృషిచేసి గ్రంథమునమూఁడవవంతు (10 లగాయతు 19 ప్రకరణముల)నందుకు వినియోగించినారు. శ్రీదత్తు గారి యీ ప్రతిపాదనమునస్మదాదుల మిదివఱకే యామోదించియున్నాము. శ్రీనాథుని పేరనున్న కృతులలో పలనాటి వీరచరిత్ర కర్తృత్వముగూఁడ వివాదగ్రస్తమున్న విషయము పాఠకులకు సువిదితము. ఈగ్రంథము శ్రీనాథకృతమేయని అక్కిరాజు ఉమాకాంత విద్యాశేఖరులు, ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు వెలువరించిన యభిప్రాయములను శ్రీ దత్తుగారు భావప్రకరణములో నుగ్గడించి, శృంగార నైషధ, హరవిలాస, భీమఖండ, కాశీఖండ కర్తయగు శ్రీనాథుని శైలికిఁ బరిచితులైన విజ్ఞులీద్విపదకృతి రచించిన యతఁడు శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁడు కానేరఁడని చెప్పి పర్యాప్తమెునర్చిన పండితాభిప్రాయము నెడనే దత్తుగారు తమయామోదమును జూపుట వారి యుచితజ్ఞతకుఁ దార్కాణముగనున్నది. ఆంధ్రులెల్లరు నందు ముఖ్యముగ శ్రీనాథ కవితాభిమానులు నీగ్రంథమునకు స్వాగతమెుసంగి సావధానముగఁ జదివి తత్ప్రచారమునకుఁ దోడ్పడెదరుగాకయని యాశించుచున్నాను.

6 పరమహంసభాగవతము (పద్యకావ్యము) క్రౌనుపుటలు 150 వెల రు 2-8-0 కర్త: శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు, రిటైర్డు తెలుఁగుపండితులు, సికిందాబాదు.

ఇది భగవదంశసంభూతుఁడయిన శ్రీ రామకృష్ణపరమహంస జీవితచరిత్రము. గ్రంథకర్త యింతకుమున్ను పరమహంసగారి పరమ శిష్యుఁడయిన స్వామి వివేకానందుని చరిత్రము శ్రీ చిరంతనానంద స్వామి వారి గ్రంథమునసుసరించి పద్యకృతిరచించి, నేఁడు శ్రీ రామకృష్ణుని చరిత్రమునుగూఁడ చిరంతనానందస్వాములువారి గ్రంథములఁ

బట్టియే కావ్యానుకూలములగు ఘట్టములమాత్రము గ్రహించి 12 ఘట్టములుగ రచించినారు. విద్వద్వర్యులు శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారు రచించిన 5 పుటల పీఠికయును ముందుచేర్పఁబడినది. శాస్త్రిగారు పండితకవులయ్యు నించుక సంస్కారప్రియులు, నేఁడు వ్యవహారములోనున్న యావద్ధాస్త్రి సుతరాము, క్రమేణ మున్నగు పదములను, అనింద్యములుగా గ్రహింపఁదగునవేకి యభిప్రాయములో నట్టివానిని బాహాటముగాఁ గ్రంథమునఁ బ్రయోగించి యున్నారు. ఈవిధానము పూర్వకవి మార్గసమ్మతమేయని చెప్పనవసరము లేదు. శ్రీ॥ శే॥ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు తమ యాంధ్రభాషానుశాసనములో నిట్టివాని కనుశాసనము గావించి యున్నారు. పరమహంస జీవితఘట్టములే గాక యాతని నీతులు నుపదేశములుగూడ నిందుఁ జక్కఁగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవి. ఆంధ్రసోదరులెల్ల దీనికి స్వాగతమొసంగదగునని మాయాశయము. మచ్చునకు మూఁడు పద్యములు:

మ॥ తమరాణీన్ మరియాదదప్పి కినుకఁదండించెనీమూఢుఁడం|
చమహాకోపముతో బొమల్ ముడిచి యచ్చోఁగింకరుల్ మూఁగిపై
దుముకన్ జూచుచునుండ రాణి "వలదీమందుడుక్కు నాధ్యానభఁ
గముచేనమ్మ విధించెశిక్ష" యని మూకంజేసె శాంతింపఁగన్॥

(16 ఘట్టము పుట 33)

మ॥ కలిశక్ శిష్యునితో గురూత్తముఁడిటుల్ శ్వేత్తాతపాదుల్ తొలిం|
గలగన్నట్టులు రాముఁడై తివిక సాకేందుద్భూతుఁడై చొచ్చెన|
న్నల కృష్ణుండిటులైతి కృష్ణుఁడవు నీయందొక్కరై రామకృ|
ష్ణులు భాసిల్లుట రామకృష్ణుఁడని నిన్నుఁబిల్తురిఁకఁ జనుల్॥

(ఘట్టము 26 పుట 71)

మ॥ తనుబంధించిన మేఘమండలముఁ దద్దంజీల్చి చెండాడెల
స్వనిజద్యోతులనల్లడల్ నతఱను కంజాప్తచండంబుదోఁ।
పన రేంము గ్రిందుసప్తమాయఁజీల్చుకొని దివ్యజ్యోతితో లోకమె।
ల్లవెల్గించు దినంబు రాఁగలదు స్వల్పంబైన కాలంబునన్॥

(ఖుట్టము 80 పుట 119)

అచ్చుతప్పు లెక్కువగ దొరలినవి. కుదిని జేర్చిన శుద్ధిపత్రము సమగ్రముగఁ దోఁపదు. చాలతప్పు లందుఁ జేరలేదు. మచ్చునకివి తిలకింపవగును. పుట 23 లో "ధ్యానము లక్ష్యముగ్ర దప్పిపాటుఁగన్॥ ఇటు లక్ష్యమనియుండఁదగును. లేకున్న గణభంగము. "కదు వాంచెఁ దలన్" వంచె" అని యుండనవును.

7 సూర్యముఖి:- క్రొనుపుటలు - 52, వెల రు 1-4-0 కర్త:- "సూర్యత్రిశ్రి" యను సాంకేతిక నామముగల శ్రీ తోకల భాస్కరరావుగారు, ఆంధ్రోపన్యాసకులు. ఎ.సి. కాలేజి గుంటూరు.

ముఖపత్రముపై సూర్యముఖి యనునామ ముంచినను దీని యందు సూర్యముఖి, రససూక్తము, దీపశిఖ, సువర్ణ ద్వారము, అను నాల్గు గేయనాటికలున్నవి. ఇవి యిఁతకుమున్ను కొన్ని పత్రికలలోను, ఆకాశవాణిద్వారమునను బ్రచురితములయి తరువాతఁ బ్రత్యేక గ్రంథరూపమున ముద్రితములయినవి. కవిగారు పూర్వకవిమార్గానుసారముగను, ఆధునిక భావకవి మార్గానుగుణముగను గూడ రచన గావించెడి యుభయకవి మిత్రులు.

(1) సూర్యముఖి యనఁగా బొద్దుఁదిరుగుడుపువ్వు. దానిని జూచి యుద్యానమందలి యితరపుష్పములు, మల్లి, శేఫాలిక, కాశీరత్నము, సన్నజాజి మొన్నగునవి యెన్నెన్నియో ఛలోక్తులు, సరస సల్లాపములుగావింప సూర్యముఖి మాఱుమాటాడక తనకు విధివిహితమయిన కృత్యమునెడనే నిమగ్నమయి తన నామమును సార్థకమొనర్చుకొన్న విషయ మీ మొదటినాటికయందుఁ గవిచే సుప్రతిష్ఠితమయినది. ఇందలి చివరిగేయమిది:

"క్రమ్ముకొనివచ్చెఁ గ్రొక్కారుచీకటితెరలు ॥ కాలమ్మునకు లొంగికనుమూసె వనదేవి పసవేసి । అనుభవంబున్న ముక్తైకవవిధ మ్ముగానిట్టూర్చి తలవాల్చి దిల్చెనవి సూర్యముఖి॥

(2) రససూక్తము:- పరమేష్ఠియగు బ్రహ్మను సతనిభార్య సరస్వతికి సృష్టినిర్మాణ విషయాదికములందు వారివారి శక్తులంగూర్చి ససరసగోష్ఠు లింకప్రత్యుక్తతములు చివరి రెండుగేయములు మాత్రము, బ్రహ్మ: నీమాటవినఁగోరి నిజముదాచితిగాని। సామాన్యమాన టే సాహిత్యజీవనము. విషయమ్ములతోసన్ విజయమ్ముసాధించు మధుర ఫణితికి నీవెమూర్తిదేవివి కావె। అక్షరంబగు భావనవునీవే। అక్షరంబగు సంపదవునీవే। నిత్యయౌవనమానవర్గనీవె। సత్యసుందరరూపిణివినీవే॥

సరస్వతి:- మన్నింపుముస్వామీ ఇకచాలును। మాధుర్యము పండినమహితాత్మలు। తమసాహిత్యమె రససూక్తముగా అమరించుటకొకసాధనమె నేను॥

(3) దీపశిఖ:- అంధకారమును గాఢస్వరూపముగా సంభావించి దానిని సంహరించు దీపావళీచ్ఛటల యొకటఁ దత్ప్రభావము చెల్లనేరదని మానవుఁడు పలుకఁగా, ఆమాటలను బరిహరించుచు దీపశిఖ "మహితార్థము మరచిపోయి మాటాడకు మానవుడా చీకటి కడుపునబుట్టిన చిరుతల పొగడుటయేటికి" ఇత్యాదిగా దీపశిఖగావించిన సంభాషణము లిందు ప్రతిపాదితములు.

మానిచెడ్డను మంచికొరకై, పీడి చీకటివెలుగుకొరకై, మృతిని మరచి యమృతతకొరకై । కోరుకొనుటయు నేరమగునా, దీపశిఖవో దివ్యమణివో । పాపభంజన పరారణివో । వరదీధితిహారమాణా సర్వజనశశ్వత్ప్రమాణా" అను మానవుని చివరిగేయముతో సంభాషణము ముగియును.

(4.) సువర్ణద్వారము:- ఇది కీ॥ శే॥ శ్రీమతి సరోజినినాయుఁడు కవయిత్రిగారి Galden Threshold అను కృతి దాధారముగాఁగొని వ్రాసిన నాటిక.

ఇహలోకజీవితమునందలి మోదఖేదములు, దుఃఖానందములు మున్నగు ద్వంద్వములగూర్చి శ్రీకంఠ పురుషకంఠములొనర్చిన సంవాదరూపముగా నిది రచితమైనది.

"మానవజీవితలక్ష్యమే ఆనందం. లోకములోని దుఃఖమూ, పరితాపమూ పరాజయముకూడా ఈ సువర్ణద్వారంలో సుఖంగా సంతోషంగా మహావిజయంగా మారిపోయి, పరిణామస్వరూపంగా, అమృతరూపంగా ఆనందాన్ని అందిస్తాయి" అని మానవుఁడు చెప్పే యీలోకజీవితమును సువర్ణద్వారంగానే సంభావించును. పల్లకిబోయీలపాటలు, పంటపాటలు, మృతభర్తృకపాటలు, మొగలుచక్రవర్తి హుమాయూను తనప్రేయసి జుబేదాతో గావించిన అనందభాషణములు, భారతమాతపాట, గోల్కొండసమాధులగూర్చినపాటలు, బుద్ధదేవునిగూర్చినపాటలు ఈ సువర్ణద్వారములో కలగూరగంపగాఁ జేరినవి. సువర్ణద్వారమని యిందు సంభావింపఁబడిన యీ యిహలోకజీవితమే రుచిభేదమునుబట్టి కొందఱి యనుభవములో, అమోఘమయ కవాటము. దుఃఖభూయిష్ఠమునగు భూలోక నరకమగుచున్నది.

ఈగేయములను గవి కేవలము నేఁటి పలువురు భావకవుల ఫక్కిలో వ్యావహారికములోఁగాక చాలవఱకు గ్రాంథిక భాషాసన్నిహితముగానే రచించుట ప్రశంసనీయము. అర్థానుస్వారశకటరేఫములిందుఁ బుద్ధిపూర్వకముగ విడువఁబడినవి. వ్యావహారికము గ్రామ్యమునకు దారితీయుననుటకు "అందిస్తాయి" అన్నప్రయోగము లక్ష్యముకాఁగలదు.

8 మహాకవి కాళిదాసు (పూర్వనిధి ౧) (క్రౌనుపుటలు 334 వెల రు 5-0-0. కర్త:- శతావధాని ద్వివేది సత్యకవిగారు, కాకినాడ. ప్రతులు దొరకుచోటు:- మేనేజరు ఆంధ్రగ్రంథమాల, పూళ్ళవీధి. గాంధినగరము, కాకినాడ.

మిత్రులు శ్రీ సత్యకవిగారు చిరకాలమునుండి కాళిదాసమహాకవి వాఙ్మయముగూర్చి విపులతర పరిశోధనము గావించుచున్న పండితప్రకాండులు. జగద్విఖ్యాతినందిన కవికులగురు కాళిదాసునికృతుల

గూర్చి S. K. De మున్నగు వంగదేశ పండితులు ఆంగ్లమున విమర్శాత్మకగ్రంథములు రచించియున్నారు. కాని మనయాంధ్రభాషలో నింతవఱకిట్టి సమగ్రసమీక్షా పూర్వగ్రంథములు లేవి కొఱఁతతీర్చుచున్నందుకు సత్యకవిగారి నెంతయు నభినందించుచున్నాము. వీరు కాళిదాసునిగూర్చి రచించిన విమర్శవ్యాసములు కొన్ని యింతకుమున్ను త్రిలింగ మున్నగు పత్రికలలోఁ బ్రకటితములైయున్నవి. ప్రస్తుత గ్రంథమును వీరు మొత్తము ఆఱు అంతర్భాగములుగల రెండు విధులుగఁ బ్రకటింపనెంచినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందులోనివి ప్రథమ పీఠిక (పూర్వనిధి ౧) కాళిదాసుని కావ్యములగు ఋతుసంహారముఁ గూర్చి 24 పుటలు. కుమారసంభవముగూర్చి 38 పుటలు, మేఘసందేశముగూర్చి 37 పుటలు, రఘువంశముగూర్చి 174 పుటలుగలసమీక్ష లిందుఁ బ్రకటితములయినవి. ఇవియు సమగ్రములు కావు. కావ్యములగూర్చిన సమీక్ష యింకను ముందుభాగములోఁ గూడనుండును. నాటకములగూర్చిన సమీక్షయు నందు విపులముగ వెలువడఁగలదు. ఈగ్రంథరచన విషయమున వీరు పరిశీలించిన గ్రంథములు సంస్కృతమునను, ఆంగ్లమునను రచితమయినవి అసంఖ్యాకములుగనున్నవి. వానినామములు గూడ నిందుఁ జాలవఱకుఁ జేర్పఁబడినవి. గ్రంథమున మునుముందు కవిగారు 16 పుటలలోఁ బ్రకటించిన పీఠిక (ఆంగ్లభాషారచితము) అమూల్యమయినది. దానినిగూడఁ జదువరులవశ్యము పఠింపఁదగును. ఈగ్రంథము ప్రథమభాగమును కవిగారు తమ మిత్రులు ముద్రణసహాయులునగు శ్రీ పలివెల లక్ష్మీనారాయణగారి కంకితమొసంగుట ముదావహము. సర్వవిధముల నుత్తమమగు నీ మహాగ్రంథమున కాంధ్రులెల్ల స్వాగతమొసంగి, యితరభాగముల సత్వరప్రకటనమునకు సాయపడెదరుగాక యని హెచ్చరించుచున్నాము.

బండారు తమ్మయ్య
(పరిషదధ్యక్షుడు)

శ్రీరస్తు—అవిఘ్నమస్తు

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యచింతామణిః

నాయకప్రకరణమ్

మూలమ్ :—

శ్లో. శ్రియస్సమృద్ధిం విదధాతు నిత్యం
శ్రియఃకటాక్షశ్రితకల్పవృక్షః
శ్రియఃపతిస్స్వాంతనితాంతహారీ
శ్రియఃపరంవారిరుహస్య హారీ. ౧

వ్యాఖ్యానమ్ :—

"శ్రీరమాముఖసౌందర్యపయస్సింధుకృతోదయః కల్పద్రుమః కటాక్షాత్మా కామితాని కరోతు నః" "మయైవ క్రియతే సేయ మపవ్యాకర్తృసాధ్వసాత్ సంతోషాయ సతాం వ్యాఖ్యా మత్కృతే ర్బుధరంజనీ." తత్ర పున రాదౌ ప్రారీప్సితప్రబంధస్య "ఆలస్యం వ్యాధయ స్త్రీవాః ప్రమాద స్థానసంశయః అనవస్థిత చిత్తత్వ మశ్రద్ధా భ్రాంతిదర్శనం దుఃఖాని దౌర్మనస్యం చ విషయేషు చ లోలతా దశైతే యుంజతాం పుంసా మంతరాయా ఉదాహృతా" ఇత్యుక్తవిఘ్నాభావేన పరిసమాప్తయే సముచితామభిమతదేవతాం ప్రార్థయతే. శ్రియ ఇతి. అపరా తావ ద్దేవతా సమ్యగుపాసితా ప్యుపాసకేన సాకాంక్షా సాకాంక్షాపి వా నాసన్నా ఆసన్నాపి వా స్వాభిలషితార్థేఽయోగ్యా యోగ్యాపి వా నానుభవస్య జనికా జనికాపి వా న సపది, కింతు కాలక్రమేణైవ శ్రీదేవీ తు సకలోపాసకేషు సాకాంక్షా ఆసన్నా యోగ్యా చ ఉపాసితా సతీ సద్య ఏవాను

భవం తనుతే; అతో దేవతాంతరాపేక్షయా సముత్కర్షవతీయ మవశ్య ముపాస్యే త్యాశయేన ప్రథమం ప్రార్థితేతి బోధ్యం శ్రియతే సేవ్యతే సర్వై రితి శ్రీః, లక్ష్మీః, సరస్వతీ చ లక్ష్మీసరస్వతీధాత్రీత్రివర్గసంప ద్విభూతిశోభాసు ఉపకరణవేషరచనావిశేషేషు చ శ్రీ రితి ప్రకథితా హేతివ్యాడిః తస్యాః కటాక్షోపాంగదర్శనం. ''కటాక్షోపాంగదర్శన ఇతి యాదవః. శ్రియ స్సంపదస్సమృద్ధిం భాషాసమృద్ధిం చ విదధాతు కరోతు. యద్వా శ్రియస్సంపద ఇతి కారకవిభక్తిః సమృద్ధిం సంతో షం సుఖం వా 'బుద్ధిర్మోదసుఖర్ద్ధి' ష్వితిరత్నమాలాయాం. స కీదృశ ఇత్యత స్తాం విశినష్టి. శ్రితేషు విషయే కల్పవృక్షః వాంఛితార్థ ప్రదానే కల్పతరుసదృశ ఇత్యర్థః శ్రియఃపతి శ్రీర్హరిః బ్రహ్మ చేత్యలుక్ శ్రియఃపతి శ్రీపతి శ్చేతి శ్రీహర్షయే తస్య స్వాంతం నితాంతం హరతీతి తథోక్తః. ఆసేచనకసౌందర్యతయా తస్యాం గాఢాను రాగిత్వేన భగవతో మనోహారిత్వం కటాక్షస్య యుక్త మితి భావః. వారిరుహస్య పద్మస్య శ్రియః కాంతీః పర మత్యంతం హరతీతి తథోక్తః. ఏవంవిధః కటాక్షో విదధా త్వితి పూర్వేణ సంబంధః. నన్వత్ర కటాక్షశరయో రౌపమ్యస్య కవిసమయసిద్ధత్వా త్కటాక్షస్య పద్మౌ పమ్యనిబంధన మయుక్త మితిచే న్న. అస్మాన్నప్యాశ్యాబ్ధికన్యే సరసిరుహరు చా మంతరంగై రపాంగై రితి కటాక్షాణాం పద్మౌపమ్యవర్ణనాత్ ఏతేన యద్వా దయారసఝరీపరిపూరితేన మందారమాల్యనికురుంబ సహోదరేణ గౌరీకటాక్షనికరేణ కరంభితస్య కిం దుష్కరం మమ భవే జ్జగతాం త్రయేపి ఇతి కటాక్షాణాం ధావళ్యం వర్ణితమ్ ఖష్ఠస్సన్ నయనమరీచినీలనీలఇత్యాదౌ నైల్యవర్ణన మేవ దృశ్యతే. తద్విరోధే నారుణ్యవర్ణన మితి న శంకావకాశః. ఉదాహృత ఏవసరోరుహరుచా మంతరంగై రపాంగై రితి రక్తిమ్నా ప్యుదాహృతత్వాదిత్యలంబహునా అత్ర దేవ్యాః పత్యా సరససల్లాపాదిసమయఏవ తాదృశకటాక్ష

విర్భావా త్తేషాం కామితార్థవితరణౌచితత్వం వ్యజ్యతే. అత్ర దేవ్యాః కటాక్షైః కల్పవృక్షత్వారోపణా ద్రూపకాలంకారః. వారిరుహాస్య శోభాః హరతీ త్యుపమాలంకారః. హరతి స్నిహ్యతీత్యాదిపదానా ముపవాచకత్వేన దండినా పరిగణితత్వాత్ శబ్దాలంకారస్ఫుట ఏవ. తల్లక్షణాని తూపరిష్టా ద్వక్ష్యంత ఇది నాత్రోక్తాని. అత్రాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగా న్న కేవలవర్ణగణాదిశుద్ధి రేవ. కింతు కవినాయకయో రధ్యేతౄణాం చ మహా నభ్యుదయః. తదుక్తం చమత్కార చంద్రికాయాం "దేవతావాచకా శ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యు ర్లిపితో గణతోఽపి వేతి." "మంగళార్థాభిధానో వా దేవనామాంకనోఽపి వా గణో నదూష్యో వర్ణశ్చ దేవతాధిష్ఠితాశ్మవ" దితి. "ఇకారాదిచతుష్కం తు కుర్యా త్తుష్టిమనోరథా ఉష్మాణ స్సుఖఖేదశ్రీనిర్వాణనిధయః క్రమాత్, శ్రవణోర్న రేఫయుక్తోపి మంగళార్థాభిధానతః స్ఫుటం కావ్యముఖే శస్తః కర్తృధ్యేతౄశుభావహ" ఇత్యలం ప్రపంచేన. ౧

గురుస్తవః

శ్లో. శ్రీమద్గురుపదాంభోజం కవిభి ర్ముఖరీకృతం
షట్పదాకల్పమధురం కల్యాణాని కరోతు నః. ౨

వ్యాఖ్యానమ్ :—

శ్రేయాంసిబహువిఘ్నా నీతి విఘ్నబాహుళ్యభయా న్నిర్విఘ్నం పౌనఃపున్యేన మంగళాచరణం చికీర్షుః "యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథా భాతి తథా గురౌ తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః "యస్మా ద్దేవో జగన్నాథః కృత్వా మర్త్యమయీం తనుం, మగ్నా నుద్ధరతే లోకాన్ కారుణ్యా చ్ఛాస్త్రపాణినా. తస్మా ద్భక్తి ర్గురౌ కార్యా సంసారభయభీరుభిః చక్షుర్గమ్యం గురుం త్యక్త్వా శాస్త్రగమ్యం తు యస్స్మరేత్ కరస్థ ముదకం త్యక్త్వా ఘనస్థం సోఽభివాంఛతి.

సులభం తు గురుం త్యక్త్వా దుర్లభం యఉపాసతే బద్ధం త్యక్త్వా ధనం మూఢో గుప్త మన్వేషతి క్షితౌ" వితి బహుస్మృతివిధిబలాత్తద్భి వాదనస్య ముఖ్యతమత్వేన గురుం ప్రార్థయతే. శ్రీమ దితి. కవిభి ర్జ్యోతృజనై రన్యత్ర హంసైశ్చ కేజలే వయః కవయ ఇతి వ్యుత్పత్తిః. "విశ్వభూమి వ్యోమ్ని వాతే పరమాత్మని పక్షిణి"తిరత్నమాలాయాం. ముఖరీకృతం ముఖరం కృతం 'అభూతతద్భావేచ్విః' చ్వ్యాదితిదీర్ఘః పఠ్యతే జ్ఞాన మేతై రితిపదాని శాస్త్రాణి. "సుప్తిఙంతచయే శాస్త్ర వాక్యేచ పదమిష్యతే" ఇతి నిఘంటుసారే షణ్ణాం పదానాం అకల్పేన రచనయా మధురం మనోజ్ఞం అత్రావయవావయవినోర్భేదోప చారేణైవ ముక్తం యద్వా శ్రీగురుపాదారవింద స్యానిర్వచనీయ మహిమత్వా దితివా న విరోధః. అన్యత్ర షట్పదా భ్రమరా ఏవా కల్పాలంకార స్తేన మధుర మితిచ. శ్రీమతాం గురూణాం పదాంభోజం నోస్మభ్యమస్మాకం వా కల్యాణాని రచనానుకూలవాక్పరంపరా రూపాణీత్యర్థః కరోతు. అత్ర పదమే వాంభోజ మితి మయూర వ్యంసకాదిసమాశ్రయేణ పరిణామాలంకారః. పదే ఆరోప్యమాణస్య అంభోజస్య ఆరోపవిషయపదాత్మతా పరిణతిం వినా కల్యాణకరణ క్రియార్థత్వాసంభవాత్ "పరిణామః క్రియార్థశ్చే ద్విషయీవిషయా త్మనేతి తల్లక్షణాత్ న చ పద మంభోజ మివేతి పూర్వపదార్థప్రధానోప మితి సమాసప్రాప్తిరితి వాచ్యం సాధర్మ్యస్య శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా విషయి విషయగతత్వేన తద్బాధకత్వా దిత్యలం బహునా. ౨

కవివంశావళిపూర్వికా ప్రతిజ్ఞా

శ్లో. శ్రీమచ్చాప్రవలివంశరత్నజలధే రాకాసుధాంశో స్సుత
శ్రీమద్వేంకటధీమత స్తనుభవ శ్రీమన్నృసింహః కవిః
విద్వన్మత్తగజేంద్రసింహబిరుద శ్రీరామవిద్వన్మణిం
యం ప్రాసూత కరోమి సోఽహ మధునా సాహిత్యచింతామణిమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అథ కవి ర్వంశపరంపరాయాతపౌరుషప్రకటనపూర్వకస్వాభిధాన మనుబంధసూచనేన ప్రబంధాభిధానం చాఖ్యాతి. శ్రీమదితి. శ్రియౌ లక్ష్మీసరస్వత్యౌ అస్యస్త ఇతి శ్రీమతే "వాణీలక్ష్మ్యలవంగే" ష్వితి శ్రీశబ్దార్థాభిధానావసరే రత్నమాలా. తాదృశం య చ్చావలివంశ రత్నం తదేవజలధిస్తస్య రాకాసుధాంశోః పూర్ణిమాచంద్రస్య "రాకాన వరజో నార్యాం పూర్ణచంద్రతిథా వపీతి" విశ్వః. తత స్సద్వృత్తస్య వేంకటధీమతో వేంకటశాస్త్రిణః తనుభవః పుత్రః విద్వన్మత్తగజేంద్ర సింహ ఇతిబిరుదో యస్య తథోక్తః శ్రీమన్నృసింహః కవిః యం శ్రీరామవిద్వన్మణిం ప్రాసూత, సోహం సాహిత్యచింతామణిం స్వరూపత్వేన సోదర్యత్వేన చ వాణీలక్ష్మ్యోః ప్రమోదావహ మితి భావః కరోమి. అత్ర ప్రథమపాదే వంశే జలధిసమారోపస్య వేంకట సుధీమణౌ రాకాసుధాకరారోపణే హేతుత్వా త్పరంపరితరూపకాలంకారః. 3

కృతిపతివంశావళిః

శ్లో. శ్రీమద్రాజకులప్రతీతబిరుద శ్రీరావువంశోత్తమ
శ్రీగంగాధరరామరాడ్విభుసుత శ్రీసూర్యరాయప్రభోః
రారాజద్గుణరత్నజాలమధురశ్రీభాసురా మత్కృతి
ర్యావచ్చంద్రదివాకరం భువి బుధేంద్రామోదినీ దీవ్యతు. ౪

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ప్రతిజ్ఞానంతరం సంప్రతి కృతినాయకప్రఖ్యాపనపూర్వక స్వప్రబంధనామ విశదయ న్నాశిషం ప్రయుఙ్క్తే. శ్రీమదితి శ్రీమతాం రాజ్యశ్రీసంపన్నానాం రాజ్ఞాం ప్రభూణాం కులే సజాతీయగణే "కులం లటాకే తీరేచ కులం జనపదే గృహే, సజాతీయగణే గోత్రే దేహే కూపే స్మృతం కుల" మితి విశ్వః. ప్రతీతబిరుదః ప్రసిద్ధరాజ

చిహ్నః యః శ్రీరావువంశః తత్రోత్తమశ్శ్రేష్ఠః యో గంగాధరరామ రాడ్విభుః శ్రీవేంకటమహీపతిగంగాధరరామరాయసార్వభౌమ స్తత్తనయస్య శ్రీసూర్యరాయప్రభోః శ్రీవేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజస్య అతిశయేన రాజతీతి రారాజతే. యఙ్లుగంతాచ్ఛతృప్రత్యయః. యద్గుణరత్నజాలం వక్ష్యమాణగుణమణిసమూహః తస్య మధురశ్రియా భాసురా ప్రకాశమానా మత్కృతి స్సాహిత్యచింతామణిః బుధేంద్రామోదినీ కవీంద్రామోదినీ సురేంద్రామోదినీ చ సతీ భువి లోకే యావచ్చంద్రదివాకరం దీవ్యతు విజయతా మిత్యర్థః. అత్రాతిసమృద్ధవస్తువర్ణనా దుదాత్తాలంకారః. అత్ర "సూర్యాశ్వై ర్మసజస్తతా స్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడిత" మితిలక్షణా చ్ఛార్దూలవిక్రీడితం వృత్త మిదం. అస్యార్థః. "ఆదిమధ్యావసానేషు యరతా యాంతి లాఘవం, భజసా గౌరవం యాంతి మనౌ తు గురులాఘవ" మితినిష్కృష్టలక్షణలక్షితై ర్మసజస్తతగై రంతే గురుణా చ యుక్త మిదం శార్దూలవిక్రీడితం భవతి. తచ్చ ప్రతిపాదం ద్వాదశభి స్సప్తభిశ్చ యతియుతం. యతిర్నామ పదవిచ్ఛేదః. తదుక్త మాచార్యదండినా "శ్లోకేషు నియతస్థానం పదచ్ఛేదం యతిం విదు" రితి తథాచాత్ర చతుర్థపాదే ద్వాదశత్రయోదశాక్షరయో ర్మధ్యే న పదవిచ్ఛేదః. బుధేంద్రామోదినీ తీంద్రశబ్దావయవ స్యేకారస్య పూర్వద్వాదశాక్షర్యాం సంక్రాంతత్వాత్ యతిభంగ స్స్యా దితిచే న్నైష దోషః. "ధాతునామ్నామభేదేన విరామో విరతి ర్యతిః, స్వరసంధ్యాప్తసౌందర్యా త్తద్భేదేపి యతిః క్వచి" దితి పింగళాచార్యేణస్వరసంధిస్థలే ప్రాతిపదికభేదేపి యతిభంగదోషస్య పరిహృతత్వాత్ తద్వచనస్య చాయం నిర్గళితార్థః. ధాతుప్రాతిపదికరూపప్రకృత్యోః ప్రత్యయస్య చ మధ్యే యతి రనింద్యః. క్వచిద్ధాతుప్రాతిపదికమధ్యేపి స్వరసంధివశేన యతి రవిరుద్ధ ఇతిపాదాంతయతి రౌత్సర్గికః. "అబ్ధ్యంగై స్స్యా జ్జలధర

మా” లేతివృత్తవిశేషే అంగశబ్దేన కిం వేదాంగగతషట్సంఖ్యా వివక్షితా అహోస్విద్యమనియమాదిగతాష్టసంఖ్యావేతి వికల్ప్య షట్సంఖ్యాంగీకారే తస్య వృత్తస్య ద్వాదశాక్షరత్వేన పాదాంత యతిర్న సిధ్యతేతి అష్టసంఖ్యాపరత్వమేవేత్యభ్యుపగతం ఛందశ్శాస్త్ర పారీణైః. ఏవం పాదాంతయతే ర్నిత్యత్వేపి “సపల్వలోత్తీర్ణవరాహ యూథా న్యావాసవృక్షోన్ముఖబర్హిణాని” త్యాదౌ పాదాంతయతి భంగదోషస్యైవ పరిహారః. ఏవ మన్యత్రాపి యతిభంగదోషో నాశంక నీయ ఇత్యల మతివిస్తరేణ. ౮

శ్లో. నవం వా ప్రాచీనా త్సరసకవితాస్వాదభరితం
గుణై ర్నవ్యం కావ్యం సహృదయచమత్కారి భవతి
పయఃపారావారో నివసతు పురాణోపి సరసో
న రుచ్యః కిం తస్మాదపి జగతి రాకాహిమకరః. ౯

వ్యాఖ్యానమ్ :—

నను బహుషు ప్రాచీనప్రణీతకావ్యేషు సత్సు కి మభినవకావ్య నిర్మాణే నేత్యాశంక్య సదృష్టాంత ముపాదేయతాం సమర్థయతి నవ మితి. గుణై ర్నాయకస్య దాక్షిణ్యాదిభి ర్నవ్యం మనోజ్ఞం “నవ్యం నవమనోజ్ఞయో”. రితి రుద్రః. సరసకవితాస్వాదభరితం చ కావ్యం కవయతీతి కవిః. తస్యకర్మ కావ్యం రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మక మేవ న కర్మమాత్రం బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః. నవం వా నవ మపీత్యర్థః. యద్వా నవం వా నవమేవే త్యవధారణే స్యు రేవం తు పునర్వై వేత్యవధారణవాచకా ఇత్యమరః. ప్రాచీనాత్ పూర్వకవినిర్మితాత్ సహృదయచమత్కారి భవతి. సహృదయాహ్లాది భవతీత్యర్థః. ఉత్తరార్ధేన సమర్థయతి పయఇతి. సరసః రసయుక్త పయఃపారావారః పురాణోపి నివసతు రాకాహిమకరః పూర్ణిమాచంద్ర స్తస్మా త్పయః పారావారా దపి జగతి నరుచ్యః కిం? రుచ్యఏవేత్యర్థః.

అత్ర పయఃపారావారహిమకరవ త్కావ్యస్య సామాన్యత్వేన విషయ భేద ఇతి న శంక్యం. నిర్మాతృభేదేన కావ్యస్యాపి నవీనత్వాదిభేదా దస్యైవ విషయభేద ఇత్యవగంతవ్యమ్. ౫

శ్లో. గుణాలంకారాద్యై ర్ధ్వనిభి రపి లోకేఽఖిలలితాః
ప్రకీర్ణా లక్ష్యంతే కవిభి రతులైః పూర్ణకృతయః
తద ప్యేషా స్మాకం భువనజననీ దేశికమణి
ప్రసాదప్రాచుర్యా ద్వహతు మహతా మాదరభరమ్. ౬

వ్యాఖ్యానమ్ :—

నను లోకే త్వాదృశాః కవయో బహవ స్తత్తాదృశాని కావ్యాని చ విద్యంతఏవ. తానివినా త్వత్కావ్యమ్, కథ మాదరణీయ మిత్యాశంకాం మనసి నిధాయ గురుప్రసాదమహిమ్నైవ సిద్ధ్యతీ త్యాహ గుణేతి. గుణా అలంకారాశ్చ వక్ష్యమాణలక్షణా స్తదాద్యైః అత్రాదిశబ్దేన అభిధాలక్షణాదయో గృహ్యంతే. ధ్వనిభి రపి ప్రకీర్ణాః. అతఏవ అఖిలలితాః పూర్ణకృతయః సంపూర్ణకావ్యాని లోకే లక్ష్యంతే. తదపి తాదృశకావ్యజాతే సత్యపీత్యర్థః. భువనజననీ లోకమాతా లక్ష్మీ రితియావత్ "ఇందిరా లోకమాతా మే" ఇత్యమరః. దేశికమణి ర్గురువరః అత్ర యద్యపి గురు రిత్యనేన పితైవ గురు రితి. తతోఽనన్యగురుత్వా దస్యాభిజాత్యం లోకోత్తర మితి చవ్యజ్యతే. మదుపాసితజగజ్జననీ గురుప్రసాదా దేవ సదాదరభర మావహతీతి భావః. ౬

శ్లో. శరత్ఫుల్లత్పంకేరుహవనమధూళీరసరమా
ధురీణా మద్వాణీ మదయతుతరా మేవ విదుషః
విధత్తే సంతోషం కిము బధిరవర్గస్య చ నటీ
వధూటీసాటోపస్ఫురితమణికాంచీకలరవః. ౭

వ్యాఖ్యానమ్ :—

స్వప్రబంధస్య రసవత్తా మాపాదయన్ విధేయతా మాహ శరదితి. శరది పద్మప్రాకట్యార్థ మిదం విశేషణం. ఫుల్లద్వికసతీ యత్పంకేరుహవనం మధూళీరససమృద్ధ్యర్థమిదం విశేషణం. ఫుల్లానాం తదభావాత్ తస్య యా మధూళీపరాగః మధువా తస్యా రసరమా రససమృద్ధిః తస్యా ధురీణా ధూర్వహా "ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రఖ" ఇతి యోగవిభాగా త్ఖప్రత్యయః మద్వాణీ మమ వాక్ విమతఃపండితా నేవ మదయతు తరా మతీవ సంతోషయతు ఉక్త మర్థ ముత్తరార్ధేన సమర్థ యతి విధత్త ఇతి. నటీవధూటీ నాట్యస్త్రీ "వధు ర్వధూ ర్వధూటీ" చేతి శ్రీహర్షయే. తస్యా స్సాటోపేన ససంరంభనృత్యేన స్ఫురితా స్ఫురితా "స్ఫురణం స్ఫురణా." ఇత్యమరః. మణికాంచీ మణిమేఖలా తస్యాః కలరవోఽవ్యక్తమధురధ్వనిః బధిరవర్గస్య చ అత్ర చ శబ్దో బధిరవర్గస్యైవ బధిరవర్గస్యాపీ త్యర్థం సూచయతి. సంతోషం విధత్తే కిము న విధత్త ఇత్యర్థః. ౮

శ్లో. అగాణేయాః ప్రౌఢాః కథమపి గుణా స్తస్య నృపతే
ర్జనః కో వా ఖ్యాతుం ప్రభవతి తదల్పిష్ఠవచనైః
తద ప్యుద్దామోఽయం గురువరకృపాపాంగవిసరః
సమంతా దుద్వేలం ముఖరయతి మా మద్య బహుధా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

స్వాహంకారం పరిహరన్ గురుకృపాపాంగ ఏవ ప్రేరయతీ త్యాహ అగాణేయా ఇతి. తస్య నృపతే ర్వేంకటమహీపతిసూర్యరాయ మహారాజస్య ప్రౌఢా గుణాః కథమపి కృచ్ఛ్రేణాపి అగాణేయా గణయితు మశక్యాః "గణనీయేగాణేయ" మిత్యమరః. త త్తస్మాత్కారణా దల్పిష్ఠా న్యత్యల్పాని వచనాని తైః ఖ్యాతుం వర్ణితుం జనః కో వా ప్రభవతి ? కోపి న ప్రభవత్యేవే త్యర్థః. సంఖ్యాతు మేవ అశక్యా

స్తగుణాన్ వర్ణయితుం కథం సమర్థో భవే దితిభావః. తర్హి తూష్ణీమేవ
భవితవ్యమిత్యత ఆహ తదితి. తదపి అసామర్థ్యే సత్యపీ త్యర్థః. ఉద్దా
మో మహాన్ అయం గురువరకృపాపాంగవిసరః సమంతా త్సర్వత్ర
మా మద్యబహుధా బహుప్రకారై రుద్వేల మతితరాం ముఖరయతి
ప్రేరయతీత్యర్థః. అత్ర ప్రతిపాద్యమహిమ్నా చ ప్రబంధోఽపి మహత్తర
ఇతి స్మరణాత్ ప్రతిపాద్య గుణోత్కర్షకథనం స్వప్రబంధమహత్త్వా
యైవే త్యవగంతవ్యమ్.

కావ్యారంభసమర్థనమ్

నను కావ్యారంభస్య సుఖాదిరూపపురుషార్థసాధక త్వాభావేన
అకించిత్కరత్వ మేవ పురుషార్థసాధకస్యైవ జగదాదరణీయత్వాత్
"కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే" దితినిషేధస్మరణా చ్చేతిచే న్నైవం.
అస్య కావ్యారంభస్య రామాయణాదివ న్మహాపురుషగుణవర్ణనపరత్వా
త్సకలపురుషార్థసాధకత్వే సఫలత్వా చ్ఛ్రోతృజనమనోరంజకత్వేన
ఉపాదేయత్వా చ్చ సరసపదబంధసాంద్రతయా చ కవే రపి నిరవధి
కానందసంపాదకో భవతి. తదుక్తం "విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీం
వితనుతే కీర్తిం విధత్తే శ్రియం, హేలానిర్జితయక్షరాజవిభవాం చింతా
కరం హంత్యఘం, దుగ్ధే స్వాదుతరా ద్రసాన్వితరతిస్ఫారం కలా
కౌశలం, కావ్యం నిర్వృతి మావహ త్యపి పరిస్పందావహం చేతసః."
"మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్య మమునా సిద్ధ్యంతి కీర్త్యాదయో,
దుష్కావ్యం హి నిషేధభా గితరథా రామాయణాదేః క్షితిః కాంతా
సంమితతోపదేశకతయా నార్థైవ కావ్యశ్రియా, స్వారస్యా త్క్రియతే
హితాహితకృతే పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం". న కేవలం కీర్త్యాది
ఫలకత్వ మేవ కింతు కీర్తిముఖేన నిరవధికసుఖప్రదస్వర్గాదేరపి ఫల
త్వాత్ తదుక్తం "కీర్తిం స్వర్గఫలా మాహు రాసంసారం విపశ్చిత."
ఇతి. నను "సైవేహ వాణీ జనతాఘహారిణీ సుధారణీ సంసృతిసింధు

కారిణీ, యానంతనామావళిదివ్యహారిణీ స్ఖలత్పదై ర్యద్యపి సా వికారిణీ'' త్యాదినా శ్రవణమననాదిభ్యో భగవత్కథాప్రతిపాదక కావ్యానా మేవ తాదృశఫలత్వమ్. న కావ్యసామాన్యస్యేతిచేన్నైవం. పుణ్యశ్లోకస్య చరిత ముదాహరణ మర్హతి. ''ఉపశ్లోకస్య మాహాత్మ్య ముజ్జ్వలాః కావ్యసంపదః, కవే రల్పాపి వాగ్వృత్తి ర్విద్వత్కర్ణావతంసినీ. నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర'' ఇత్యాద్యనేకస్మరణా ద్రామాదిగుణవర్ణనవ న్మహాపురుషగుణవర్ణనస్యాపి సకల శ్రేయస్సాధకత్వ ముపదేశస్యాపి కాంతాసమ్మితతయా వ్యంజనా వ్యాపారేణ కర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృత్తినివృత్తిపూర్వకం పురుషానురంజకత్వ ముపదేశాంతరాపేక్షయా చమత్కారిత్వం చ. ''న బ్రహ్మవిద్యా న చ రాజ్యలక్ష్మీ స్తథా యథేయం కవితాకవీనాం, లోకోత్తరే పుంసి నివేశ్యమానా పుత్రీవ హర్షం హృదయే కరోతీ''తి సకలకల్యాణగుణతిలక శ్రీవేంకట మహీపతి సూర్యరాయ సార్వభౌమ విచిత్రచరిత్రపవిత్రిత మిదం కావ్యం జగదానంది భవత్యే వేత్యలం బహునా.

•

(ఇతి కావ్యారంభ సమర్థనమ్.)

ఏవం స్వప్రబంధస్య గుణోత్కర్షతా మాపాద్య సంప్రతి సతి కుడ్యే చిత్రకర్మేతి వ త్కావ్యస్య ఆరంభణీయత్వే గుణోత్కర్షాపాదనం తదభావే తదనవసరఏవేతి పూర్వపక్షీకృత్య తదవశ్యారంభణీయత్వం సమర్థయతి నన్విత్యాదినా. కవయతే వర్ణయతీతి కవి స్తస్య కర్మ కావ్యం. తచ్చ రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మక మేవ. న కర్మ మాత్రం. బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్. అత్రాయం పూర్వపక్షః య త్పురుషార్థసాధకం త జ్జగదాదరణీయం. య త్తదసాధకం త జ్జగదనాదరణీయ మితిన్యాయా దనాదరణీయత్వే త్వారంభస్యాఫలత్వా త్కావ్యాలాపవర్జనస్య విధిప్రాప్తత్వా చ్చేతి త దయుక్త మితి

సహేతుకం సమాధత్తే నైవ మిత్యాదినా. కావ్యారంభస్య రామాయణాదివత్ భాగవతాదీనా ముపలక్షక మేతత్. రామాయణాదే రివ మహాపురుష నైత్యకత్వేన పురుషార్థసాధకత్వం పురుషార్థసాధకత్వేన ఫలవత్త్వం సఫలత్వేన శ్రోతృమనోరంజకత్వేన చోపాదేయత్వం చ. ఉపాదేయత్వేన సరసపదబంధసాంద్రత్వేన చ కవే రపి నిరవధికానంద సంపాదకత్వం చాస్త్యేవేతి శ్రుత్వాపమాన్యాయ సంగ్రహకారికా ముప్యుదాహరతి విశ్వేతి. కావ్యంకర్తృ విశ్వాసోల్లంఘనే జాంఘికీ జంఘాబలవతీ. జంఘయా చరతీతి ఠక్ప్రత్యయః. తాదృశీం కీర్తిం యద్వా కీర్తిం విశ్వోల్లంఘనే జాంఘికీం జంఘయా శీఘ్రగామినీం వితనుతే విస్తారయతి. హేలయా విలాసేన నిర్జితో యక్షరాజస్య కుబేరస్య విభవో ధనసమృద్ధి ర్యయా తాం శ్రియం విధత్తే. చింతా ఆధ్యానం తస్యా ఆకరం ముఖ్యావాస మఘం దుఃఖం నిహంతి అపాకరోతి. స్వాదుతరా నతిస్వాదూన్ రసా నాస్వాదాన్ "ఆస్వాదవ ధ్వనిసుధాంబురసాఖ్యధాతు ష్విష్టో రస" ఇతిభాస్కరః. దుగ్ధే స్ఫారం ప్రకాశమానం కలాకౌశలం విద్యానైపుణ్యం నిర్వృతిం సుఖం చావహతి. అపి అపిచేత్యర్థః. చేతసః పరిస్పందావహా ముత్కంఠావహం చేత్యర్థః. తుష్యతు మూర్ఖ ఇతిన్యాయా త్ప్రరోచనా ముత్పాదయితుం వినిగమనోపకారకసంగ్రహకారికాంతర ముదాహరతి మీమాంస్యమితి. అత్ర లోకే కావ్యం మీమాంస్యం పునర్విచారణీయమేవ "స్యు రేవంతు పున ర్వైవేత్యవధారణవాచకా" ఇత్యమరః. యద్వా అత్రలోకే మీమాంసల కావ్యం పునః కావ్యమేవ చమత్కారిత్వస్య అనన్యవిషయత్వా దితిభావః. అస్తు వా ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోపి ప్రవర్తతే ఇతిస్మరణా త్తతః కిం ఫల మిత్యత ఆహ. అమునా కావ్యేన కీర్త్యాదయః పూర్వోక్తా స్సిద్ధ్యంతి. తర్హి నిషేధవచనస్య అనన్యగతికత్వా త్కాగతి రిత్యత ఆహ దుష్కావ్యంహీతి ముద్రా

రాక్షసాద్యసత్కావ్యపరత్వా న్నిషేధస్యేతి భావః. కావ్యసామాన్యపరత్వే కా వా క్షతిరిత్యత ఆహ రామాయణాదేరితి ఇతరథేతి ఇతరథా కావ్యసామాన్యపరత్వేతు రామాయణాదేరితి తదుచ్ఛేద స్యానంగీకార్యత్వా దన్యవిషయత్వమే వోచితం నిషేధస్యేతి భావః. నను వేదపురాణాభ్యామేవ కర్తవ్యప్రవృత్తే రకర్తవ్యనివృత్తేశ్చ సిద్ధా కిమమునే త్యాశంక్య సరసోపదేశకతయా కావ్యస్య తదతిశాయిత్వమిత్యాహ కాంతేతి. పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం ప్రవృత్తి ర్నివృత్తిశ్చేత్యర్థః. కావ్యశ్రియా కాంతాసంమితతోపదేశకతయా నార్యేవ స్వారస్యం వ్యంజనావ్యాపారేణ కర్తవ్యాకర్తవ్యయో రుపదేశః. తస్మాత్ హితాహితకృతే హితే ప్రవృత్తి రహితే నివృత్తి శ్చేతి తదుభయార్థ మిత్యర్థః. సంపదాదిత్వా ద్భావే క్విప్. యథా కాంతా కటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిః పురుష మారంజయంతీ మమేదం ప్రియం కురు ఇద మప్రియం మా కుర్వి త్యనుక్త్వైవ సర్వం సంపాదయతి. తద్వత్కావ్యశ్రీరపి వ్యంజనావ్యాపారమాత్రపరత్వేన ఉపసర్జనీభూతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానభూతప్రభుసుహృత్సంమితవేదపురాణవిలక్షణాసతీ సహృదయహృదయాహ్లాదిన్యా వ్యంజనావ్యాపృత్యా రామాదివద్వర్తితవ్యం నతు రావణవ దితిపురుషం కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చాకర్తవ్యా దితి. అస్యాః కాంతాసంమితత్వ మవగంతవ్యం. అత స్స్వారస్యాపాదనేన కావ్యస్య ప్రవర్తకత్వా ద్భయానునయపురస్సరం ప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యా మతిశయ ఇతి భావః. న కేవలం కీర్త్యాదిఫలక మేవ. కింతు తద్ద్వారా స్వర్గాద్యదృష్టఫలకమపీ త్యాహ న కేవల మితి ప్రమాణయతి కీర్తి మితి. "యావన్నామస్య లోకేస్మిన్ తావత్స్వర్గే మహీయతే" ఇత్యుక్తత్వా దితిభావః అస్తు నామ తాదృశఫలకత్వం భగవత్కథాప్రతిపాదకకావ్యానా మేవ న తు కావ్యసామాన్యస్యే త్యభిప్రేత్య శంకతే నన్వితి. జనానంద

సమూహో జనతా సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః. తస్యా అఘం దురితం హరతీతి తథోక్తా, సైవ వాణీ సుష్టుధారోద్ధరణం యస్యాః సా సుధారిణీ సుష్టుధర్త్ర్యా యది విచార్యమాణే సతి స్ఖలత్పదై ర్దుష్టపదై ర్వికారిణ్యపి యా వాక్ అనంతో విష్ణుః తస్య నామావళిదివ్యహారిణీ విష్ణుకథాప్రతిపాదికా సైవేతి పూర్వేణాన్వయః. “అనంత శ్శేష విష్ణ్వోస్స్యా దనంతం సురవర్త్మని, అనంతా శారిబా దూర్వా విశల్యా లాంగలీషు చ, అనంతా హైమవత్యాం చ గుడూచ్యాం చావనావ” పీతి విశ్వప్రకాశః. మైవ మిత్యాదినా నిరాకుర్వన్ అవశ్య మారంభణీయ్యం కావ్య మితి సమర్థయ న్నిగమయతి పుణ్యశ్లోకస్యేత్యాదినా “శ్లోకః కీర్త్తిః పద్యే యశసి చ శ్లోక” ఇతి విశ్వః. శిష్టం స్పష్టమ్.

(ఇతి కావ్యారంభసమర్థనమ్)

అథైతే నాయకగుణా నిరూప్యంతే.

శ్లో. మహాకులీనత్వ ముదారతా చ
తథా మహాభాగ్యవిదగ్ధభావౌ
శౌర్యం తథా ధార్మికతోజ్వలత్వ
మమీ గుణా జాగ్రతి నాయకస్య.

అథ యథాక్రమం నాయకస్వరూప ముదాహరణం చ :—

ఏవం కావ్యారంభకరణీయతాం నిశ్చిత్య సంప్రతి కథానాయకస్య వేంకమహీపతిసూర్యరాయమహారాజస్య గుణా న్కతిచి ద్వివేక్తుకామ స్తా నుద్దిశతి అథేత్యాదినా. అథ గ్రంథారంభసమర్థనానంతరం ఉద్దేశక్రమం దర్శయతి మహాకులీనత్వ మిత్యాది.

మ హా కు లీ న తా

శ్లో. మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

మహాకులీనత్వం లక్షయతి మహాకులీనతేతి. సత్కులప్రసూనత్వం మహాకులీనతే త్యర్థః. మహాకులా దఞ్ ఖఞా వితృత్ర అన్యతరస్య గ్రహణానువృత్త్యా ఖఞ్ ప్రత్యయః. యథా

శ్లో. యస్యాసీ త్ప్రభవో౽ర్యమాపి చ యదా శ్రీపద్మనాభో విభుః
జాతో యత్రమహీక్షితశ్చ బహవో దిక్పాలబృందాంశకైః
తస్మి న్నిష్కహన స్తుతార్థ్యచరితే శ్రీరావువంశే౽ధునా
శ్రీమా న్వేంకటసూర్యరాయనృపతి ర్జాగర్తి విశ్వంభరః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

మహాకులీనత్వ ముదాహరతి యస్యేతి. అర్యమా సూర్యః యస్య మహావంశస్య ప్రభవ త్యస్మాదితిప్రభవః జన్మహేతుః "స్యా జ్జన్మహేతుఃప్రభవ" ఇత్యమరః. ఋదోరప్ అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయా మితి సాధుః. ఆసీత్ సాక్షా దస్య సూర్య ఏవకూటస్థ ఇతి భావః. అపిచ కించ యదా యస్మిన్వంశే శ్రీపద్మనాభ ఇతి కశ్చి న్మహాపురుషో విభు ర్జాతః. యద్వా పద్మనాభో రామ ఇతి వా కించేతిచార్థః. యత్ర బహవోమహీక్షితశ్చ దిక్పాలబృందాంశకై రష్టదిక్పాలమాత్రాభిః జాతాః తస్మి న్వంశే నిష్కహనం నిర్వ్యాజం యథా తథా స్తుతం. అర్థ్య మర్థయుక్తం సార్థక మితి యావత్. చరితం యస్య తస్మిన్ శ్రీ రావువంశే రాం"నామైకదేశగ్రహణాన్నామగ్రహణ" మితిన్యాయేన రాజ్యశ్రియం వాతీతి రావురితి వ్యుత్పత్త్యా సార్థకత్వ మితి బోధ్యం. వా గతిగంధనయో రిత్యౌణాదికఉప్రత్యయః. అధునా శ్రీమాన్వేంకటసూర్యరాయనృపతిః విశ్వంభరః సర్వజగద్భర్తా సన్ జాగర్తి. అత్ర సాక్షా త్సూర్యప్రభవో౽యం వంశః సభగవత్స్వరూపస్య పద్మనాభ విభో ర్జన్మవంశో౽భవత్. అపిచాత్ర దిగీశబృందాంశవిభూతినిర్మితా రాజానో బహవో జాతాః. తత్ర రావువంశే సంప్రతి సకలజగద్రక్ష

శ్రీమద్వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజో విభ్రాజతి. ఏతేన మహాకులీనత్వం సువ్యక్త మిత్యవగంతవ్యమ్.

ఉ దా ర తా

శ్లో. యద్విశ్రాణనతాచ్ఛీల్య మౌదార్యం తన్నిగద్యతే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఔదార్యంలక్షయతియదితి. తచ్ఛీలస్య భావస్తాచ్ఛీల్యం విశ్రాణనే తాచ్ఛీల్య మితి. శివభాగవతవత్సమాసః "విశ్రాణనం వితరణ" మిత్యమరః. ఔదార్యం దాతృత్వం "ఉదారోదాతృమహతో" రితి విశ్వః.

య థా

శ్లో. గ్రైవేయాదివిభూషణై ర్నవమణిప్రస్ఫీతశృంగీమయై
రాస్థానే కవిమండలే ష్వపి పరం సాధారణే ష్వాత్మనా
శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవసుధాధీశం సపత్నా న్నృపా
స్సేవంతే కరపద్మదానవలయం దృష్ట్వా యశోదాలయమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ ;—

అత్ర స్వానుగుణాఖిలవైభవవిశ్రాణనప్రతిపాదనా దనవరత దానకలాబద్ధకంకణతయా లోకోత్తరవదాన్య స్యేతి సూచితం.

ఉదాహరతి గ్రైవేయేతి. నవభి ర్మణిభిః ప్రస్ఫీతై రత్యర్థైః స్ఫాయస్ఫీర్నిష్ఠాయా మితి స్ఫీభావః. శృంగీమయై స్స్వర్ణవికారైః "స్త్రీ శృంగీ మండనం స్వర్ణ" మితి రత్నకోశే. గ్రీవాయాం భవోలంకారో "గ్రైవేయం కంఠభూషణ" మితి నిఘంటుసారే. తదాదిభి ర్విభూషణైః ఆస్థానే సభాయాం "ఆస్థానే క్లీబ మాస్థానం స్త్రీనపుంసకయో స్సభ" ఇత్యమరః. ఆత్మనా స్వేన కవిమండలేషు కవిసమూహేషు పర మత్యంతం సాధారణేషు సమానే ష్వపి సత్సు సపత్నా నృపాః యశోదాయాః కీర్త్యాకర్షణస్య "దానాకర్షణయోర్దాత్రీ" తి

నిఘంటుసారే. ఆలయం ముఖ్యకారణ మిత్యర్థః. కరపద్మే స్థితం దాన వలయ మితి మధ్యమపదలోపీ సమాసః. నన్వత్ర న వలయం సర్వ సాధారణమేవ భూషణం వ్యావర్తకధర్మాదర్శనేన సందేహో నాపస రతి. కథ మత్ర సేవేతి శంక్యం. పాణిగ్రహణవ త్సర్వస్యైవవిహితత్వా దుచితత్వాచ్చ వామేతర ఏవే త్యవగంతవ్యం. తచ్చ మహోదాతృభి రేవ ధార్యం. అన్యైస్తు కరాలంకారార్థం వామేన తథా లోకవ్యవహా రోపి దృశ్యతే చ లోకేపి "వామే ధనుర్విక్రమ మప్రతీపం సదాన్య తాం వర్తి చ సవ్యభూ" షేతి. ప్రయోగశ్చే త్యలం దుర్విదగ్ధసంవా దేన లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి. అత్రేతి.

మ హా భా గ్యం

శ్లో. సర్వంసహాధిపత్యం య త్తన్మహాభాగ్య ముచ్యతే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

మహాభాగ్యం లక్షయతి సర్వంసహేతి. సర్వం సహతఇతి సర్వం సహా సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయే. ముమాగమః. తస్యా అధిపత్యం సార్వభౌమత్వ మిత్యర్థః.

యథా.

శ్లో. నానాదేశమహీంద్రదివ్యమకుటీకేయూరసంఘట్టన
స్వచ్ఛందచ్యుతరత్నజాలశకలా నాదాయ సమ్యక్కృతైః
నిస్సంఖ్యై ర్వివిధాంశుభి స్సువిమలై ర్నీరాజనై శ్శాత్రవా
స్సేవంతే భువి సూర్యరాయవసుధాధీశం నృపాలాః పరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రవేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమస్య నిఖిలదేశాధీశ కృతసేవాశాలితయా సర్వోత్తరం మహాభాగ్యం. మహాభాగ్య ముదా హరతి:-నానాదేశేతి. శాత్రవా భూపాలాః నానాదేశమహీంద్రాణాం సేవార్థ మాగతానా మితిభావః. దివ్యదివ్యమకుటీకేయూరాణాం

"మకుటంమకుటీతిసారస్వతవిలాసే" సంఘట్టనా త్సంమర్దాత్ స్వచ్ఛం దం యథా తథా చ్యుతాన్ రత్నజాలశకలా నాదాయ గృహీత్వా సమ్యక్కౢప్తై శ్శ్రీ రాజన్యైస్సూర్యరాయవసుధాధీశం "రాజా తు ప్రణతాశేషసామంత స్స్యా దధీశ్వర" ఇత్యమరః. దుష్టనిగ్రహశిష్ట పాలనాభ్యా మఖిలభువనపాలనా దస్య మహాభాగ్యమితి భావః. ఏవ మేవ ద్యోజయతి అత్రేతి.

వైదగ్ధ్యం

శ్లో. కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్య మభిధీయతే.

వైదగ్ధ్యం లక్షయతి కృత్యవస్తుష్వితి. కృత్యవస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు ప్రయోగకౌశలమ్.

యథా

శ్లో. అన్యోన్యప్రథమానసంయుగకళాఖర్జూలబాహార్గళీ
సంభ్రామ్యత్కరవాలదర్శితమహాశౌర్యప్రతాపోజ్వలాః
పృథ్వీచక్రధురంధరాః పున రమీ స్సైవైకబద్ధాశయాః
సంఘీభూయ చరంతి క్షైత్రగమనే శ్రీసూర్యరాయప్రభోః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రపరస్పరబద్ధవిరోధానా మపి రాజ్ఞా మతిమైత్రీ విధాయకే సూర్యరాయవిభుకృతినాయకే మహా న్వైదగ్ధ్యవిశేషః. ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి:— అన్యోన్యప్రథమానయుద్ధకళాసు ఖర్జూలాః కండూయుక్తాః తాసు బాహార్గళీషు సంభ్రామ్యంతః కరవాలాః ఖడ్గా స్తై ర్దర్శితమహాశౌర్యప్రతాపై రుజ్వలాః. అతఏవ పృథ్వీచక్రధురంధరాః ధూరేవ ధురా తాం ధారయంతీతి ధురంధరాః "టాబంతత్వం హలంతానా" మితివచనా ట్టాప్. సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజీత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయః. ఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః. అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగమః. అమీ పునస్సైవైకబద్ధాశయా స్సంత శ్శ్రీసూర్యరాయప్రభో

ర్నైత్రగమనే జయయాత్రాయాం సంక్షుభాయ ఏకమత్యేవ మిళిత్యే త్యర్థః. చరంతి వైదగ్ధ్యం యోజయతి అత్రేతి.

శౌర్యం

శ్లో. జగత్ప్రకాశకత్వం య, త్తచ్ఛౌర్యం పరికీర్త్యతే.
శౌర్యం లక్షయతి గజదితి శౌర్యం తేజస్వితృం. యథా

శ్లో. శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవిభు తేజ శ్చిత్రభానౌ రిపు
క్షోణీభృద్రమణీకచాంధతమసాహంకారనిర్వాపకే
నిత్యం భాస్వతి జీర్ణభూతతమసా మజ్ఞాతభేన త్విషాం
లోకాలోకగిరీంద్రపృష్ఠదృషదా మాసీ త్ప్రకాశో మహాన్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రసూర్యప్రకాశరహితేపి చరమగిరిపాశ్చాత్యదేశే ప్రకాశా విర్భావా ల్లోకోత్తర మస్య తేజస్వితం.

ఉదాహరతి:-శ్రీమదితి. రిపుక్షోణీభృద్రమణీనాం రిపుభూపాల యోషితాం కచానాం కబరీణా మంధతమసస్య అహంకారనిర్వాపకే శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవిభో స్తేజః ప్రతాపః "తేజో బలేప్రతాపే గ్నౌ" ఇతిరత్నమాలా. తదేవ చిత్రభానుః సూర్యః "వహ్నిభానూ చిత్రభానూ" ఇతి రత్నమాలాయాం. తస్మిన్ నిత్యం సదా భాస్వతి పతి జీర్ణభూతం తమో యాసాం తాసాం అజ్ఞాతాభేన త్విష స్సూర్య కాంతయో యాభి స్తాసాం "భేనౌ భానునిశానాథౌ" ఇతి రత్న మాలాయాం. లోకాలోకగిరీంద్రస్య చక్రవాళస్య "లోకాలోక శ్చక్రవాళ" ఇత్యమరః. పృష్టదృషదాం బాహ్యశిలానాం మహా న్ప్రకాశ ఆసీత్. అత్ర సూర్యకిరణప్రసారరహితయో రపి దేశ కాలయో రతిప్రకాశావిర్భావా ల్లోకోత్తర మస్య తేజస్విత్వ మితి భావః.

ధార్మికత్వము

శ్లో. ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వం త దుచ్యతే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధార్మికత్వం లక్షయతి ధర్మేతి. ధర్మం చర త్యాసేవత ఇతి ధార్మికః. సత్కృత్యలెధర్మో సధార్మిక ఇతివృత్తికారః. తస్యభావ స్తత్వం.

యథా

శ్లో. కారుణ్యా దతిశీతలోపి శరణం యాతేవ గీతే జనే
గర్వద్దుర్వసుధాధినాథదళనోద్యోగప్రచండక్రమః
అన్యస్త్రీవిముఖోపి సోఽభిరమతే రాజ్యశ్రియా ప్రౌఢయా
శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయనృపతి ర్లీలావతారో హరేః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి:—కారుణ్యాదితి. హరే ర్లీలావతారః శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయనృపతిః శరణం యాతే గతేఽపగీతే జనే విషయే కారుణ్యా దతిశీతలోపి శరణాగతే దయార్ద్రహృదయోపీ త్యర్థః. "శరణం వధరక్షిత్రో ర్గృహరక్షణయో రపీతి" కోశః. గర్వతామ్ దుర్వసుధాధినాథానాం దూరాజానాం దళనోద్యోగే విభేదన వ్యాపారే ప్రచండః క్రమో విక్రమో యస్య సః. అన్యస్త్రీవిముఖోపి అత్ర శరణాగతరక్షణపర స్త్రీవైముఖ్యధర్మవ్రతస్య. ధార్మికత్వం కిము వక్తవ్య మితిభావః.

ఔజ్జ్వల్యమ్

శ్లో. రూపసంపన్నదేహత్వ మౌజ్వల్యం పరికీర్త్యతే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఔజ్జ్వల్యం లక్షయతి:—రూపేతి. కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాది చతుర్విధ భూషణాభావేపి భూషితవ దవభాసమాన ఆకారవిశేషో రూపం, తదుక్తం భావప్రకాశే "ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయై రభూషితం య ద్భూషిత మివాభాతి తద్రూప మితి కథ్యత ఇతి.

యథా

శ్లో. ఉల్లాసైస్సహజైస్తు నేత్రకుతుకం శ్రీసూర్యరాయాధిపం
పశ్యంతీయది నామ హంత ముషితస్వాంతా రతి ర్మా మివ
ప్రద్యుమ్నోఽయ మితీవ సప్రసమితప్రస్ఫీతగర్వోన్నతి
ర్ధత్తే పౌష్పశరాసనం సుమశరా నిందిందిరాణాం గుణమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి ఉల్లాసైరితి:—రతిః స్మరసుందరీ సహజైస్తు సహజైరేవ ఉల్లాసైః నేత్రకుతుకం శ్రీసూర్యరాయాధిపం పశ్యంతీ యది మా మివ ముషితస్వాంతా భ్రాంతచిత్తా స్యాత్ ఇతిమత్వేత్యర్థః. సోఽయం ప్రద్యుమ్నః కందర్పః ప్రశమితా ప్రస్ఫీతాచ గర్వోన్నతి ర్యస్య తథోక్తస్సన్ పౌష్పశరాసనం తద్భ్రాంతివ్యావర్తకం పుష్పధనుః సుమశరా నిందిందిరాణాం గుణం ద్విరేఫమాలాంచ ధత్తే మత్సహచరీ రతి ర్యదా కదా వా వేంకటసూర్యరాయమహారాజం పశ్యతిచే న్మామేవ మోహితా భవే దితి మత్వా మదనో వినష్టస్వాహంకారస్సన్ తద్భ్రాంత్యనుదయాయ లోకవిలక్షణపుష్పచాపాదీన్ ధత్త ఇతిభావః. ఏతేన సర్వాభరణాని వినాపి లోకోత్తరసౌందర్య మస్తీతి కథనా దౌజ్వల్యం బోధ్యమ్.

నాయకస్వరూపం నిరూప్యతే

శ్లో. యశఃప్రతాపచతురో ధర్మకామార్థతత్పరః
ధురంధరో గుణాఢ్యశ్చ నాయక స్స ఉదాహృతః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏవం నాయకగుణా న్నిరూప్య సంప్రతి తదాశ్రయతయా నాయకస్వరూపం నిరూప్యతే, యశ ఇతి. ప్రతాపః కోశదండజం తేజః. "స ప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః కోశదండజ" మిత్యమరః. గుణా మహాకులీనత్వాదయః.

నాయకవిశేషాః

శ్లో. ఉదాత్త ఉద్ధత శ్చేతి లలిత శ్శాంత ఇత్యపి
ధీరపూర్వా ఇమే ప్రోక్తా శ్చత్వారః పూర్వసూరిభిః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

నాయకా న్నిరూపయతి ఉదాత్తఇతి:-అత్రాయం విశేషః ధీరోదాత్తాదయ శ్చత్వారో నాయకా స్సర్వరససాధారణా స్తేషా మేవ శృంగారాశ్రయతయా అనుకూలాది భేదేన ప్రత్యేకం చతుర్విధానా ముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేఽష్టాచత్వారింశద్భేదాః. ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాది మహాప్రబంధే ష్వేక స్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభమహోక్షాదిశబ్దవ దవస్థావాచినో న జాతివాచిన ఇతి ప్రతిపాదితం దశరూపకే. తత్ర కతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శ్యంతే. అత్ర ధీరపూర్వా ఉదాత్తాదయ ఇత్యుక్తే ధీరశబ్దపూర్వా ఉదాత్తాది శబ్దా ఇత్యుక్తం స్యాత్. అతోఽత్ర శబ్దపరే ణార్థలక్షణా కథంచిత్కల్ప్యా ధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధారణ్యేపి యథాక్రమం వీరరౌద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వం వక్ష్యమాణలక్షణపర్యాలోచనయా విజ్ఞేయ మితి రహస్యమ్.

ధీరోదాత్తః

శ్లో. మహాబలోఽతిగంభీరః కృపాళు రవికత్థనః
పరకీయగుణగ్రాహీ స ధీరోదాత్త ఉచ్యతే.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

తత్ర ధీరోదాత్తం లక్షయతి మహాబలఇతి:-మహాబల శ్శారీరబలాఢ్యః సత్యపి వికారే సావహిత్థో గంభీరః పరదుఃఖాపహారేచ్ఛుః కృపాళుః ఆత్మస్తుతివిముఖోఽవికత్థనః పరకీయాన్ రిపుసంబంధినో గుణాన్ గృహ్ణాతీతి తథోక్తః.

యథా

శ్లో. సర్వం చాప్యరిమండలం రణముఖే హంతి క్షణాదృష్టినా
శ్లాఘాచాటుశతం చ కించ మనుతే శబ్దా నశక్తా నివ
ప్రఖ్యాతోఽపి గుణైః కదాచి దపిచ స్వాత్మాన మన్యాదృశం
దిక్చక్రశ్రుతవిక్రమో విజయతే శ్రీసూర్యరాయధిపః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి సర్వమితి:- ఋష్టినా ఖడ్గేన "చంద్రహాసర్ష్టిని స్త్రింశా జ్ఞేయా ఏకార్థవాచకా" ఇత్యమరః. క్షణాత్ హంతి. ఏతేన గాంభీర్యం సూచ్యతే. శ్లాఘాచాటుశతం బహూని స్తుతివచనానీ త్యర్థః. అశక్తాన్ శక్తిరహితాన్ శబ్దాన్ పదానీవ మనుతే. ఏతేనా వికత్థనత్వ ముక్తం. గుణైః ప్రఖ్యాతోఽపి కదాచిదపి స్వాత్మాన మన్యాదృశ మన్యమివ మనుతే. ఏతేన పరకీయగుణగ్రాహిత్వ ముక్తం. దిక్చక్రేషు దిగ్దేశేషు శ్రుతః ప్రసిద్ధో విక్రమో యస్య సః ఏతేన బలాఢ్యత్వం సూచ్యతే. ఏవంచ సర్వోత్కర్షేణ వృత్తిరౌదా త్తస్య మితి ఫలితమ్.

ధీరోద్ధతః

శ్లో. చండో వికత్థనో దృప్తో బలీ ధీరోద్ధతో మతః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధీరోద్ధతం లక్షయతి చండఇతి. చండోఽతికోపనః "చండ స్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః" వికత్థన ఆత్మస్తుతి ప్రియః దృప్తో గర్వితః బలీ శరీరబలాఢ్యః.

యథా

శ్లో. భ్రామంభ్రామ మసీ న్ప్రగృహ్యచ భుజా నాస్ఫాలయంతః పరమ్
కర్షంతశ్చ శిఖండకా న్కచభరాం త్సంతాడయంత శ్శిరాన్
ఉత్ప్లుత్యైవ పునఃపునః కరతలప్రస్తాయుధాదీ న్పునః
గృహ్ణంతో యుధి సూర్యరాయసుభటా శ్శత్రూ న్పరాకుర్వతే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వేంకటమహీపతిసూర్యరాయవిభుభటానాం ధీరోద్ధతత్వమ్ ఉదాహరతి:- సూర్యరాయసుభటా యుధి యుద్ధభూమౌ అసీ న్నిగృహ్య భ్రామం భ్రామం భుజా న్పర మాస్ఫాలయంత స్సంతః శిఖండకాన్ కాకపక్షాన్ "కాకపక్ష శ్శిఖండక" ఇత్యమరః. కచభ రాన్ చికురసమూహాన్ "చికురా శ్చికురాః కచా" ఇతి భోజ నిఘంటౌ. కర్షంతః శిరాన్ శిరాంసి "రజోవాచీ రజోదంత శ్శిరోవాచీ శిరస్తథేతి" కవికంఠభూషణే-"నిర్యన్త్రాణసమీరణ శ్శిరపథా దాశి తిష్టము చ్ఛ్వాసద" మితి చంపూభాగవతే ద్వితీయే విలాసే ప్రయోగశ్చ పునఃపున రుల్లాల్యైవ తాడయంత శ్చ కరతలన్యస్తాయుధాదీ న్పునః పునః గృహ్ణంత స్సంత శ్శత్రూన్ పరాకుర్వతే. అత్ర భుజాస్ఫాలనా దిభి శ్చండత్వాదయో గ్రాహ్యాః.

ధీరలలితః

శ్లో. స ధీరలలిత శ్చింతాహీనో భోగకళైకభూః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధీరలలితం లక్షయతి సఇతి. సుతసచివాదివినిహితయోగక్షేమ తయా చింతావిరహిత శ్చింతాహీనః. అతఏవ భోగేషు సుఖేషు "భోగస్తు భోజనే విత్తే నిర్వేశే పాలనే సుఖఇతి రత్నమాలాయాం. కళాసు గీతాదిషు ఏకా ముఖ్యా భూ రాసక్తి ర్యస్య సః.

యథా

శ్లో. శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయనృపతౌ స్వోచ్చండబాహార్గళ
క్రీడాపాదితదిగ్జయే వసుమతీభారం వహ త్యుచ్ఛ్రితం
రాజాన స్స్వకులోద్భవాః పున రమీ సర్వేపి నిత్యం కళా
సక్తా భోగపరాయణా శ్చ దివసాన్ రాత్రీ ర్నయంతే క్షణమ్

అత్రకృతినాయక వంశజానామ్ రాజ్ఞాం ధీరశాంతత్వమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి శ్రీమ దితి:- స్వోచ్చండబాహార్గళక్రీడయా ఆపాదితో దిగ్జయో యస్య తస్మిన్ ఉచ్ఛ్రితం విస్తారం వసుమతీభారం భూభారం రాజ్యభార మితియావత్ వహతి సతి స్వకులోద్భవాః స్వజాత సంభవాః.

ధీరశాంతిః

శ్లో. ధీర శ్శాంతః ప్రసన్నాత్మా ధీరశాంతో ద్విజాదికః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధీరశాంతంలక్షయతి. ధీరఇతి:- వివేచకః క్లేశసహిష్ణు ర్వా ధీరః శమప్రధాన శ్శాంతః. హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నాత్మా. ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణా ద్వణిక్సచివా వివక్షితౌ. కేచిత్తు "సామాన్యగుణ యుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక" ఇతి.

యథా

శ్లో. ఉద్వేలస్ఫురదుత్తరోత్తరచమత్కారై ర్విలాసై ర్గవా
ముత్సృత్యైకరసైః ప్రబంధనివహై రుత్పాద్య కౌతూహలమ్
శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవసుధానాథేన సంమానితా
నిత్యం దైవమనూత్తరాః కవివరాః పుష్యంతి హృష్యంతి చ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రకవీనాం ధీరశాంతత్వం ఉదాహరతి ఉద్వేలేతి:- గవాం వాచాం "గార్నాదిత్యే బలీవర్దే క్రతుభేదర్షి భేదయోః స్త్రీతు స్యాద్దిశి భారత్యాం భూమౌ చ సురభా వపీతి కేశవః" దైవమనుభి ర్దేవతా మంత్రై రుత్తరా స్సర్వాధికాః అత్ర ఉద్వేలస్ఫురదుత్తరత్తరచమత్కార విశేషణా ద్ధీరత్వం దైవ మనూత్తరా ఇతి శాంతత్వం చ కవీనా మిత్యవగంతవ్యమ్.

అథ శృంగారరసవిషయకా శ్చత్వారో నాయకాః.

శ్లో. అథ శృంగారవిషయా శ్చత్వారో నాయకా ఇమే
అనుకూలో దక్షిణశ్చ శఠో ధృష్ట ఇతి స్మృతాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏవం ధీరోదాత్తాదీం స్సర్వరససాధారణా న్నిరూప్య సంప్రతి శృంగారరసమాత్రవిషయా ననుకూలాదీన్ వక్తు ముద్దిశతి. అథేతి.

అ ను కూ లః

శ్లో. ఏకాయత్తోఽనుకూల స్స్యాత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉద్దేశక్రమణానుకూలం లక్షయతి ఏకాయత్త ఇతి. సత్స్వపి నాయికాంతరేషు రామాదివ దేకాయత్తోఽనుకూల ఇత్యర్థః.

యథా

శ్లో. మా నో ముంచ పరిష్వజస్వ సదయత్వం మే పరం జీవితం
ప్రాణే శేదృశనిర్దయోఽసి మదనః క్రూరై శ్శరైః క్రుంతతి
ఇత్యేవం రమణీమణీభి రభిత స్సంప్రార్థితోఽపి స్వయం
ధీరో వేంకటసూర్యరాయనృపతీ రాజ్యశ్రియా క్రీడతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి. మేతి. హేసదయ నః అస్మాన్ మా ముంచ నత్యజ. "మావ్యయం ప్రతిషేధేతు జనే తు స్యా న్నపుంసక మితి రత్నమాలాయాం. కిం కర్తవ్య మిత్యత ఆహ. పరిష్వజస్వ ఆలింగస్వ. యద్వా మా మాం నో ముంచ న త్యజేతివా. "నహినో అనమా మాస్మ ప్రతిషేధే ప్రకీర్తితా ఇతి త్రికాండశేషే" తత్ర హేతు మాహ. త్వం మే పరం జీవితం. హే ప్రాణేశ క్రూరైః కఠినైః రాజ్య శ్రియా రాజ్యలక్ష్మ్యా మహిష్యా వా "రాజ్యశ్రీ ర్మహిషీ రాజ్య

లక్ష్మ్యోశ్చ రిఙ్గదితా బుద్ధైః రితి" భోజః. రాజ్యశ్రీమాత్రసక్తతయాను కూలత్వమ్.

దక్షిణనాయకః

శ్లో. తుల్యో౽నేకాసు దక్షిణః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

దక్షిణం లక్షయతి తుల్యఇతి. అనేకాసు సమస్నేహానువర్తీ దక్షిణః.

యథా

శ్లో. ధమ్మిల్లే నవమల్లికాః కుచయుగే పాటీరచర్చాం గళే
ముక్తాదామదుకూల మప్యతిసితం దత్వా స్వకీర్తిచ్ఛలాత్
స ప్రాగ్దక్షిణపశ్చిమోత్తరదిశాకాంతా స్సమం ప్రీణయన్
విభ్రాజ త్యతిచాతురీకృతరుచి శ్రీసూర్యరాయాగ్రణీః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి:- అతిచాతుర్యా కృతా రుచి రనురాగో యేన సః స సూర్యరాయాగ్రణీః ధమ్మిల్లే బద్ధకచసమూహే "ధమ్మిల్లస్సంయుతాః కచా" ఇత్యమరః. నవమల్లికాః నవమాలికాః (విరజాజి) కుచయుగే పాటీరచర్చాం గళే ముక్తాదామ అతిసితం దుకూల మపి స్వకీర్తిచ్ఛలాత్ దత్వా ప్రాగ్దక్షిణపశ్చిమోత్తరదిశాకాంతాః "వాచా వాక్చత్వచాత్వక్చదిశాదిక్చేతి కథ్యత ఇతి" సారస్వతవిలాసే. సమ మన్యూనాతిరిక్తం ప్రీణయన్ విభ్రాజతి. అత్ర సర్వా స్వపి దిక్కాంతాసు సమానానురాగవర్ణనా ద్దాక్షిణ్యమ్.

శఠనాయకః

శ్లో. గూఢవిప్రియకారీ య స్స శఠః పరికీర్తితః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

శఠం లక్షయతి గూఢేతి:- నాయికామాత్రవిజ్ఞాతవిప్రియ శ్శఠ

ఇత్యర్థః "ప్రియం వక్తి పురో న్యత్ర విప్రియం కురుతే భృశం, వ్యక్తాపరాధచేష్టశ్చ శఠోయం కథితో బుధై రితి.

యథా

శ్లో. చేతోవృత్తి రియం ముధా ప్రియకరీ వ్యాపారశూన్యా మతిః
దృష్టిశ్చాప్యవ లోకనైకఫలకాచద్మైకతానా గిరః
ఉత్కంఠా క్వ తవాస్తి మాదృశజనే హా వంచితాస్మి త్వయా
ధన్యా కాపి వసేత్ప్రియా మదితరా శ్రీసూర్యరాయేంద్ర! తే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సూర్యరాయసార్వభౌమ! మాదృశజనే తవప్రేమ క్వాస్తీ త్యనేన భువి యథానురాగ స్తథా మయ్యపి వర్తత ఇతి యథాభ్రాంతా స్యాం తథా కతిపయావలోకనసల్లాపచిహ్నైని ఏతావంత మనేహా సమభినీతవా నసీతి గూఢవిప్రియత్వమ్. ఉదాహరతి చేతోవృత్తి రితి:- అత్ర నాయికామాత్రవిదిత భావశూన్యచిత్తవృత్త్యాది వర్ణనా దస్య శఠత్వం. ఏవం యోజయతి అత్రేతి.

ధృష్టః

శ్లో. వ్యక్తాపరాధో నిర్భీకో ధృష్ట ఇత్యభిధీయతే
ధృష్టలక్షణ మితివ్యక్తేతి.

యథా

శ్లో. ఆక్రాంతం వపు రస్య సాదర మలం రాజ్యశ్రియా సుశ్రియా
దారైః పద్మభువో ముఖం వసుధయా ప్రోద్దండదోర్మండలీ
ఏతాదృగ్గుణలక్షిత స్సముదయన్ ప్రీతిం విలాసైః పరం
చిత్తం మే చలయ త్యతీవ చతుర శ్రీసూర్యరాయాధిపః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతిఆక్రాంతమితి. అస్యవిభో ర్వపు రాజ్యశ్రియా

సాదర మాక్రాంతం. సుశ్రితయా లావణ్యశోభయాచ. ఆక్రాంతం పద్మభువో బ్రహ్మణో దారై ర్భార్యయా సరస్వత్యా చ ముఖం. వసుధయా ప్రోద్దండదోర్మండలీ ఆక్రాంతా. ఏతాదృగ్గుణలక్షితో విలాసైః పరం విలాసై రేవ ప్రీతిం సముదయన్ మే చిత్త మతీవ చలయతి. అత్ర సంభోగాభావరూపాపరాధవ్యక్తి ర్నిర్భీకత్వం చేత్యస్య ధృష్టత్వమ్.

ఏతేషాం నాయికానుకూలనే క్రమాత్ పీఠమర్ద విట చేట విదూషకా స్సహకారిణః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అథ శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధనియమా త్తదనుకూలనే సహాయా నాహ ఏతేషా మితి.

పీ ఠ మ ర్దః

శ్లో. కించిదూనః పీఠమర్దః కళాసు కుశలో విటః
సంధానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

పీఠమర్దాదీన్ లక్షయతి కించిదితి. ప్రధానేతివృత్తనాయకాత్ ఈషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కించిదూనశబ్దేన వివక్షితః. తదుక్తం. "తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తు తద్గుణై" రితి. సచ సుగ్రీవమకరందాదిః నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యాసు కుశల శ్చేటః. కలహంసాదిః కావ్యాంగవేషవికారాదినా హాస్యకారీ విదూషకః.

యథా

శ్లో. సూర్యరాయవిభుహస్తలాలితః
ఖడ్గఏష పరిపంథిభూభృతాం
స్కంధదేశ ముపయాతి తద్గతా
మానయ న్నివ ధరాం స్వభూపతేః.

అత్రిసూర్యరాయవిభుకృపాణస్య శత్రురాజమహీ సంఘటనే పీతమర్దత్వం. ఇతరేషాం స్పష్ట ముదాహరణమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి సూర్యరాయవిభో ర్హస్తేవ లాలితఏవ ఖడ్గః. తద్గతాం శత్రునిష్టాం ధరాం భువం స్వభూపతే సూర్యరాయవిభో స్త్వదర్థ మిత్యర్థః. అనయన్నివ పరిపంథిభూభృతాం రిపునృపాణాం స్కంధదేశం భుజశిరః ఉపయాతి. ఏటాదీనా మనుదాహరణే తూదాహృతప్రాయ మిత్యభిప్రాయే ణాహ ఇతరేషా మితి. తత్తల్లక్షణా దేవ తత్తత్స్వరూపం సుబోధ మితిభావః.

అథ శృంగారనాయికాః

శ్లో. స్వాధీనపతికా చైకా తథా వాసవసజ్జికా
విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా
కలహాంతరితా చైవ తథా ప్రోషితభర్తృకా
తథాభిసారికా చేతి నాయికా అష్టధా స్మృతాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అథ నాయకసామాన్యగుణయోగినీ నాయికేతి సామాన్య లక్షణం సిద్ధవత్కృత్య తద్విశేషా నిరూప్యంతే స్వాధీనపతికేత్యాదినా.

స్వా ధీ న ప తి కా

శ్లో. పత్యానులాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా మతా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

స్వాధీనపతికాం లక్షయతి పత్యేతి. సురతసుఖాస్వాదలోభేన పత్యా నిత్య మనులాలితా స్వాధీనపతికేత్యర్థః. అధి ఉపరి ఇనః పతిః యస్యాసావధీనః ఆయత్తః. "అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః" ఇత్యమరః. స్వస్మి న్నధీనః స్వాధీనః యద్వా స్వస్మి న్నధికృత మధీతివా విగృహ్య సప్తమీశౌండై రితి సమాసః. అపదత్వేత్యాదినా అధ్య

త్తరపదా న్నిత్యః ఖప్రత్యయః. సురతసుఖాస్వాదలోభేన ఆసన్నత్వా త్స్వాధీన ఆయత్తః పతి ర్యస్యా స్సా తథోక్తే త్యన్వర్థసంజ్ఞా.

యథా

శ్లో. ఆలాపై ర్బహుళై రలం నవనవైః కాంతే త్వయా స్యాత్కియాన్
నేతవ్య స్సమయ స్తదత్రభవతీం వారా న్కతి ప్రార్థయే
ఆయాత్యద్యహి సూర్యరాయనృపతి ర్మామేవ చిత్తే వహన్
సామిత్వా మపి కింతు సంప్రతి బహూకర్తుం ప్రయత్నో మమ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి ఆలాపై రితి. బహుళై ర్బహుభి ర్నవనవై రతి ప్రియై రిత్యర్థః. ఆలాపై రాభాషణైః "స్యాదాభాషణ మాలాప" ఇత్య మరః. అలం హేకాంతే త్వయా సమయః ప్రతిజ్ఞా "సమయా శ్శపథా చారకాలసిద్ధాంతసంవిద" ఇత్యమరః. కియాన్ నేతవ్య స్స్యాత్. తత్త స్మా త్కారణా దత్ర అస్మి న్విషయే భవతీం త్వాం కతివారా న్ప్రార్థయే. సూర్యరాయనృపతి రద్య మామేవ చిత్తే వహన్ ఆయాతి. కింతు సంప్రతి త్వామపి బహూకర్తుం మమ ప్రయత్నః సామితి తృణీకారే. మా మేవ చిత్తే వహన్ ఆయాతీ త్యనేన అసన్నాయత్త పతికత్వప్రతీతే రియం స్వాధీనపతికా. నాయక స్త్వనుకూలః.

వా స క స జ్జి కా

శ్లో. కేళీగృహం తథాత్మానం పరిష్కృత్య స్మరాతురా
ప్రతీక్షతే పతిం యా హి సా స్యా ద్వాసకసజ్జికా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

వాసకసజ్జికాం లక్షయతి కేళీగృహ మితి. యా కామినీ కేళీ గృహం ఆత్మానంచ పరిష్కృత్య స్మరాతురాసతీ పతిం ప్రతీక్షతే. సా వాసకసజ్జికా. వాసే క్రీడాగారే కై రోభోపకరణై స్సజ్జా సన్నద్ధా వాసకసజ్జికా. కేచిత్తు 'స్త్రీణాంవారస్తువాసక' ఇతిపక్షే వాసకే వార దివసే సజ్జయతీ సజ్జీకరోతి హర్షేణ క్రీడాగార మితి వాసకసజ్జికా.

యథా

శ్లో. క్రీడాగృహం మృగమదై రధివాస్య తల్పం
దేహంచ సస్మితసఖీజనభూషితాంగీ
హోత్వై స్సమీప ముపసేదుషి సూర్యరాయ
భూపే ముదం ప్రియతమా ప్రకటీకరోతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి క్రీడాగృహ మితి. అధివాస్య పరిష్కృత్య "సంస్కారో గంధమాల్యాద్యై ర్యస్స్యా త్తదధివాసన" మిత్యమరః. అత్ర కేళీ మందిరపరిష్కరణా దభిరియం వాసకసజ్జికా అత ఏవోదా త్తాపి తదు క్తం "ఉదాత్తా కేళివాసోంగమాల్యభూషాసు సాదరా, శయ్యాభవన సంస్కారపరిబర్హ్వసమేధి" నీతి.

విరహోత్కంఠితా

శ్లో. విరహేణ కృతోత్కంఠా విరహోత్కంఠితా మతా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

విరహోత్కంఠితాం లక్షయతి విరహేణేతి- విరహేణ అనపరా ధప్రియ విలంబేన యా ఉత్కంఠా సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రా స్త్రీత్యభిమన్యతే తత్ప్రాప్తిచ్ఛాం ససంకల్పాం తా ముత్కంఠాం విదు ర్బుధా" ఇత్యుక్తలక్షణోత్కలికాయస్యా సా. "రాగేత్వేలబ్ధవిషయే వేదనా మహతీచ యా సంతోషణీచ గాత్రాణాం తా ముత్కంఠాం విదు ర్బుధా" ఇతి లక్షణలక్షితవా రోజ్యా.

యథా

శ్లో. ఆహారే న రుచి ర్న వాతిమృదులే తల్పే మతిః ఖేలనే
ష్వాలాపే న కుతూహలం న చ సఖీసంభాషణే ప్యాదరః
న శ్రద్ధాపి పురోగతే ష్వపి దృశో స్తస్యాః పరం వర్తతే
కాంతేఽస్మిన్ చిరయ త్యహో జయగమా శ్రీసూర్యరాయాధిపే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి ఆహార ఇతి:- అస్మిన్ శ్రీసూర్యరాయాధిపే కాంతే జయగమా జైత్రయాత్రాయాం చిరయతిసతి తస్యాః కాంతా ఆహారేఽభ్యవహారే రుచిరభిషంగోఽత్యాసక్తి రితి యావత్. "రుచిస్తు కిరణే కాంతా వభిషంగాభిలాషయోః" ఇతి రత్నమాలా. న నాస్తి అతిమృదులే తల్పే మతిర్వా న. యద్వా మతి ర్న వాతి న ప్రసరతీతి. సుగమ మితరత్.

విప్రలబ్ధా

శ్లో. విప్రలబ్ధా తు సంకేతం గతా న్యాసక్తవల్లభా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

విప్రలబ్ధాం లక్షయతి విప్రలబ్ధేతి- సంకేతం ప్రియోపదిష్టం గతా ప్రాప్తా అన్యాసక్తో వల్లభో యస్యా స్సా విప్రలబ్ధా. సంకేతమావేద్య దయితేన వంచితా సతీ కామాతురా విప్రలబ్ధే త్యర్థః.

యథా

శ్లో. కాంతో మా మనురంజయ న్నివ నవైః ప్రేమాదిభిః ప్రాయశః
సంకేతో ష్వయమేవ కేళిసదనం చాపీద మేవే త్యసౌ
హంతామూం త్వరయ త్యహో ప్రియతమా మన్యాంతు శౌర్యశ్రియం
హ్యానేతుం కథ మద్య తాదృశగుణ శ్రీసూర్యరాయ ప్రభుః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి కాంత ఇతి. స్పష్టమ్.

ఖండితా

శ్లో. జ్ఞాతేఽన్యాసంగవికృతే ఖండి తేర్ష్యాకషాయితా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఖండితాం లక్షయతి. ఈర్ష్యా పరోత్కర్షాసహనం తయా కషాయితా.

యథా

శ్లో. శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయనృపతే సంప్రీణయ స్యద్య మాం
కస్మా త్కేవల కైత వై రభినవై ర్గానే ప్రవృత్తిం తవ
కిం ప్రాప్తో స్యథ న్నైవ యాహి పునర ప్యన్వేషణీయైవ సా
పుంభావాదివిచిత్రబంధచతురా ప్రాణప్రియా సా హి తే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి శ్రీమదితి:- పుంభావాదిబంధవిశేషా రతిరహస్యే ద్రష్టవ్యాః.

కలహాంతరితా

శ్లో. కోపా న్నిరస్య దయితం పశ్చాత్తాప ముపాగతా
కలహాంతరితా నామ విద్వద్భి స్సముదీరితా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

కలహాంతరితాం లక్షయతి కోపా దితి:- కలహేసతి సుఖే నాంతరితా కలహాంతరితా.

యథా

శ్లో. క్రోధం సంత్యజ శీఘ్ర మాశ్రయ విభుం శ్రీసూర్యరాయాధిపం
కిం స్యా త్తే పరిభాషణై రితి సఖీవాచ స్త్వయోపేక్షితాః
కింపశ్య స్యధునా విమూఢహృదయా నిష్పత్స్మపాతాలసా
కాంతం చిత్రిత మేత మేవ న పునః కిం త్వాం సమాలింగతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి క్రోధమితి:-పరిభాషణైః సనిందోపాలంభవాక్యైః "య స్సనింద ఉపాలంభ స్తత్ర స్యా త్పరిభాషణ" మిత్యమరః. కిం స్యాత్ న కిమపి ఫల మితి సఖీనాం వాచ ఉపేక్షితాః. అధునా విమూఢం ఆగామివిప్రతిపత్తిజ్ఞానరహిత మిత్యర్థః. హృదయం మనః యస్యా స్సా "హృదయం వక్షసి స్వాంత" ఇతిభాస్కరః. అత

ఏవాలసా మందా నిష్పత్స్మపాతా చ సతీ చిత్రిత మేతం కాంతమేవ పశ్యసి. స కాంతః పున స్త్వాం సమాలింగతి కిం? నాలింగత్యేవ. ఏతేన పశ్చాత్తాప ఉక్తః.

ప్రో షి త భ ర్తృ కా

శ్లో. దేశాంతరగతే కాంతే భవ్నా ప్రోషితభర్తృకా.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

ప్రోషితభర్తృకాం లక్షయతి దేశేతి:- కాంతే "కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యై రోభాగై శ్చ సర్వదా, ఉపచారై శ్చ రమయే ద్య స్స కాంత ఉదీరిత" ఇత్యుక్తలక్షణే.

యథా

శ్లో. సేవాయై సముపాగతేషు బహుషు శ్రీసూర్యరాయప్రభో
ర్నానా దేశమహీధరేషు చిరయ త్స్వాశ్వర మానందతః
తన్మార్గైకదృశ స్తదీయసుదృశో ద్వారేషు నక్తందివం
తామ్యంతి స్మరబాణవిద్ధహృదయవ్యాకీర్ణరోమోద్గమాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజసేవాసముపాగత నిఖలదేశాధీశకాంతాసు ప్రోషితభర్తృకాత్వం. ఉదాహరతి. సేవాయా ఇతి:- తన్మార్గైకదృశః. తదాగమనకర్మీభూతమార్గం పశ్యంత్య ఇత్యర్థః. తదీయా స్సుదృశః ద్వారేషు స్వస్వగృహద్వారేషు స్మర బాణై ర్విద్ధాని తాడితాని హృదయాని స్వాంతాని వక్షాంసి వా "హృదయం వక్షసి స్వాంత" ఇతిభాస్కరః. అతఏవ వ్యాకీర్ణరోమోద్గమాః. వ్యాప్తరోమాంచాః తామ్యంతి. అత్ర చింతాజాగరాది ప్రతిపాదనా త్థిన్నత్వేన ప్రోషితభర్తృకా ఇతి భావః.

అ భి సా రి కా

శ్లో. కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అభిసారికాం లక్షయతి. కాంతేతి:- కాంతార్థినీ సతీ. ఏతేన స్మరావేశ స్సూచితః. యా సంకేతం యాతి సాభిసారికా. అత్ర కాంతాభిసరణం ద్వివిధం. స్వతః దూత్యాదిముఖేన చేతి. తథాచోక్తం "స్మరా ర్తాభిసరే త్కాంతం సారయే ద్వాభిసారి కేతి" లక్షణాత్.

యథా

శ్లో. ప్రధనముఖనిశాయాం యోద్ధృవర్మాంధకారే
ప్రభవతి గజతాసంరుద్ధధారాధరాఘే
కరకమలకృపాణీదూతికాకృష్యమాణా
భజతి నృపవరేణ్యాం ధర్షణీవ ద్విప్చ్రీః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమరిపునృపశ్రియో భిసారికత్వం ఉదాహరతి. ప్రధనేతి:- ప్రధనముఖనిశాయాం రణముఖ నిశీథిన్యాం. "నిశా నిశీథినీ రాత్రి" రిత్యమరః. యోద్ధృవర్మాంధ కారే గజానాం సమూహో గజతా. "హాస్తికం గజతా బృంద" ఇత్యమరః. తయా సంరుద్ధధారాధరాఘే ప్రభవతి సతి. కరకమల కృపాణీ సైవ దూతికా తయా ఆకృష్యమాణా రిపుశ్రీ శ్శత్రు రాజ్యశ్రీః ధర్షణీవత్ స్వైరిణీవ నృపవరేణ్యాం వేంకటమహీపతి సూర్యరాయసార్వభౌమం భజతి. ఏతాశ్చ ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భా చేతి త్రివిధా భవంతి. తాః పునః పద్మిన్యాదిభేదేన చతుర్విధాః. ఏతత్ప్రపంచః కామశాస్త్రే ప్రపంచితః.

ఏవం నాయికా స్సామాన్యతో ఽష్టధా నిరూప్య తాసాం ప్రత్యేకం త్రైవిధ్య మాహ ఏతా శ్చేతి. ఏతా స్స్వాధీనపతికాదయః ప్రత్యేకం ముగ్ధాదిభేదేన త్రివిధా శ్చతుర్వింశతి ర్భవంతి ముగ్ధేత్యాది ద్వాదశం స్త్రీణాం మధ్యే త్వష్టాదశం స్మృతా. అతఊర్ధ్వం ప్రగల్భేతి వ్యవస్థాత్రయ ముచ్యత ఇతిసామాన్యతో ముగ్ధాదీనాం వయోవ్యవస్థా మంతవ్యా. తాః పునః ప్రత్యేకం పద్మిన్యాదిభేదేన చాతుర్విధ్యేన షణ్ణవతి ర్భవంతి. తత్ప్రపంచో దాహరణం తు గ్రంథవిస్తర భయా ద్రతిరహస్యాదౌ ద్రష్టవ్య మిత్యుపసంహరతి.

ఇతి శ్రీమద్భారద్వాజగోత్రావతంస శ్రీమచ్చావలివంశపయఃపారావారసుధాకరేణ
శ్రీమద్వేంకటసుధీమణిపౌత్రేణ శ్రీమన్నృసింహసూరిసార్వభౌమపుత్రేణ
శ్రీదక్షిణామూర్తి మంత్రోపాసనాసమాసాదితనిస్సహాయదైవందినప్రబంధ
నిర్మాణచాతురీధురంధరేణ శ్రీరామసుధీవరేణ విరచితే శ్రీమన్మ
హీమండలమండనాయమాన శ్రీరాజావావువంశకలశవారాశి
కుముదబంధు శ్రీమద్వేంకటమహీపతిసూర్యరాయ
మహారాజ యశోభూషణభూషితే నిజవిరచిత
బుధరంజనీవ్యాఖ్యానసహితే సాహిత్య
చింతామణినామ్న్యలంకారశాస్త్రే
నాయక ప్రకరణం
సంపూర్ణమ్.

*

శ్రీరస్తు—అవిఘ్నమస్తు

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యచింతామణిః

కావ్య ప్రకరణమ్ - ౨

అథ కావ్యస్వరూపం నిరూప్యతే.

శ్లో. కావ్యం పదార్థౌ నిర్దోషౌ గుణాలంకారసంయుతౌ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

కవిసమయానురోధేన నిబద్ధౌ పదార్థౌ కావ్య మితి లక్షణపరిష్కారః. అతః కమనీయం పద మర్థో వా కావ్య మితి దూరాస్తాపం. కుసుమసౌరభన్యాయేన సంభూ యాహ్లాదకారిత్వాత్. అతఏవ ప్రభునిర్దేశ ఇవ శబ్దైకప్రధానే వేదే. సుహృన్నిదేశ ఇవ అర్థైకప్రధానే పురాణాదౌ చ నాతివ్యాప్తిః. కవిసమయానురోధిత్వాత్ నదీషు పద్మోత్పలాని సరోమాత్రే హంసాః. పర్వతమాత్రే సింహశరభాదయ ఇత్యాదిద్రవ్యకల్పనం, యశో హంసాదౌ ధావళ్యం ప్రతాపశృంగారాదావారుణ్య మిత్యాదిగుణకల్పనం చ చకోరేషు చంద్రికాపారణ మిత్యాదికల్పనం, కావ్యేషు వ్యంజనారూపశబ్దవ్యాపారకల్పనం చేతి కవిసమయః. ఏవం చ వ్యంజనావ్యాపారేణ కాంతోపదేశ ఇవ రసికజనం మనోరంజనేనైవ కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి. నివర్తయతి చాకర్తవ్యాత్. యల్లోకోత్తరకల్పనావిదగ్ధస్య కవే స్సరసార్థప్రతిపాదక పదసందర్భాత్మక మేవ వాక్యం. తదేవ పదం తత్రైవ కావ్యలక్షణసంభవాత్.

ప్రాసంగికనాయకస్వరూపం నిరూప్య సంప్రతి ప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే. అథేతి. కావ్యసామాన్యలక్షణ మాహ

కావ్య మితి. కావ్య మితి లక్ష్యనిర్దేశః శిష్టం లక్షణం. గుణాదీనాం
లక్షణాని తత్తన్నిరూపణావసరే వక్ష్యంతే. గుణాలంకారాదివిశిష్టం
దోషవర్జితం పదార్థయుగళ మేవ కావ్య మితిద్వంద్వనిర్దేశః- తస్య
ఉభయప్రాధాన్యతే అత ఏవ కేవలస్య పదస్య అర్థస్యవా న కావ్యత్వ
వహార ఇతి నిరాకరోతి. అత ఇతి. అతః పదార్థద్వంద్వస్యైవ కావ్య
త్వనిర్దేశా దిత్యర్థః. తత్ర యుక్తి మాహ కుసుసౌరభన్యాయేతి. యథా
కుసుమసౌరభసముదాయస్యైవ ఆహ్లాదకత్వం. తద్వ త్పదార్థసము
దాయస్యైవ కావ్యత్వ మతః పదార్థయుగళమేవ కావ్యత్వవ్యవహార
ప్రయోజక మితి ఫలితార్థః. తదవోపపాదయిషు ర్వేదపురాణాతి ప్రసం
గతాం నివారయతి. అతఏవేతి. ప్రత్యక్షేణానుమిత్యావా స్తూపాయో
న బుధ్యతే ఏనం విదంతి వేదేన తస్మా ద్వేదస్య వేదతేతి లక్షణలక్షితో
వేదః. ప్రభుసంమితత్వేన శబ్దప్రధానత్వాత్ వాజ్మాత్రేణ ప్రభురివ
విధినిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్తకో నివర్తకశ్చ. ప్రభు ర్విపక్షే దండ
యతి. వేదస్తు ప్రత్యవాయం జనయతీతి శబ్దప్రధానత్వం వేదస్య.
ప్రత్యవాయజనకత్వంచ తస్య స్వరవర్ణయో రన్యథోచ్చారణేపి దురిత
శ్రవణా దన్యథానుష్ఠానేఽననుష్ఠానే వా కైముతికన్యాయసిద్ధం. పురా
ణాదిక మర్థవాదబహులత్వే నార్థప్రధానత్వా ద్వేదవ దేవం కుర్యా
న్నైవం కుర్యా దితి విధినిషేధబలేన ప్రవర్తకం నివర్తకం చ. కింతు
న్యక్కారేణ పూర్వపురుషచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషా
వుత్పాద్య మిత్రవ త్ప్రవృత్తినివృత్తిజనక మతో సార్థకమతోఽస్వార్థ
ప్రధానత్వం. అత స్తదుభయేపి కవిసమయానురోధితయా నాతి
వ్యాప్తిం వివక్షుః కవిసమయ మాహ. నదీ ష్వితి. తాదృశసమయా నను
రోధేన నాతివ్యాప్తి రిత్యర్థః నను శ్రుతిస్మృతిభ్యా మేవ ప్రవృత్తి
నివృత్తి సిద్ధా కి మనే నేత్యాశంకాపరిహారాయ కావ్యస్య సరసోపదేశ
కతయా తదతిశాయిత్వ మిత్యాహ ఏవం చేతి. కాంతావాచానుక్త్యైవ

హావాదిభి రనురంజయంతీ ప్రవృత్తినివృత్తీ జనయతి. తద్వ త్కావ్యమపి వ్యంజనావ్యాపారే ణేతి సరసోపదేశకత్వం కావ్యస్యేతి భావః సుప్తిఙంతం పద మితి పదలక్షణం తు సుప్తిఙాన్యతరస్య పదత్వేఽన్యస్మి న్నతివ్యాప్తిసుబంతత్వే సతి తిఙంతత్వం పద మిత్యసంభవ ఇతి దోషగ్రస్తత్వేన అనుపపన్న మిత్యభిప్రేత్య వాక్యస్యైవ పదత్వే కావ్యలక్షణం సంభవతీ త్యాహ. యదితి. ఏతేన జాతచయో వాక్య మిత్యాది దూరాపాస్తం. సుప్తిఙన్యతరసముదాయస్య వాక్యత్వే తదన్యస్మి న్నతివ్యాప్తేః. సుపాం సమవాయే సతి తిఙాం చ యస్తిఙాం సమవాయే సతి సుపాం చ యోవాక్య మిత్యసంభవస్య చాపత్తేః. ఘటః పటో గచ్ఛతి ధావతీతి సుప్తిఙ్సముదాయస్య నవాక్యత్వం. తత్ర కావ్యలక్షణాసంభవా చ్చ సర్వ్రదైవ సరసార్థప్రతిపాదికపదసందర్భాత్మక మేవేతి రమణీయమ్.

ప దం వి భ జ తే

శ్లో. వాచకం లక్షకం చైవ వ్యంజకం చేతి తత్త్రిధా
వాచ్యం లక్ష్యం తథా వ్యంగ్య మిత్యర్థోపి త్రిధామతః
తద్వృత్తయ శ్చాప్యభిదా లక్షణా వ్యంజనేతి చ
సాక్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకం తేషు వాచకం
యోఽర్థం లక్షణయా శబ్దో బోధయే ల్లక్షకో హ్యసౌ
సవ్యంజకోఽర్థం య శ్శబ్దో వ్యంజనే నైవబోధయేత్.

వ్యాఖ్యానమ్:—

ఏవం పదం నిరూప్య తద్విభాగ మాహ. వాచక మితి. తత్పదం వాచకలక్షకవ్యంజకభేదేన శబ్దజాతం త్రివిధ మిత్యర్థః అర్థోఽపి త్రివిధ ఇత్యాహ. వాచ్య మితి. వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్య భేదేన అర్థోపి త్రివిధ ఇత్యర్థః. విభాగా దేవ త్రైవిధ్యసిద్ధా త్రివిధ మిత్యుక్త్వా కావ్యస్య వ్యంగ్యజీవికత్వా ద్వ్యంజకస్యా ప్యత్యావశ్యకత్వ మితి

సూచ్యతే. వాచకలక్షకవ్యంజకశబ్దై రేవ బోధ్యాః. క్రమేణార్థా అపి
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యా ఇతి వివేకః. నను తాత్పర్యార్థ ఇతి చతుర్థే
జాగ్రతిసతి కథ మత్ర త్రైవిధ్య మర్థస్యేతి న శంక్యం. తస్య వ్యంగ్యార్థ
ఏ వాంతర్భావాత్ వక్త్రాదిసన్నిధానితో వాక్యావగమ్యో వాక్యార్థో
రసాదిరూప స్తచ్ఛబ్దే నోచ్యతే. తస్మిన్ పరా స్తత్పరా స్తదాసక్తా
స్తద్విషయా ఇతి యావత్. తేషాం భావ స్తాత్పర్యం. నన్వభిహితా
నాం పదార్థానా మర్థాభిధాయినాం వా పదానాం విశిష్టార్థప్రత్యా
యనశక్తి స్తాత్పర్య మితి మతభేదేన మీమాంసకా వర్ణయంతి. అత
స్తన్మతే దేవదత్త గా మానయేత్యాదౌ దేవదత్తకర్తృకదండకరణక
గోకర్మకానయనరూపో విశిష్టార్థ ఏవ వ్యంగ్యత్వవిధుర స్తాత్పర్యా
దవగత త్వా త్తాత్పర్యార్థ ఇత్యుచ్యతే. కథ మస్య వ్యంగ్యేఽన్త
ర్భావ ఇతి చేత్సత్యం. న హి తావన్మాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతిః
కావ్యశబ్దార్థాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూతస్య
ప్రధానస్య ప్రయోజనాంతర స్యాసంభవాత్. కింతు తదర్థవ్యాపారేణ
ప్రతీయమానే సామాజికానందాస్వాదఫలే రసాదా వర్థాంతరే అత
స్స ఏవ తాత్పర్యార్థః. తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తి రేవ తాత్పర్యం
కవిసమయే. తచ్చ నాభిధా. స్వార్థే సంకేతాభిభావాత్ నాపిలక్షణా.
ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్. అతో వక్ష్యమాణలక్షణస్య జవ్యం
నస్యై వేదం నామాంతరకరణ మితి తదర్థస్య వ్యంగ్యార్థత్వ మేవేతి
సుష్ఠూక్తం. తర్హ్యత్ర సంసర్గరూపో వాక్యార్థః కథం ప్రతీయత ఇతిచే
త్తార్కికాణా మివ వాక్యమహిమ్నా నపున స్తాత్పర్యేణ మీమాంస
కానా మివేతి బ్రూమః. అత ఏవ తే వర్ణయంతి ఆకాంక్షాదిమత్త్వే
సతి పదానాం పదార్థానాం వా సమన్వయశక్తి ర్వాక్యం. తదుపలా
యాతో వాక్యార్థః. తాత్పర్యార్థ స్తు పరిణతివిరసం పనసఫలం పరిణతి
సురస మామ్రఫల మిత్యాదినిందాప్రశంసాదివాక్యేషు హానోపాదా

నాదిరూపో నాన్యః. తాత్పర్య మపి భావాభిప్రాయాద్యపరపర్యాయం. ఉద్దేశో నామ వక్తృధర్మో న మీమాంసకానా మివ వాక్యధర్మ ఇతి. తదేత దుదయానాచార్యైః కుసుమాంజలా వుద్దేశ ఏవ తాత్పర్య మిత్యేతచ్ఛ్లోకవ్యాఖ్యానవసరే ప్రతిపాదితం. యద్వా నైయాసిక దేవతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థ స్తత్సద్భావే తత్రైవ ప్రశాంతివిశ్రాంతే స్సఏవ తాత్పర్యార్థో న సంసర్గ ఇతి ప్రతి పాదితం తత్స్వ దత్రాపి ద్రష్టవ్యం. కావ్యే సంసర్గమాత్రవిశ్రాంతి ర్న సంభవతీ త్యుక్తం. తర్హి "అవ్యంగ్య మపరం స్మృత" మితి కావ్య ప్రకాశవచనస్య కా గతి రితిచే న్నైష దోషః. అవ్యంగ్యమిత్యత్ర అనుదరా కన్యేతివ న్నిషేధార్థత్వేన అస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్య వివక్షిత త్వాత్ తదుక్త మలంకారసుధానిధౌ. "అనుల్బణత్వా ద్వ్యంగ్యానా మవ్యంగ్యం చిత్ర మీరితం వ్యంగ్యస్యాత్యంత విచ్ఛేదః కావ్యే కుత్రాపి నేష్యత" ఇతి. ఏవం చ సతి ప్రాచీనాలంకారశాస్త్రకారాణాం సంసర్గరూపవాక్యార్థస్య తాత్పర్యార్థత్వేన ప్రతిపాదనం మతాంత రాభిప్రాయే ణేతి ద్రష్టవ్యం. అతఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే "తాత్ప ర్యార్థోపి కేషుచి" దితి. ఉక్తం చాలంకారసుధానిధౌ. తస్మా ద్వ్యం జనాపర్యాయ మేవ తాత్పర్య మితి సుష్ఠూక్తం. తద్వృత్తయ స్తు అభిధా లక్షణా వ్యంజనేతి శబ్దవృత్తయోపి త్రివిధాః. తదుక్తం "వాచకస్యాభిధా వృత్తి ర్లక్షణాలక్షకస్య తు, వ్యంజనావ్యంజకస్యేతి వృత్తయః కథితా స్త్రిధేతి" నను గౌణీ వృత్తి రితి లక్షణాతోఽభిన్నేతి ప్రాభాకరా స్తావ దాహుః. కథం త్రిస ఇతి చే న్న. సంబంధాను పపత్తిమూలతయా తస్యా లక్షణాయా మంతర్భావాత్ వృత్తయ స్త్రివిధా ఏవేత్యుక్త్వా వాచకాదీని లక్షయతి. సాక్షా దిత్యాదినా. సాక్షా దవ్యవధానేన సంకేతితో యోఽర్థ స్తస్య బోధకం బోధజనకం సాక్షాత్త్వం చ పదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం తేన లక్షకే నాతి

వ్యాప్తిః. ముఖ్యార్థానుపపత్త్యాదిసంకేతసాపేక్షత్వాభావాత్. లక్షణాయాస్తు ముఖ్యార్థానుపపత్త్యాదిత్రయసాపేక్షత్వాత్ కావ్యప్రకాశకారోక్త్యా తస్య వ్యవధానేన లక్ష్యార్థబోధకత్వాన్న సాక్షాత్త్వం. యస్య శబ్దస్య యత్ర అవ్యవధానేన సంకేతో గృహ్యతే స తస్య వాచక ఇతి మమ్మటపాదాః. య స్సాక్షాత్సంకేతితోఽర్థ స్తం యః ప్రతిపాదయతి స వాచక స్తస్యేత్యర్థ ఇతి వరదరాజాచార్యాః. తస్మా దవ్యవధానేన సంకేతితార్థబోధకం వాచక మితి నిష్కర్షః ఏతేన సాక్షా దర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వ మిత్యేకం లక్షణం. సంకేతితార్థప్రతిపాదకశబ్దత్వం చాపరం లక్షణం వాచకస్యేతి లక్షణద్వయే తాత్పర్య మితి లక్షణద్వయపక్షమే వాద్రియంతే తద్విద ఇతి రహస్యం. లక్షకం లక్షయతి. య ఇతి. యశ్శబ్దో లక్షణయార్థం బోధయే త్సలక్షక ఇత్యర్థః. లక్షణయేతి వాచకవ్యంజకయో ర్నాతివ్యాప్తిః తయో రభిధావ్యంజనామూలకత్వాత్ వ్యంజకంలక్షయతి. స ఇతి యశ్శబ్దో వ్యంజనే నైవ వ్యంజనావ్యాపారేణైవేతి వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదావధారణార్థం.

అభిధా

శ్లో. సంకేతితార్థవిషయ స్తద్వ్యాపారోఽభిధా మతా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

సైవ శక్తిరితి వ్యవహ్రియతే. విషయిణా మివ శబ్దానా మపి పదార్థప్రతీత్యుత్పాదన పటీయాన్ రూపాంతరాపత్తిచలనక్రియా విలక్షణశబ్దవ్యాపారః. స చాంతర్జ్ఞానవిచార్యమాణ శ్శబ్దార్థసందర్భాత్మకో బుద్ధివిశేషః స చాత్మనిష్ఠోఽపి శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధత్వా చ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యౌపచారికోఽయం వ్యవహార ఇతి ప్రాంచః.

అథోద్దేశక్రమానుసారే ణాభిధాం లక్షయతి. సంకేతితేతి. సంకేతశ్శబ్దార్థయో స్సంబంధావధారణం సకృతో యస్య స సంకేతితః

అర్థో జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః. కేవలజాతి ర్జాత్యాలింగితవ్యక్తి రన్యాపోహో వా మతభేదాత్ సార్వపథీనాః ఖలు కవయో భవంతి. విశేషణద్వయేన వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః. లక్షణాయాస్తు ద్వయో రన్యతరే నేతివివేకః. లక్ష్యేపి సంకేతో౽స్తీత్యన్వితాభిధానవాదినః. తన్మతే శబ్దవ్యాపారపదే నైవేతి విశేషః. స విషయో యస్య సః. తస్య శబ్దస్య వ్యాపారో౽భిధా. సాక్షాత్సంకేతితార్థవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో౽భిధేత్యర్థః. అభిధాయా అభిధానంతరవ్యవహారమాహ సైవేతి. అభిధాయా శ్శక్తి రిత్యభిధాన మస్తీత్యర్థః. నను శబ్దేషు వ్యాపారః కథ మస్తీత్యాశంక్యాహ విషయిణా మివేతి. విషయిణా మింద్రియాణా మివ "హృషీకం, విషయీంద్రియ" మిత్యమరః. పదార్థప్రతీతిజనానుకూలరూపాంతరాపత్తిః పరిణామః చలనక్రియాపరిస్పందః తాభ్యాం విలక్షణః చక్షురాదీని చలనక్రియయా ఘటాదిపదార్థేషు ప్రవిశ్య తత్ప్రతీతిం జనయంతీతి కేచిత్. విషయిణాం విషయసన్నికర్షా త్తదాకారాకారితయా తత్ప్రతీతి ర్భవతీ త్యపరే శబ్దవ్యాపారస్తు తద్విలక్షణః. అస్తు నామ తద్వైలక్షిణ్యం కింరూప స్సో౽య మిత్యత్రాహ స చేతి. చకార స్త్వర్థః అంతర్జ్ఞానేన నిశ్చలచిత్తేన విచార్యమాణశబ్దార్థసందర్భాత్మకో బుద్ధివిశేషః నన్వాత్మనిష్ఠస్య బుద్ధివిశేషస్య కథం శబ్దవ్యాపారత్వనిశ్చయ ఇత్యత్రాహ స చేతి.

సా ద్వేధా

శ్లో. సా తావ ద్ద్వివిధా రూఢిపూర్వికా యోగపూర్వికా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏవ మభిధాం నిరూప్య తాం విభజతే సా తావ దితి. సాభిధా రూఢి రశ్వకర్ణాదివ దవయవార్థాభావేన సముదాయప్రసిద్ధిః. తదుక్త మాచార్యైః "అసత్స్వవయవార్థేషు యోన్యత్రార్థే ప్రయుజ్యతే. తత్రానన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిద్ధ్య" తీతి. యోగః

ప్రోతుణ్యాదౌ ప్రకృష్టో తుణాకరణత్వాదివ దవయవప్రసిద్ధిః. ఏవం చ రూఢిపూర్వికా యోగపూర్వికా చేతి ద్వివిధేయమ్.

రూఢిపూర్వికా యథా

శ్లో. కలయతి జగతః ప్రమదమ్
మహితం వరరావుసంజ్ఞితం చ కులం
తస్మిం త్సమజని భూవర
మకుటమణి స్సూర్యరాయమనుజేంద్రః.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

రూఢిపూర్వికా ముదాహరతి. కలయతీతి. మహితం ప్రసిద్ధం కులంవంశః జగతః ప్రమదంసంతోషం కలయతి. తస్మి న్వంశే భూవరాణాం రాజ్ఞాం మకుటమణి శ్శిరోరత్నం "మకుటం శిరసి స్మృత" మితి నిఘంటుహారే. అజని జాతః. అత్ర కుత్ర రూఢి రిత్యత ఆహ. అత్ర ప్రకృష్టమద మితి మహో స్యసంజాత మితి చ యోగే సత్యపి రూఢి ర్యోగ మపహరతీతి స్మరణా దవయవార్థాభావా ద్రూఢత్వేన కోపి విరోధ ఇతి రూఢిపూర్వికా.

యోగపూర్వికా యథా.

శ్లో. సూర్యరాయమహీపాలే
దోష్ణా వహతి భూధరం
భోగినా మగ్రగణ్యత్వమ్
భజతే భుజగాధిపః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సుఖినా మగ్రగణ్య ఇతి యౌగికార్థాభ్యుపగమపురస్కారే ణైవ భుజగాధిపే భోగినా మగ్రగణ్య ఇతి శబ్దప్రవృత్తి రితి యోగపూర్వికేయ మభిధా. ద్వితీయా ముదాహరతి సూర్యరాయమహీపాల ఇతి. దోష్ణా భుజేన భూధరం భూభారం వహతి సతి యౌగికత్వం విశద

యతి. అత్రేతి. భోగినాం సుఖినాం సర్పాణాం చ భోగినా మిత్యస్యసుఖేత్వావయవార్థసద్భావా చ్ఛ్రుతిన్యాయేన యౌగికత్వ మితి బోధ్యం.

అధ లక్షణా నిరూప్యతే

శక్యార్థానుపపత్త్యా తత్సంబంధి న్యారోపితశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణా. ముఖ్యార్థానుపపత్తి స్సంబంధః. ప్రసిద్ధప్రయోజనయో రన్యతర చ్చ లక్షణాప్రయోజకాని. న చాభిధయాభిధేయ మభిధాయ విరచితవ్యాపారే న పునర్వ్యాపారాంతరప్రసక్తి రితి వాచ్యం. ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపార ఇత్యభ్యుపగమాత్. తర్హి కథ మజహత్స్వార్థాయాం స్వార్థాంశే వృత్తిద్వయాపత్తివిరోధపరిహార ఇతిచే త్కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వ మితి భేదో జ్ఞేయః.

ఏవ మభిధా ముదాహృత్య లక్షణాలక్షణ మాహ శక్యార్థేతి. శక్యార్థో వాచ్యార్థః ముఖ్యార్థ ఇతి యావత్. తత్స్వీకారేఽనుపపత్తిః ప్రమాణపరాహతత్వం తయా వాచ్యార్థబాధే సతీత్యర్థః. తత్సంబంధిని వాచ్యార్థసంబంధవిశిష్టే తీరాదౌ. ఆరోపిత శ్శబ్దవ్యాపారో లక్షకశబ్దప్రవృత్తి ర్లక్షణేత్యర్థః. అయ మత్ర నిష్కర్షః. గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గంగాపదస్య ప్రవాహరూపముఖ్యార్థస్వీకారే ఘోషాధికరణత్వాయోగానుపపత్త్యా ప్రవాహసంబంధిని తీరే సమర్పితగంగాపదప్రవృత్తి ర్లక్షణేతి. ఏవం వాచ్యార్థబాధ స్సంబంధ శ్చ సాధారణ్యేన రూఢిః ప్రయోజనం వా వికల్పేన లక్షణాబీజ మిత్యాహ శక్యార్థానుపపత్తి రితి. ఏతేన రూఢి లక్షణా ప్రయోజన లక్షణా చేతి లక్షణాద్వయం సంభవతి. ననుశబ్దస్య లక్షకత్వే స్వార్థప్రకాశనమాత్రవిరతవ్యాపారస్య తస్య న పునర్వ్యాపారాంతరయోగ ఇత్యాశంక్యతదుపపత్తిం విశదీకరోతి. నచేత్యాదినా. అర్థవ్యాపారస్య శబ్దేఽధ్యారోపణా న్న పునర్వ్యాపారాంతరాయోగో నాప్యాలంకారికసమయవిరోధ ఇతి చేతిభావః. తర్హి అర్థస్య లక్షకత్వే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దో న వృత్తిద్వయ మర్హతీతి

నిషేధా దజహల్లక్షణాయాం స్వార్థాంశే వృత్తిద్వయవిరోధ స్సంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తే తస్మీత్యాదినా కుంతాః ప్రవిశంతీత్యాదౌ స్వస్య కుంతపదస్య యోర్థ స్తద్రూపాంశే కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంశస్య విద్యమానత్వా త్స్వార్థాంశ ఇత్యుక్తం వృత్త్యోర్లక్షణయోః. ఏవం చ అర్థస్య లక్షకత్వే కుంతరూపార్థస్య లక్షకస్య కుంతవిశిష్టపురుషరూప లక్ష్యార్థకోటిప్రవిష్టత్వా దేకస్యైవ కుంత రూపార్థస్య లక్ష్యత్వం లక్షకత్వం చేతి వృత్తిద్వయాపత్తివిరోధే సతి కేవలస్వార్థస్య కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వం తద్విశిష్టస్య సముదాయస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యలక్షకభేదా న్న విరోధః ప్రసరతి. ప్రతిపాదకతాసంబంధేన లక్షకే. విషయతాసంబంధేన లక్ష్యేచ లక్షణాసంగతి రితి రహస్యం. అత్ర కేచిద్వృత్తిద్వయాపత్తి రిత్యత్ర అభిధా లక్షణా చేతి వృత్తిద్వయమామనంతి. అర్థస్య లక్షకత్వేన శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయాః అభిధాయా స్తత్రాప్రసక్తే ర్లక్షణాద్వయ మేవే త్యస్మత్పక్ష ఏవ సాధీయాన్.

తాం విభజతే.

సా ద్వివిధా సంబంధనిబంధనా సాదృశ్యనిబంధనా చేతి. తత్రాద్యా ద్వివిధా జహత్స్వార్థాన్ అజహత్స్వార్థా చేతి. ద్వితీయాపి ద్వివిధా సారోపాసాధ్యవసానా చేతి. ఏవం లక్షణాలక్షణ ముక్త్వా తద్విభాగ మాహ. సేతి. సాలక్షణా అత్ర సంబంధశబ్దేన ఆరోపాది వ్యతిరిక్తా గోబలీవర్దన్యాయేన ఉపలక్ష్యంతే. సాదృశ్యపదేన ఆరోపాధ్యవసాయహేతవో ఽన్యేపి సంబంధా ఉపలక్ష్యంతే. ఏవ ముభయం, నిమిత్తీకృత్య ద్వేధా ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. ఏవం నిమిత్తభేదేన ద్వేధా విభజ్య ద్వయోరపి ప్రత్యేకం ద్వైవిధ్య మాహ. తత్రేతి. తత్ర ద్వయో ర్మధ్యే ఆద్యా సంబంధనిబంధనా జహల్లక్షణా. అజహల్లక్షణా చేతి ద్వివిధా. ద్వితీయా మపి విభజతే ద్వితీయేతి. సారోపాసాధ్యవ

సానా చేతి లక్షణా చతుర్విధేత్యర్థః. ఏతేన లక్షణాయాః పృథగ్భూతా గౌణీవృత్తి రితి భాట్ట ప్రాభాకరమతం పరాహతమిత్యవగంతవ్యం. కావ్య ప్రకాశకారస్తు సారోపసాధ్యవసాయయో స్సాదృశ్యనిమిత్తత్వే గౌణ త్వం. గౌర్వాహీకో గౌరయమిత్యాదౌ కార్యకారణభావాదిసంబంధాం తరనిమిత్తత్వేతు శుద్ధత్వం. ఆయుర్ఘృత మాయు రేవేద మిత్యాదౌ. ఏవం చాతుర్విధ్యే జహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహాష్టధా లక్షణేతి. తథాపి ముఖ్యార్థసహానోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణోపాధివశా చ్చాతుర్విధ్య మేవ లక్షణాయాః. ఆయు ర్ఘృత మాయు రేవేద మిత్యాదౌ వపి గౌణత్వస్యైవ సుకల్పత్వా చ్చ తదుక్త మలంకార చూడామణౌ. యత్ర వస్త్వంతరే వస్త్వంతరముపచర్యతే స గౌణోఽర్థః యత్ర నతథా స లక్ష్య ఇతి వివేకః.

జహల్లక్షణా

శ్లో. స్వార్థం హిత్వా పరోక్తి శ్చే జ్జహత్స్వార్థా తథా భవేత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అయ మత్ర నిష్కర్షః శక్యార్థానుపపత్తి రిత్యనేన శక్యార్థ స్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి ర్వివక్ష్యతే. గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీ త్యాదౌ గంగాపదస్య ముఖ్యార్థస్వీకారే ఘోషాధికరణత్వా సంభవా త్తత్సిద్ధయే స్వార్థం హిత్వా స్వాత్మనం తటాద్యర్థే ప్రవర్త యతి. తతో జహత్స్వార్థా భవతి.

జహల్లక్షణాం లక్షయతి స్వార్థమితి. స్వార్థం ప్రవాహాదిరూపం హిత్వా పరస్య తీరాదే రుక్తిః వ్యాకరోతి వాచ్యార్థేతి. అత్ర "వ్యా వృత్తి ర్వా నివృత్తి ర్వా లక్షణస్య ప్రయోజన" మితి స్మరణా ల్లక్ష ణస్య వ్యాపకత్వసిద్ధయే క్వచి దవ్యాపకత్వనిరాసాయ శక్యార్థానుపపత్తి రిత్యస్య వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి ర్వివక్షితా. తతో విషం భుంక్ష్వేతి శత్రుగృహభోజనాయ ప్రవృత్తిం మిత్రా ప్రయుక్తే సర్వేషాం

పదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థస్యభాధాభావా ద్బాధశబ్దస్య తన్మాత్రే సంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేన సర్వపదానా మలక్షకత్వాచ్చ వాక్య ప్రామాణ్యానుపపత్తి రేవ నిర్వివాదం లక్షణాబీజ మితి మంతవ్యం అన్వర్థయతి. తత ఇతి స్వార్థహానేన స్వాత్మన స్తటాద్యర్థేషు సమర్పణా దిత్యర్థః.

యథా

శ్లో. రాజమౌళితటీరత్నసూర్యరాయమహీపతేః
ధారయా మండలాగ్రస్య విజితా స్సకలా దిశః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అమూర్తానాం దిశాం విజయాసంభవా ద్దిక్పదేన తత్రత్యరాజానో జయకర్మత్వేన ప్రతీయ్యంతే.

జహల్లక్షణా ముదాహరతి రాజేతి. రాజ్ఞాం మౌళితటీరత్నస్య శిరోభూషణస్యే త్యర్థః సూర్యరాయమహీపతేః మండలాగ్రస్య ఖడ్గస్య ధారయా నిశితప్రాంతేన "ఖడ్గాదినిశితప్రాంతే ధారాశబ్దో నిగద్యతే" ఇతి వ్యాప్తిః. లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి. అత్రేతి. దిశా మమూర్తానా మవకాశానాం జయకర్మతా న సంభవతీతి దిక్పదం వాచ్యార్థస్వీకారేణ వాక్యప్రామాణ్యభంగా త్స్వార్థం హిత్వా సార్వభౌమత్వాదిద్యోతనాయ తత్రత్య జనేషు స్వాత్మాన మర్పయతీ తీయం జహల్లక్షణా. నను నిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యాభా వన్న కిమపి ప్రయోజన మస్యా ఇతిచే న్న కావ్యస్య విషయభూతాలంకారపేటికా నిరూప్యమాణాప్రస్తుతప్రశంసాదీనాం మూల మితి న నిష్ప్రయోజనత్వశంకావకాశః. అప్రస్తుతస్య అప్రస్తుతత్వా దేవ కథన మనుపపన్నం సత్స్వార్థత్యాగేన ప్రస్తుత మాక్షిపతీతి యుక్త మస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం.

అ జ హ ల్ల క్ష ణా

శ్లో. శబ్ద స్స్వార్థక్రియాసిద్ధ్యై స్వార్థత్యాగేన లక్షయేత్
అర్థాంతరం స్వార్థయుత మజహత్స్వార్థికా భవేత్.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

శబ్దః స్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే స్వార్థాపరిత్యాగేన తద్విశిష్ట మర్థాంతరం లక్షయతి తత్ర అజహల్లక్షణా.

అజహల్లక్షణాం లక్షయతి శబ్ద ఇతి. వ్యాకరోతి. శబ్ద ఇతి. యథా కుంతాః ప్రవిశంతీ త్యత్ర కుంతానాం స్వతఃప్రవేశాసంభవా త్తత్సిద్ధయే తద్విశిష్టాః పురుషాః సా అజహల్లక్షణేత్యర్థః. నను స్వార్థం హిత్వైవ తద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతి సిద్ధం. స్వార్థాపరిత్యాగేతు స్వార్థాంశే అభిధా అంశాంతరేతు లక్షణాచే త్యేకస్యైవ శబ్దస్య ఏకదా వృత్తిద్వయాపత్తే ర్జహదజహల్లక్షణయో రభేద ఇతి చేన్న. అత్రాపి స్వార్థం హిత్వైవ స్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే స్పృష్టిన్యాయేన లక్షణా స్వీకారాత్. అహోస్విత్తర్హి కథ మజహత్స్వార్థేతి చేన్న. నహ్యభిధా త్యాగ మాత్రేణ స్వార్థత్యాగః. కింతు గంగాయాం ఘోష ఇత్యాది స్థలవైలక్షణ్యేన స్వాభిహితార్థ మేవ అర్థాంతరవైశిష్ట్యేన విశ్రుతిం నీత్వా పున ర్లక్షణాయా స్స్వీకారాత్. తదుక్తం తాతపాదై రేకావళ్యాం. "స్వార్థత్యాగే సమానేఽపి సహతే నాన్యలక్షణా, యత్రేయ మజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థేతి తం వినే" త్యల మబాలసులభైః ప్రసంగై రితి.

యథా

శ్లో. నిశమ్య మౌళయః కుంతా నాగతాం శ్చకితా భృశం
సూర్యరాయేంద్రపాదాబ్జపీఠీం శరణ మాగతాః

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అచేతనానాం మౌళీనాం కుంతానాం చ స్వార్థాన్వయాసంభవా త్స్వార్థాపరిత్యాగేన తద్విశిష్టార్థాంతరప్రత్యాయకత్వం.

ఉదాహరతి. నిశమ్యేతి. మౌళయః మకుటాని "కిరీటే మౌళి ర్క్లీబే చూడాసంయుతకేశయోః" రితి రభసః. మౌళీనాం నిశమనా

సంభవా త్తద్విశిష్టా రాజానో లక్ష్యంతే. కుంతానామపి స్వతః అగమనాన్వయాసంభవా త్తద్విశిష్టాః పురుషాశ్చ లక్ష్యంతే వ్యాకరోతి అత్రేతి. నను లక్షణలక్షణా ఉపాదానలక్షణాచేతి ద్వే లక్షణే స్తస్త దనుదాహరణే కోవా హేతురితి చే దుచ్యతే "స్వసిద్ధయే పరాక్షేపః పరార్థం స్వసమర్పణం ఉపాదానం లక్షణం చే" తి. ఆద్యాస్వార్థముపాదా యాన్యం లక్షయతీ త్యుపాదానలక్షణా. ద్వితీయా వాచ్యమర్థ మన్వయాయోగ్యత్వేన ఉపలక్షణీకృత్య అన్వయయోగ్యమర్థం తత్సంబంధినం లక్షయతీతి లక్షణలక్షణేతి లక్షయిత్వా జహల్లక్షణాయా లక్షణలక్షణేతి. అజహల్లక్షణాయా ఉపాదానలక్షణేతి చ సంజ్ఞాం వినివేశితవా న్కావ్యప్రకాశకారః. భాట్టప్రభాకరాస్తు ఉపాదానలక్షణాయా అజహల్లక్షణేతి లక్షణలక్షణాయా జహల్లక్షణేతి చ ప్రాహు రిత్యలం విలంబేన.

సారోపలక్షణా

శ్లో. సామానాధికరణ్యేన భేద స్యాపహ్నవం వినా
విషయారోప్యయో రుక్తౌ సారోపాలక్షణా భవేత్.

వ్యాఖ్యానమ్:—

ఆరోప్యమాణారోపవిషయా యదా నపహ్నుతభేదా సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతే తదా సారోపలక్షణా.

సారోపాం లక్షయతి సామానాధికరణ్యే నేతి. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం పదానా మేకస్మి న్నర్థే వృత్తి స్సామానాధికరణ్యం. తేన అపహ్నవం నిగరణం వినా. సాధ్యవసానాయాం విషయస్య విషయినిగీర్ణత్వాత్ సారోపాయాం తు ద్వయో రపి తయో రుపాత్తత్వా చ్చేత్యవగంతవ్యం. ఏతేన సాదృశ్యప్రతీతి స్సారోపాయా మభేదప్రతీతి స్సాధ్యవసానాయా మితి వివేకః. విషయారోప్యయో ర్విషయవిషయిణో రుక్తౌ సారోపా.

యథా

శ్లో. ఆజిప్రౌఢిమనాటితాశ్వకమహాధారాఖురాఘట్టన
క్షుణ్ణక్షోణితలాతిలోహితరజో భానోర్యదాచ్ఛాదనమ్
తన్మన్యే వరసూర్యరాయనృపతే స్తేజస్సవిత్రా జితో
ధత్తే భానురయం హ్రియా యవనికాం ప్రాయో నవామగ్రియామ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి. ఆజీతి. భానో రాచ్ఛాదనం ఆజిప్రౌఢిమభి ర్నాటితం. అశ్వానాం సమూహో ఆశ్వం ఆశ్వమే వాశ్వకం "వృందే త్వశ్వీయ మాశ్వవ" దిత్యమరః. తస్య మహాధారాసు ఆస్కందితధోరితకరేచితవల్గితప్లుతేషు పంచసు గతిషు "ఖడ్గాదినిశితప్రాంతే తురంగగతిపంచకే" ఇతి ధారాశబ్దార్థనిరూపణావసరే నానార్థరత్నమాలా. యాని ఖురాఘట్టనాని తైః క్షుణ్ణం క్షోణితలం తస్య అతిలోహితరక్తవర్ణం "రక్తభూమౌ తు కర్తవ్య మాహవం విజిగీషుభి" రితి స్మరణా ద్విజయద్యోతనా యేదం విశేషణం. యద్రజః తత్ వరసూర్యరాయనృపతే స్తేజ స్సవిత్రా ప్రతాపసూర్యేణ ప్రతాపానలేన వా "తేజో బలే ప్రతాపేఽగ్నౌ సవితా భాస్కరేఽనల" ఇతి చ రత్నమాలాధనంజయా. జితః అధరీకృత ఇత్యర్థః. అయం భానుః హ్రియా లజ్జయా పరాభవజనిత యేతిభావః. మహతాం పరాభవ ఏవ లజ్జాహేతు రిత్యుక్తత్వా దితి. నవా మగ్రియాం శ్రేష్ఠాం యవనికాం ధత్తే. ఇతే ర్గమ్యమానార్థత్వా దప్రయోగః. మన్యే శంకే. అత్ర రజసి యవనికారోపణా త్సారోపా.

సాధ్యవసానా

శ్లో. నిగీర్ణో విషయోఽన్యేన యది సాధ్యవసానికా.

వ్యాఖ్యానమ్:—

సాధ్యవసాయాం లక్షయతి నిగీర్ణ ఇతి. విషయోఽన్యేన విష

యిణా నిగీర్ణ్యో యది సాధ్యవసానికా భవతి. విషయినిగరణేన విషయిణా అభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయః. తేన సహితా సాధ్యవసానికా విషయోపాదానేతు సారోపప్రసంగాత్. అత స్తాదృశః షయ్యేవ నిగీర్ణ విషయతయా ప్రతీయతే.

యథా

శ్లో. జాతోఽయం రావువంశేఽస్మిన్ పార్థః ప్రోద్దండవిక్రమః
గంగాధరమహాదేవే యస్య భక్తి ర్గరీయసీ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి జాత ఇతి. పార్థోఽర్జునః గంగాధరమహాదేవే శివే "నామైకదేశగ్రహణా న్నామగ్రహణ" మితిన్యాయేన స్వస్య జనకే శ్రీవేంకటమహీపతిగంగాధర రామరాయసార్వభౌమే చ "మహాదేవ సార్వభౌమే విధివిష్ణుపినాకి" ష్విత్యజయ్యోః. అత్ర వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజార్జునయో రభేదప్రతిపత్తే స్సాధ్యవసానలక్షణా. ఇతి చతుర్విధా లక్షణా నిరూపితా.

అత్ర కేచి దాహుః

శ్లో. లక్షణా ద్వివిధా ప్రోక్తా రూఢితో వా ప్రయోజనాత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏవం ప్రాచీనమతావలంబనేన చతుర్విధాం లక్షణాం నిరూప్య మతాంతరేణ విలక్షయిష్యు రాదౌ ద్విధాప్రవృత్తి రస్యా ఇత్యాహ. అత్రేతి కేచి ద్ధర్మసూర్యాదయః. లక్షణేతి. రూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణా చేతి ద్వివిధే త్యర్థః.

రూఢిర్యథా

శ్లో. కుశలః కరవాల స్తే సూర్యరాయమహీపతే!
ప్రవిహాయ స్వకం కోశం విద్విషాం కోశ మగ్రహీత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర కుశల ఇత్యత్ర కుశగ్రహణస్య ప్రకృతానుపయోగా త్ప్రసిద్ధే రేవ లక్షణాశ్రీయ్యతే.

ఏవం లక్షణా మాదౌ ద్విధా విభజ్య తయో రాద్యా ముదాహరతి. కుశలస్త్వితి. హే సూర్యరామమహీపతే! తే తవ కరవాలః ఖడ్గః కుశలో నిపుణః. నైపుణ్యే హేతు మాహ. స్వకం నిజం కోశం ప్రవిహాయ హిత్వా విద్విషాం శత్రూణాం కోశం మగ్రహీత్. ఇతి విరోధః. స్వకం కోశం ఖడ్గపిధాయకం విహాయ శత్రూణాం కోశం కృతాకృతోభయరూపం సువర్ణ రజతసము దాయ మితి పరిహారః. "కోశో స్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానే ర్థాఘ దివ్యయో" రిత్యుభయత్రా ప్యమరః. అత్ర లక్షణాబీజభూతం వాచ్యార్థబాధం దర్శయతి. అత్రేతి. కుశగ్రహణస్యైవ ప్రకృతాను పయోగిత్వేన వాచ్యార్థబాధః. వాచ్యార్థలక్ష్యార్థయోః కౌశల్యయో రేకవాచకోపాత్తత్వోపాదికాభేద స్సంబంధః. నను కుశలపదస్య రూఢిశక్త్యా నిపుణబోధకత్వే కథం కౌశల్యేలక్షణేతిచే దుచ్యతే. యద్యపి కుశలశబ్దే కుశాన్ లాతీ త్యవయవశక్త్యా విలక్షణ కుశశాలిత్వ రూపార్థః రూఢిశక్త్యా కుశలత్వరూపార్థశ్చేతి జలజశబ్దవ ద్యోగ రూఢిః. తథాపి క్వచిద్యోగరూఢస్య పదస్య అవయవార్థానన్వయాత్ స్థలకమలే జలజపదస్యేవ రూఢ్యర్థే విశ్రాంతి రితి బోధ్యమ్.

ప్ర యో జ న ల క్ష ణా

ప్రయోజనలక్షణా తావ త్ప్రథమం శుద్ధా సారోపా సాధ్యవ సానా చేతి త్రివిధా. తత్రాద్యా జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహద జహల్లక్షణా చేతి త్రివిధా. ఇతరేతు ప్రత్యేకం శుద్ధా గౌణీ చేతి ద్వివిధే. ఇతిఫలతో లక్షణా సప్తధా భవతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ప్రయోజనలక్షణాం విభజతే ప్రయోజనలక్షణేతి. ఫలతః పర్యవసానాత్ ప్రయోజనాద్వా. తత్ర జహల్లక్షణాఽజహల్లక్షణా చ న్యరూపిషాతాం. తత్ర సప్తసు.

విపరీతలక్షణా

తత్రాద్యైవ స్వార్థవిపరీత మర్థం లక్షయతి
తదా సా విపరీతలక్షణా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

జహల్లక్షణాం ప్రకారాంతరేణ లక్షయతి. తత్రేతి. తత్ర జహలక్షణా జహల్లక్షణయో రిత్యర్థః. అద్యైవ జహల్లక్షణైవ.

యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయనృపతి స్సురవైరిహంతా
జీవ స్త్రిలోకజనజంతువిమోహనేషుః
జయ్యః కథం భటమయావదమానుషేణ
లాలాటికా స్త్రధనురాశుగనిగ్రహేణ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర ఉభయత్రాపి ముఖ్యార్థాసంభవోనుపపత్తిః. అవశత్వరూపవిరోధ స్సంబంధః. రాజ్ఞ స్సుజయత్వం మదనస్య పరాజయత్వం చ ప్రయోజనమ్.

విపరీత ముదాహరతి. శ్రీతి. సురవైరిహంతా రాక్షసాంతకః త్రిష్వపి లోకేషు జనానాం జంతూనాం పశుపక్షిమృగాదీనాం చ విమోహనా ఇషవో బాణా యస్య సః జయ్యః జేతుంశక్యః. మానుషేణ మనుష్యరూపేణ లాలాటిక మసమర్థం అస్త్రధనురాశుగం సేనాంగత్వా దేకవద్భావః. తేన నిగ్రయతి యుధ్యతీతి తథోక్తేన.

అత్రవాచ్యార్థబాధాదీన్ దర్శయతి అత్రేతి. ఉభయత్రాపి వేంకట మహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమమన్మథయోః అనుపపత్తి ర్వాక్య ప్రామాణ్యానుపపత్తిః సంబంధ ఇతి వాచ్యలక్ష్యయో రితి శేషః. విపరీతార్థప్రతిపత్తిమూలత్వా దేవ వ్యాజస్తుతే ర్ధ్వని మతో౽స్యాః ప్రయోజనం చాస్తీ త్యవగంతవ్యమ్.

జహదజహల్లక్షణా

శ్లో. అంశభేద ముపాదాయ జహాతి న జహాతి చ
శబ్ద స్స్వార్థం యది జహదజహత్స్వార్థలక్షణా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

జహదజహత్స్వార్థలక్షణాం లక్షయతి. అంశభేదమితి. ఉపాదాయావలంబ్య స్వార్థం జహాతి తథైవ న జహాతి చ యది హానాహానాభ్యా మియం జహదజహల్లక్షణే త్యర్థః.

యథా

శ్లో. యః కాకుత్స్థకులే శుభే సముదిత శ్చక్రే నివాసం శ్రియా
గీర్వాణై రభియాచితో యదుకులే౽ప్యుర్వీభరోత్పాటనే
సో౽యం శ్రీభగవాన్ హరి స్సముదిత శ్శ్రీరావువంశే౽ధునా
శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవసుధాధీశో విభాతి శ్రియా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఉదాహరతి. య ఇతి. యో గీర్వాణై ర్బ్రహ్మాదిభి స్సురై రభియాచితః ప్రార్థితస్సన్ శుభే కాకుత్స్థకులే. ఏతేన త్రేతాయుగ ఇతి వ్యజ్యతే. ఉదిత స్సన్ శ్రియా సీతయా సహ నివాసం స్థితిం చక్రే. కృతవాన్. "రాఘవత్వే౽భవ త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషా నపాయినీతి" విష్ణుపురాణాత్. శ్రియ స్సీతాత్వం యః యదుకులే౽పి ఉర్వీభరోత్పాటనే తదర్థ మిత్యర్థః.

శ్రియా రుక్మిణ్యా సహ నివాసం చక్రే. ఏతేన ద్వాపరో ధ్వన్యతే. సోఽయం భగవాన్ హరిః అధునా రావువంశే శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయవసుధాధీశః తద్రూపేణ జాత స్సన్నిత్యర్థః. శ్రియా విభాతి. అత్ర యద్దేశకాలవైశిష్ట్యం భగవతో హరేః పూర్వ మభవ త్తద్దేశకాలవైశిష్ట్య మధునా నాస్తీతి. సోఽయ మిత్యత్ర తత్తాంశే స్వార్థం జహాతి. ఇదంతాంశేతు న జహాతీతీయం జహదజహల్లక్షణా. నను శబ్దవ్యాపారాణా మేకైకపదధర్మనియమా త్పదద్వయధర్మత్వ మనుపపన్న మతఏవ కావ్యప్రకాశకారాదయో నైతా ముదాజహ్రు రితి చేత్తత్ర పృచ్ఛామః. కి మత్రలక్షణైవ నాస్తీతి నోదాహృతా విద్యమానాపి పూర్వోక్తయో రంతర్భవతీతి వా. నాద్యః విచార్యమాణే విద్యమానత్వాత్. తథా హి యావతా శబ్దేన యావానర్థః ప్రతీయతే. తావానేవ తస్యార్థో న న్యూనో నాధిక శ్చేతి ఖలు పంథాః. ఏతర్హి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్ర తత్తేదంతావిశిష్టం దేవదత్తస్వరూప మవభాసత ఇతి తావదే వార్థః. తత్ర తత్తాంశబాధే న్యూన మిద మస్వార్థ ఇతి కథ మనే నాభిధీయేత. ప్రతీయమానం చ తద్యయా కయా చన వృత్త్యా ప్రతిపాదనీయం. తేన తత్తోపలక్షిత మిదంతాఘటిత మేవ దేవదత్తస్వరూప మభిధాకుంఠనా లక్షణయా బోద్ధవ్య మిత్యసంతుష్టేనా ప్యభ్యుపగంతవ్య మేవేతి. కథ మత్ర నాస్తి లక్షణానాపి ద్వితీయః. నేయం జహల్లక్షణా తత్తాంశమాత్రహానాత్ జహల్లక్షణావత్సర్వమపి స్వార్థం పరస్మై సమర్పయతి. నాప్యజహల్లక్షణా స్వసిద్ధయే పరాపేక్షాభావాత్ కింతు స్వార్థస్యైవ అంశభేదేన హానోపాదానాభ్యా ముభయవిలక్షణేయం జహదజహల్లక్షణా. ఆలంకారికా బ్రహ్మవాదిన శ్చైతా ముపజీవ్య మహావాక్యార్థం వ్యవస్థాపయతి. ఇయాం స్తు విశేషః బ్రహ్మవాదినో దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయో రైకరూప్యాయతత్తేదంతాంశయో రన్యోన్యవిరుద్ధయో రపి త్యాగేన

అవిరుద్ధస్వరూపమాత్రాపరిత్యాగేన చ ద్వయోపలక్షితం స్వరూప మాత్రం లక్ష్యత ఇతి జహదజహల్లక్షణాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాది మహావాక్యేఽపి తత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేన అవిరుద్ధచిన్మాత్రోపాదానేన చ ఉభయోపలక్షిత మఖండం వస్తు భాగత్యాగలక్షణయా ప్రతిపాదయంతి. ఆలంకారికాస్తు తత్తాంశ స్యేదానీ మసంభవాత్తస్యైవ హానం ఇదంతాంశ స్యేదానీం సంభవా దహాన మితి జహదజహల్లక్షణా మాచక్షత ఇత్యుభయమతే పీయం లక్షణా సిద్ధ్యత్యేవేతి పరేషాం తదనుదాహరణ మకారణ మిత్యలం దుర్విదగ్ధకలహావమానేన.

సారోపలక్షణా

పూర్వమేవోదాహృతా శుద్ధా గాణీ చేతీయం ద్వివిధా. శుద్ధా సాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనా. గాణీ గుణసాదృశ్యనిమిత్తా. ఏతేన లక్షణాయాః పృథగ్భూతా గాణీవృత్తిరితి భాట్టప్రాభాకరమత మపహతమ్.

ద్వయ మపి యథా

వ్యాఖ్యానమ్ :—స్పష్టమ్.

శ్లో. కృత్తానైకరిపూత్తమాంగవటకై స్తత్కంఠరీనాసృగా
సారై రేవ కషాయతైలనిచయై శ్శ్మేదాత్మలేహై ర్యుతః
శ్రీమద్వేంకటసుంర్యరాయనృపతే ఖడ్గో భిషగ్రాజతే
కిం వక్ష్యే శమితో మదాంధనృపకం యేనైవ తాపజ్వరః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర భిషక్ఛబ్దేన వక్ష్యమాణకషాయామథాదిసామగ్రీ తాపజ్వరాది నివారకత్వాదిచికిత్సకనిష్ఠధర్మసాదృశ్యనిమిత్తా గాణీలక్షణా. ఉత్తరార్థే తాపజ్వరకారణే మదాంధరాజసమూహే తాపజ్వర శబ్దస్య ప్రవృత్తినిమిత్తం కార్యకారణభావసంబంధ ఇతి శుద్ధా

సారోపా. ఉభయత్రాపి విషయనిగరణాభావా త్సారోపతా. ఖడ్గే
రాజసమూహే చ క్రమా చ్చికిత్సకత్వేన తాపజ్వరత్వేన చ ప్రతీతిః
ప్రయోజనమ్.

లాఘవాయ ద్వయోమప్యేకే నోదాహరతి కృత్తేతి. కృత్తాని
చ్ఛిన్నాని అనేకాని రిపూణా ముత్తమాంగాని శిరాంసి తాన్యేవ
పటకా స్తై స్తేషాం రిపూణాం కంఠేభ్యో రీణం ప్రస్రుతం "స్విన్నం
రీణం స్రుతం స్నుత" మిత్యమరః అసృ క్శోణితం. తస్యాసారై రేవ
కషాయ తైలనిచయై ర్లేపన తైలసమూహైః మేదాత్మ లేహై శ్చ యుతః
తాదృశౌషధసామగ్రీసహిత ఇత్యర్థః. హే శ్రీమద్వేంకటసూర్యరాయ
నృపతే! ఖడ్గ ఏవ భిషక్ వైద్యః రాజతే. కింవత్యే తద్భిషక్సామర్థ్యం
కింవర్ణయా మీత్యర్థః. యేన ఖడ్గేన వైద్యేన మదాంధనృపకం
మదాంధమూరాజసంఘ ఏవ త్రైలోక్యతాపజ్వరః శమితః నివారిత
ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. ఉత్తరవాక్యస్థో యచ్ఛబ్ద స్తచ్ఛబ్దోపాదా
నం నాపేక్షత ఇతి నాత్ర తచ్ఛబ్దాపేక్షా. లక్ష్యే ద్వివిధా మపి సారో
పతాం వివృణోతి. అత్రేతి. గుణసాదృశ్యమాత్రప్రవృత్తత్వా
ద్గౌణీత్యర్థః. లక్షణా సారోపలక్షణా. అత్రాయం విశేషః. "అభిధేయా
వినాభూతప్రవృత్తి ర్లక్షణోచ్యతే లక్ష్యమాణగుణై ర్యోగా ద్వృత్తే
రిష్టా తు గౌణతేతి అస్యార్థః. అభిధేయావినా భూతవిషయక వ్యాపారో
లక్షణే త్యుచ్యతే. వృత్తే ర్లక్షణాయాః గౌణతా తు లక్ష్యమాణగుణై
ర్యోగాదిష్టా భవతీతి విశేషః. అవినాభావోత్ర సంబంధమాత్రం. న
తు నాంతరీయకత్వం. తథాత్వే తు మంచమంచస్థయో ర్దైశికస్య
కాలికస్య వా అవినాభావస్య అభావా "న్మంచాః క్రోశంతీ"
త్యాదౌ లక్షణా భావప్రసంగాత్ గుణాశ్చ సాధారణ్యేనైవ లక్షణీయాః
స్వపరపక్షాన్యతరావలంబనేన స్వార్థగతానాం గుణానాం పరార్థ
ప్రవృత్తినిమిత్తత్వే వైయధికరణ్య దోష స్స్యాత్. అన్యనిష్ఠ స్యాన్య

నిష్ఠత్వాయోగాత్ పరగతానాం తు స్వార్థాసంబంధానాం లక్ష్యత్వా
నుపపత్తేస్తత్ర లక్షణాయా అప్రవృత్తేః సాధారణగుణాశ్రయణపక్షేతు
న కోఽపి దోషః. అతఏవ మమ్మటపాదాః గౌర్వాహీకో గౌ రయ
మిత్యత్ర చ స్వార్థసహచారిణో గుణా జాడ్యాదయో లక్ష్యమాణా
అపి గోశబ్దస్య పదార్థాభిధానే ప్రవృత్తినిమిత్తత్వ ముపయాంతీతి
కేచిత్. స్వార్థసహచారిగుణాభేదేన పరార్థగతా గుణాఏవ లక్ష్యంతే.
న తు పరార్థోఽభిధీయత ఇత్యపరే. సాధారణగుణాశ్రయేణ పరార్థ
ఏవ లక్ష్యత ఇత్యన్యే ఇతి. తద్వ్యాఖ్యాతారో వరదాచార్యాస్తు గౌ
ర్వాహీక ఇత్యత్ర గోశబ్దో గోత్వసహచారిణో మాంద్యాదిగుణాన్
లక్షణయా ప్రతిపాదయంతి. తత స్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య వాహీక
మభిధత్తే. నతు వాహీకం లక్షయతీ త్యేకం మతం. గోత్వసహచారి
గుణాభేదేన వాహీకగతజాడ్యాదయో గోశబ్దేన లక్ష్యంతే. నతు
వాహీకోఽభిధీయంత ఇతిద్వితీయం. గవివాహీకేచ వర్తమానానా
మాశ్రయణేన పరార్థో లక్ష్యత ఇతితృతీయం. తత్ర ప్రథమపక్షే
గోశబ్దస్యైవ జడిమాదిషు గుణేషు లక్షణావాహీకశబ్దార్థే పున రభిధేతి
యత్నగౌరవ మసంకేతితార్థే పున రభిధాయాః ప్రవృత్తిరితి చాస్వా
రస్యం బోధ్యం. ఇదంచ లక్ష్యమాణా అపీ త్యపిశబ్దేన పరార్థాభిధాన
ఇత్యనేన చ ద్యోతితం. ద్వితీయే తు పక్షే జడిమాది గుణపరార్థప్రతీతి
రనిబంధానాస్యాది త్యస్వారస్యం బోధ్యం. ఇదంచ గుణా ఏవ
లక్ష్యంతే. నతుపరార్థోఽభిధీయత ఇత్యనేన ద్యోతితం ఏవంపూర్వార్థే
గౌణసారోపా ముదాహృత్య ఉత్తరార్థే శుద్ధసారోపాం వ్యనక్తి.
ఉత్తరార్థ ఇతి శుద్ధత్వే హేతుం దర్శయతి తాపజ్వరకారణఇతి. సారో
పతాం ప్రతిపాదయతి ఉభయత్రాపీతి ప్రయోజనం చ దర్శయతి
ఖడ్గఇతి. నన్వియం కస్యాలంకారస్య ఉపయుజ్యత ఇతిచే దుచ్యతే
ముఖం చంద్ర ఇత్యత్ర ముఖనిష్ఠానాం చంద్రనిష్ఠానాం చ సాదృశ్యా

ద్గాణసారోపాత్వం. నేత్రానంద శ్చంద్ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావ ఇతి శుద్ధసారోపాత్వమితిరూపకాద్వ్యపకారకత్వం బోధ్యం. నను నేత్రానందకారిణే చంద్రే నేత్రానంద శ్చంద్ర ఇతి. కార్యకారణయో రభేదోపచారః. కుత ఇతిచే త్సత్యం. కార్యకారణభావేన తాదర్థ్యే న స్వస్వామిభావేన అవయవావయవిభావేన తాత్కర్మ్యేణ చ పంచధా తదుపచారా భవంతి. తత్ర కార్యకారణభావేన ఉదాహృత ఏవ ద్రష్టవ్యం. అన్యే త్వన్యత్ర ద్రష్టవ్యా ఇత్యల మతివిస్తరేణ.

సాధ్యవసానా

శ్లో. నిగీర్ణ్యో విషయోఽన్యేన యది సాధ్యవసానికా
సా పూర్వవ ద్ద్విధా తేన లక్షణా స్సప్త లక్షితాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ద్వివిధా మపి సారోపాం నిరూప్య సంప్రతి సాధ్యవసానికాం లక్షయతి నిగీర్ణ ఇతి. విషయో ముఖాది రన్యేనవిషయిణా చంద్రాదినా నిగీర్ణోయది సాధ్యవసానికా. విషయనిగరణేన విషయిణా భేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయః. తత్సహితా సాధ్యవసానేత్యర్థః. సా పూర్వవత్సారోపేవ ద్విధా. గౌణీ శుద్ధా చేతి ద్వివిధా. భవతీ త్యర్థః. తేన హేతునా.

గౌణీ యథా

శ్లో. జాతోఽయం రావువంశేఽస్మిన్ పార్థః ప్రోద్దండవిక్రమః
గంగాధరమహాదేవే యస్య భక్తి ర్గరీయసీ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సోయం పార్థ ఇత్యనవరతపరాక్రమశీలత్వగుణసాదృశ్యనిబంధనా ద్వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమే పార్థరూపతాధ్యవసానం సర్వదా అభేదప్రతీతిః ప్రయోజనం. అత్ర ఉత్తరత్రాపిచ న

వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజపరామర్శీ తచ్ఛబ్దాదిః. తదా సారోపప్రసంగాత్.

ఉదాహరతి జాత ఇతి. ప్రాగ్వ్యాఖ్యాతః గౌణాధ్యవసానతాం దర్శయతి. అత్రేతి. ప్రయోజన మాహ సర్వదేతి. అధ్యవసాయ హేతుం దర్శయతి అత్రేతి. అత్ర గౌణాధ్యవసానాయా ముత్తరత్ర శుద్ధసాధ్యవసాయాయామ్.

శుద్ధా యథా

శ్లో. అయ మభ్యుదయో లోకే లోకానా మితి యద్వచః
తదేత దభిజానీమ స్సత్య మేవోదితం బుధైః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రాయ మభ్యుదయో లోకానా మితి అభ్యుదయ హేతుత్వా ద్వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమే అభ్యుదయ శబ్దప్రవృత్తిః. నియమేన అత్ర కార్యనిష్పాదకత్వం ప్రయోజన మిత్యనుసంధేయమ్. శుద్ధా ముదాహరతి అయ మితి. లోకే జగతి లోకానాం జనానాం "లోకస్తు భువనే జన" ఇత్యుభయత్రాప్యమరః అయం పురోవర్తీ అయ మభ్యుదయ ఇతి యద్వచ స్తదేతత్. అత్రా భ్యుదయో విషయీ నిగీర్ణవిషయతయా స్వతాదాత్మ్యేన ప్రతీయతే. ఇయ మతిశయోక్తే ర్బీజ మిత్యనుసంధేయమ్.

ఏవం చ జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా శుద్ధ సారోపా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి పంచశుద్ధాః. గౌణీసారోపా గౌణాధ్యవసానా చేతి ద్వే సంభూయ లక్షణా స్సప్త. తదపి త్రివిధ సంకరే నైకవిధసంసృష్ట్యా చ మేళనే ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యేన అష్టా వింశతి ర్భేదాః. శుద్ధభేదై రపి మేళనే సప్తాధిక్యా త్పునః పంచత్రిం శత్ప్రకారాః స్వప్రభేదై శ్చ సంకలనే తు సంఖ్యాతు మేవ న శక్యంతే. తత్ప్రపంచోఽత్ర విస్తరభయా న్నోదాహృతః.

ఏవం నిరూపితాయా లక్షణాయా శ్శుద్ధత్వగౌణత్వవివేచనా పూర్వకం సంకరాదిమేళనవశా దసంఖ్యేయతా మాహ ఏవం చేతి. శుద్ధా గుణయోగరహితాః విస్తరభయా న్నోదాహృతా ఇత్యాహ తదితి.

ఇతి లక్షణానిరూపణమ్.

అథవ్యంజనా నిరూప్యతే

శ్లో. అన్వితేషు పదార్థేషు యోఽస్యార్థాంతరగోచరః
వాక్యార్థోపస్కృియాయై సవ్యాపారో వ్యంజనం భవేత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అన్వితేషు పదార్థేషు వాక్యార్థోపస్కారార్థ మర్థాంతర విషయ శ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనా.

ఏవం లక్షణాం నిరూప్య సంప్రతి క్రమప్రాప్తాం వ్యంజనాం నిరూపయతి. అన్వితే ష్వితి. అన్వితేషు పదార్థే ష్విత్యనేన అభిధా లక్షణయో ర్వ్యావృత్తిః. అర్థాంతర గోచర ఇత్యనేన తాత్పర్యార్థవ్య వచ్ఛేదః. వాక్యార్థోపస్కృియాయా ఇత్యనేన ఆవశ్యకత్వం చ లక్షణం వ్యాకరోతి. అన్వితే ష్వితిపదై రభిహితేషు అన్వితేషు ఆకాంక్షా వశా న్మిథస్సంబంధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీత ఇత్యర్థః. యద్వా అర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణికార్థపర్యవసితే ష్విత్యర్థః. వాక్యార్థస్య కావ్యశరీరభూతస్య ఉపస్కారార్థం శోభార్థం వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్య అనాత్మశరీరవ దచారుత్వా దితి భావః. వాచ్యలక్ష్యాభ్యా మన్యోఽర్థోఽర్థాంతరం తద్విషయ శ్శబ్దవ్యాపారః. అత్ర శబ్దగ్రహణ మర్థస్యా ప్యుపలక్షణార్థం అజ్ఞాతార్థస్య శబ్దస్య విశిష్టస్య శబ్దా నభిధేయస్య చార్థస్య వ్యంజకత్వాయోగా దుభయ వ్యాపారత్వాభ్యుగమాత్. కింతు శబ్దార్థ శక్తిమూలయో ర్యథా యోగ మేకస్య ప్రాధాన్య మన్యస్య సహకారిత్వ మితి బోధ్యమ్.

వ్యంజనావిభాగః

మూ. సా చ త్రివిధా శబ్దార్థోభయమూలత్వేన.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

తాం విభజతే సేతి. అత్రాయం వివేకః. అనేకార్థస్య శబ్ద స్యార్థః ప్రకరణాదిభి రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేఽపి తత్రప్రతీతి ర్యత స్యా దశాబ్దా సా శబ్దశక్తిమూలా. వక్తృబోద్ధవ్యాదివశా త్స హృదయానా మర్థాంతరప్రతీతి హేతు ర్వాచ్యాద్యర్థవ్యాపారోఽర్థ శక్తిమూలా ఉభయసంబంధే తూభయశక్తి మూలేతి.

శబ్దశక్తిమూలా యథా

శ్లో. సూర్యరాయమహేంద్రస్య వాహిన్య స్తన్వతేతరామ్
కబంధభరితం చిత్ర మభియాతిబలాంబుధిమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వాహినీకబంధపదయో రర్థప్రకరణాదినా సేనాపమూర్థ కళేబరపరయో ర్వాచకత్వే నియంత్రితేఽపి శబ్దశక్తిమూలా సరి ద్వారిప్రతిపత్తి ర్జాయతే సా వ్యంజనా.

శబ్దశక్తిమూలా ముదాహరతి సూర్యరాయమహేంద్రస్యేతి. వాహిన్య స్సేనా స్సరితశ్చ. "వాహినీ సైన్యసరితో" రితి విశ్వ ప్రకాశః. కబంధై రశిరస్కకళేబరై ర్జలైశ్చ "కబంధం సలిలే ప్రోక్త మపమూర్థకళేబర" ఇతి విశ్వః. అభియాతిబలాంబుధిం శత్రుబలార్ణవం వ్యంజనావృత్తే శ్శబ్దశక్తిమూలత్వం వివినక్తి. అత్రేత్యాదినా. వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వే నియంత్రితే నివారితే సత్య పీత్యర్థః. యత స్తత్ప్రతిపత్తి ర్జాయతే సా శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనా వృత్తి రితి యోజనా. అన్యథా ఉద్దేశ్య విధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః.

శ్రీరస్తు

వాసవదత్తాపరిణయము

ప్రథమాశ్వాసము

రామానయనోత్పలంబులు ధిరా
జిల్లం దరస్మేర దృ
క్తారళ్యస్ఫుటచంద్రిక లెన్మఁబయ నం
దంబౌ ప్రసన్నాననన
స్ఫారేందుద్యుతిఁ బొల్చువెన్నుఁడు జగ
త్ప్రఖ్యాతచారిత్రునిన్
ధీరస్వాంతుని రావుమాధవధరి
త్రీకాంతునిం బ్రోచుతన్. 1

సీ. అలినీలములజాలముల నేలఁగల నీల
కచనిగన్నిగసోయగంబుతోడఁ
బవడంపుఁగవ కెంపురవపెంపు రవణింపు
చున్న బింబాధరద్యుతులతోడఁ
జెలువొందు వలయిందుకళలందుఁ గల కందుఁ
గని నవ్వు నవ్వుమొగంబుతోడ
జగ మెన్నఁ దగఁ గ్రన్న నగుమిన్నగను నున్న
క్కానుచక్కదనంబుగరిమతోడఁ
గీ. గోమరు ప్రాయపుసిరి ముద్దుగులుకఁ బ్రబలి
హరియురమ్మున నెలకొన్న సరసిజాక్షి
కలిమిపూఁబోణి సిరు లిచ్చుఁగాత రావు
రామచంద్రునిమాధవరాయమణికి. 2

చ. అజునిజసృష్టి కాది యయి హవ్యముఁ గైకొని సోమయాజినై
గజిబిజి రేయునుం బగలు గల్పన సేయుచు శబ్దహేతునై
త్రిజగదణుత్వసిద్ధి ప్రకృతిత్వము గైకొని పొల్చు నావృష
ధ్వజుఁ డజుఁ డష్టమూర్తి ప్రమదంబొసఁగు న్సతిభర్త కేయెడన్. 3

సీ. ఘనసారసవిధంబు ఘనసారపవిధంబుఁ
గలుగుహాసంబు మొగంబుఁ దనరఁ
గువలయామోదంబుఁ గువలయామోదంబుఁ
గూర్పుభూషణమును గుణము లలర
విధుకాంతసన్నిధి విధుకాంతసన్నిధి
యగుచు మైత్రియు సమాఖ్యయును మెఱయఁ
బంచాననాభిఖ్యఁ బంచాననాభిఖ్యఁ
దగువాహనంబును ధవుఁడు మెలఁగ

గీ. నలరుచును సామి సామిదేహంబునందు
ననుదినంబును వసియించు వనజగంధి
సర్వమంగళ శుభము లొసంగుఁగాత
రామచంద్రునిమాధవప్రభున కెపుడు. 4

మ. సతతంబున్ దివిషద్గణంబు లొకపజ్జన్ సేవ గావింప భా
రతి పాదాంబురుహంబు లొత్తఁగ మునివ్రాతంబు గీర్తింపఁగా
నతులప్రౌఢిమ నబ్జజాండముల సంఖ్య న్మించ నిర్మించు వా
కృతి దీర్ఘాయు వొసంగి మాధవమహీకాంతాగ్రణిం బ్రోచుతన్. 5

సీ. హృదయేశ్వరుండు సమ్మదముతో మో మిచ్చి
మన్నింప నలరు భామాలలామ
రాయంచకొదమగుఱ్ఱములతో రెక్కి వా
హ్యాళి వేంచేయు లోలాబ్జనయన

యట్టి సత్కవులజిహ్వాగ్రరంగముల ని
త్యము నాట్య మొనరించు నాటకత్తె
పవనాప్తి వీణ సప్తస్వరంబులఁ బల్కు
ముచ్చట లాలించు ముద్దరాలు
గీ. శారదశశాంకబింబాస్య శారదాంబ
యభినవోన్మేషశేముషీవిభవశుభద
చతురభాషావిశేష మొసంగుఁగాత
సంతసంబున మత్కృతిస్వామి కెపుడు. 6

చ. పదముల నందియ ల్మొరయ బాలికభావము లొప్పఁ బాపజ
న్నిదములు చెన్ను నింపఁ బలునేరుపులం దనముద్దు జూపుచు
న్మదనమదాపహారికి హిమక్షితిభృత్తనయాలతాంగికిన్
ముద ముదయింపఁ జేయుఘను మోదకహస్తునిఁ బ్రస్తుతించెదన్.

సీ. అంభోధిచలయిత కుంభినీజననుత
దంభశాంభవకళాజృంభితములు
నందివాహపదారవిందవిశ్వాసమ
రందసంపాదనేందిందిరములు
స్వేక్షణాదరవరాధ్యక్షులక్ష్మప్రదా
నక్షమసామ్రాజ్యదక్షిణములు
కూహాపరాత్మబోధాహతస్వాంతసం
దేహలీలాపశ్యతోహరములు
గీ. ధీరతాగుణమణిహారి దెండులూరి
లింగగురువరసత్కృపాపాంగవీక్ష
ణములు సతతంబు శుభనిదానంబు లగుచు
శిష్యజనముల దయను రక్షించుఁగాక. 8

కం. శ్రీరామచరిత్రామృత
ధారాసంపాతవర్ధితప్రజ్ఞావి
స్తారలతికాలవాలక
కీరుగా వాల్మీకిఁ దలఁతు హృదయాబ్జమునన్. 9

సీ. వ్యాసు భారతసుధీవ్యాసు వర్ణన జేసి
బాణు భామాపంచబాణుఁ దలఁచి
శ్రీహర్షు సుకవితాశ్రీహర్షు భూషించి
భారవి భారవిఁ బ్రస్తుతించి
భవభూతి వాక్యవైభవభూతిఁ గొనియాడి
మాఘు నిర్ధళితకామాఘుఁ బొగడి
చోరు నిస్తుల్యవాచోరుపాటవ మెన్ని
శివభద్రు శివభద్రుఁ దవిలి కొలిచి
గీ. కాళిదాసుని సత్కృతికాళిదాసు
హృత్ప్రభాహారవైభవు నిచ్చ మెచ్చి
దండి దుష్కవిభంజనదండివిభుని
మదిఁ దలంతు నుతింతు నమస్కరింతు. 10

ఉ. భారతసంహితార్థముఁ బ్రబంధముగాఁ బటుసంస్కృతాంధ్రభా
షారచనన్ ఘటించి భువి సన్నుతిఁ గాంచినవారి మువ్వురన్
ధీరుల నామనంబున నుతింతు సుధీఘను నన్నపార్యు వా
క్సారసగర్వుఁ దిక్కమఖిచంద్రు మహోన్నతు నెఱ్ఱప్రెగ్గడన్. 11

శా. రాయాస్థానమునందుఁ బూజఁ గొని భూప్రఖ్యాతిగా సత్కృతుల్
వేయాఱుల్ విరచించినట్టిఘనులన్ వేమారు భావింతు స
ద్గేయప్రాభవు నల్లసానికులజున్ ధీశాలిఁ బెద్దన్నఁ దే
జోయుక్తుం దగుసూరనార్యుఁ గవిరాజున్ రామలింగాఖ్యునిన్. 12

సీ. పాత్రభారద్వాజగోత్రుఁడౌ మాచప్ర
ధాని యెఘునప్రఖ్యాతతాత
సహజపాండిత్యభాస్వరుఁ డగు మార్తాండ
దండేశుఁ డేమంత్రి తాతతండ్రి
చారుభూషాఫణీశ్వరుఁ డలకొండస
త్కవివర్యుఁ డేగుణోత్తరుని తాత
వివిధశాస్త్రరహస్యవేది యా చంద్రశే
ఖరుఁ డేకవీంద్రు శేఖరునితండ్రి
గీ. యట్టిగుణధాము వక్కలంకాన్వయాబ్ధి
సోము జగ్గాంబికాప్రియు సుజనగేయు
మజ్జనకు భాస్కరుని మృదుమధురవచన
రచన మెప్పింతు మది నెంతుఁ బ్రణుతి సేతు. 13

చ. దినదినమున్ సమస్తజగతీవరవర్యసభాంతరంబులన్
దనమధురప్రబంధకవితాలసదుక్తిసుధారసంబు స
జ్జనులకు శ్రోత్రపండువులు సల్పఁగఁ బ్రస్తుతిఁ గన్నధన్యు మ
జ్జనకసహోదరున్ సుగుణసాంద్రుని లింగకవీంద్రు నెంచెదన్. 14

ఉ. సంధులు జాఱ సత్కవులసంగతి గానక హీనవృత్తిపం
బంధములే యొనర్చుచుఁ గుపంకిలజీవనరూఢి గాంచి హృ
ద్బంధురసౌమనస్యపరిపాటి యొకింతయుఁ గాంచ రన్నకు
పాకాంధులె నిక్కమౌ సరసులౌ తలఁపంగఁ గవీంద్రు లెందునన్.

ఉ. చేకొను నెందు విజ్ఞతను సిక్తపదార్థములే గణించి య
స్తోకవిభూతి నాశుకవిఁ జూచినఁ బోరుచు నేకనేత్రపం
కాకృతి నుండుధర్మగుణహారిరవంబులు విన్నఁ గా వసుం
గా కవి చూడఁ గాకవియె గాక సభాస్థలిఁ బూజ కర్హుఁడే. 16

వ. అని సకలజగత్ప్రధాన దేవతాగురువరచరణారవింద వందనంబును
బురాతననాధునాతన ప్రసిద్ధకవివరాభివర్ణనంబును గుకవినిరాకరణం
బునుం గావించి యే నొక్క ప్రబంధంబు సేయ నుద్యోగించియున్న
యవసరంబున. 17

సీ. శ్రీసరసీరుహాక్షీవిహారాయతా
యతన మే ప్రభుని నేత్రాంచలంబు
జరఠకచ్ఛపభోగిసార్వభౌమప్రౌఢి
హరి యే నృపుని బాహాబలంబు
హరిపదాంబుజమరందాస్వాదసంతుష్ట
మదభృంగ మే తేని మానసంబు
చంద్రకందర్పవసంతమందాక్షప్ర
దం బే మహీశుసౌందర్యవిభవ

గీ. మతఁడు నుతిఁ గాంచుఁ గురు కరహాట లాట
మత్స్య కుంతల బర్బర మగధ ముఖ్య
వివిధదేశధరాధీశసవిధవినుత
రమ్యగుణహారి మాధవరాయశౌరి. 18

వ. వెండియు నఖండధరామండలీమండనాయమానాసమానగుణమణి
రోహణాహార్యుండును, గాకతీయరాజ్యసంస్థాపనాచార్యుండును,
గుందబృందారకధేను మందారహార కర్పూరడిండీర పాండురచ్ఛా
యాదాయాదకీర్తిముక్తాఫల దామాభిరామ భూషాభూషితాశేష
దిగ్యోషాతనూరూపితకుంకుమపంకశంకావహప్రతాపసముజ్జ్వలుం
డును, భేతాళవరప్రసాదోద్యద్బలుండును, సుందరవదనారవింద
మందస్మితచంద్రికావికసితమిత్రనేత్రకైరవుండును, గరవాలభైర
వుండును, ఖ్యాతాసేతుశీతాచలయాతాయాతమేదినీసురవరసంతత
దీయమాన దానధారాసంజాత మాతసవాహినీ సంగమోత్సాహ

మోహాతిరేక సంతోషిత ద్వీపవతీకాంతుండును, ప్రతాపపావమంతుండును, సంగరరంగాభంగుర మాతంగ తురంగ రంగచ్ఛమూపద్ధతి సముత్థితరజఃపుంజ మంజు నికుంజ సంజాత ప్రతాప లీలావిహారి పరివారుండును, నవబిరుదరగండ లాంఛనోదారుండును, సరస సాహిత్య సంగీత చతురగోష్ఠీ సభాజన సంతతగీయమాన నిజ కథాప్రసంగుండును, రాయరాహుత్త వేశ్యాభుజంగుండును, ముకురాననానికర మకరాంకుండును, జగనొబ్బగండాంకుండును, నిస్తులాస్తోక ప్రభాశస్త దోస్తంభ సంభృత విశ్వంభరాభారుండును, నుత్తమ శూద్రవంశాధారుండును, నిజప్రతాప నవీన మార్తాండ పిచండిల ప్రభామండలాపహసితాఖర్వపూర్వ సప్తసైంధవుండును, సప్తసప్తి గోత్ర పద్మనాయక బాంధవుండును, విమతభూకాంత కాంతకోటీర కోటిరత్న నూత్న ప్రభాటోప దీప నీరాజిత చరణయుగళోద్ధాముండును, ప్రతిగండభైరవ బిరుదాభిరాముండును, సదయ సదయనిజాభ్యుదయ దిదృక్షాదక్ష సపక్ష జనతావనీమధుండును, నేకశిలానగర సమీపారణ్య శాత్రవగిరి కూట వజ్రాయుధుండును, చరణద్వయ శరణాగత రణాగత విమత జనసంరక్షణ కృపాళుండును, వివిధబుధ దైన్యధ్వాంత మిత్రుండును, రేచెర్లగోత్ర పవిత్రుండును, పంచపాండ్య విభాళుండును, సంతతచింతితార్థప్రదాన సదానందహృదయ వైష్ణవకృతాశీర్వచన రచనానుకూలశీలుండును, రాజమహేంద్రవర హల్లకల్లోల కీలాభీలుండును, రావువంశాంభోరాశి చంద్రుండును నగు మాధవరాయధరామహేంద్రుఁ డొకనాఁడు శాతకుంభస్తంభ సంభృత పద్మరాగ కలశప్రభావిభాసిత దిగంతరాళంబును, గాంతవిధుకాంత కుట్టిమాంతర నిరంతర తంతన్యమాన ముక్తా వితాన ప్రతిబింబధాళధళ్యస్ఫుటస్ఫటికశిలాసోపానవిభావిభాసమా

నంబును, ననల్పశిల్పకల్పనాకల్ప వివిధగవాక్షోపలక్షిత వజ్రకీలిత
భిత్తికాంతరాంతర భర్మనిర్మిత ద్వారబంధబంధురాదర పరిసర
స్ఫురన్మణిసాలభంజికాపుంజరంజిత నీలోపలవేదికావిరాజితంబును
నగు చంద్రశాలాభ్యంతరంబున సౌవర్ణసింహాసనాసీనుండై, 19

సీ. ఒకచోట సకలశాస్త్రరహస్యసం
వాదనైపుణి గల్గు వేదవిదులు
నొకచోటఁ గావ్యనాటకచాటువాచాప్ర
గల్భధీచతురులౌ కవివరేణ్యు
లొకచోట వివిధనీతికలాపవిజ్ఞాన
మతిసమంచితులైన మంత్రివర్యు
లొకచోట సంతతప్రకటితనిజసాహ
సోత్సాహమహితులౌ యోధవరులు
గీ. గాయకులు వీరభటులు శృంగారవతులు
వందిముఖ్యులు వైణికుల్ వాంశికులును
మఱియుఁ దగువార లొకచోట మెఱసి కొలువ
నిండుకొలువుండి యమ్మేదినీవిభుండు. 20

కం. నిరుపమకటాక్షవీక్షా
పరికల్పితశిష్యసకలభాగ్యఘనశ్రీ
తిరుమలనరహరిబుధగురు
వరసుతరామానుజార్యవర్యునికృపచేన్. 21

కం. సరసప్రసంగగోష్ఠీ
నిరతుండై ధర్మములు గణింపుచుఁ గృతియే
స్థిరతరము తరుతటాకా
ద్యరుధర్మములందు ననుచు నూర్జితబుద్ధిన్. 22

శా. శ్రీమచ్చంద్రకలాకిరీటపదరాజీవద్వయీభావనా
సామర్థ్యోదితవాక్ప్రపంచఘటనాచాతుర్య విద్వజ్జన
స్తోమానందదశేముషీనిజవిలాసున్ వక్కలంకాన్వయున్
ప్రేమాత్మ్యాస్పదు వీరభద్రుని ననుం బిల్పించి యుప్పొంగుచున్.

కం. తాతలతరమువనుండియు
నీతనిజనకుండు మనకు హితుఁడు కవీంద్రుం
డీతనిచేతను గృతి వి
ఖ్యాతిగఁ గైకొందు ననుచు హర్షం బొదవన్. 24

గీ. సవినయమున సముచితాసనమునందు
నంతికంబునఁ గూర్చుండ నాజ్ఞ యొసఁగి
మందహాసాంచితముఖారవిందుఁ డగుచు
నతిదయాస్ఫూర్తి నిట్లని యాన తిచ్చె. 25

కం. శ్రీ వెలయ నుభయభాషల
నీవలెఁ గృతి సేయఁగలరె నేఁటికవీంద్రుల్
భూవిశ్రుతకవితావి
ర్భావయశస్సాంద్ర వీరభద్రకవీంద్రా. 26

సీ. మీతాత లోకవిఖ్యాతభాషాబల
శేషాహి యాచంద్రశేఖరుండు
మీతండ్రి చాటుగాథాతతచిత్రప్ర
బంధకల్పనశాలి భాస్కరుండు
మీతల్లితండ్రి పురాతనసత్కవి
నాథుల కెన విశ్వనాథసుకవి
మీమేనమామ సుత్రామవైభవుఁడు స
ద్యఃకృతిమతి వేంకటాద్రిసుకవి

గీ. చదువకే శ్రీసతీశప్రసాదగరిమ
బాల్యముననే కుమారసంభవము దెనుఁగుఁ
జేసి కవు లెంచఁ బ్రఖ్యాతిఁ జెందు తీవు
కలరె నీసము లాధునికులు కవీంద్ర. 27

ఉ. అత్యలఘుక్రియానిపుణుఁడై ధరణీతల మేలు విక్రమా
దిత్యసభాస్థలంబునఁ బ్రతిష్ఠితుఁడై ఘనధీసమగ్రతన్
సత్యవతీతనూభవునిజాడఁ బ్రసిద్ధికి నెక్కె నవ్యసా
హిత్యమునన్ సుబంధుసుకవీంద్రుఁడు ప్రస్తుతిఁ గన్నవాఁ డిలన్.

గీ. ఘనతరమనీష నమ్మహాకవివరుండు
ప్రతిపదశ్లేషగద్యప్రబంధ మత్యు
దారగతిఁ జెప్పె వాసవదత్త యనఁగ
నార్యు లాకథ కడుఁజోద్య మనిరి సభల. 29

మ. స్తవనీయం బగు తత్కథాక్రమము భాషాయోషిదంఘ్రిస్ఫుర
న్నవమంజీరనినాదమేదురనితాంతప్రౌఢవాగ్గుంభన
ద్భవదీయోక్తుల నాంధ్రకావ్యముగ వైదర్భిగతిం గూర్పు త
త్కవినవ్యోక్తులు గొన్ని నీకవితకుం హృద్యంబు గావింపఁగన్. 30

కం. వరమతి వాసవదత్తా
పరిణయ మనఁ జెప్పి యీప్రబంధము విద్వ
త్పరిగణ్యంబుగ మాకుం
దిరముగ నంకితము సేయు ధీరవిచారా. 31

వ. అని సబహుమానంబుగా మణిమయభూషణకనకాంబరకర్పూర
తాంబూలాదు లొసంగిన నంగీకరించి మత్కృతికన్యాలలామంబు
నకు ననురూపం బగునాయకరత్నంబు గల్గె నని సంతసించి
యమ్మహామహునివంశావతారక్రమం బభివర్ణించెద. 32

చ. హరిహయపద్మసంభవముఖామరకోటికిరీటకోటిభా
సురహరినీలభృంగపరిశోభిత మై సనకాదిమానసాం
తరపరివర్ధమాన మయి తాపసహంససమాశ్రయంబు నై
హరిపదనీరజాత మలరారు సమస్తజగత్ప్రసిద్ధమై. 33

గీ. అట్టిహరిపాదపంకేరుహంబువలన
సంభవించెను గాంభీర్య శౌర్య స్థైర్య
కార్యచాతుర్యసౌందర్యధుర్యవిభవ
దనుపమకులంబు పద్మనాయకకులంబు. 34

చ. రుచిరహరిద్వధూజనశిరోజవిరాజదురోజమండలీ
విదికలమంజరీఘుసృణవిభ్రమవిభ్రమకృద్విభావలీ
సుచిరయశఃప్రతాపపరిశోభిత మై ఘనదానవిక్రమ
ప్రచురతఁ బద్మనాయకకులం బలనారు జగత్ప్రసిద్ధిగన్. 35

వ. అందు, 36

కం. శ్రీభజనీయం బై ధర
ణీభామిని మనమున సత్యవిలయాభిఖ్యా
శోభిత మై క్షీరాంబుధి
వైభవమున మెఱసె రావువంశం బలరున్. 37

ఉ. రావుకులాంబురాశికిఁ దరంగము లెంచినరీతి నందఱన్
నావశమే గణింపఁ గృతినాథుని సంతతసంతతిక్రమం
బే వివరింతు భాగ్యసము పేతమనోహరహారవల్లరీ
పావనరత్నపంక్తిఁ దగుభంగి గణించినజాడ నియ్యెడన్. 38

చ. సారవిచారు లార్యజనసమ్మతు లాహవశూరు లర్థిమం
దారు లవార్యవిక్రము లుదారులు మానవతీమనోహరా
కారులు వర్ణనీయగుణగణ్యచరిత్రులు దుష్టశత్రుసం
హారులు రావుసత్కులమునం దుదయించినవార లందఱున్. 39

వ. వారిలోన, 40

మ. నలమారాకృతి కాకతీంద్రజయసంధానైకధౌరేయుఁ డు
జ్జ్వలతేజోబలభాసమానుఁడు జగత్ప్రఖ్యాతచర్యుం డనా
విలబేతాళకృపాత్తవైభవుఁడు నై బేతాళరాణ్మేదినీ
వలయాధీశ్వరశేఖరుం డలరుఁ దద్వంశాగ్రగణ్యస్థితిన్. 41

కం. అతనితనూభవుఁ డై సం
తతదానకలాకలాపదక్షుం డగుచున్
నుతగుణుఁ డగు పెదసింగ
క్షితిపతి వైభవము గాంచి చెలఁగుచు నుండెన్. 42

సీ. అయ్యెడ సూర్యవంశాంభోధిచంద్రుఁ డై
విక్రమక్రమలీల వెలయు నుదయ
పురపురాణావారి వరకుటుంబంబులో
నుండి వెల్వడి మహోద్దండశక్తి
పూసపాటికులోద్భవుం డైన మాధవ
వర్మ యన్ వసుమతీవల్లభుండు
విపులసైన్యముతోడ బెజవాడచెంత న
ప్పెద్దసింగక్ష్మావిభువరేణ్యు

గీ. సురపురీవరసౌఖ్యభాసురునిఁ జేసి
చైత్రయాత్రాభిలాషచే సరవి నాతఁ
డానిగొండిపురాదిగోత్రాధిపతులఁ
బటుతరభుజాబలానూనపటిమ గెలిచి. 43

కం. అజచంద్రపయోరాశి
ద్విజరాజుల హూణశకము వెలసెడునెడఁ ద
ద్విజయస్తంభచయంబుల
నిజకీర్తు లెసంగ నచట నిలిపెం గడిమిన్. 44

కం. మరియు ననేకమహీశుల
దురమునఁ దునుమాడి విజయదుందుభు లెసఁగన్
వరరామేశ్వరనగరీ
పరిసరమున కేఁగి మఱలివచ్చెనునంతన్. 45

చ. వరయశుఁ డైనసింగవిభుపట్టపుభామిని యంతకంటె మున్
బరువడి చూలు దాల్చుటను బ్రాణవిభూత్తముతోడఁ బోక బం
ధురతరువారఘోరమృగదుర్గమకాననమండలంబులన్
పరగున నేఁగి యేఁగి యొకచారుతరం బగు నగ్రహారమున్. 46

గీ. భువనగిరి చెంతఁ గనుఁగొని భువనవిదిత
వేదవేదాంగవేది యా వింజమూరి
కులజుఁ డైనట్టి నరసన్నగురునివలన
బహుకృపాస్ఫూర్తిఁ గాపాడఁబడుచు నుండె. 47

క. ప్రకటపరాక్రమజితరిపు
నికరుం డగుమాధవాఖ్యనృపమౌళి మహో
త్సుకవృత్తిం గర్ణాక
ర్ణికఁ దెలిసికొనెం దదీయవృత్తాంతంబున్. 48

చ. తెలిసి తదగ్రహారము నతిత్వరితంబుగఁ జేరి యాతఁ డ
చ్చెలువ వధింపఁ బూనఁగ నృసింహబుధుండు మదీయపుత్రికా
తిలక మటంచు నిశ్చలమతిన్ శపథోక్తులు పల్క నేమియున్
సలుపఁగలేక వెండియును జయ్యన నేఁగె స్వకీయపద్ధతిన్. 49

క. అంత నొకనాఁడు రిపుదు
ర్దాంతబలుం డైనపుత్రరత్నంబును ద
త్కాంతాజనతామణి యు
త్యంతశుభాకరముహూర్తమందునఁ గనియెన్. 50

కం. అతనికి నవపోతమహీ
పతి యనునామంబు నుంచి భాసురవిద్యా
చతురునిఁ జేసె నృసింహ
క్షితిసురమణి గనికరంబు చెన్నువహింపన్. 51

సీ. సంగీత సాహిత్య సకలవిద్యాప్రౌఢి
నురుతరశస్త్రప్రయోగపటిమ
వాహనవారణారోహణైకనిరూఢి
బటుబాహుబలశౌర్యపటిమ నలరి
వైరుల సాధింపఁ బగఁ బూని యుత్సాహ
లీల నయ్యేడ మహామహ్యాలవంగఁ
జెలఁగు నద్భిద్రదకర్ణులసహాయత నొంది
వెండియు నురుధాటి విజయవాటిఁ
గీ. గరము భీకర మైనసంగర మొనర్చి
యరిమహీపాలవరు సస్సైన్యముగఁ దునిమి
విశ్వవిశ్వంభరాధీశవినుత మైన
విజయమును గాంచె నవపోతవిభువరుండు. 52

చం. మదనసమానమూర్తి రిపుమర్దనకృద్ఘనవిక్రమక్రమా
స్పదకరవాలభైరవుఁ డభంగురనిస్తులవైభవశ్రమా
భ్యుదకరుండు దుష్టజనభీషణభాషణభూషణాంకుఁ డ
భ్యుదయము గాంచి మించె నవపోతమహీశుఁ డహంప్రసిద్ధుఁడై.

కం. వేలాధికనిజభటపటు
కోలాహల మెసఁగఁ దనదుఘోటక మాజిం
గ్రాలఁగ నవపోతక్ష్మా
పాలకుఁడు రణంబు సలిపె భాసురలీలన్. 54

గీ. ఆమహారాజుతనయుఁ డై ఖ్యాతి గాంచి
నెగడె సర్వజ్ఞసింగమనీఁ డనూన
మానఘనదానసప్తసంతానమాన
నీయవైభవగుణవర్ణనీయుఁ డగుచు. 55

సీ. అరిపురభంజనస్ఫురణచే నలరారి
యసమాంబకాకృతి నతిశయిల్లి
ఘనసారలసదభిఖ్యాసమగ్రతఁ గాంచి
యతనువిభూతిసంగతిని మెఱసి
చంద్రఖండకిరీటశాశ్వతప్రభ మీఱి
తతబుధవాహినీధృతిఁ జెలంగి
పద్మబాంధవతనూభవదానధృతిఁ జెంది
యచలసద్ధర్మవిఖ్యాతి నలరి
గీ. యవనితలమున సర్వజ్ఞుఁ డనఁగ నెగడె
భాసురాచారశాంభవాగ్రేసరుండు
రావుకులవారిరాశికైరవహితుండు
ప్రథనజయశాలి సింగభూపాలమౌళి. 56

కం. ఆతనిసోదరుఁ డన వి
ఖ్యాతిం దనరారె సద్గుణాకరుఁడు ధరి
త్రీతలపతి మాధవనీఁ
డాతతపరవాహినీకృతాంతుం డగుచున్. 57

సీ. అనుదినంబును వైష్ణవాభ్యర్చనముఁ జేసి
యగ్రహారములు బ్రాహ్మణుల కొసఁగి
వివిధపురాణార్థవివరణం బొనరించి
దేవాలయంబుల సేవ నిలిపి

గోపకన్యాభుజంగుని జిత్తమున నుంచి
ధర్మగుణంబుపైఁ దలఁపు నిలిపి
సత్యవర్తనము విశ్వసనీయ మని పూని
శ్రితు లైనవారివాంఛితము లొసఁగి
గీ. యంత్యమున రోగమహిమ దేహంబు దొఱఁగి
రభసమున నంత శ్రీరంగవిభునిచెంత
నిలిచియున్నట్టి మాధవనీని నెన్న
నలవియే బ్రహ్మ కైన శేషాహి కైన. 58

చ. స్మరనిభమూర్తి రావుకులమాన్యుఁడు మాధవనీఁడు జంబుకే
శ్వరుగుడిదాఁకఁ బాశుపతసైన్యముఁ బాఱఁగఁదోలి రంగమం
దిరమున కంగణస్థల ముదీర్ణము చేసినపౌరుషంబు సు
స్థిరముగ నున్న దేకద తదీయశిలాక్షరశాసనాంక మై. 59

కం. ఘనమతు లానరవరునకుఁ
దనయులు పెక్కండ్రు పుట్టి తారును గులపా
వను లై పుత్రులఁ గాంచిరి
వినకలి యై వారు భువిని వెలసిరి కీర్తిన్. 60

కం. ఘోటీరథకుంజరభట
కోటీహితవిభవు లగుచు గుణమణిభూషా
పేటీసన్నిభు లై వెలు
గోటీపురనిలయు లైరి కొండఱు కడిమిన్. 61

వ. అందు, 62

శా. బంగాళాంగ కళింగ వంగ శక నేపాళాదిరాజ్యంబులన్
రంగత్కీర్తులు గాంచి శాత్రవులఁ బోరన్ సారవారాంగనా
సాంగత్యంబున మించి భూభరణదీక్షాదక్షదాక్షిణ్యుఁ డై
రంగారాయఁడు రావువంశభవుఁ డై రాణించె భాగ్యోన్నతిన్. 63

కం. చతురుఁడు రంగారాయ
క్షితిపతి యవనుల జయించి చిరకీర్తిసమం
చితుఁడై నిజభుజశక్తిన్
మెతుకున్ వైగెలాసకోట మేటిగఁ గొనియెన్. 64

గీ. ఎంచఁ దగు రంగరాయపృథ్వీశ్వరునకు
లలితసుగుణావలంబ యౌ లచ్చమాంబ
కును సముద్భవ మయ్యె వైకుంఠభక్తి
సహితుఁ డగు ధర్మరాయభూజనవిభుండు. 65

కం. ధర్మాత్మతితుల్యధైర్యుఁడు
నిర్మలతరకీర్తి వర్ణనీయమహీభృ
ద్ధర్మప్రవర్తనుం డగు
ధర్మారాయప్రభుండు దగు నుతియింపన్. 66

కం. శ్రీదయితావరకరుణో
త్పాదితధనధాన్యధేనుభాగ్యోదయసం
మోదునకు ధర్మవిభునకు
మాదాంబకు లచ్చనృపతిమణి జనియించెన్. 67

గీ. ప్రచురతరపాండుకీర్తిసంపాదకుండు
నతులభీమబలుండు సత్యాదరుండు
ద్రుపదసంతానసత్కృతిధూర్వహుండు
ధర్మజుం డన లచ్చభూధవుఁడు దగఁడె. 68

సీ. తతనవరత్ననూతన్నప్రభాశోభిత
తపనీయదండవిస్తారితంబు
శేఖరాలంకృతాంచితమణికుంభదీ
ధితివిభాసితచతుర్దిక్తటంబు

ప్రాంతలంబిదుకూలభంగానుకృతవియ
ద్గంగాతరంగశంకాపదంబు
శ్రీవిరాజితతాపహృన్నిర్మలాయత
చ్ఛాయావితాశ్రితజనపదంబు

గీ. నగుచుఁ దనయాతపత్రంబు జగతి మెఱయ
గజపతికిఁ బ్రాణసఖుఁ డయి ఖ్యాతిఁ గాంచెఁ
గవిజనాఖిలబాంధవకల్పశాఖి
జననుతుం డగు లచ్చిరాడ్జనవిభుండు. 69

చం. అతనికిఁ గొండమాంబ యనునంగనకుం జనియించి రార య
ప్రతిములు పుత్త్రరత్నము లరాతిభయంకరు లార్యలోకస
మ్మతుఁ డగు ధర్మభూభుజుఁడు మాధవరాయఁడు వేమధారుణీ
పతియుఁ ద్రిమూర్తులట్ల క్షితిభారము బూని మహోన్నతస్థితిన్.

శా. క్షీరాంభోనిధి కుందబృందసితరాజీవామరాహారనీ
హారద్ధామధరహారహీరరజతాహార్యాభ్రకల్లోలినీ
సారద్ధామరుహచ్చందనైందవవిభాసారంబులం గేరు ధ
ర్మరాయప్రభుకీర్తిచంద్రికలుదారస్వప్రకాశంబునన్. 71

ఉ. మాధవరాగ్రగణ్యుఁడు సుమాధవసన్నిభమానశాలి యా
యోధనసవ్యసాచి రిపుయూథవినాశనదక్షుఁ డార్యసం
బోధితసత్కళాశ్రయుఁడు భూధరధీరుఁడు సాధుశీలుఁ డ
మ్మాధవరాయసత్ప్రభుఁడు మాధవభూతిసమేతుఁ డెంచఁగన్. 73

కం. సోముఁడు విభూతిగరిమన్
సోముఁడు దాతృత్వమహిమ సుత్రాముఁడు భా
గ్యామితభోగనిరూఢిన్
వేమారాయప్రభుండు వినుతింపఁ దగున్. 73

వ. అందు, 74

ఉ. మాధవరాయచంద్రునకు మానవతీమణి గుర్వమాంబకున్
భూధరధీరులై తగు సుపుత్రులు నల్గురు గల్గి రెన్నఁగా
సాధువిధేయుఁ డా గురవశౌరిఘనుండు దెనుంగురాయఁడున్
శ్రీధరసన్నిభుండు నరసింహుఁడు ధన్యుఁడు రంగశాయియున్. 75

వ. అం దగ్రజుండు, 76

శా. సర్వజ్ఞప్రతిమానుఁ డై నిజభుజాస్తంభాగ్రభాగంబునం
దుర్వీచక్రము దాల్చి శత్రునివహుల న్యుద్ధస్థలిం ద్రుంచి స
ద్గుర్వాజ్ఞావశవర్తి యై విబుధసద్గోష్ఠీనుతోద్యోగుఁ డై
గుర్వారాయఁడు ఖ్యాతిఁ గాంచె భువి లోకుల్మెచ్చఁ దేజంబునన్.

సీ. బాంధవచాతకప్రతతికిఁ దనఘనో
దయము సంతతఘనోదయము గాఁగ
విమతగర్వాంధకారమునకుఁ దనప్రతా
పంబు రవిప్రతాపంబు గాఁగ
వివిధయాచకభృంగవితతికిఁ దనదాన
ధార యూధపదానధార గాఁగ
రణధరాస్థితసురరాజికిఁ దనసుధ
ర్మాప్తి సంతతసుధర్మాప్తి గాఁగ
గీ. ధాత్రితలంబునఁ బేరు ప్రఖ్యాతిఁ గాంచి
ఖడ్గనారాయణాంకపంగతిని దనరె
ఘనుఁడు మాధవరాయశేఖరునిసుతుఁడు
విప్రసులభుండు తెనుఁగురాయప్రభుండు. 78

సీ. తమకించుఁ దమకించుదన మెఱుంగనిమన్నె
రాజుల రాజులప్రతిభఁ జెరుపఁ
జెండాడుఁ జెండాడుచెలువు దోఁపఁగ డాసి
మత్తారిభూమిభృన్మస్తకములు

కలనైనఁ గలనైనఁ గదలనిమన్నీల
బెదరించి పొదలలో నొదుగఁజేయుఁ
గడనుండు కడనుండుపడఁతులకునుబలె
భీతులై చనుశత్రుజాతములకు

గీ. గోత్రభిత్కరశతకోటికోటిసార
సారసప్రియఖరకరోదారరీతి
సమరవిఖ్యాతిఁ గాంచె నా నమదరాతి
వరవిభూతి తెనుంగుభూవరుని హేతి. 79

గీ. అర్థులకుఁ గామితార్థంబు లందఁజేసి
యవని పాలింపఁ దనయుల కాజ్ఞ యొసఁగి
యంతమున నీలగిరిని దేహంబు దాచెఁ
దెలుఁగురాయని వినుతింప వలవి యగునె. 80

చం. శతధృతియున్ ఫణీంద్రుఁడును సౌరగురుండును శైలకన్యకా
సుతుఁడును సాటివత్తురనుచున్ వినుతింతురుగాక రాజలీ
క్షితి జత సేయ వచ్చునె విశేషతరస్ఫుటవాగ్విభూతిచే
శ్రితసురశాఖ రావు నరసింహనృపాలకచక్రవర్తికిన్. 81

కం. నీతియుఁ బౌరుషము మదా
రాతివిదారణము శిష్టరక్షణమును బ్ర
ఖ్యాతియు హరిపదభక్తియుఁ
జాతుర్యము రంగశాయిసహజగుణంబుల్. 82

కం. ఘనుఁడగు రంగమహీశున
కును గుణవతి కోనమాంబకును జననం బై
రనఘులు రామన్నయు స
జ్జనుఁడగు నీలాద్రిరాయజనపాలుండున్. 83

వ. అందు, 84

కం. రామారామేయుం డై
రామాంఘ్రిసరోజభక్తిరతుఁ డై విబుధా
రామవసంతుం డై ధర
రామారాయప్రభుండు ప్రస్తుతి గాంచెఁ. 85

సీ. శత్రు నుంచఁడుగదా తమలోన తమలోన
విడువనొల్లఁడుగదా వేల నైనఁ
బల్కి బొంకఁడుగదా కల నైనఁ గల నైనఁ
వెన్నుఁ జూపఁడుగదా యెన్నఁ డైన
మాయఁ జేయఁడుగదా మది నైన మది నైనఁ
గోప ముంచఁడుగదా కుమతు లరసి
కౌలు తప్పఁడుగదా కర మెత్తి కర మెత్తి
యీగి మానఁడుగదా యెట్టియెడల
గీ. నీధరాపాలుఁ డని లోక మెన్నుచుండ
బాల్యమునుండి కీర్తిచేఁ బ్రబలె నౌర
ఖ్యాతచరితుండు రంగభూకాంతసుతుఁడు
భావజనిభుండు నీలాద్రిభూవిభుండు. 86

మ. అనఘప్రాభవుఁ డై తనర్చు నరసింహక్షోణిభృన్మౌళికిన్
వినతారాతిజనాంగనావితతి యా వెంగాంబకుం బుత్రు లై
జననం బందిరి చిన్నభూవిభుఁడు భాషాచాతురీభూతవా
క్ఫణి నీలాద్రివిభుండు రామధరణీకాంతుండు నా మువ్వురున్. 87

వ. అందు, 88

ఉ. పున్నమనాఁటిచందురుని బోలుఁ బ్రశస్తకళాధురీణతన్
బన్నగరాజుఁ బోలుఁ బటుభాషణమంజులధీసమగ్రతన్

వెన్నుని బోలు సత్వగుణవిస్ఫురితవైఖరి నెంచి చూచినం
జిన్నమరాపుతోడ జత సేయఁగ నన్యమహీశు లర్హులే. 89

కం. హాలాహలశిఖికీలా
భీలారిచమూహృదబ్జభీకరలీలా
ఖేలాంచితకరవాలుఁడు
నీలాద్రివిభుండు వర్ణనీయుం డెపుడున్. 90

సీ. విమలామృతోదయోద్యమనిరూఢిఁ జెలంగి
కువలయప్రియమహోత్సవముఁ గాంచి
కమలాభినవజన్మకారణంబున హెచ్చి
వరబాడబాప్తజీవనత నలరి
లావణ్యగణ్యలీలావిభూతిఁ జెలంగి
రత్నాకరోత్తమప్రథ వహించి
భూమిభృద్దత్తావిభూతిచే నలరారి
సుమనోమనోజ్ఞవిస్ఫూర్తి నలరి
గీ. కొమరగిరివరపురమునఁ గొమరు మిగులఁ
గడలి కెనయైన ఘనతటాకంబు నిలిపె
ఘనుఁడు నరసింహభూనాయకునిసుతుండు
రమ్యగుణశాలి నీలాద్రిరాయమౌళి. 91

కం. వరమతి యగు నీలాద్రికి
నరయఁగఁ గేసాంబకును నిజాత్మజులైరా
నరసన్నయు బుచ్చెన్నయు
సరసుఁడు వెంకన్న చిన్నజనపాలుండున్. 92

వ. అందగ్రజుండు, 93

సీ. అసమాంబకుఁడు మానితైశ్వర్యమహిమచే
నసమాంబకుఁడు సురూపాప్తిచేత
ద్విజరాజు విమలకాంతిప్రకాశంబుచే
ద్విజరాజు నుతజనాధికతచేతఁ
బద్మాత్ముఁ డుద్యత్ప్రభామహత్వంబుచేఁ
బద్మాత్ముఁ డతిసత్త్వపరతచేత
జీమూతగురుఁడు రాజితదానగుణముచే
జీమూతగురుఁడు సుస్థిరతచేత
గీ. ననుచు సుకవీంద్రు లెల్లఁ దన్నినుతి సేయఁ
బద్మనాయకవరులలోఁ బ్రతిభఁ గాంచె
ఠీవి గనుపట్టి నీలాద్రిరావుపట్టి
సుప్రభుం డౌర నారసింహప్రభుండు. 94

మ. ఘనుఁ డౌ రావు తెనుంగురాయనికి లోకస్తుత్య శ్యానాంబకు
న్దనయు ల్గల్గిరి మాధవప్రభుఁడు సన్మాన్యుండు వెంకన్న స
జ్జనుఁ డౌ చిన్నమరావు లోకనుతుఁ డౌ చంద్రదక్ష్మాభర్త జ
గ్గనృపశ్రేష్ఠుఁడు కృష్ణరాయఁడునుజోకన్ రంగశాయీంద్రుఁడున్.

కం. గురురాయమహీపాలున
కిరువురుసతు లలరుదురు మహీరమణియు నా
సిరియునుబలెఁ గులపావన
లరయన్ భద్రాంబ లచ్చమాంబ యనంగన్. 96

కం. అతనికి భద్రాంబకు సుతు
లతులమతు ల్గలరు మాధవాఖ్యుఁడు లక్ష్మీ
పతి రామన్నయు రెండవ
సతికిన్ సీతన్న యనఁగ సరసగుణాఢ్యుల్. 97

వ. అం దగ్రజుండు, 98

సీ. అడుగఁ డెవ్వరిఁ జేరి యడిగెనా శాస్త్రార్థ
మవనీసురశ్రేణి నడుగుఁ గాని
కొలువఁ డెవ్వ రినైనఁ గొలిచెనా మదిఁ బొంగి
గోపాలబాలునిఁ గొలుచుఁ గాని
మ్రొక్కఁ డెవ్వ రినైన మ్రొక్కెనా బ్రాహ్మణ
ముఖ్యులకే సాగి మ్రొక్కుఁ గాని
కోరఁ డేకోరిక కోరెనా ధర్మంబు
కొనసాగవలె నని కోరుఁ గాని
గీ. యవనిలోపలఁ బద్మనాయకులలోనఁ
బొగడ నెగడె లసద్గుణభూషణుండు
వినయసహితుండు గుర్వరాయనిసుతుండు
మానధుర్యుండు గద రావు మాధవుండు. 99

గీ. సుప్రభుం డగు నమాన్మధవప్రభునకు
నంగనామణి యై తగు రంగమాంబ
కును సముద్భవు లైరి సద్గుణులు సుతులు
ధారుణీభారధౌరేయసారమతులు. 100

సీ. సర్వసర్వంసహాధూర్వహణక్రియా
ఖర్వదోర్వైభవుండు గుర్వశౌరి
యాయోధనస్థలీస్వాయత్తవిజయగాం
గేయుండు తిరుపతిరాయవిభుఁడు
రంగేశపాదాబ్జభృంగాయమానాంత
రంగవిఖ్యాతుండు వెంగళన్న
సీమంతినీమనఃకామితాకారరే
ఖామనోజాతుండు రామనృపతి

గీ. ప్రభువరేణ్యుండు తిరుమలరాయవిభుఁడు
భాగ్యవంతుండు వేంకటపతిఘనుండు
భవ్యగుణశాలి తిమ్మభూపాలమౌళి
యనఁగఁ గులగిరులట్లు విఖ్యాతితోడ. 101

కం. చతురమతు లతిదయాపరు
లతులపరాక్రములు సజ్జనావనులు దయా
న్వితులు సురద్రుమసన్నిభ
వితరణులు తెమ్మంగురాయవిభునికుమారుల్. 102

వ. వారిలోన, 103

కం. బాధించెను శాత్రవులను
సాధించెను విద్య లెల్ల శశ్వద్గతి నా
రాధించెను లక్ష్మీశుని
మాధవరాయనికి సములు మహిలోఁ గలరే. 104

ఉ. శ్రీధరునాజ్ఞ దప్పినను వృత్రహువజ్రము దారి దప్పినన్
భూధరముల్ చలించినను భూమి వడంకిన మేర దప్పి యం
భోధులు ధాత్రిఁ బర్వినను భూపతిపూజ్యుఁడు రావుధన్యుఁ డౌ
మాధవరాయచంద్రుని సమంచితసత్యుని మాట దప్పునే. 105

చ. కుటిలమదారివర్గములఁ గూల్చెఁ గవీంద్రులఁ బ్రోచె నాగరీ
కటక కళింగ కేరళ శక ద్రవిడేశసభాంతరంబులం
బటుతరకీర్తిచంద్రికలు పర్వఁగఁ బ్రస్తుతిఁ గాంచె రావువేం
కటపతిరాయచంద్రుఁడు జగన్నుతశాశ్వతకీర్తిశాలి యై. 106

కం. మన్నెధరాధ్యక్షులచే
మన్నన గైకొని సమగ్రమానరమాసం
పన్నుండై యలరారుం
జిన్నారాయప్రభుండు చిరతరకీర్తిన్. 107

సీ. ప్రకృతిరంజనముచే భరతతుమేశుండు
మేశుండు లక్ష్మీసమృద్ధిచేతఁ
దలభూతిచే ధరాధరసుతాకాముండు
కాముండు సౌందర్యగరిమచేతఁ
గాంభీర్యగుణసమగ్రత రమాజనకుండు
జనకుండు సుజ్ఞానఘనతచేత
నతసుధీవైభవోన్నతిని బన్నగరాజు
నగరాజు ధృతిలసన్మహిమచేత
గీ. నీఘనుం డని సుకవీంద్రు లేపు మీఱఁ
దనప్రభావంబు వర్ణింపఁ దనరె నౌర
యనఘచరితుండు తెనుఁగురాయనిసుతుండు
దర్పకనిభుండు రామచంద్రప్రభుండు. 108

సీ. వేమాఱు కచ్ఛపవిభునకు నిందిరా
సుదతికిఁ దనఱొమ్ముఁ జూపఁగలిగె
నరపదిమోములయ్యకు వేడ్క రంజిల్ల
బంగారువిల్లు చేపట్టఁగలిగె
నలువేయికన్నులబలువజీరునకుఁ బే
రెలమిఁ జౌదంతిపై నెక్కఁగలిగెఁ
జెలువరాయనికి నిచ్చలు ప్రాణసఖతోడఁ
దల మెత్తి ముచ్చట ల్దెలుపఁగలిగె
గీ. రావువంశోద్భవుం డైన రామచంద్ర
రాయదేవేంద్రుఁ డెలమిఁ దిరంబు గాఁగ
నిజభుజాస్తంభమున ధారుణీభరంబు
ఘనతరస్ఫూర్తిఁ దాల్చుటకతన నపుడు. 109

సీ. అతఁడు గోత్రవిపక్షుఁ డితఁడు గోత్రసపక్షుఁ
డతఁడు భోగంబుచే నితనిసరియె
యతఁ డరిశ్రీకరుం డితఁ డరిభీకరుం
డతఁడు తేజంబుచే నితనిసరియె
యతఁడు జిహ్మగధారి యితఁడు జిహ్మగవైరి
యతఁడు విభూతిచే నితనిసరియె
యతఁడు బాడబభృతుం డితఁడు బాడబహితుం
డతఁడు గంభీరత నితనిసరియె

గీ. యనుచు విబుధప్రలాపభూ త్యతిగభీర
గరిమ భావించి శక్రపంకరుహమిత్ర
భవసముద్రుల నెంతు రా ప్రతిదినంబు
రామచంద్రుని వర్ణించు భూమిపతులు. 110

గీ. రావువంశాబ్ధిచంద్రుఁ డా రామచంద్రుఁ
డవని బాలింప ధీరులు బాంధవులు సిరులు
గాంచి రన సంశయం బేల కరులు గిరులు
హరులును సుఖంప సుఖవృత్తి వరుల కరుదె. 111

కం. ఆరామచంద్రరాయ
క్ష్మారామావల్లభునకు సహధర్మిణియై
శ్రీరమ్యాకృతి నలరెన్
ధీరస్తుతగుణకదంబ తిమ్మాంబ ధరన్. 112

సీ. అన్నదానోన్నతి నన్నపూర్ణాదేవి
భూరిక్షమాఖ్యాతి భూమిదేవి
యైశ్వర్యమహిమచే నాదిలక్ష్మీకాంత
చారువాక్ప్రౌఢిమ శారదాంబ

పతిపాదభక్తిసంగతిచే నరుంధతి
చిరభోగగరిమ శచీమృగాక్షి
సత్యపాలనలీలఁ జంద్రమతీదేవి
యతులరూపమున రత్యంబుజాక్షి
గీ. యీసతీరత్న మని లోక మెన్నుచుండఁ
బ్రబలె గజరావుతిమ్మన్నపట్టి రావు
రామచంద్రప్రభూత్తము రాణి భూమి
దివిజనుతసద్గుణకదంబ తిమ్మమాంబ. 113

సీ. శ్రీమనోహరుఁడు కుంతీమాధవస్వామి
కులదైవ మేనృపకుంజరునకుఁ
బృథివి నెన్నిక యైన పీఠికాపురి రాజ
ధాని యేసంతతధార్మికునకు
బారుహామన్నెభూపాలకు లాజ్ఞఁ గో
మెలఁగుదు రేమహీతలవిభునకు
రణరంగవిజయసంరంభజృంభణలీల
సహజ మేశాత్రవసంహారునకు
గీ. నతఁడు నుతి సేయఁ దగుఁ గోస లాంగ వంగ
మగధ కర్ణాట నృపసభామధ్యవర్ణ
నీయగుణమణిగణరమణీయమూర్తి
జగ్గరాయప్రభుండు భాస్వత్ప్రభుండు. 114

సీ. అల వేల్పుతోఁటపువ్వులు గొని చెలరేఁగి
యేలానికుంజాళి నీగి యాగి
యనిదిండిలపసిరాయని కడ్డమై యాఁగి
తేటవేలుపుయేటిసీటఁ దోఁగి

జేజేలలిండికిఁ జేరి పైపై మూఁగి
వెలిమావుపై నెక్కి విఱ్ఱవీఁగి
చొదంతికొమ్ములమీఁద నుయ్యాల లూఁగి
యంచబోదలను లాలించసాగి

గీ. కడఁకతోడుఁత సకలలోకములయందు
మించి విహరించి ప్రఖ్యాతి గాంచె నౌర
చంద్రికాస్ఫూర్తి శరదభ్రసదృశమూర్తి
రావు జగ్గక్ష్మాతలప్రభునికీర్తి. 115

గీ. అన గాంచియుఁ గృశియించి యుపవలిచ్చి
ధనదరాజఘనాఖ్యలఁ దనరువారు
సములె దాతృత్వమున రావు జగ్గరాయ
నృపతి కతులమహాదానవిపులమతికి. 116

సీ. తనవంశధర్మంబు దనవంశధర్మంబు
రీతి నుద్యద్గుణఖ్యాతి నలరఁ
దనపరాక్రమలీల తనపరాక్రమలీల
గతిఁ బరక్ష్మాభృదీడ్యత వహింపఁ
దనదానవిస్ఫూర్తి తనదానవిస్ఫూర్తి
కరణి దోషాకరగర్వ ముడుపఁ
దనసదయోద్వృత్తి తనసదయోద్వృత్తి
పగిదిని వాహినీప్రభుతఁ దెలుపఁ

గీ. దనరె ననితరదానవిద్యావివేక
శౌర్యగాంభీర్యసౌందర్యసాహసాంకుఁ
డార్యవినుతుండు తెనుఁగురాయనిసుతుండు
ఘనవిభాహేళి కృష్ణభూకాంతమౌళి. 117

గీ. ఎంచఁ జిత్రంబు కదు రావు కృష్ణరాయ
శౌరిదానంబు మిత్రులు శాత్రవులును
స్వస్థులై కనకాంకితపదవులైరి
సర్వసముఁ డనఁగా రాదె యుర్వి నతని. 118

సీ. తతకాంతివిభవసర్జితనిశాకాంతుండు
వరసుకవివ్రాతవనవసంతుఁ
డతివైభవాధరీకృతమరుత్వంతుండు
లలితలావణ్యలీలాజయంతుఁ
డబ్జాక్షపాదపద్మాంకితస్వాంతుండు
లక్ష్మీనితాంతహేలాదృగంతుఁ
డతులప్రతాపనిర్జితభానుమంతుండు
రణరంగదుష్టశాత్రవకృతాంతుఁ

గీ. డతిదయావంతుఁ డఖిలదిగంతరాళ
సంతతాశ్రితగుణలతాజాతసితల
శాంతసన్నిభకీర్తినితాంతకాంతి
కాంతుఁడై రంగశాయిభూకాంతుఁ డలరు. 119

కం. అం దగ్రజుఁడై తనరెడు
మందరనగధీరుఁడైన మాధవనృపసం
క్రందనునకు గుణధన్యన
కుం దరుణులు జానకియును గోనాంబ యనన్. 120

గీ. అవిభుం డల జానకీదేవియందుఁ
గాంచెను దెనుంగురాయశేఖరుని ఘనుని
గోనమాంబికయందు సద్గుణు జనార్ద
నక్ష్మాధీశుఁ గాంచె నా నరవరేణ్యు. 121

వ. అందు, 122

చ. హరిగురుపాదభక్తి సుజనావనబుద్ధి విపజ్జాలసం
హరణధురీణతామహిమ నాశ్రితబంధుజనావనంబు సు
స్థిరముగఁ గాంచె సజ్జనవిధేయుఁడు మాధవరాయభూమిభృ
ద్వరుని దెనుంగురాయనృపవర్యుఁ డవార్యపరాక్రమోన్నతిన్.

కం. దుర్దమశాత్రవజనతా
మర్దననిర్నిద్రజయరమావిభవోద్య
త్కర్దనుఁ డై నుతి గాంచె జ
నార్దనుఁ డిలఁ బద్మనాయకావళిలోనన్. 124

గీ. ప్రథితయశుఁ డాజనార్దనప్రభువరుండు
ధర్మమాంబికయందు నందనునిఁ గాంచె
విష్ణుపదభక్తివిభవవరిష్ణు జిష్ణు
నుష్ణకరనిభు వేంకటకృష్ణవిభుని. 125

చ. తిరముగ రామచంద్రజగతీపతికిం దరుణీలలామ యై
పరమపతివ్రతామహిమభాసుర యై తగు తిమ్మమాంబకున్
బురుషవరేణ్యు లిర్వురు సుపుత్రులు గల్గిరి భూమిపాలశే
ఖరుఁ డగు మాధవప్రభుఁ డకల్మషుఁ డా నరసింహశౌరియున్.

గీ. రామచంద్రానుజుఁడు కృష్ణరాయవిభుఁడు
సాధుగుణావలంబ యగు సర్వమాంబ
యందు వేంకటరాయని ననఘశీలుఁ
దెనుఁగురాయనిఁ గాంచె నావినుతయశుని. 127

మ. చటులారాతితమఃపరంపరలు విచ్చన్ దిక్కులం దేజము
త్కటలీలం గనుపట్టు యాచకమనఃకంజాళి రంజిల్ల స
ద్భటచక్రంబులు సంతసింప జగతి నాభ్యుత్రప్రభన్ హెచ్చె వేం
కటరాయక్షితిపాలశేఖరుఁడు విఖ్యాతోదయారంభుఁ డై. 128

కం. మహితనయోక్తియు నిజకుల
విహితాచారంబు శత్రువిదళనము దయా
సహితవ్యాపారంబును
సహజంబులు దెనుఁగురాయజనపాలునకుఁ. 129

సీ. దానంబు మధుపసంతతికి నిచ్చి మతంగ
జత్వంబు గనియెఁ గుంజరవరములు
ఘనులజీవన మెల్లఁ గైకొని కుధరేశ్వ
రాఖ్య నెన్నిక యయ్యె నచలవితతి
గాలి యాహారంబుగా బలిసద్మంబు
నం దహీనత గాంచె నలఫణిపతి
సౌశర్య మేకలక్షణమె కైకొని తుంగ
పదవిని పే రుండ నోడుగు ఘృష్టి
గీ. యనుచుఁ గరులను గిరులను హరిని గిరిని
విడిచి ధరణీపురంధ్రి యీవిభునిఁ జేరె
నతఁడు నుతి గాంచు రామచంద్రావనీశ
సుతవరేణ్యుండు మాధవక్షితివరుండు. 130

సీ. తాతఁ బెండ్లాడిన తరుణి యౌ ననిగదా
చెలఁగి భారతి కొప్పు చిక్కుపఱచె
మామ మామకు ముద్దుమఱఁది యౌ ననిగదా
రోహిణీరమణుని రొమ్ము చఱచె
నల్లునియల్లుఁ డౌ ననిగదా కలశాబ్ధిఁ
గని వారి పాలపా పని హసించె
ముసలివాఁ డని చేరి వెస గడించియెగదా
బలరామదేవునివలపుఁ జించె

గీ. భువనవిభ్రాజదకలంకభూరివైభ
వమున విలసిల్లి తనసాటివారి నెల్ల
వానిఁ గల్పించి భంగించె దేవతోడ
మాధవప్రభుమణికీర్తి మంజువాణి. 131

సీ. అరిభయంకరమహత్తరసమాఖ్య వహించి
సతతసన్మార్గసంగతిని దనరి
కువలయపాలనోత్సవవైభవము గాంచి
జైవాతృకత్వప్రశస్తి మెఱసి
యఖిలకళాకారణాకారము వహించి
సత్ప్రభాకరకరశక్తి నలరి
సర్వజ్ఞమకుటభూషణవిభూతిఁ జెలంగి
వాహినీప్రియజయావహతఁ గాంచి

గీ. రాజనైజక్రియాక్రమప్రచుర మగుచుఁ
దనప్రభావంబు విలసిల్ల ధరణియందుఁ
బ్రస్తుతికి నెక్కె సత్సభాభ్యంతరములఁ
బ్రబలనయహారి మాధవరాయశౌరి. 132

సీ. సమదదంతావళీసముదయంబులమీఁదఁ
గుప్పించు సింగముకొదమభంగి
దారుణభుజగసంతతిసంతతులమీఁదఁ
గవియు విహంగపుంగవునికరణి
గగనజంఘాలఖగవ్రజంబులమీఁద
వడిఁ జూపు బలుసాళువంబుపగిది
జవవత్కురంగమసంఘాతములమీఁద
వాల మల్లార్చుశార్దూలమట్ల

గీ. గురుకుభృత్పక్షములఁ జెండుకులిశ మనఁగ
అరిబలంబులఁ దెగటార్చు నాహవములఁ
బ్రబలధారాగ్రదళితశాత్రవపదాతి
రామచంద్రునిమాధవప్రభుని హేతి. 133

సీ. పరభీకరం బైన వరదుర్గము ఘటించె
మేటిగాఁ జామర్లకోటవద్ద
యవనప్రభునిచేత జవనాశ్వము ల్గడి
యారంబు గజముల నందుకొనియె
బారుహమన్నెభూపాలోత్తములు నిజా
జ్ఞావశు లై యుండ నీవి నలరె
వృత్తులు గల్పించి విశ్రుతంబుగ విప్ర
సమితికి నగ్రహారముల నొసఁగె
గీ. శ్రీరమాధవకరుణావిశేషలబ్ధ
వైభవంబున ధారుణీవలయ మేలి
రావుకులవార్ధిసోముఁ డై ప్రతిభఁ గాంచెఁ
బ్రథితయశుఁ డన్న మాధవప్రభువరుండు. 134

సీ. శ్రీరస్తు కరవాలభైరవఖడ్గనా
రాయణకాకతిరాయరాజ్య
సంస్థాపనాచార్య జగనొబ్బగండ గం
డరగండ కేచెర్లవరకులీన
ప్రతిగండభైరవ పంచపాండ్యవిభాళ
యరిరాయ రాయవేశ్యాభుజంగ
మండలీకరగండ గండగోపాళ యా
హవభీమ రాయచౌహత్తిమల్ల

గీ. గాయ గోవాళ కేళాదిరాయబిరుద
యనుచుఁ గైవారము లొనర్తు రనుదినంబు
నతులవాక్ప్రౌఢితోడ నర్థార్థు లెల్లఁ
బ్రమదమున రావు మాధవప్రభునిసభను. 135

కం. జూపల్లి నారసింహా
త్మాపతిసుత రమణమాంబికామణిని జయ
శ్రీపూర్ణమహిమ మాధవ
భూపతి వరియించె హర్షమున జను లెంచన్. 136

సీ. ఘనసర్వమంగళాకారలీలఁ జెలంగి
భూమిభృత్కన్య నాఁ బొదలు టరుదె
యతులక్షమాభిఖ్య నార్య లెన్నఁ దనర్చి
వసుమతివిఖ్యాతిఁ బొసఁగు టరుదె
చతురభాషావిశేషఖ్యాతిఁ దనరారి
చతురాస్యకాంత నాఁ జాలు టరుదె
మాధవప్రేయసీమణి యై సిరుల హెచ్చి
యాదిలక్ష్మిస్ఫూర్తి నలరు టరుదె
గీ. యనుచు జను లెల్ల వినుతి సేయంగఁ బ్రబలె
శైలజా త్మాం సరస్వతీ శ్రీలఁ బోలి
యవితవివిధార్థినిఖిలబాంధవకదంబ
రమ్యసద్గుణనికురుంబ రమణమాంబ. 137

సీ. చంద్రదరస్ఫూర్తిఁ జంద్రధరస్ఫూర్తి
ఘనయశోధృతిభూరిగతులఁ గేరి
హరికుమారాభిఖ్య హరికుమారాభిఖ్య
శౌర్యసంధారూపసరణిఁ గాంచి

నరమిత్రవిఖ్యాతి నరమిత్రవిఖ్యాతి
బుద్ధి తేజశ్శ్రీసమృద్ధిఁ జెంది
రాజరాజసమాఖ్య రాజరాజసమాఖ్యఁ
గాంతిభోగవితీర్ణగరిమ మీఱి
గీ. ప్రస్తుతికి నెక్కె దిక్కరిప్రాభవుండు
ధారుణీభారధౌరేయభూరిభుజుఁడు
రామచంద్రక్షితీశుగారాబుపట్టి
రణవిజయకేళి నరసింహరాయమౌళి. 138

సీ. దట్టించు హరతారధరహారదరహీర
ఘనసారహిమపూరగగనఝురులఁ
బ్రహసించు శరదంతరఘనాంతహరిదంత
కరిదంతవిధుకాంతశరవరముల
నిరసించు హరిరాజసురభూజకతనూజ
ఫణిరాజభసమాజపారదముల
హసియించు హరికాండబిసఖండరుచిమండ
శశిమండలసితాండజవ్రజముల
గీ. నెదు రెఱుంగనికయ్యంబు మదిని బూని
సకలలోకంబులందు స్వేచ్ఛను జరించు
రామచంద్రునినరసింహరాయధరణి
పాలకాగ్రేసరునిసమాఖ్యాలతాంగి. 139

కం. శ్రీకరముగ నరసింహ
క్ష్మాకాంతుఁడు పెండ్లియాడె జలజాక్షుఁడు ల
క్ష్మీకాంతామణివలె ల
క్ష్మీకాంత సద్భోగవిభవజితహరికాంతన్. 140

మ. పతిభక్తిం బటుశాంతిబంధురమతిన్ భాగ్యోన్నతి న్మ్రై న్నరుం
ధతి ధాత్రీసతి ధాతనాతి హరికాంతారత్నమున్ లోకసం
స్తుతి గైకొన్నవిధంబున న్నుతులు గాంచున్ శీలఁ జెల్వొంది యా
శ్రితరక్షామతి యా నృసింహవిభులక్ష్మీకాంత ధాత్రీస్థలిన్. 141

కం. జననుత మై తనవంశము
ఘనముగ నాచంద్రతారకం బై వెలయున్
దినదినమును జిరసౌఖ్యం
బున మాధవరాయనృపతిముఖ్యుం డలరున్. 142

షష్ఠ్యంతములు.

కం. ఏతాదృశసౌజన్యస
మేతగుణవ్రాత ముదితపృథ్వీజనతా
చేతఃపద్మునకును బ
ద్మాతరుణీలాస్యసురుచిమత్పద్మునకున్. 143

కం. హాలహాలగళచూళీతట
ఝుళఝుళదమరాపగోర్మిసహాచరలీలో
జ్వలకలభాషారచనా
బలవిలసితబుద్ధిహాసితపన్నగపతికిన్. 144

కం. ప్రఖ్యాతోభయభాషా
వ్యాఖ్యానశ్రవణవైభవస్ఫుటవివిధో
పాఖ్యానబోధబంధుర
శాఖ్యాముఖ్యునకు నినసమాభిఖ్యునకున్. 145

కం. ప్రణమదరిమకుటబలభి
న్మణిగణఘృణిమధుపనికరమానితతరుణా
రుణచరణసలిలభవునకు
గణనీయసురేంద్రసదృశఘనవిభవునకున్. 146

కం. ధీరునకు నర్థిజనమం
దారునకును విమతభూమిధవకోలబలసం
హారునకు ధర్మమార్గవి
హారునకును వివిధబుధజనావనకున్. 147

కం. సుదతీజనమానసనవ
మదనాకారునకు నిఖలమనుజేశ్వరసం
సదభిస్తుతసుగుణగణా
శ్రీదవాక్సారునకు సద్బుధావనకున్. 148

కం. శ్రీరామచంద్రరాయక
మారాగ్రణి కహితజీవమారుతపణికిన్
ధీరస్తుతప్రతాప
ప్రారంభనిరాకృతాంబరాంతరమణికిన్. 149

కం. శతమన్యుసదృశభోగో
న్నతికి నస్థానీయమేరునగసమధృతికిన్
సతతాశ్రితరక్షాచణ
మతికిన్ శ్రీమాధవక్షమాతలపతికిన్. 150

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధి యగునట్లుగా నా రచియింపంబూనిన
వాసవదత్తాపరిణయం బను మహాప్రబంధంబునకుం గథాప్రారం
భం బెట్టి దనిన— 151

మ. స్మరసామ్రాజ్యరమాసమానరమణీచంచత్పదాలక్తక
స్ఫురదుత్తుంగసువర్ణసౌధముకురీభూతాగతాపత్రపా
భరదత్తాంకసుధాంశుమండలము సొప్పం బాటలీపుత్ర మన్
బుర మొప్పు న్నికటస్థితాభ్రతటినీపూతాఖిలాశాంతమై. 152

సీ. గిరిసారవప్రప్రభాస్వరతారచితఘోర
హరివారచకితదిక్కరివరంబు
సలిలాంతరితరసాతలతాంతరుచికాంత
జలజాంతపరిఖాభివలయితంబు
సురసాలజయశీలసురసాలవనజాల
పరిసీలసితవప్రప్రపరంబు
ఫలపీతకలమభూతలజాతరుచిజాత
కలధౌతమయురరావిలసనంబు
గీ. గోపురాగ్రవిరాజితగోపురాంత
దీపితానర్ఘ్యరత్నప్రదీపరూప
తాపభాసితవలయాద్రిభూపదంబు
భూపదంబుజనూపురం బాపురంబు. 154

సీ. కుంభసంభృతశాతకుంభచ్ఛవిచ్ఛన్న
చండభానుప్రభామండలములు
తపనప్రభాబద్ధధౌతార్ద్రిచేలాగ్ర
జలధరాంకితవలభిలసితములు
మదనాహవోదయన్మణితానుగుణరణ
త్కలరవానీతవిటంకవ్రజములు
శశికాంతమణిమయస్థలసమాకల్పితయంత్ర
సలిలధారాప్రహారసులలితములు
గీ. నికటమణిసాలభంజికాప్రకటితోష్ఠ
బింబదంశనకుంఠితౌదుంబరాభ
తుండమండితపంజరస్థాండజములు
నందు జెలువొందు భూమిభృన్మందిరములు. 155

మ. కలధౌతాంకితకేతనాంచితము లై గన్పట్టునా ప్రోలిమే
డలఁ గ్రీడించుచకోరలోచనలఁ జూడ న్వచ్చు నౌ చందనా
చలమందానిలముల్ దళత్కుముదకాసారాంతరప్రోల్లస
జ్జలజామోదము గాన్కగాఁ గొనుచుఁ దజ్జాలాంతమార్గంబులన్.

ఉ. సారసగంధు లందు మణిసౌధములం గయిసేయువేళ క్రొ
క్కాఱుమెఱుంగుగన్నులను గజ్జలరేఖలు దిద్ది దిద్ది బ
ల్నోరణగంటిదారిఁ జనుసోముని గాటుకగోర మీటినన్
జేరురమందు నాతనికిఁ జేర్పెఁ గళంకము నాఁటనుండియున్.

సీ. పుణ్యజనద్రోహమునకు సైరింపక
క్షమ జనించినబృహస్పతు లనంగఁ
దారకద్వేషంబుఁ దర్కింపఁగా విశా
ఖతయుఁ గాంచనిశివాసుతు లనంగఁ
బంకజోదయతాకళంకం బెఱుంగక
చతురాస్యు లై నవాక్పతు లనంగ
జిహ్మగత్వము విసర్జించి రసాతల
వర్తులౌ ఫణిలోకవరు లనంగ
గీ. వేదవేదాంగవేదాంతవివిధముఖ్య
విద్యలకు జన్మభూము లై వెలసి రార
యాత్మదర్శనలబ్ధభాగ్యాతిశయులు
విప్రవరు లెన్న నవ్వీటివిప్రవరులు. 158

సీ. నరనాథుఁ డయ్యు వానరసహాయతఁ బోరు
రఘుకులేశునిపరాక్రమ మదెంత
కొండంతవిల్లు గైకొని ప్రసూనశరాస
నుని జయించినశూలిఘనత యెంత

విజయనామంబుచే విలసిల్లి పండుఁ డై
పగవారి కోడిగినపార్థుఁ డెంత
కోదండవిద్యకు గురుఁ డయ్యును గుమారుఁ
డను పేరుఁ గనుగుహుం డనఁగ నెంత
గీ. యనుచుఁ ద్రస్తర లాడుదు రనుదినంబుఁ
గదనజయవిక్రమక్రమఖ్యాతి మెఱసి
సాహసోత్సాహవిద్యావిశాలమతులు
రాజసుతు లమ్మహానగరంబునందు. 159

ఉ. కట్టఁగ బట్ట లేక చెలికాఁడు దిగంబరుఁ డైనఁ జూచియుం
బట్టు మటంచు నొక్క వెలిబట్టయు నియ్యక యాసగాంచుటం
బుట్టెఁ గుబేరభావ మని పుణ్యజనేశు గణింప రప్పురిఁ
బుట్టిన వైశ్యవర్యులు ప్రభూతనిదాననిధానదానతన్. 160
క. ద్విజకులపాదసరోరుహ
భజనానిస్తంద్రసుగుణభాసురు లై పా
దజు లుందు రందు వైభవ
విజితపురందరులు కృషివివేకధురీణుల్. 161

చ. అడిదము కేలఁ బట్టి యెదు రైనయరాతులఁ ద్రుంచివైచు టే
గడన యటంచు నాయుధముఁ గైకొనకే పెడచేత దంతులం
బాడ వడఁగించి సింగములపొంక మడంచి భయావహంబు లౌ
పిడుగులఁ బట్టి శౌర్యమునఁ బేర్తురు వీరవరేణ్యు లప్పురిన్. 162
సీ. దర్పకుం డను సూత్రధారునిపంపున
భూమి నాడెడుపైఁడిబొమ్మ లనఁగఁ
దారుణ్య మను ఘనోదయమునఁ జిరకాంతి
నొఱపుఁ జూపెడుతీఁగెమెఱుపు లనఁగ

లావణ్య మను వార్ధి నావిర్భవించిన
వెలలేని రతనంపు మొలక లనఁగ
విటమానసము లను విటపాంతరంబుల
నల్లుకొన్న ప్రసూనవల్లు లనఁగ
గీ. నమృతములు చిల్కు నధరబింబములు ముద్దు
గులుకుపలుకులు యువలోకంబులకు విందు
సేయఁ జెలు వంది మిక్కిలిసోయగమునఁ
గళల నలరుదు రలవెలనెలఁత లందు. 163

చ. వెలవెలవారువార్ధిఁ బ్రభవించినవాహము పూర్వపశ్చిమా
బ్ధులఁ దలమాపుగుంకు లిడుతోయజబంధురథాశ్వము ల్దదు
జ్జ్వలతురగోత్తమక్రమనివారితతీవ్రమరుత్ఖురస్థిరాం
చలహతభూపరాగములు సారెకుఁ బైపయిఁ గ్రమ్మ నం జనిన్.

సీ. సిందూరరేకలచెలువంబు మిహిరారు
ణాంశుసంయోగసామ్యంబుఁ దెలుప
బంగారుగొలుసులసింగారపుంగల్మి
శంపాలతాచ్ఛాయఁ జౌక సేయఁ
ప్రకటితవర్ణవిభ్రమరాంకవాంకంబు
మణిధనుఃకాంతిసామగ్రిఁ బొదల
భీకరగంభీరబృంహితారావము
ల్గర్జారవములవైఖరులు మీఱ
గీ. సాంద్రతరదానధార లాసారలీలఁ
దనర వర్షావసరవారిధరము లనఁగ
వైభవము గాంచు నప్పురవరమునందు
బంధురాకృతితో గంధసింధురములు. 165

సీ. హల్లకాగ్రంబుపై మొల్లమొగ్గలఁ జేర్చి
పల్లవోష్ఠము దంతపంక్తిఁ జూచి
పంకేరుహముల నుత్పలములజత లుంచి
మొగమును గనుదోయిసొగసుఁ జూచి
కనకకోరకము చెంగట మల్లెవిరి యుంచి
నాసయుఁ దదాభ్యాషణంబుఁ జూచి
చిగురుటాకుల చెంత మొగలిరేకులు గూర్చి
కరతలంబులు నఖాగ్రములు చూచి
గీ. విరులు గొన వచ్చి యువజనుల్ మరుని బారిఁ
జనుటఁ గని జాణతనమునఁ గొనుఁడు పూల
బంతు లని కేలు వక్షముపై ఘటించి
విలువఁ దె మ్మండ్రు పుష్పలావికలు పురిని. 166
గీ. వరఫలావాప్తి మహిపాలవరులఁ జేరు
నాశుకవులకుఁ జె య్యెత్తి నాచయంబు
కరము పల్లవరుచికి డగ్గఱిన సాంక
వమునఁ దేల్తురు చేలలో వనిత లచట. 167
వ. ఇవ్విధంబున నొప్పునప్పురవరంబున కధీశ్వరుండు, 168
క. శాంతుఁడు భూనుతసుగుణని
శాంతుఁడు బుధబాంధవార్థిసత్కవిజనతా
చింతామణి యులరారున్
జింతామణినృపతి భువి నజేయుం డగుచున్. 169
సీ. కృతవసుదేవసంతతపూజనాఢ్యుండు
సాధుబృందావనేచ్ఛారతుండు
సతతసౌకర్యసంభృతధరావలయుండు
మంజువాక్సత్యభామాప్రియుండు

గుహయశోదానందకరనిజచతురుండు
భోగిచూడామణిస్ఫుటపదుండు
ప్రహ్లాదవరదానభాసురాభ్యాసుండు
పుణ్యజనామోదపోషకుండు
గీ. ధరణిఁ బురుషోత్తమఖ్యాతిఁ దనరె నమిత
రాజకోటీరఘటితదిరత్ననూత్న
రత్నఘనశాణకషణనిర్మలపదాబ్జ
దీప్రపటునఖమణిసుప్రభుం డాప్రభుండు. 170

కం. నరసింహమూర్తి యగు నా
కరుణాభరణుఁడు హిరణ్యకశిపుత్త్రా
వరదానగరిమ సదయ
త్వరితప్రహ్లాదదృష్టతావిస్ఫూర్తిన్. 171

సీ. తళరణోద్భటశక్తి దనుజారిపదభక్తి
హరికుమారసమాఖ్య ననుకరింపఁ
దనదానవిస్ఫూర్తి యనుపమానసుకీర్తి
సాంద్రచంద్రప్రకాశంబు దెలుపఁ
ఘనసంతత[illegible]రాలి ఘనశౌర్యవిఖ్యాతి
పంచాననస్ఫుటప్రతిభ నెఱపఁ
దనధీరతాబుద్ధి వినుతతత్త్వమాసిద్ధి
తతధరాఖ్యాసమగ్రత వహింపఁ
గీ. శోభవము గాంచె దిగ్వధూఫాలభాగ
మహితఘనసారతిలకాయమానకీర్తి
చంద్రికాస్ఫూర్తి సుమబాణసదృశమూర్తి
శత్రుసమవర్తి యారాజచక్రవర్తి. 172

గీ. వరుణునకు సాటి యాధరావరుఁడు దెలియ
సంతతాశాంతరక్షణోదాంతలీలఁ
గుంభజుని బోలు నాధరాజంభవైరి
దక్షిణాశాప్రసాదకోదయనిరూఢి. 173

కం. రామ నల నృగ భగీరథ
భూమీశానుకరణిఁ బ్రజలఁ బోషింపుచు ధా
త్రీమండలమున నాచిం
తామణినృపమౌళి బుధనిధానం బయ్యెన్. 174

గీ. ఆమహారాజుసుతుఁడు విఖ్యాతి గాంచె
త్యాగభోగేంద్రుఁడు కందర్పకేతుఁ డనఁగఁ
దనకు జనకునకు విభేదంబు లేక
దీపమున సంభవించినదీప మనఁగ. 175

ఉ. భూనుతసత్కళాభరణభూషితుఁ డై యరిభీకరుండు నై
యానృపసూనుచంద్రుఁ డుదయంబు బయిసం బ్రజ లెల్ల సత్వస
న్మానితలీల గోత్రహితమంజులజీవనవృద్ధిఁ గాంచి యం
భోనిధులో యనంగ మదిఁ బొంగిరి శ్రీరమణీప్రియాధృతిన్. 176

సీ. ఫలజాతినిగ్రహములు వాదములయంద
ఖలయుక్తి కలమభూతలములంద
రాజవిరోధంబు రాజీవములయంద
యగ్నితులాశుద్ధి హైమమంద
వితతదుశ్శాసనోద్ధతి భారతమునంద
కంటకబుద్ధి యాగములయంద
నిరతపరీవాదసరణి వీణలయంద
ప్రచురనాస్తికత చార్వాకులంద

గీ. కాన నగుఁ గాని యిట్టియోగములు ప్రజల
యెడలఁ బాడచూప నయ్యె నల్గడల నీతి
శాస్త్రనిగదితకార్యవిచారసరణి
నమ్మహీజాని ధర నేలునవసరమున. 177

మ. సురనారీపరిరంభణోత్సుకభటస్తోమాద్భుతధ్వానభా
స్వర మై యుగ్రనదీశతాంకితము నై సంగ్రామరంగంబు సా
గరలీలం దనరార భిన్నగజరక్తవ్యాప్తిఁ గన్పట్టు ద
త్కరవాలంబు జయేందిరాచరణలాక్షారాగయోగాకృతిన్. 178

వ. వెండియు నబ్భూమండలాఖండలుండు సముద్రుండునుంబోలె సమకరప్రచారుం డై, మేరునగంబుచందంబున విబుధాలయుం డై, పరమేశ్వరునివిధంబున మహాసేనానుగతుం డై, భానుమంతునిభాతి ఛాయాసంతాపహరుం డై, మనోభవునిలీల జనితారుద్ధవిభవుం డై, దిలీపునిరీతి సుదక్షిణాన్వితుం డై, దశరథునివైఖరి సుమిత్రోపేతుం డై, హిమవంతునిపగిది జనితశివుం డై, మందారచలంబుపగిది ననంతభోగపరివేష్టితుం డై, యామినీప్రియునిభంగి సన్మార్గనిరతుం డై, పురందరునితెఱంగున బుధగురుకావ్యాదరుం డై, ఫణిసార్వభౌమునివిధంబున రసాతలాధీశ్వరుం డై, వసంతునిరీతి నానారామానందకరుం డై, పారిజాతంబుకైవడి నాశ్రితనందనుం డై, పుండరీకాక్షునికరణి క్రోడీకృతసుతనుం డై, కౌరవవ్యూహంబుహోర సుశర్మాధిష్ఠితుం డై, శరన్మేఘంబుపోలిక కేవలాలంబితవిష్ణుపదుం డై, వర్షాంబువాహంబులీల విమలతరవారిధారాత్రాసితరాజహంసమండలుం డై, సుబాహుం డయ్యును రామానుకూలుం డై, సమదృష్టి యయ్యును మహేశ్వరుం డై, ధృతరాష్ట్రుం డయ్యు గుణప్రియుం డై, విద్యాధరుం డయ్యు సుమనోవరుం డై, ఉమానుగతుం డయ్యు సుధర్మాశ్రయుం డై,

నాయకరత్నం బయ్యు నతరళస్వభావుం డై ధరాపరిపాలనంబు
సేయుచు నొక్కనాఁడు. 179

సీ. శశికాంతమణిగణస్థగితభూములతోడ
నీలపురాలతిన్నియలతోడ
నిలువుటద్దములు పన్నినకుడ్యములతోడఁ
బటికపుగుండ్రకంబములతోడ
పన్నా లీనెడు జాళువాదూలములతోడఁ
గలధౌతమయవిటంకములతోడఁ
దీరైన కెంపులచూరుమొగ్గలతోడ
మరకతంబుల గుజ్జుపరువుతోడఁ
గీ. దగడు మెఱుఁగుల ద్వారబంధములతోడఁ
బచ్చపగడపుఁదలుపుల బారుతోడఁ
గళ లలరు వ్రాఁతపనుల మేల్కట్లతోడఁ
జూడఁ దగు నంతరంబుల మేడలోన. 180

కం మలయానిలములు చెంగట
మలయఁగ ధగధగ వెలుంగుమణిదీపము లు
జ్జ్వలలీలఁ దనరఁ బలువె
న్నెలఁ జెలు వలరారు యామినీసమయమునన్. 181

ఉ. శిల్పిచమత్క్రియాబలవిశేషసమంచితపద్మరాగసం
కల్పితహైమమంచపరిగణ్యమరున్మృదుహంసతూలికా
తల్పమునందు మే నలరఁ దా నొకశేషశయానుఁడో యన
నొప్పు లలరారఁగా నిదురఁ బోవుచునుండె నృపాలుఁ డయ్యెడన్.

గీ. తూర్పు తెలు పెక్కె మునుసంపదోసలు చిక్కెఁ
బద్మములు విక్కె బంభరతతులు సొక్కెఁ

గుముదములు స్రుక్క జాబిల్లి కొమరు దక్క
వేగ జాఁ దిక్క గన నయ్యె వేగుఁజుక్క. 183

సీ. నీరధీశ్వరభామినీసఖకరతల
చ్ఛాయాంకరాజితచ్ఛత్ర మనఁగఁ
పశ్చిమాశాధీశభామినీకర్ణాంత
రాంకితవజ్రతాటంక మనఁగఁ
బాశహస్తాంగనాభ్యాసహస్తాలోల
చంద్రకాంతోపలచషక మనఁగ
వరుణలీలావతీచరణపీఠీకృత
స్ఫటికశీతలశిలాశకల మనఁగ
గీ. యామినీయమునాతటోద్యత్సముద్గ
ఫేనమో యనఁ జరమపాథోనిధాన
తీరసముపేతశంఖదీధితిఁ జెలంగి
కైరవాప్తుండు చూడ నొప్పారె నపుడు. 184

చ. జలజల రాలు శీతకరజాతహిమాంబువు మీఁదఁ గ్రమ్మినం
గలువలపుప్పొడుల్ బురదగాఁ బద నెక్కినఁ ద్రొక్కలేక పై
నిలిచి మరంద మాని నలినీవనవీథుల సందడించు న
య్యళులరొదల్ ముదం బొసఁగె నయ్యెడ మేల్కనుమానవాళికిన్.
కం. పొలయలుకలతోఁ బతులం
గలయనిజ్యోత్స్నాభిసారికల నిద్దుర మే
ల్కొలిపి యుపరతులఁ గలిపెం
గలకలనాదముల శారికలు నిలయములన్. 186

సీ. కాంతలభంగి సోత్కలికాకృతులు గాంచి
దనుజులగతి నిశాంతముల వెలసి

యుల్పులరీతి స్నేహం బంతయు హరించి
జరఠులుబలె దశాంతరము నొంది
యస్త్రాద్రు లనఁ బతంగాపతనముఁ జెంది
యార్యులదారిఁ బ్రతాప్తిఁ గాంచి
కానవములపోల్కి ఘనతేజమున హెచ్చి
యధములలీల దోషాఢ్యతఁ గని

గీ. మొదల మ్రింగినచీకటు లుమ్మిదిమిలోన
నొదిగి యుండక బయ లెక్కెనో యనంగ
ధూమరేఖలు పయిఁబయిఁ దొంగలింప
వెలవెలగఁ బాతె దీపము లెల్లివి దొలఁగి. 187

సీ. అలపులు దెలుపు వాలారుచూపులతోడ
విడవిడఁ బాఱు క్రొమ్ముడులతోడ
నీవులు జాఱు చెంగావిచీరెలతోడఁ
గరఁగినయంగరాగములతోడఁ
బలువైన ల్పాటి కన్నట్టుమోవులతోడఁ
గళలు చొక్కిన నెమ్మొగములతోడఁ
గొనగోటిచెనకు లంటినకుచంబులతోడ
రహిఁ గిరిగొన్నహారములతోడ

గీ. బొమలు దిగజాఱుకస్తూరిబొట్లతోడ
నడుగుఁదమ్ములు తడఁబడు నడలతోడ
రమణు లొప్పారి ప్రియమందిరములు వెడలి
రట్టిమెడఁ జూపఱకుఁ బ్రియం బావహిల్ల. 188

మ తళుకుంజూపులు నీలపుంగుఱులు నిద్దంపైన నెమ్మోముకెం
దలిరాకుంజిగిమోవి విప్పు లగుకన్నమ్ముల్ జొకాటంపుగు

బ్బలు బాగైనపిఱుందులుం గలిగి లేఁబ్రాయంపుఁబ్రౌఢైనకొ
క్కలతాంగిం గలఁ గాంచి లేచి యదినిక్కం బంచు రాజయ్యెడన్.

ఆ. వె. కలను గాననైన కామినీరత్నంబు
తనమనంబులోన దాఁగియున్న
నిదురఁ దెలిసి తెలియనేరనిచందాన
బయలు గౌఁగిలించుఁ బలవరించు. 190

కం. నలుగడలఁ జూచుఁ దెలియక
కలవరపడు నెచట నుంటి కలకంఠీ! కౌఁ
గిలి యీవె యీవె యనుచున్
బిలుచు న్మదిలోనఁ దలఁకు బెగ్గిలియుండున్. 191

కం. లలనా నీ పీగతితోఁ
గల నాదెస నిలిచి చేరికల నాయెడ మా
యలనాట్యము సలిపిన గా
కల నానాఁటికిని దాళఁగల నా యనుచున్. 192

మ. పరిభూతోచితకార్యసత్క్రియుఁడు స్వప్రారంభితాహారుఁ డం
తరితోద్యోగుఁడు మారఘోరశరసంత్రస్తప్రభావుండుఁ ద
త్తరుణీవక్త్రపునర్విలోకనసముద్యద్వేగవంతుండు నై
ధరణీపాలకుఁ డోవరి న్మలఁగె సంతాపంబు దీపింపఁగన్. 193

కం. కటకట యాభూపాలుఁడు
కటకజనాలక్షితప్రకాశుం డగుచున్
గటకములు జాఱ ఘనసం
కటకటితటఘటితపాణికమలుం డయ్యెన్. 194

ఆ. వె. మేను శయ్యఁ జేర్చి మానసవీథి నా
రణితనూపురమణి రమణి వెదకి

కనుఁగొనంగ లేక కనుఁగొనల్ ముకుళించి
తలుపుఁ జేరఁ జేర్చెఁ దలఁపుగతిని. 195

గీ. అంతఁ గందర్పకేతుభూకాంతుఁ డిట్లు
విరహదశ నుండు టెఱుఁగక పరిజనంబు
లాక్రమం బెల్ల నెఱిఁగించి రా క్షణంబ
భూమిపతిహితు మకరందనాముఁ జూచి. 196

వ. అప్పుడు, 197

కం. మందరధీరుఁడు విభవపు
రందరుఁడు ముకుందమందిరాయితహృదయా
నందకళాపూర్ణుఁడు మక
రందుఁడు కందర్పకేతురాయనికడకున్. 198

చ. వడిఁ జనుదెంచి కాంచె నొకవంక వసించి యతండు శయ్యపై
విడివడఁ బాఱుజాఱుసిక వీనులఁ జిక్కులుగొన్న ప్రోగులుం
దడఁబడుహారముల్ చెలువు దప్పి కనందగు మోముచందముం
ముడివడు భ్రూవికారములునుం గల రాజకుమారశేఖరున్. 199

కం. కాంచి దృగంచలసంచల
నాంచద్రుచి మించి రాక యూఁతేని కెలం
గించినఁ జంచత్కాంచన
మంచస్థలి నుంచె నతని మహిపతి యంతన్. 200

గీ. కమలములు బాలభానునిఁ గాంచినట్లు
కైరవంబులు జాబిల్లిఁ గన్నయట్లు
సఖునిఁ గనుఁగొన నృపునిరీక్షణము లలరె
మందమందస్మితంబు లందంద నిగుడ. 201

క్షణాతిమోహవిధాయకం బై, మత్తమాతంగపరిభ్రమణంబు వకువున స్వవశాలోలనిరీక్షణం బై, కాముకచరితంబునుంబోలె నానానురక్తవిభ్రమం బై, యంధకారంబువై శిరిదోషానుబంధచతురం బై బహువిధంబులఁ బ్రవర్తింపుచున్నయది. ఇది యసాధుజనోచితరీతి భవాదృశులకుం దగదు గావున సన్మార్గం బవలంబించి యాహ్నికవ్యవహారంబు సలుప నుద్యోగింతుగాక యనిన నతనికతం డి ట్లనియె. 206

సీ. తరువులనీడ నెంతయుఁ బరాగము గ్రమ్మ
గంతులు వైచుచు బంతు లాడి
యక్షరాభ్యాసమం దాదిగా సకలశా
స్త్రము లొజ్జపజ్జఁ దత్పరతఁ జదివి
వెన్నెలనెలరాలతిన్నెలపై నుండి
నృత్తగీతాదులనేరు పెఱిఁగి
మన సెఱుంగఁగరానిమర్మముల్ దలపోసి
యూర్జితమంత్రంబు లూహ జేసి
గీ. కార్యదక్షుండ వగుచుఁ బ్రఖ్యాతి గాంచి
ప్రబలితివి ప్రాణసఖుఁడవు బాంధవుఁడవు
నామనంబున నున్నసంతాప మెల్లఁ
గినుక సేయక వినఁదగు ననఘచరిత. 207

ఉ. నిన్నటిరేయి నాయెదుర నిల్చెఁ గలం గలకంఠి యొర్తు యా
కన్నులఁ గల్కిఁ జూడఁ దెఱగంటిమిటారియొ, నాగకన్యయో
యెన్న మనుష్యభామినియొ, యెందుఁ గనుంగొన మిట్టిరూపసం
పన్నవయౌవనోదయవిభాసురచంచలదృగ్విలాసముల్. 208

కం. కలకంఠి నాదుచెంగటఁ
గల నేటికి మాయచేరికలఁ దిరిగెం జి

ల్కలతే రిడఁగర బలుధా
కలహాలై నిర్వహించఁగలనా సఖుఁడా. 209

గీ. కలికికురులకు సామ్యంబు గాంతు ననుచుఁ
బోరి సరిరాక నీలముల్ పూఁటఁ గఱిచెఁ
గనక సౌభాగ్య మేమియుఁ గనక పొదలు
దూటి వేఱొకజాతికిఁ జేర నళులు. 210

కం. ఆననలావణ్యసుధాం
భోనిధిలో నీఁదులాటఁ బొల్పారెడు హా
సీనద్వంద్వం బనఁగా
మానినికనుదోయి మెఱసె మానితలీలన్. 211

చ. కలువల డీలుచేసియును గాముశరంబులఁ బోలి పోగులై
తెలివిఁ జెలంగుచోఁ దమగతిప్రసరంబుల నడ్డగించె శ్రీ
లలితవిభూతిఁ గర్ణయుగళం బని కిన్క జనించెనో యనం
గలికి మెఱుంగుఁబోఁడికడకన్నులఁ గెం పలరారు నింపుగన్. 212

గీ. కువలయప్రియసంతతోత్సవముఁ జెందెఁ
గళల నలరారెఁ దారకావిలసనంబు
గాంచి రాణించె నెన్ని వైఖరుల నైనఁ
బడఁతి నెమ్మోము చంద్రబింబంబు నిజము. 213

క. తను సూనలతాపల్లవ
మన వదన నిశాకరోదయస్ఫుటపాయం
తనరాగ మనఁగ విద్రుమ
ఘనరుచి కెమ్మోవి దనరుఁ గాంతామణికిన్. 214

గీ. నయన లావణ్యజలధిబంధన మనంగ
దశన రత్నావళీతులాదండ మనఁగఁ

గనకకోరకసౌభాగ్యకలన లలన
కలరు నాశిక తిలపుష్ప మపహసించి. 215

చ. నవనవలీలతోడుతఁ గనందగు పీను లలంకరించినవై
భవమున హెచ్చు రత్నముల పౌజులకమ్మలు మేలుడాలుపైఁ
దవిలి వెలుంగు సౌర ప్రమదామణిచెక్కులు పంకజాతబాం
ధవరుచిదిగ్ధహేమమయదర్పణదీప్రపవిభాసమగ్రతన్. 216

కం. వనితకనుబొమలు శింగిణు
లనఁదగు దృఙ్మదనశరసహాయము లగుటం
గనకాంగినొసలు లేనెల
కెన యగు మృగమదకళంక మేపారుటచేన్. 217

గీ. తరుణిశైశవ మను పగదళముఁ దఱుమఁ
జిత్తజుం డంతఁ గుచదుర్గసీమ హత్తి
దిట్టయై గెల్చి పూరింపఁ బట్టినట్టి
శంఖమో యన గళ మొప్పెఁ జంద్రముఖికి. 218

సీ. అసమానమానమానససమానసౌదామ్నిత
కనకసారసకోరకంబు లనఁగఁ
గాకోదరప్రభాకల్పరోమావళీ
లతికాప్రభూతఫలంబు లనఁగ
హారవల్లీమృణాళాదనేచ్ఛాలోల
ఘర్షణాంచద్రథాంగంబు లనఁగ
శంబరాంతకకరిరంసాస్థలాయిత హేమ
లాలితక్రీడాచలంబు లనఁగ

గీ. జవ్వనం బను పన్నీటిచెలువుతోడఁ
గొమరుమిగిలిన బంగారుకుండ లనఁగఁ

గంతుపూఁదోఁటలో విరిబంతు లనఁగ
వలరె లలనకు వక్షోరుహములు భళిర. 219

మ. సరసీజాక్షిభవుం డురోభవసిసృక్షావేళ ధీచాతురిన్
గిరిసారంబు బోనఁగూర్చి తద్గురుభరాక్షేపంబుఁ జింతింపుచున్
గిరిసారస్ఫుటకీలలం దుదల నిక్షేపించె నా నొప్పె వి
స్ఫురదగ్రప్రతిభామనోజ్ఞరుచి వక్షోజంబు లాయింతికిన్. 220

గీ. అతివభుజములు బిసలత లైనయపుడె
శయము లెంచంగఁ దత్కుశేశయము లయ్యె
నంగుళులయందు నూర్మిక లలరుచుండ
నాతిముంజేతులకుఁ గంకణంబు లరుదె. 221

చ. అతనుఁడు నాభికూపమున నంచితలీల మునింగి తద్వళి
త్రితయముఁ జేరి మెట్ల నొకరీతిఁ గనందగు నారుదారిసం
గతిఁ జని తత్పయోధరశిఖాధరణీధరలింగమూర్తులం
బ్రతిదినమున్ భజించి సిరి పట్టె నవం దనరారె నెంతయున్. 222

ఆ. వె. అంబరం బనంగ నచ్చోట సంశయ
మేల యట్ల యగును బాలకౌను
ఘనపయోధరములు గనవచ్చె నామీఁద
సాంద్రచంద్రరుచులుఁ జేక యయ్యె. 223

కం. హరిణాక్షీనితంబస్థలి
ధరణీమండలి యనంగఁ దథ్యంబుగ సు
స్థిరతం దగుఁ బై రోమా
కరమేఖలలీల సాక్షి గాదే తెలియన్. 224

గీ. తరుణిమోద్దండమత్తవేదండతుండ
కాండము లనంగ విజయసంఘటితపంచ

శరపురద్వారకదళీకాస్తంభము లన
నూరువులు చంద్రముఖ కలరారు నౌర. 225

కం. తలిరాకుంగైదువు గల
వలరాయఁడు గట్టువింటివానిం గడకే
గెలిచి మొరయించు జయకా
హాళము లనన్ జంఘ లలరె నంబుజముఖకిన్. 226

గీ. కలికిపదనఖములపోల్కిఁ గంటి మనుచు
మించి తారలు మి న్నంది మెఱసె నౌర
కాంతమీఁగాళ్ళతో జత గానికతన
నహహ కూర్మకులాధీశుఁ డడుగు వట్టె. 227

గీ. అతివపదములు చివురాకు లై నయపుడు
తన్నఖంబులు సితలతాంతమ్ము లయ్యె
నాతియడుగులు పుష్కరఖ్యాతి గనిన
నానఖంబులె తారక లై యతిశయిల్లె. 228

సీ. వక్షాభ్రలక్ష్మియో వనిత సముల్లస
ద్ధారపయోధరోదయముఁ జెందెఁ
గురురాజబుద్ధియో కోమలి కర్ణవి
శ్రాంతదృగంతవిభ్రాంతి నలరె
వింధ్యభూమూర్తియో వెలఁది తుంగశ్యామ
లకుచసౌభాగ్యలీలలఁ జెలంగ
వానరసేనయో మానిని సుగ్రీవ
నీలాంగదాప్తి రాణించి యుండె

గీ. గురుకటిద్వయలోహితాధరము వికచ
లోచనోత్పలములఁ జంద్రరోచమాన

హాసమును మందగతి భాస్వదంఘ్రియుగళి
సౌమ్యతయుఁ గాంచె గ్రహసమస్యయొ లతాంగి. 229

సీ. గళకాంతి కోడి భగ్నం బయ్యెఁ గ్రముకంబు
కంబు లింకేమి ప్రఖ్యాతి గాంచు
ముణుఁగు రేలను బద్మములు మోము పరిరాక
రాకచందురుఁ డెంతప్రభ వహించుఁ
గాఁకలఁ బడె మేనికళిఁ జూచి బంగారు
గారుడం బాడసాగదు చపలకు
నధరంబుఁ జెనకఁ దా నల్లాడుఁ జిగురాకు
రాకునెన్న హతి కెంపురవలకెల్ల

గీ. నింత వర్ణింపఁగా నేల నింతిసొబగు
నాలు గై దాఱుమోముల వేలుపులును
వినుతి సేయంగ నోపరు వేయు నేల
వేయిమోములదొరకైన వింత సేయు. 230

ఉ. కన్నులఁగట్టినట్లుఁ బొడకట్టెడుఁ గన్నియచిన్నె లెల్ల నా
కన్నియ నేమనందగు హృదంతరతాపము దీఱఁ గూర్మితో
నన్నలినాయతాక్షి మధురాధరబింబసుధారసంబు నా
కెన్నటికైనఁ గల్గునొకొ యీజననంబునకుఁ ఫలంబుగన్. 231

కం. దితియుంబలె మామకమతి
శతమన్యుసమాకులత విచారము గనె స
న్నుతచరిత నిన్నుఁ గాంచిన
కతమున నీపాటిశాంతి గలిగెం దెలియన్. 232

వ. అది గావునఁ దెలుపు కార్యాకార్యవిచారంబు నామనంబునం
జొరదు. మనోజాతకీలికీలాభీలజ్వాలావలీఢం బయ్యె హృదయంబు,

సంగంబున సంగారకణంబు లుద్భవిల్లెను. ధైర్యంబు దొఱంగిన చందంబున నున్నయది. సముచితవిహారంబు సలుపవలయు. మదీయభేదమోదానుభవంబు నీకు నవశ్యకర్తవ్యంబు గదా! పద మని మకరందుండును దానును నమ్మహీతలేశ్వరుండు పరిజనాలక్షితుండై దూరం బరిగె నవంతరకథాప్రసంగంబు, 233

మ. శరవిద్యాబలరామ రామపదకంజద్వంద్వసంభావనో
దరభాగ్యాంచితకామ కామజననీతారుణ్యలాసోల్లస
త్కరుణావీక్షితధామ ధామవిభవోద్ధామారవిందాభవ
క్త్రరమానిర్జితసోమ సోమనిభరంగత్కీర్తికాంతామతా. 234

కం. గిరికిరికరిహరిభరహర
నిరతధరాభరణచరణనికటనటద్వి
ద్ధరణీవరమకుటాంతర
గురుతరమణికిరణ శత్రుకులసంహరణా. 235

మాలినీ.
పరిహృతరిపుజాలా పాలితస్వార్థ్యజాలా
సరసగుణనితాంతా సాధులీలాతిశాంతా
సరమతగుణకాంతా నానటత్కీర్తికాంతా
కరధృతహరిణాంకా ఖడ్గనారాయణాంకా. 236

గద్య. ఇది శ్రీ వక్కలంక చంద్రశేఖరమహాకవిపౌత్ర భాస్కర
సుకవిపుత్త్ర విద్వజ్జనవిధేయ వీరభద్రనామధేయ విరచితం
బైన వాసవదత్తాపరిణయం బను మహాప్రబంధంబు
నందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

*

శ్రీరస్తు

వాసవదత్తాపరిణయము

ద్వితీయాశ్వాసము

క. శ్రీమత్పీఠాపుర కం
ఠీమాధవదేవపాదనీరజసేవా
సామర్థ్యలబ్ధవిజయర
మాముఖ్యసహాయ రావు మాధవరాయా. 1

వ. అవధరింపు మట్లు చనిచని పురోభాగంబున, 2

చ. కనుఁగొనిరెం బురస్ఫుర దగస్త్యమహాముని రాజవాక్యపా
లన మతిరుద్ధమేరుజయలక్షణలక్షితశృంగనానట
ద్వనచరబాలికావిధృతవంశసముద్భవమౌక్తికప్రభా
జనితవలక్షరూపతటజాతతమాలము వింధ్యశైలమున్. 3

సీ. సురసుందరీమనోహరపాదయావక
మండితయూథికామంటపంబు
సితగరుత్తరఝరీగతమరుద్వ్యాలదరీ
ఫణిఫణామణివిభాభాసురంబుఁ
బటుశిఖాముఖవృతస్ఫుటతరాగరుగంధ
బంధురదవమరుద్బాంధవంబు
హృద్యవిద్యాధరవాద్యవిద్యాలీక
ఘననాదనృత్యచ్ఛిఖావళంబుఁ

గీ. గుంజదళిపుంజమంజునికుంజసదన
మదనకదనామరాదృతమధురమధుర